

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

ΑΡΙΘ. 24

Η ΝΕΟΛΙΘΙΚΗ ΕΠΟΧΗ ΕΝ ΕΛΛΑΔΙ

(ΜΕΤΑ 86 ΕΙΚΟΝΩΝ, ΔΥΟ ΠΙΝΑΚΩΝ ΚΑΙ ΤΡΙΩΝ ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΩΝ ΧΑΡΤΩΝ)

ΥΠΟ

ΓΕΩΡΓΙΟΥ Ε. ΜΥΛΩΝΑ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

1928

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Αἱ ἀνασκαφαὶ τοῦ Schliemann ἐν Τροίᾳ καὶ ἐν Μυκῆναις ἔθεσαν τὸ χρονικὸν ὄριον τῆς Μυκηναϊκῆς ἐποχῆς. Μέχρι πρὸ ὀλίγων ἐτῶν εὐρήματα ἀρχαιότερα τῶν Μυκηναϊκῶν χρόνων ἐκαλοῦντο ἀπλῶς «προμυκηναϊκὰ» καὶ περιλαμβάνοντο εἰς περίοδον, τῆς ὁποίας οὔτε ἡ ἀρχὴ οὔτε ἡ διάρκεια ὠρίζετο. Αἱ ἐργασίαι τοῦ Τσούντα, τοῦ Evans, τοῦ Ἀρβανιτοπούλου, τοῦ Wace, τοῦ Blegen, τοῦ Σωτηριάδου, τοῦ Κεραμοπούλου καὶ τοῦ Heurtley, γενόμεναι κατὰ τὴν τελευταίαν εἰκοσαετίαν, κατέστησαν δυνατὴν τὴν διεκρίνησιν καὶ ὑποδιαίρεσιν τῆς μεγάλης ταύτης προμυκηναϊκῆς περιόδου εἰς ἐποχὰς καὶ ἔφερον εἰς φῶς τὰ χαρακτηριστικὰ λείψανα τῶν ἐποχῶν τούτων. Σήμερον δυνάμεθα μετὰ ἀρκετῆς ἀκριβείας νὰ ὀρίσωμεν τὰ ὄρια καὶ τὴν διάρκειαν ὡς καὶ τὰ χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα τῶν προϊστορικῶν τούτων ἐποχῶν καὶ νὰ ὑπάγωμεν εἰς ταύτας τὰ ἀνακαλυπτόμενα εὐρήματα.

Τὰ εἰς τὴν νεολιθικὴν ἐποχὴν ἀνήκοντα λείψανα εἶναι πολυπληθέστατα καὶ σπουδαιότατα, ἀνακαλυφθέντα δὲ καθ' ἅπασαν σχεδὸν τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τῆς Ἑλλάδος παρέχουσιν ἀμυδρὰν μὲν, ἀλλὰ σαφῆ εἰκόνα τῆς Ἑλληνικῆς χερσονήσου κατὰ τοὺς μεμακρυσμένους ἐκείνους χρόνους. Δυστυχῶς τὰ λείψανα ταῦτα ἔχουσιν ἐν μέρει μόνον δημοσιευθῆ, πλεῖστα δὲ τούτων εἶναι τελείως ἄγνωστα. Διὰ τοῦτο σκοπὸς τῆς παρούσης μελέτης εἶναι ἡ ἐξέτασις τῶν νεολιθικῶν λειψάνων τῶν ἀνακαλυφθέντων μέχρι τοῦδε ἐν Ἑλλάδι, ἢ σύγκρισις αὐτῶν πρὸς ἄλληλα καὶ ἡ ἔκθεσις τῶν ἐκ τῆς συγκρίσεως ταύτης προερχομένων ἀρχαιολογικῶν, ἱστορικῶν καὶ ἐθνογραφικῶν συμπερασμάτων. Ἐξετάζοντες τὰ σήμερον πληρέστερον γνωστὰ εὐρήματα τῆς Θεσσαλίας, θέτομεν ἀρχάς, ἀπὸ τῶν ὁποίων ἀφορμώμεθα πρὸς γνῶσιν τῶν λοιπῶν εὐρημάτων. Ἔτι δὲ παρέχομεν περισσοτέρας εἰκόνας τῶν Θεσσαλικῶν εὐρημάτων, διότι τὰ λείψανα τῶν λοιπῶν ἐπαρχιῶν παραμένουσιν ἀδημοσίευτα· ἐπειδὴ ὁμως ταῦτα παρουσιάζουσι πλείστας ὁμοιότητας πρὸς ἐκεῖνα, διὰ τοῦτο τὰ Θεσσαλικά δύνανται νὰ χρησιμεύσωσιν ὡς δείγματα τῶν καθ' ὅλην τὴν ἠπειρωτικὴν Ἑλλάδα ἀνακαλυφθέντων λειψάνων. Εἰς τὸ τέλος τῆς μελέτης ἡμῶν παρέχομεν χάρτας ἐπεξηγοῦντας τὸ κείμενον καὶ δίδοντας τὴν θέσιν τῶν γνωστῶν καὶ ἀνασκαφέντων νεολιθικῶν συνοικισμῶν τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Βαλκανικῆς.

Ὅριστικὰ συμπεράσματα διὰ τὸν νεολιθικὸν πολιτισμὸν ὠρισμένων ἐπαρχιῶν τῆς Ἑλλάδος, ὡς καὶ ἐθνογραφικὰ τοιαῦτα δι' ὅλην τὴν Ἑλλάδα, εἶναι ἐπὶ τοῦ παρόντος ἀδύνατα. Γενικὰ ὁμως συμπεράσματα εἶναι δυνατὰ καὶ ταῦτα παρέχομεν εἰς τὴν παροῦσαν μελέτην. Οἱ ἀνασκαφέντες συνοι-

κισμοὶ εἶναι σχετικῶς ὀλίγοι, πρέπει δὲ πάντως νὰ ἀνασκαφῶσι περισσότεροι προτοῦ λυθῶσι πολλὰ προβλήματα τῆς προϊστορικῆς ἀρχαιολογίας. Εἰδικῶς περισσότεραι ἀνασκαφαὶ πρέπει νὰ γίνωσιν εἰς τὴν Μακεδονίαν, τὴν πεδιάδα τοῦ Σπερχειοῦ, τὴν Βοιωτίαν καὶ τὴν Ἀττικὴν. Ἀλλὰ πρέπει καὶ τὰ ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν προερχόμενα εὐρήματα νὰ δημοσιεύωνται. Τὰ προϊστορικὰ εὐρήματα ἔτυχον σχετικῶς ἥττονος προσοχῆς ἢ τὰ λείψανα τῶν ἱστορικῶν χρόνων. Ἄς ἐλπίσωμεν τοῦλάχιστον ὅτι ἐν τῷ μέλλοντι θὰ εἶναι ταχύτερα ἢ δημοσίευσίς αὐτῶν, ὥστε ὁ περὶ τὴν προϊστορικὴν ἀρχαιολογίαν ἀσχολούμενος νὰ συνορᾷ εὐχερέστερον τὸ ἔλθον εἰς φῶς ὑλικόν, νὰ μὴ ἀναγκάζεται δὲ νὰ ἀνακόπη τὴν ἔρευναν αὐτοῦ δι' ἔλλειψιν δημοσιεύσεων. Εἰς τοῦτο θὰ συντελέσῃ πάντως καὶ ὁ περιορισμὸς τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ βαρύνοντος ἐκάστοτε τὰ αὐτὰ πρόσωπα, ὥστε μετὰ μεγαλυτέρας ἀνέσεως νὰ ἐπιδίδωνται ταῦτα εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν ἐπεξεργασίαν τῶν εὐρημάτων αὐτῶν. Δὲν ἀποτελεῖ ἄλλως τε ἐπιστημονικοὺς τίτλους διὰ τὸν ἐρευνητὴν ἢ ἐκτέλεσις πλήθους ἀνασκαφῶν καὶ ἢ ἀνεύρεσις πολλῶν εὐρημάτων, ἀλλ' ἡ ἐπιστημονικὴ καὶ λεπτομερὴς δημοσίευσίς τῶν εὐρημάτων αὐτοῦ.

Ἡ προϊστορικὴ ἀρχαιολογία λόγῳ τῆς σπουδαιότητος συμβολῆς, τὴν ὁποίαν παρέχει πρὸς κατανόησιν τῶν πέραν τῆς γραπτῆς παραδόσεως χρόνων, λόγῳ τῶν ἀφθονωτάτων αὐτῆς λειψάνων καὶ τῆς σπουδαιότητος τέχνης, ἐκ τῆς ὁποίας καὶ αὐτὴ ἡ κλασικὴ τέχνη εἰρῶσθη πλεῖστα στοιχεῖα, ἀπέβη σπουδαιότατον τῆς ὅλης Ἀρχαιολογίας κερφάλαιον. Ἐκτὸς τοῦ πολυτίμου συγγράμματός τοῦ καθηγητοῦ Χ. Τσουντα, αἱ Προϊστορικαὶ Ἀκροπόλεις Διμηνίου καὶ Σέσκλου, καὶ τοῦ ὀγκώδους βιβλίου τοῦ καθηγητοῦ Π. Καββαδία, Προϊστορικὴ Ἀρχαιολογία, εἰς τὴν Ἑλληνικὴν ἔχομεν ἐλάχιστα ἄρθρα περὶ τῶν προϊστορικῶν χρόνων καὶ ταῦτα διεσκορπισμένα εἰς διάφορα ἐπιστημονικὰ περιοδικά. Λόγῳ τῶν ὁσημέραι ἀνακαλυπτομένων νέων εὐρημάτων ἢ ἔλλειψις μελέτης συνθετικῆς περιλαμβανούσης τὰ νεότερα πορίσματα τῆς προϊστορικῆς ἀρχαιολογίας καθίσταται αἰσθητοτέρα. Ἐλπίζομεν ὅτι ἡ παροῦσα μελέτη, ἀποτελοῦσα τὴν ἀπαρχὴν μονογραφιῶν περὶ τῶν διαφόρων προϊστορικῶν ἐποχῶν, θὰ θεωρηθῇ ὡς μία εἰλικρινὴς προσπάθεια πρὸς πλήρωσιν τῆς ἐλλείψεως ταύτης, θὰ εἴμεθα δὲ εὐτυχεῖς ἐὰν ἡ προσπάθεια αὕτη κινήσῃ τὸ ἐνδιαφέρον τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων ἐρευνητῶν πρὸς εὐρύτεραν μελέτην τοῦ κλάδου τούτου τῆς Ἀρχαιολογίας, τῆς ὁποίας τὰ θεμέλια ἐτέθησαν ὑπὸ Ἑλλήνων ἀρχαιολόγων.

Ἰδιαιτέραν εὐχαρίστησιν αἰσθάνομαι ἐκδηλῶν δημοσίᾳ τὴν εὐγνωμοσύνην μου πρὸς τὸν Πρόεδρον κ. Παππούλιαν καὶ τὸ Δ. Συμβούλιον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, ἡ ὁποία μὴ φεισθεῖσα οὐδεμιᾶς δαπάνης κατέστησε δυνατὴν τὴν ἐκτύπωσιν τῆς παρούσης μελέτης. Εὐγνωμοσύνην καὶ θερμὰς εὐχαριστίας

ὀφείλω εἰς τὸν καθηγητὴν κ. Ἄ. Ἀρβανιτόπουλον, ὁ ὁποῖος οὔτε χρόνου οὔτε πολυτίμων συμβουλῶν ἐφείσθη διὰ νὰ καταστήσῃ τὴν μελέτην μου ταύτην πληρεστέραν. Εἰς τοὺς καθηγητὰς τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Ἐθνικοῦ καὶ Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου, οἱ ὁποῖοι ἐδέχθησαν μέρος τῆς παρουσίας μελέτης ἀντὶ αἰνεσίμου ἐπὶ διδακτορία πραγματείας ἐκφράζω τὰς εὐχαριστίας μου, ἰδίᾳ δὲ εἰς τὸν καθηγητὴν κ. Ἄ. Κεραμόπουλλον διὰ τὰς πολυτίμους του συμβουλὰς καὶ τὸ εὐγενές του ἐνδιαφέρον διὰ τὴν ἐργασίαν μου ταύτην.

Ὅπως ἰδιαιτέρως θέλω νὰ ἐκφράσω τὴν εὐγνωμοσύνην μου πρὸς τὸν Γραμματέα τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας καὶ καθηγητὴν κ. Γ. Π. Οἰκονόμου, εἰς τὰς σοφὰς τοῦ ὁποίου συμβουλὰς καὶ ὁδηγίας ὀφείλεται ἡ ἐπιστημονικὴ καὶ ἀρτία ἐμφάνισις τῆς μελέτης μου. Ἡ διόρθωσις τῶν δοκιμίων εἶναι τὸ ἄχαρι μέρος τῆς ἐργασίας τοῦ συγγραφέως. Καὶ τοῦτο κατέστησεν εὐχάριστον καὶ διδακτικὸν τὸ ἀκαταπόνητον ἐνδιαφέρον τοῦ καθηγητοῦ κ. Γ. Οἰκονόμου, ὁ ὁποῖος διεξῆλθεν ἅπαντα τὰ τυπογραφικὰ δοκίμια ἐπιφέρον πλείστας διορθώσεις. Ἡ δημοσία ἐκφρασις τῶν εὐχαριστιῶν καὶ εὐγνωμοσύνης μου νομίζω ὅτι εἶναι ἐλαχίστη ἀνταπόδοσις τῶν ὅσων ὑπὲρ ἐμοῦ ἔκαμε.

Εὐχαριστίαι ὀφείλονται εἰς τὸν Δ^{σα} Π. Καστριώτην, διευθυντὴν τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου, καὶ τὴν Δ^{σα} Σ. Παπασπυρίδου διὰ τὴν ἄδειαν, τὴν ὁποίαν τόσον εὐγενῶς καὶ προθύμως μοι παρέσχον, ἵνα μελετήσω τὰ ἐν τῷ Ἐθνικῷ Μουσείῳ ἀποκείμενα εὐρήματα, ὡς καὶ εἰς τὰς Δ^{σας} Hazel D. Hansen καὶ Μίναν Χαρδαβέλλα διὰ τὴν πολύτιμον αὐτῶν βοήθειαν.

Εἰς τὸν Δ^{σα} C. W. Blegen ὀφείλω ἰδιαιτέρας χάριτας. Ἡ διδασκαλία του καὶ αἱ συμβουλαὶ του ὑπῆρξαν δι' ἐμὲ πραγματικὴ ἔμπνευσις καθοδηγοῦσα τὰ πρῶτα βήματά μου εἰς τὴν ἔρευναν τῶν προϊστορικῶν προβλημάτων.

Εἰς τὴν Διεύθυνσιν τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀμερικανικῆς Σχολῆς Κλασικῶν Σπουδῶν ἐκφράζω τὴν εὐγνωμοσύνην μου, διότι μοι ἐπέτρεψε τὴν χρῆσιν τῆς πλουσίας βιβλιοθήκης τῆς Σχολῆς.

Εἰς τὴν διεύθυνσιν καὶ τὸ τεχνικὸν προσωπικὸν τοῦ Τυπογραφείου Μάϊσνερ καὶ Καργαδούρη ἐκφράζω τὰς εὐχαριστίας μου διὰ τὴν προθυμίαν καὶ τὴν ἄκραν ἐπιμέλειαν, ἣτις κατεβλήθη πρὸς ἐκτύπωσιν τῆς μελέτης μου.

Εὐχαριστίαι ὀφείλονται εἰς τοὺς ἐκδοτικούς οἴκους Cambridge University Press, E. de Boccard, Mac Millan & Co κλπ., διότι προθύμως μοι παρέσχον τὴν ἄδειαν ἀντιγραφῆς τῶν εἰκόνων τῶν περιλαμβανομένων εἰς τὰ ὑπ' αὐτῶν ἐκδοθέντα συγγράμματα.

Ἐν Ἀθήναις, ἐν τῇ Ἀμερικανικῇ Ἀρχαιολογικῇ Σχολῇ.

Ἰούλιος, 1928.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- ΑΡΒΑΝΙΤΟΠΟΥΛΟΣ, Α. Σ. Ἀνασκαφαὶ καὶ ἔρευναι ἐν Θεσσαλίᾳ. Πρακτικὰ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας 1907-1913.
- BLEGEN, C. W. Korakou. A Prehistoric Settlement near Corinthia. Boston and New York, 1921.
- » Corinth in Prehistoric Times. American Journal of Archaeology, 1920.
 - » Excavations at the Argive Heraeum 1925. American Journal of Archaeology, 1925.
 - » Excavations at Phlius 1924. Art and Archaeology, 1925.
 - » The December Excavations at Nemea. Art and Archaeology, 1926.
 - » Excavations at Nemea 1926. American Journal of Archaeology, 1927.
 - » καὶ WACE, A. J. B. Ὅρα Wace.
- BULLE, H. Orchomenos. I. Die älteren Ansiedlungsschichten. München, 1907.
- CAMBRIDGE Ancient History I. Cambridge, 1923.
- CASSON, S. Macedonia, Thrace and Illyria. Oxford, 1926.
- » Excavations in Macedonia. British School Annual, τόμ. 24 καὶ τόμ. 26.
 - » καὶ GARDNER, E. A. Ὅρα Gardner.
- CHILDE, V. G. The East European Relations of the Dimini Culture. Journal of Hellenic Studies, 1922.
- » The Dawn of European Civilization. London, 1925.
 - » The Aryans. London, 1926.
- DAWKINS, R. M. Excavations at Palaikastro. § 2. Neolithic Settlement at Magasa. British School Annual, τόμ. II.
- DÖRPFELD, W. Briefe über Leukas—Ithaka. Athen, 1905-1911.
- » Alt-Ithaka. München, 1927.
- DUSSAUD, R. Les civilisations préhelléniques dans le bassin de la mer Egée. 2ème édition. Paris 1914.
- FIALA, T. M. HOERNES, M., W. Radimsky. Die neolitische Station von Butmir bei Serajevo in Bosnien. I. Wien, 1895. II, 1898.

- FICK, A. Vorgriechische Ortsnamen. Göttingen, 1905.
- FIMMEN, D. Die kretisch-mykenische Kultur. Leipzig, 1921.
- FORSDYKE, E. J. Catalogue of Greek and Etruscan Vases in the British Museum. Vol. I, Part I. Prehistoric Aegean Pottery. London, 1925.
- FRANKFORT, H. Studies in Early Pottery of the Near East:
 » I. Mesopotamia, Syria and Egypt and their Interrelations. London, 1924.
 » II. Asia, Europe and the Aegean, and their Earliest Interrelations. London, 1927.
- EVANS, Sir Arthur The Palace of Minos at Knossos. I. London 1921.
 » » » » » » » II. » 1928.
- GARDNER, E. A. καὶ S. CASSON. Macedonia. Antiquities found in the British Zone. British School Annual, τόμ. 23.
- GLOTZ, G. La civilisation égéenne. Paris, 1923.
- GOLDMAN, H. Excavations at Eutresis. Fogg Art Museum Notes. Special Number. September, 1927.
- HARLAND, J. P. Prehistoric Aegina. A History of the Island in the Bronze Age. Paris, 1925.
- HEURTLEY, W. A. Excavations at Vardino. Liverpool Annals, τόμ. 12
 » Pottery from Macedonian Mounds. British School Annual, τόμ. 26.
- HEURTLEY, W. A. καὶ HUTCHINSON, R. W. Report on the Excavations at the Toumba and Tables Vardaroftsa, Macedonia, 1925, 1926. Part I=The Toumba. British School Annual. τόμ. 27.
- HAZAROW, G. Vorgeschichtliche Funde aus Sveti=Kyrillovo. Praehist. Zeitschrift, VI.
- JÉRÔME, L'Époque Néolithique dans la vallée du Tonsus (Thrace). Revue Archéologique, 1901, τόμ. 39.
- KARO, G. Ägäische Kultur ἐν Ebert, Max, Reallexikon der Vorgeschichte Berlin 1924-1928, τόμ. I. σελ. 29.
- ΚΑΒΒΑΔΙΑΣ, Π. Προϊστορικὴ Ἀρχαιολογία. Ἀθήναι, 1909.
 » Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς τέχνης. Ἀθήναι, 1924.
- ΚΕΡΑΜΟΠΟΥΛΛΟΣ, Α. Δ. Ἡ οἰκία τοῦ Κάδμου. Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερὶς 1909.
 » Θηβαϊκά. Ἀρχαιολογικὸν Δελτίον 1917.
- KRETSCHMER, P. Einleitung in die Geschichte der griechischen Sprache. Göttingen, 1896.
- LASZLO, F. La station primitive de Erösd. Dolgozatok, 1914.

- MONTELIUS, O. La Grèce préclassique. Première partie. Stockholm, 1924.
- MOSSO, A. Le Origini della Civiltà Mediterranea Milano. 1912.
Ceramica Neolitica di Phaestos e Vasi dell'Epoca Minoica Primitiva. Monumenti Antichi, 1908.
- OMEROD, H. A. Prehistoric Remains in South Western Asia Minor. British School Annual, τόμ. 16, 18, 19.
- PICARD, CH. Les recherches archéologiques de l'armée française en Macédoine. British School Annual, τόμ. 23.
- PHYLAKOPI Excavations at Phylakopi in Melos. Conducted by the British School at Athens. Supplementary Paper N° 4 of the Society for the Promotion of Hellenic Studies. London, 1904.
- REY, LÉON. Observations sur les premiers habitats de la Macédoine. Bulletin de correspondance hellénique, 1917-1919. Paris, 1921.
- ΡΩΜΑΙΟΣ, Κ. Εὑρήματα ἀνασκαφῆς τοῦ ἐπὶ τῆς Πάρνηθος ἄντρου. Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίς, 1906.
- SEURE, G. καὶ A., DEGRAND. Exploration de quelques Tells de la Thrace. Bulletin de correspondance hellénique, 1906.
- ΣΚΙΑΣ, Α. Ν. Προϊστορικὸς τύμβος ὑπὸ τὴν Ἀκρόπολιν. Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίς, 1902.
- ΣΩΤΗΡΙΑΔΗΣ, Γ. Προϊστορικὰ ἀγγεῖα Χαιρωνείας καὶ Ἐλατείας. Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίς, 1908.
- » Αἱ ἐν Χαιρωνείᾳ καὶ κατὰ τὴν Φωκίδα ἀνασκαφαί. Πρακτικὰ 1909, 1910.
- » Ὁ συνοικισμὸς τῆς Ἁγίας Μαρίνης. Πρακτικά, 1911.
- SOTERIADES, G. Bericht über die Ausgrabungen in Lokris Hesperia und in Phokis. Athenische Mitteilungen, 1906.
- » Fouilles préhistoriques en Phocide. Revue des études grecques, 1912.
- TARAMELLI, A. The Prehistoric Grotto at Miamu. American Journal of Archaeology, 1897.
- ΤΣΟΥΝΤΑΣ, ΧΡ. Κυκλαδικά, Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίς, 1898 καὶ 1899.
- » Αἱ Προϊστορικαὶ Ἀκροπόλεις Διμηνίου καὶ Σέσκλου. Ἐν Ἀθήναις 1908.
- » Λαογραφία τόμ. Ζ' 1923.
- » Ἱστορία τῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Τέχνης. Ἐν Ἀθήναις 1928.

- VASSITS, M. M. South - Eastern Elements in the Prehistoric Civilization of Serbia. British School Annual, τόμ. 14.
- » Die neolitische Station Jablanica. Brunswick, 1902.
- » Die Hauptergebnisse der praehistorischen Ausgrabung in Vinca im Jahre 1908. Praehist. Zeitschrift II, 1910.
- WACE, A. J. B. The Mounds of Macedonia. British School Annual, τόμ. 20.
- » καὶ C. W. BLEGEN. The Pre-Mycenaean Pottery of the Mainland. British School Annual, τόμ. 22.
- » καὶ M. S. THOMPSON. Prehistoric Thessaly. Cambridge, 1912.
- WELCH, F. B. Macedonia. III. Prehistoric Pottery. British School Annual, τόμ. 23.
- WOODWARD, A. M. Archaeology in Greece 1922-1924, 1924-1925, 1925-1926 Journal of Hellenic Studies, 1924, 1925, 1926.
- » καὶ W. COOKSEY. Mounds and other Ancient Sites in the Region of Salonica. British School Annual, τόμ. 23.

ΣΥΝΤΜΗΣΕΙΣ

Ἄρχ. Δελτ.	Ἀρχαιολογικὸν Δελτίον.
A. J. A.	American Journal of Archaeology.
Art. & Arch.	Art and Archaeology.
Ath. Mitt.	Athenische Mitteilungen.
B. S. A.	British School Annual.
B. C. H.	Bulletin de correspondance hellénique.
Δ - Σ.	Αἱ προϊστορικαὶ ἀκροπόλεις Διμηνίου καὶ Σέσκλου, Χρ. Τσουντα.
Ἐφ. Ἄρχ.	Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίς.
J. H. S.	Journal of Hellenic Studies.
Πρακτικά	Πρακτικὰ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας.
P - T.	Prehistoric Thessaly, Wace and Thompson.
Rev. Arch.	Revue Archéologique.
Rev. des Et. Grq.	Revue des études grecques.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ ΠΕΡΙΓΡΑΦΙΚΟΝ ΤΩΝ ΚΑΤΑ ΤΟΠΟΥΣ ΕΥΡΗΜΑΤΩΝ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Γενικαὶ παρατηρήσεις, σ. 1. — Λιθική περίοδος, σ. 4. — § 1. Παλαιολιθική ἐποχή, σ. 4. — § 2. Νεολιθική ἐποχή, σ. 5.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΘΕΣΣΑΛΙΑ

§ 1. — Ἀρχαιότερα Νεολιθική ἐποχή τῆς Θεσσαλίας (Α), σ. 9. — α. Κεραμική, σ. 10. — β. Ἀρχιτεκτονική, σ. 18. — γ. Πήλινα Εἰδώλια σ. 20. — δ. Μικρότερα εὐρήματα, σ. 22. — ε. Συμπεράσματα σ. 25.

§ 2. — Νεωτέρα Νεολιθική ἐποχή τῆς Θεσσαλίας (Β), σ. 26. — α. Κεραμική, σ. 26. — β. Ἀρχιτεκτονική, σ. 35. — γ. Εἰδώλια, καὶ μικρότερα εὐρήματα, σ. 37. — δ. Συμπεράσματα, σ. 44.

§ 3. — Λιθόχαλκος καὶ Χαλκῆ ἐποχή (Γ), σ. 45.

§ 4. — Ἀνακεφαλαίωσις συμπερασμάτων περὶ τῆς ἐν Θεσσαλίᾳ Νεολιθικῆς ἐποχῆς, σ. 47.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΡΙΤΟΝ

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΕΛΛΑΣ

Α. Ἡ πεδιάς τοῦ Σπερχειοῦ, σ. 47.

Β. Φωκίς, σ. 52. — 1. Συνοικισμὸς Χαιρωνείας, σ. 52. — 2. Συνοικισμοὶ Ἐλατείας, σ. 59. — 3. Συνοικισμὸς Ἀγίας Μαρίνης, σ. 60.

Γ. Βοιωτία, σ. 68. — 1. Συνοικισμὸς Ὀρχομενοῦ, σ. 68. — 2. Συνοικισμοὶ περὶ τὴν Κωπαΐδα, σ. 71. — 3. Συνοικισμὸς Εὐτρήσεως, σ. 71. — 4. Συνοικισμὸς Καδμείας, σ. 74.

Δ. Ἀττικὴ καὶ Μεγαρίς, σ. 75.

Ε. Αἱ νῆσοι Εὐβοία, σ. 77, Αἴγινα, σ. 78, καὶ Σαλαμίς, σ. 78.

Ζ. Ἀνατολικὴ Στερεὰ Ἑλλάς. Συμπεράσματα, σ. 79.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΕΤΑΡΤΟΝ

ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΣ

1. Συνοικισμὸς Παλαιᾶς Κορίνθου, σ. 80. — 2. Συνοικισμὸς Γωνιάς, σ. 81. — 3. Συνοικισμὸς Νεμέας, σ. 82. — 4. Συνοικισμὸς Φλιοῦντος, σ. 84. —

5. Συνοικισμὸς Ἡραίων, σ. 84. — 6. Συνοικισμὸς Μακρουρράχης, σ. 85. —
7. Συνοικισμοὶ Κεφαλαρίου, σ. 86. — 8. Ἔτεροι συνοικισμοὶ καὶ προϊ-
στορικὰ εὐρήματα ἐκ Πελοποννήσου, σ. 86. — Συμπεράσματα, σ. 87.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΕΜΠΤΟΝ

ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ

- Γενικαὶ παρατηρήσεις, σ. 88. — 1. Ἀνατολικὴ Μακεδονία, σ. 90. — 2. Κεν-
τρικὴ Μακεδονία, σ. 92. — 3. Χαλκιδική, σ. 97. — 4. Δυτικὴ Μακεδονία,
σ. 98. — 5. Ἀνακεφαλαίωσις τῶν Μακεδονικῶν εὐρημάτων, σ. 99. —
ΗΠΕΙΡΟΣ, σ. 101. — ΔΕΥΚΑΣ, σ. 101.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΕΚΤΟΝ

ΚΡΗΤΗ

1. Σπήλαιον Μιαμοῦ, σ. 102. — 2. Συνοικισμὸς Μαγγασῶν, σ. 103. — 3. Συν-
οικισμὸς Φαιστοῦ, σ. 104. — 4. Συνοικισμὸς Κνωσοῦ, σ. 105. — 5. Συμπε-
ράσματα περὶ τοῦ νεολιθικοῦ πολιτισμοῦ τῆς Κρήτης.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ ΣΥΣΤΗΜΑΤΙΚΟΝ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ

ΓΕΝΙΚΑΙ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

- Γενικαὶ παρατηρήσεις, σ. 115. — Ἀρχαιότερα νεολιθικὴ ἐποχή, σ. 117. — Ἀγ-
γεῖα, σ. 117, οἰκήματα, σ. 119, εἰδώλια, σ. 119, μικρότερα εὐρήματα,
σ. 120. — Πολιτισμὸς τῶν νεολιθικῶν κατοίκων τῆς Ἑλλάδος, σ. 123. —
Θεωρία τῆς ἐξελίξεως τοῦ νεολιθικοῦ πολιτισμοῦ ἐκ τοῦ παλαιολιθικοῦ,
σ. 124. — Θεωρία τῆς ἀπὸ βορρᾶ καθόδου τῶν νεολιθικῶν κατοίκων τῆς
Ἑλλάδος, σ. 126. — α. Παραδουνάβιος ζώνη, σ. 127. — β. Βορειοανα-
τολικὴ Βαλκανικὴ ἢ ζώνη τῆς μελανῆς γῆς, σ. 133. — Συμπεράσματα,
σ. 135. — Πιθαναὶ εἰκασίαι περὶ τῆς καταγωγῆς τῶν ἀρχαιότερων νεολι-
θικῶν κατοίκων, σ. 137. — Ἐθνολογικὰ συμπεράσματα, 141.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΝΕΩΤΕΡΑ ΝΕΟΛΙΘΙΚΗ ΕΠΟΧΗ

1. Βόρειος καὶ νοτιοανατολικὴ Θεσσαλία, σ. 142. — Κεραμεική, σ. 142. —
Ἀρχιτεκτονική, σ. 143. — Μικρότερα εὐρήματα, σ. 143. — 2. Κεντρικὴ,
δυτικὴ καὶ νότιος Θεσσαλία, κεντρικὴ Ἑλλάς καὶ Πελοπόννησος, σ. 143. —
Κεραμεικὴ, ἀρχιτεκτονικὴ καὶ μικρότερα εὐρήματα, σ. 144. — 3. Προέλευ-
σις τῶν ἐπιδρομέων, σ. 145. — 4. Ἐθνολογικὰ συμπεράσματα, σ. 146. —
5. Ἀνακεφαλαίωσις τοῦ πολιτισμοῦ τῆς νεωτέρας νεολιθικῆς ἐποχῆς,
σ. 147. — 6. Τὸ τέλος τῆς νεολιθικῆς ἐποχῆς.

Ε Π Ι Λ Ο Γ Ο Σ

1. Χρονολογία, σ. 151. — Πίναξ Πρώτος Χρονολογικός. — 2. Ἱστορικὸν συμπέρασμα, σ. 154.

ΠΡΟΣΑΡΤΗΜΑ ΠΡΩΤΟΝ

Χαρακτηριστικὰ στοιχεῖα τοῦ πολιτισμοῦ τῆς Ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος κατὰ τὴν Προμυκηναϊκὴν περίοδον, σ. 156. — Ἀρχαιότερα νεολιθικὴ ἐποχή, σ. 157. — Νεωτέρα νεολιθικὴ ἐποχή, σ. 157. — Ἀρχαιότερα χαλκῆ ἐποχή, σ. 161. = Πίναξ δεύτερος.

ΠΡΟΣΑΡΤΗΜΑ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

Οἱ βόθροι τῆς ἀρχαιότερας χαλκῆς ἢ πρωτοελλαδικῆς ἐποχῆς, σ. 162.

Ε Ι Κ Ο Ν Ε Σ

Εικ.	Σελ.	Εικ.	Σελ.
1 Ἄγγεῖα μονόχρωμα Α 1	11	16 Γυναικεῖον εἰδώλιον τῆς ἀρχαιο- τέρας νεολιθικῆς ἐποχῆς	21
2 Τομαὶ τοιχοματῶν καὶ χειλέων ἀγγείων	12	17 Ἀνδρικό εἰδώλια	21
3 Ἐγχάρακτα ἀγγεῖα Σέσκλου Α2	13	18 Ἀξίται τύπου Α	22
4 Ἐγχάρακτ. ἀγγεῖον Ἀργίσης Α2	13	19 Ἀξίτη τύπου Β	22
5 Γραπτὰ ἀγγεῖα Σέσκλου Α3α	14	20 Ἀξίτη φέρουσα ἴχνη προσπα- θείας πρὸς διχοτόμησιν	23
6 Διακόσμησις ἀγγείων Α3β νοτιο- ανατολικῆς Θεσσαλίας	15	21 Μυλόλιθος καὶ τριπτῆρ	23
7 Διακόσμησις ἀγγείων Α3β δυτι- κῆς Θεσσαλίας. Ἀρχαιότερα τεχνοτροπία	16	22 Λίθινα ἰγδία καὶ τριπτῆρες	23
8 Διακόσμησις ἀγγείων Α3β δυτι- κῆς Θεσσαλίας. Νεωτέρα τε- χνοτροπία	16	23 Λεπίδες ἐξ ὀψιανοῦ καὶ πυρίτου	24
9 Διακόσμησις ἀγγείων Α3β κεν- τρικῆς Θεσσαλίας	16	24 Λιθίνη ἀκόνη	24
10 Γραπτὸν ἀγγεῖον Σέσκλου Α3β	17	25 Σφραγίδες Σέσκλου νεολιθικῆς ἐποχῆς	24
11 Γραπτὸν ἀγγεῖον Τσαγγλίου Α3β	17	26 Σφρονδύλια καὶ κομβίον νεολιθι- κῆς ἐποχῆς	25
12 Ἀναπαράστασις πηλοκτίστου κα- λύβης τῆς ἀρχαιότερας νεολι- θικῆς ἐποχῆς	19	27 Πεσσὸς σφενδόνης	25
13 Τετράπλευρον οἶκημα Τσαγγλίου	19	28 Ἐγχάρακτα ἀγγεῖα ῥυθμοῦ Β2	27
14 Γυναικεῖον εἰδώλιον τῆς ἀρχαιο- τέρας νεολιθικῆς ἐποχῆς	20	29 Ἐγχάρακτον ἀγγεῖον ῥυθμοῦ Β2	27
15 Γυναικεῖον εἰδώλιον τῆς ἀρχαιο- τέρας νεολιθικῆς ἐποχῆς	21	30 Φιάλη ῥυθμοῦ Β3α	29
		31 Ἀγγεῖον ῥυθμοῦ Β3α	29
		32 Κρατευτικῆς ῥυθμοῦ Β3β	30
		33 Γραπτὸν ἀγγεῖον Διμηνίου ῥυθ- μοῦ Β3β	30
		34 Γραπτὰ ἀγγεῖα ῥυθμοῦ Β3γ	31
		35 Γραπτὸν ἀγγεῖον ῥυθμοῦ Β3γ	31
		36 Γραπτὸν ἀγγεῖον ῥυθμοῦ Β3γ	32

Εικ.	Σελ.	Εικ.	Σελ.	
37	Ἀγγεῖα ῥυθμοῦ Β3δ	33	64 Χαλκαὶ μάχαιραι Ἀγ. Μαρίνης.	61
38	Ἀκρόπολις Διμηνίου.	36	65 Θεμέλια καλυβῶν Ὀρχομενοῦ.	69
39	Μέγαρον Σέσκλου.	37	66 Οἶκημα συνοικισμοῦ Εὐτρήσεως.	72
40	Εἰδώλια νεωτέρας νεολιθικῆς ἐποχῆς.	38	67 Ἀγγεῖον συνοικισμοῦ Εὐτρήσεως.	73
41	Κουροτρόφος.	38	68 Σχήματα Μακεδονικῶν συνοικι- σμῶν καὶ τύμβων.	90
42	Ἀνδρικά εἰδώλια νεωτέρας νεο- λιθικῆς ἐποχῆς	39	69 Γραπτὰ ἀγγεῖα συνοικισμοῦ Δικε- λὶ Τάς.	91
43	Νεολιθικὸν εἰδῶλιον Λαοῖσης.	39	70 Ἐγχάρακτα ἀγγεῖα καὶ εἰδώλια Δικελὶ Τάς	93
44	Πήλινον εἰδῶλιον Ζερελίων.	40	71 Μακεδονικὰ ἀγγεῖα ἀρχαιοτέρας χαλκῆς ἐποχῆς.	95
45	Εἰδῶλιον Ῥειτσόνας.	40	72 Μακεδονικὰ ἀγγεῖα τῆς χαλκῆς ἐποχῆς	96
46	Ἀξίνη τύπου Γ.	41	73 Λαβαὶ Μακεδονικῶν ἀγγείων χαλ- κῆς ἐποχῆς	97
47	Ἀξίνη τύπου Α.	41	74 Σχήματα διακοσμῆσεως ἐγχάρα- κτων ἀγγείων	98
48	Ἐστειλωμένα ἀξίνα νεωτέρας νεολιθικῆς ἐποχῆς	42	75 Νεολιθικὰ ἀγγεῖα Κνωσοῦ.	106
49	Λίθινον πλάθανον.	42	76	107
50	Διάφορα κοσμήματα τῆς νεωτέ- ρας νεολιθικῆς ἐποχῆς	43	77 Νεολιθικὰ εἰδώλια Κνωσοῦ.	108
51	Σφραγίς νεωτέρας νεολιθικῆς ἐποχῆς.	43	78 Πλαγία ὄψις ἀξινῶν τῆς νεολι- θικῆς ἐποχῆς.	121
52	Εἰδῶλιον μετ' ἐνθέτου κεφαλῆς τῆς χαλκῆς ἐποχῆς	45	79 Ἐγχάρακτα ἀγγεῖα παραδουνα- βίου ζώνης	128
53	Πήλινον ἀγγεῖον χαλκῆς ἐποχῆς.	46	80 Ἐγχάρακτα ἀγγεῖα παραδουνα- βίου ζώνης.	129
54	Λαβὴ ἀγγείου χαλκῆς ἐποχῆς.	46	81 Γραπτὸν ἀγγεῖον ἐκ τοῦ συνοικι- σμοῦ Erösd.	134
55	Ἀγγεῖα ῥυθμοῦ Α3β Λιανοκλα- δίου	49	82 Γραπτὸν ἀγγεῖον ἐκ τοῦ συνοικι- σμοῦ Cucuteni	134
56	Ἀγγεῖα Λιανοκλαδίου.	50	83 Γραπτὸν ἀγγεῖον ἐκ Γαλιτίας.	135
57	Κύπελλον Φωκίδος.	53	84 Γραπτὸν ἀγγεῖον ἐκ τοῦ τύμβου Ratchef	135
58	Ἐγχάρακτα ἀγγεῖα Φωκίδος.	54	88 Γυναικεῖον εἰδῶλιον ἐκ Τραν- συλβανίας.	136
59	Γραπτὸν ἀγγεῖον Χαιρωνείας ῥυθ- μοῦ Α3β.	54	86 Τομὴ βόθρου οἰκημάτων Μυριο- φύτου	163
60	Γραπτὰ ἀγγεῖα Φωκίδος ῥυθμοῦ Α3β.	55		
61	Γραπτὸν ἀγγεῖον Φωκίδος ῥυθ- μοῦ Α3β.	56		
62	Γραπτὰ ἀγγεῖα Φωκίδος μετὰ πολυχρώμου διακοσμῆσεως	57		
63	Εἰδώλια Φωκίδος	58		

ΜΟΥΣΕΙΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Τὰ ἐκ τῶν ἀνασκαφέντων ἑλληνικῶν νεολιθικῶν συνοικισμῶν προελθόντα εὐρήματα ἀπόκεινται εἰς τὰ ἀκόλουθα μουσεῖα :

Τοῦ συνοικισμοῦ *Δικελι Τὰς* ἐν τῷ Ἐθνικῷ μουσεῖῳ.

Τῶν συνοικισμῶν *Θεσσαλίας* ἐν τῷ Ἐθνικῷ μουσεῖῳ, ἐν τῷ μουσεῖῳ τοῦ Ἀλμυροῦ καὶ ἐν τῷ Ἀθανασακείῳ μουσεῖῳ τοῦ Βόλου.

Τοῦ *Διανοκλαδίου* ἐν τῷ Ἐθνικῷ μουσεῖῳ.

Τῆς *Χαιρωνείας* τοῦ *Δραχμανίου*, τῆς *Ἀγίας Μαρίνης* καὶ τοῦ *Ὀρχομενοῦ* ἐν τῷ μουσεῖῳ τῆς Χαιρωνείας.

Τῆς *Καδμείας* καὶ τῆς *Εὐτρήσεως* ἐν τῷ μουσεῖῳ τῶν Θηβῶν.

Τῆς *Ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν* ἐν τῷ παραρτήματι τοῦ μουσείου τῆς Ἀκροπόλεως.

Τῆς *Παλαιᾶς Κορίνθου*, τῆς *Γωνιάς*, τῆς *Νεμέας*, τῆς *Φλιοῦντος* καὶ τοῦ *Ἡραίου* ἐν τῷ μουσεῖῳ τῆς Παλαιᾶς Κορίνθου (ἐν τοῖς ἐργαστηρίοις τῆς Ἀμερικανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς).

Τῆς *Κνωσοῦ* καὶ τῆς *Φαιστοῦ* ἐν τῷ μουσεῖῳ τοῦ Ἡρακλείου.

Η ΝΕΟΛΙΘΙΚΗ ΕΠΟΧΗ ΕΝ ΕΛΛΑΔΙ

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ ΠΕΡΙΓΡΑΦΙΚΟΝ
ΤΩΝ ΚΑΤΑ ΤΟΠΟΥΣ ΕΥΡΗΜΑΤΩΝ

Η ΝΕΟΛΙΘΙΚΗ ΕΠΟΧΗ ΕΝ ΕΛΛΑΔΙ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Arma antique manus, ungues, dentesque fuerunt
et lapides, et item sylvarum fragmina rami.

Posterius ferri vis est aerisque reperta,
sed prior aeris erat quam ferri cognitus usus.

Lucretius, De Natura Rerum, 1282-1285.

Ἀνασκαφαὶ γινόμεναι εἰς πλεῖστα μέρη τῆς Εὐρώπης, εἰς Δανίαν, Βέλγιον, Γαλλίαν καὶ ἄλλαχού, κατὰ τὴν παρελθοῦσαν ἑκατονταετηρίδα, ἀπέδειξαν ὅτι ἡ χρῆσις τῶν μετάλλων ἐγένετο γνωστὴ ὀλίγον κατ' ὀλίγον εἰς τὴν ἀνθρωπότητα κατὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Λουκρητίου διδομένην σειρᾶν. Ὁ κάτοικος τοῦ ἡμετέρου πλανήτου ἀρχικῶς ὡς μόνον ὅπλα εἶχε τοὺς ὄνυχας καὶ τοὺς ὀδόντας αὐτοῦ. Μετὰ παρέλευσιν αἰώνων ὁ λίθος ἐγένετο ἀνεκτίμητος αὐτοῦ σύντροφος, ὄπλον ἅμα καὶ ἐργαλεῖον, ἐπηκολούθησε δὲ ἡ χρῆσις τοῦ χαλκοῦ καὶ τοῦ σιδήρου.

Αἱ χρονικαὶ περίοδοι κατὰ τὰς ὁποίας ὁ λίθος, ὁ χαλκὸς ἢ ὁ σίδηρος ἦσαν ἐν κοινῇ χρήσει ὀνομάσθησαν ἐκ τούτων Λιθικὴ, Χαλκῆ καὶ Σιδηρᾶ ἐποχῇ. Οὐδεμία παράδοσις, ὅσονδήποτε παλαιά, δύναται νὰ παράσχη καὶ ἀμυδρὰν ἔστω εἰκόνα τῶν πρώτων βημάτων τῆς ἀνθρωπότητος, τῆς περιόδου κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ ἄνθρωπος ἔζη ὡς νομάς καὶ ἐχρησιμοποιοῖ τὸν λίθον πρὸς παρασκευὴν τῶν ἐργαλείων αὐτοῦ. Ἡ μεμακρυσμένη ἐκείνη περίοδος θὰ παρέμενε τελείως ἀγνωστος, ἐὰν ὁ λιθικὸς ἄνθρωπος δὲν κατέλειπεν ἔργα τέχνης, ἐργαλεῖα, ὅπλα, οἰκήματα κτλ., τὰ ὁποῖα παρέχουσι δείγματα τοῦ πρωτογόνου αὐτοῦ πολιτισμοῦ καὶ σκιαγραφοῦσι τὴν ἱστορίαν τῶν περιπλανήσεων αὐτοῦ ἀνὰ τὰς ἡπείρους. Ἡ ἐπιστήμη, ἥτις μελετᾷ τὰ πρῶτα ταῦτα ἔργα τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἐν γένει τὸν πολιτισμὸν καὶ τὴν γενικὴν ἱστορίαν

μιᾶς χώρας ἀπὸ τῆς ἐμφανίσεως τῶν πρώτων αὐτῆς κατοίκων μέχρι τῶν ἀσφαλῶς ἱστορικῶν χρόνων ὀνομάζεται Προϊστορικὴ Ἀρχαιολογία.

Μέχρι πρὸ πεντηκονταετίας ἡ μόνη ἐν Ἑλλάδι γνωστὴ ἐποχὴ ἦτο ἡ τοῦ σιδήρου, ἡ δὲ λαμπρὰ ἐποχὴ τοῦ χαλκοῦ, ἡ περιγραφομένη ὑπὸ τοῦ Ὀμήρου ἐν τοῖς ἔπεσιν, ἐθεωρεῖτο ὑπὸ πολλῶν ὡς δημιουργημα τῆς φαντασίας τῶν ἐξ Ἰωνίας ποιητῶν. Ἡ πρώτη ἐξηκριβωμένη χρονολογία τῆς ἱστορικῆς ἡμῶν περιόδου ἀνῆκεν εἰς ἐποχὴν, καθ' ἣν ὁ σίδηρος ἦτο ἐν κοινῇ χρήσει. Πέραν ταύτης, παρὰ τὴν πλουσιωτάτην παράδοσιν, οὐδὲν εἶχεν ἐξακριβωθῆ, οὐδὲν ἐπιστεύετο ὑπὸ τῶν σοφῶν τῆς ἀρχαίας ἱστορίας μελετητῶν, σκότος βαθὺ ἐκάλυπτε τὴν Ἑλληνικὴν ἱστορίαν, τὸν Ἑλληνικὸν πολιτισμὸν, τὴν Ἑλληνικὴν γῆν. Ἡ πρὸ τοῦ 776 π. Χ. ἐποχὴ, ἡ περιλαμβάνουσα τὴν περίοδον τῆς γενέσεως τῶν Θεῶν καὶ τῶν Ἡρώων τῆς ἱστορικῆς Ἑλλάδος ἀπετέλει, μέχρις ἐσχάτων, πηγὴν ἀμφιβολιῶν, ἀλλὰ καὶ πηγὴν ἀστείρειτον διὰ τὴν φαντασίαν τῶν νεωτέρων ἐρευνητῶν. Αἱ φανταστικώτεροι θεωρίαι ἐδημιουργήθησαν πρὸς ἐξήγησιν τῶν διαφόρων μύθων, ταύτας δ' ὑπεβοήθει καὶ ἡ ἀρχαία παράδοσις, ἣτις ἐπὶ τὸ ποιητικώτερον διεφύλαξε τούτους. Τὰ ἔπη, τὰ ὁποῖα περιέχουσι πλήρη εἰκόνα τῆς ἐποχῆς αὐτῶν, ἐθεωρήθησαν φανταστικά, μεταγενέστερα, ψευδῆ, οἱ δὲ ἥρωες καὶ τὰ κατορθώματα αὐτῶν ὡς φυσικὰ φαινόμενα¹. Ὁ μῦθος τοῦ Φριξοῦ καὶ τῆς Ἑλλης, ὅστις παρὰ τὴν ποιητικὴν καὶ παράδοξον αὐτοῦ διατύπωσιν ἀσφαλῶς ἐμπεριέχει ἱστορικὰς ἀληθείας, ὡς ἐξῆς ἐπεξηγεῖται ὑπὸ τοῦ P. Decharme. «Ὁ κριὸς, τὸ νέφος, παραλαμβάνει μεθ' ἑαυτοῦ τὸν Φριξοῦ καὶ τὴν Ἑλλην, τὴν βρέμουσαν βροντὴν καὶ τὸν λάμποντα κεραυνόν, ὅστις πίπτει εἰς τὴν θάλασσαν. Ἐξακολουθεῖ νὰ μεταφέρει καθ' ὅλον τὸ διάστημα τοῦ οὐρανοῦ τὸν ἥρωα τῆς βροντῆς, μέχρις ὅτου οὗτος φθάσῃ εἰς τὴν χώραν τοῦ ἡλίου, εἰς τὸν οἶκον τοῦ Αἰήτου, τοῦ υἱοῦ τοῦ Ἥλιου. Ἐκεῖ ὁ κριὸς θυσιάζεται εἰς τὸν θεὸν τοῦ αἰθρίου οὐρανοῦ. Τὸ μόνον δὲ ὅπερ ἐξ αὐτοῦ ἀπομένει, εἶναι τὸ λαμπρὸν του δέρας, νέφος τι χρυσούμενον ὑπὸ τῶν ἀκτίνων τοῦ ἀστέρος τῆς ἡμέρας»². Ὁ Ἰάσων

¹ Πρὸβλ. W. H. Roscher: *Lexikon der Gr. und Rom. Mythologie*, τόμον 1ον σελ. 2030 καὶ τόμον 3ον σελ. 2458. Ἐπίσης George W. Cox «*The Mythology of the Aryan Nations*» σελ. 487.

² P. Decharme. *Μυθολογία τῆς Ἀρχαίας Ἑλλάδος, μετάφρασις Ἰω. Οἰκονομίδου*, Ἐκδοτικὸς Οἶκος Ζηκάκη, 1925, σελ. 559. Κατὰ τὴν ἀντίληψίν μου ὁ μῦθος τοῦ Φριξοῦ καὶ τῆς Ἑλλης εἶναι ποιητικὴ ἐξιστόρησις τῶν πρώτων προσπαθειῶν τῶν κατοίκων τῆς Ἑλλάδος πρὸς ἴδρυσιν ἀποικιῶν, τὸ ἀρχαιότερον πρὸς πλουτισμὸν ταξειδίων εἰς ξένας χώρας. Κριὸς, δύναται νὰ εἶναι τὸ ὄνομα τοῦ ἰστιοφόρου τὸ ὁποῖον ἔφερε πρὸς τὸν Εὐξείνιον τοῦς τολμηροὺς θαλασσοπόρους οἰτίνας, ὡς οἱ σημερινοὶ Ἕλληνες, μακρὰν

λοιπὸν καὶ ἡ Ἀργοναυτικὴ ἐκστρατεία, διὰ τὴν πραγματικότητά τῆς ὁποίας οὐδεὶς δικαιῶται νὰ ἀμφιβάλλῃ σήμερον, ἐπορεύθησαν πρὸς κατάκτησιν «νέφους χρυσομένου ὑπὸ τῶν ἀκτίνων τοῦ ἀστέρος τῆς ἡμέρας».

Παραμένει ἄγνωστον μέχρι τίνος σημείου ἡ φαντασία τῶν νεωτέρων ἔρευνητῶν θὰ προὐχώρει δημιουργοῦσα πολυπλοκωτέραν καὶ μᾶλλον δυσνόητον μυθολογίαν ἐπεξηγοῦσαν τὴν ἀπλουστάτην καὶ ποιητικωτάτην ἀρχαίαν Ἑλληνικὴν μυθολογίαν. Οὐδέποτε ὅμως παράδοσις ἐπληθήτευσεν τόσον θριαμβευτικῶς οὐδ' ἀπεδείχθη τόσον παταγωδῶς λανθασμένη ἢ ἀνθρωπίνη σοφία ἢ παραβλέπουσα τὴν παράδοσιν.

Εἰς τὸν Ἑρῴϊον Σχλεῖμαν ἐπεφυλάσσετο ἡ δόξα νὰ ὑπεγείρῃ ἐν ἄκρον τοῦ σκοτεινοῦ μανδύου, ὅστις ἐκάλυπτεν ἐρομητικῶς τὴν προϊστορικὴν τῆς Ἑλλάδος ἐποχὴν καὶ νὰ φέρῃ πρὸ τῶν ἐκπλήκτων ὀμμάτων τῆς ἀνθρωπότητος τὴν ἰσχυρὰν Τροίαν τοῦ Πριάμου καὶ τὰς πολυχρύσους Μυκήνας τοῦ Ἀγαμέμνονος. Ἡ δόξα αὕτη ἦτο ὀφειλομένη ἀμοιβὴ εἰς τὸν ἄνδρα, ὅστις φλεγόμενος ὑπ' ἀγάπης πρὸς τὸν Ὅμηρον καὶ στεροῶς τῶν παραδόσεων ἐχόμενος, ἀδιαφορῶν δὲ διὰ τοὺς γέλωτας καὶ τοὺς μυκτηρισμοὺς τῶν σοφῶν τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ, ἀφιέρωσε καὶ ζῶν καὶ πλοῦτον εἰς τὴν ἔρευναν καὶ ἔθεσε τὰ θεμέλια τῆς Ἑλληνικῆς Προϊστορίας. Τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ Σχλεῖμαν εἰς Τροίαν, Μυκήνας, Ὀρχομενόν, Τίρυνθα, ἐπηκολούθησαν ἕτεροι ἀνασκαφαὶ εἰς Τίρυνθα, Μυκήνας, Βαφειό, Ὀλυμπίαν, Αἴγινα, Ἀττικὴν, Βοιωτίαν, Κρήτην καὶ εἰς τὰ λαμπρὰ καὶ ἐκπλήσσοντα καλλιτεχνήματα τῶν Μυκηναίων ἠκολούθησαν τὰ θαυμαστὰ εὐρήματα τῆς Κνωσοῦ καὶ τῆς Φαιστοῦ. Αἱ ἀνασκαφαὶ αὗται ἐπεξέτειναν τὰ γνωστὰ ὄρια τῆς ἱστορίας κατὰ χιλιετηρίδας, ἐπεκύρωσαν μέγα τῆς παραδόσεως μέρος, ἐπεβεβαίωσαν τὴν ἀρχαίαν τοῦ Ὀμήρου γεωγραφίαν καὶ περιγραφὴν τῆς Ἑλλάδος, καὶ ἀπεκάλυψαν τὸν πολιτισμὸν τῆς Χαλκῆς ἐν Ἑλλάδι ἐποχῆς, ὅστις καταλαμβάνει χιλιετηρίδας ὅλας εἰς τὴν ἱστορικὴν ἐξέλιξιν τῶν κατοίκων τῆς Ἑλλάδος. Τὰ ἔπη τοῦ Ὀμήρου ὡς καὶ πολλοὶ τῶν μύθων ἀποδεικνύονται ἱστορικαὶ ἀλήθειαι περιοριζόμεναι μόνον ὑπὸ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν εὐρημάτων. Ὁ μυθικὸς πλοῦτος τῶν

τῆς πατρίδος τῶν ἐξήτουν πλουτοφόρους πηγὰς. Ἡ ἀπώλεια τῆς Ἑλλης, μέρος τοῦ πληρώματος ἴσως, εἰς τὸν Ἑλλήσποντον ὀφείλετο εἰς τρικυμῖαν, ἡ δὲ χώρα τοῦ Αἰήτου ἦτο ἡ πλουσία εἰς μεταλλεῖα βορεία πρὸς τὸν Εὐξείνιον πλευρὰ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Ἡ φήμη τοῦ πλοῦτου τῆς χώρας ταύτης βραδύτερον εἴλκυσε καὶ ἄλλους τολμηροὺς Ἑλληνας, οἵτινες ὑπὸ τὸν Ἰάσονα ἐξέπλευσαν ἐξ Ἰωλκοῦ πρὸς τὰς ἀκτὰς τῆς πλουσίας χώρας τοῦ Εὐξείνου, ἀκριβῶς ὅπως σήμερον ἡ φήμη τῶν δολλαρίων ἐλκύει οὐκ ὀλίγους νεωτέρους Ἑλληνας πρὸς τὰς ἀκτὰς τοῦ Νέου Κόσμου. Τὸ χρυσόμαλλον δέρας ἦτο πραγματικὸν χρυσίον καὶ οὐχὶ «νέφος χρυσομένου ὑπὸ τῶν ἀκτίνων τοῦ ἀστέρος τῆς ἡμέρας».

Μυκηνῶν καὶ τῆς Κρήτης ἐκπλήσσει τὸν σημερινὸν μελετητὴν, ἡ δὲ τεχνικὴ τελειότης τῶν ἔργων τῆς μεμακρυσμένης ἐποχῆς τοῦ Μίνωος καθιστᾷ παραδεκτὴν τὴν δημιουργίαν τοῦ Χαλκοῦ ὑπερανθρώπου, τοῦ μυθικοῦ Τάλω, τὴν προσπάθειαν πρὸς κατάκτησιν τοῦ ἄερος διὰ τῶν πτερυγῶν τοῦ Λαιδάλου.

ΛΙΘΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

Ἡ ὑπὸ τῆς παραδόσεως ἀναφερομένη χαλκὴ ἐν Ἑλλάδι περίοδος ἤχθη εἰς φῶς ὑπὸ τῆς ἀρχαιολογικῆς σκαπάνης, ἀλλὰ καὶ ἡ ἀποκάλυψις τῆς νεολιθικῆς ἐν Ἑλλάδι περιόδου δὲν ἤργησε νὰ ἐπακολουθήσῃ. Αἱ ἀνασκαφαὶ καὶ ἔρευναι τοῦ πρωτεργάτου τῶν Ἑλληνικῶν προϊστορικῶν μελετῶν, τοῦ καθηγητοῦ Χ. Τσουντα, ἐν Θεσσαλίᾳ, ἔφερον εἰς φῶς λείψανα ἀκμαιοτάτου νεολιθικοῦ πολιτισμοῦ, τοῦ ὁποίου ἡ τεχνικὴ τελειότης ἐκπλήσσει τὸν μελετητὴν¹. Ἡ Θεσσαλία ἡ ὑπὸ τῆς παραδόσεως φερομένη ὡς πατρίς τῶν Κενταύρων καὶ τῶν Λαπιθῶν, τῶν χρησιμοποιούντων ὑπερμεγέθεις λίθους ὡς ὄπλα, ἀποδεικνύεται διὰ τῆς σκαπάνης πυκνῶς κατοικουμένη ὑπὸ λαοῦ, ὅστις ἀγνοεῖ τὴν χρῆσιν τῶν μετάλλων. Ὡς γνωστὸν ἡ περίοδος, κατὰ τὴν ὁποίαν τὰ μέταλλα ἦσαν τελείως ἀγνωστα, ὁ δὲ λίθος ἦτο ἐν κοινῇ χρῆσει, καλεῖται Λιθικὴ περίοδος, διαιρεῖται δὲ εἰς Παλαιολιθικὴν καὶ Νεολιθικὴν Ἐποχὴν. Καὶ ὁ πολιτισμὸς ὁ ἀναπτυχθεὶς κατὰ τὰς δύο ταύτας ἐποχὰς καλεῖται Παλαιολιθικὸς καὶ Νεολιθικὸς πολιτισμὸς.

1. Παλαιολιθικὴ Ἐποχὴ.

Κατὰ τὴν παλαιολιθικὴν ἐποχὴν ὁ ἄνθρωπος διάγει πλάνητα βίον ἢ δαιτᾶται ἐν σπηλαίοις. Ἄγνοεῖ τὴν καλλιέργειαν τῆς γῆς καὶ τὴν κεραμεικὴν, στερεῖται οἰκιακῶν ζώων, ἐκτὸς τοῦ κυνός, τὸν ὁποῖον προσλαμβάνει περὶ τὸ τέλος τῆς ἐποχῆς, καὶ ἀποζῆ ἔκ τοῦ κυνηγίου καὶ τῶν καρπῶν τῶν δένδρων. Δι' ἀποκρούσεως καὶ πιέσεως κατασκευάζει τὸ πρωτογενὲς αὐτοῦ λίθινον ἐργαλεῖον προσδίδων αὐτῷ ἀμυγδαλοειδὲς περίπου σχῆμα¹ τοῦτο δὲ ὅτε μὲν χειρίζεται πρὸς κοπὴν ξύλων, ὅτε δὲ ἐκσφενδονίζει κατὰ τῶν ἐπερχομένων ἐχθρῶν. Τὸ ἀμυγδαλοειδὲς ἐργαλεῖον, τοῦ ὁποίου αἱ πλευραὶ εἶναι ἀκατέργαστοι καὶ τὸ ὁποῖον μετὰ πάροδον χρόνου σμικρύνεται καὶ δξύνεται καὶ κατὰ τὰ

¹ Διὰ τῶν ἐν Θεσσαλίᾳ ἀνασκαφῶν καὶ τῆς ἐπιστημονικωτάτης τῶν εὐρημάτων δημοσιεύσεως ὁ καθηγητὴς Χ. Τσουντας ἔθεσε τὰ θεμέλια τῆς νεολιθικῆς ἐν Ἑλλάδι ἐρεύνης² διὰ τῶν ἐρευνῶν του εἰς Κυκλάδας καὶ τῶν δημοσιεύσεών του περὶ τοῦ Κυκλαδικοῦ πολιτισμοῦ ἔθεσε τὰς ἀρχὰς τῆς ἐπιστημονικῆς μελέτης καὶ τοῦ νησιωτικοῦ τούτου πολιτισμοῦ τῆς ἀρχαιοτέρας χαλκῆς ἐποχῆς.

δύο ἄκρα, ἀποτελεῖ τὸ χαρακτηριστικώτερον τῆς ἐποχῆς γνώρισμα. Εἶναι ἀδύνατον νὰ ὀρισθῇ χρονολογικῶς ἡ παλαιολιθική ἐποχή, δύναται ὅμως μετὰ βεβαιότητος νὰ λεχθῇ ὅτι αὕτη διήρκεσεν ἐπὶ πολλὰς δεκάδας χιλιάδων ἐτῶν.

Αἱ μέχρι τοῦδε γενόμεναι ἐν Ἑλλάδι ἀνασκαφαὶ καὶ ἔρευναι δὲν ἔφερον εἰς φῶς λείψανα τοῦ παλαιολιθικοῦ ἀνθρώπου, μολονότι σκελετοὶ καὶ λείψανα προκατακλυσμαίων θηλαστικῶν ζώων ἀνεκαλύφθησαν ἐν Πικερμῖφ τῆς Ἀττικῆς, ἐν Μεγαλοπόλει τῆς Ἀρκαδίας καὶ ἐν Κύμῃ τῆς Εὐβοίας¹.

Ἡ ἔλλειψις ἰχνῶν τοῦ παλαιολιθικοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ πολιτισμοῦ αὐτοῦ ὀφείλεται ἴσως εἰς τὴν ἀτελή τῆς χώρας μελέτην ἢ καὶ εἰς τὰς ἑλλειπτεῖς περὶ τῶν παλαιολιθικῶν εὐρημάτων γνώσεις ἡμῶν. Ὁ παλαιολιθικὸς ἀνθρώπος διητᾶτο ἐν σπηλαίοις, τούτων δὲ ἐλάχιστα ἔχουσιν ἐπιμελῶς ἐξερευνηθῆ. Τὰ μόνα ἀσφαλῆ ἐν τῇ Βαλκανικῇ παλαιολιθικὰ εὐρήματα, ἐργαλεῖα καὶ ὄπλα ἐκ πυρίτου, ἀνεκαλύφθησαν ἐν Βουλγαρίᾳ ἐν σπηλαίοις πλησίον τοῦ Τυρνόβου (Malkata Peschera καὶ Malkata Podlizza) καὶ Ῥουχτσουκίου².

2. Νεολιθική Ἐποχή.

Καὶ κατὰ τὴν νεολιθικὴν ἐποχὴν ὁ ἀνθρώπος ἀγνοεῖ τὰ μέταλλα, χρησιμοποιεῖ δὲ διὰ τὴν κατασκευὴν τῶν ἐργαλείων καὶ ὄπλων λίθους καὶ ὄστᾶ ζώων. Τὰ λίθινα ἐργαλεῖα ἔχουσι κανονικώτερον σχῆμα καὶ ἐπιφάνειαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον λελεασμένην καὶ ἐστιλβωμένην. Ὁ νεολιθικὸς ἀνθρώπος διαιτᾶται ἐν χωρίοις, γνωρίζει τὴν καλλιέργειαν τῆς γῆς καὶ ἔχει πλεῖστα οἰκιακὰ ζῶα.

Πολυάριθμα λείψανα τοῦ πολιτισμοῦ τοῦ νεολιθικοῦ ἀνθρώπου ἀνευρέθησαν κατεσπαρμένα ἀνὰ τὴν βορειοανατολικὴν Ἑλλάδα. Περιλαμβάνουσι ἐρείπια οἰκημάτων καὶ τειχῶν, ἐργαλεῖα καὶ ὄπλα, εἰδώλια καὶ ἀγγεῖα. Καὶ τὰ μὲν οἰκήματα καταστρέφονται μετὰ παρέλευσιν αἰῶνων, τὰ δὲ ἀγγεῖα μολονότι εὐκόλως θραύονται σπανίως καταστρέφονται ὀλοκληρωτικῶς. Τὸ πῦρ, ὁ ἀσπονδότερος τῶν λειψάνων καταστροφεὺς, ἀδυνατεῖ νὰ καταστρέψῃ τὰ εὐθραυστα τεμάχια τῶν ἀγγείων, τὸ δὲ ἀνθρώπινον ἐνστικτον τῆς καταστροφῆς καὶ τῆς ἐκμεταλλεύσεως παραβλέπει τὰ ἄχρηστα μικρὰ ὄστρακα. Τὸ πλῆθος τῶν τεμαχίων, ὁ χρωματισμὸς καὶ ἡ χαρακτηριστικὴ αὐτῶν διακόσμησις, τὰ ποικίλα σχήματα, ὁ τρόπος τῆς κατασκευῆς, εἶναι πολὺτιμα βοηθήματα διὰ τὴν μελέτην τοῦ πολιτισμοῦ τῶν δημιουργῶν τῶν ἀγγείων καὶ

¹ Πρβλ. Θ. Γ. Σκοῦφος ἐν Comptes rendus du Congrès International d'archéologie, σ. 231.

² Πρβλ. S. Casson, Macedonia Thrace and Illyria σ. 110.

διὰ τὴν σύγκρισιν τούτου πρὸς τὸν πολιτισμὸν ἄλλων λαῶν. Ἐκ τῶν διασωθέντων λειψάνων τὰ πολυπληθέστερα καὶ σπουδαιότερα εἶναι τὰ τεμάχια τῶν ἀγγείων καὶ διὰ τοῦτο ἐξετάζομεν ταῦτα λεπτομερέστερον τῶν λοιπῶν εὐρημάτων.

Ἄγγεῖα, οἰκίματα, ἐργαλεῖα καὶ ὄπλα ἀνευρέθησαν κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν διαφόρων προϊστορικῶν συνοικισμῶν. Οἱ συνοικισμοὶ οὗτοι εἶναι ἰδρυμένοι ἐπὶ χαμηλῶν ὀρέων ἢ ἐν τῇ πεδιάδι πλησίον πηγῆς ἢ ὄνακιου, διασφύζονται δὲ μέχρις ἡμῶν ὑπὸ μορφὴν χθαμαλῶν γηλόφων, μαστοειδῶν ἢ τραπεζοειδῶν σχημάτων. Τὸ ὕψος αὐτῶν ποικίλλει μεταξὺ τριῶν καὶ δέκα μέτρων, τὸ μῆκος αὐτῶν φθάνει μέχρι τριακοσίων μέτρων καὶ τὸ πλάτος μέχρι διακοσίων. Οἱ γήλοφοι οὗτοι ἐν μὲν τῇ Θεσσαλίᾳ καλοῦνται Μαγοῦλαι, ἐν δὲ τῇ Μακεδονίᾳ Τοῦμπες, διακρίνονται δὲ τῶν τύμβων τῶν ἱστορικῶν χρόνων εὐκόλως ἐκ τῆς μεγάλης περιμέτρου, τῆς πεπλατυσμένης αὐτῶν ἐπιφανείας καὶ τοῦ πλήθους τῶν τεμαχίων ἀγγείων, τὰ ὅποια εἶναι κατεσπαρμένα ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας αὐτῶν.

Ἦδη τῷ 1884 ὁ Lolling¹ ἀντελήφθη τὴν σπουδαιότητα τῶν γηλόφων τούτων καὶ πρῶτος ἐμελέτησε τοὺς λόφους τοῦ Διμηνίου καὶ Σέσκλου. Ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία διὰ τῶν Ἐφόρων Βαλ. Στάη καὶ Κ. Κουρουγιώτου καὶ τῶν Καθηγητῶν Χρ. Τσουντα, Γ. Σωτηριάδου καὶ Ἀ. Σ. Ἀρβανιτοπούλου (1889-1912), ἢ ἐν Ἀθήναις Ἀγγλικὴ Ἀρχαιολογικὴ Σχολὴ διὰ τοῦ A. Evans, A. J. B. Wace, M. Thompson, S. Casson, W. A. Heurtley, (1900-1928), ἢ Ἀμερικανικὴ Ἀρχαιολογικὴ Σχολὴ διὰ τοῦ C. W. Blegen, J. P. Harland, Κ^αs A. L. Walker Κοσμοπούλλου, καὶ ἡ Γερμανικὴ Ἀρχαιολογικὴ Σχολὴ διὰ τοῦ A. Furtwängler, H. Bulle καὶ Paul Wolters ἀνέσκαψαν πολλοὺς τῶν γηλόφων τούτων καὶ εἰς τὰς ἐπιστημονικὰς τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας καὶ τῶν Σχολῶν ἐκδόσεις ὀφείλεται ἡ περὶ τῆς νεολιθικῆς ἐν Ἑλλάδι ἐποχῆς γνῶσις ἡμῶν².

¹ Ath. Mitt. 1884, σ. 99 καὶ ἐξ.

² Ὑπὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ἀνεσκάφησαν:

Διὰ τοῦ Στάη καὶ Τσουντα οἱ συνοικισμοὶ Διμηνίου καὶ Σέσκλου.

Διὰ τοῦ Β. Λεονάρδου καὶ Χ. Τσουντα, ὁ συνοικισμὸς τῆς Μαρμάριανης.

Διὰ τοῦ Α. Σ. Ἀρβανιτοπούλου, ὁ συνοικισμὸς τῶν Φθιωτίδων Θηβῶν.

Διὰ τοῦ Κ. Κουρουγιώτου, ὁ συνοικισμὸς τοῦ Ἐρηνίου.

Διὰ τοῦ Γ. Σωτηριάδου, οἱ συνοικισμοὶ Χαιρωνείας, Ἐλατείας καὶ Ἀγίας Μαρίνης.

Ὑπὸ τῆς Ἀγγλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς ἀνεσκάφησαν:

Διὰ τοῦ Α. J. B. Wace καὶ Μ. Thompson ὁ συνοικισμὸς Ζερελίων.

Διὰ τοῦ » » » » » » Λιανοκλαδίου.

Διὰ τοῦ » » » » » » Τζάνι Μαγούλας.

Διὰ τοῦ » » » » » » Τσαγγλίου.

Αἱ ἀνασκαφαὶ ἀπέδειξαν ὅτι οἱ γήλοφοι συνήθως ἀποτελοῦνται ἐκ διαφόρων ἐπαλλήλων στρωμάτων σχηματισθέντων ἐκ τῶν ἀπορριμάτων τῶν κατοίκων τῶν συνοικισμῶν καὶ ἐκ τῶν ἐρειπίων οἰκιῶν καὶ τειχῶν. Ἐνίοτε ὁ πυρὴν τοιούτων γηλόφων, κειμένων ἐν μέσῳ ἐλώδους ἐκτάσεως ἢ πεδιάδος, ἀποτελεῖται ἐκ φορητῆς γῆς, ἀποτελούσης τὸ κατώτατον στρώμα, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἦσαν ἰδρυμένα τὰ οἰκήματα τῶν προϊστορικῶν κατοίκων. Πολλὰ τῶν στρωμάτων φέρουσι σαφεῖς τὰ ἔγνη τῶν πυρῶν τῶν καταστρεφασῶν τοὺς ἐπ' αὐτῶν συνοικισμούς. Ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τῶν προηγουμένων ἰδρύνοντο νεώτεροι συνοικισμοί, οἱ ὅποιοι ἀργότερον κατεστρέφοντο, συνήθως διὰ πυρός. Ἐν τοῖς Θεσσαλικοῖς συνοικισμοῖς τοῦ Τσαγγλίου καὶ τῶν Ζερελίων, ὅπου ἡ διάταξις τῶν στρωμάτων εἶναι καταφανής, διακρίνονται ὀκτὼ διάφορα στρώματα σχηματισθέντα ὑπὸ ὀκτὼ διαφόρων συνοικισμῶν διὰ πυρός καταστραφέντων ¹.

Αἱ μέχρι τοῦδε γεγόμεναι ἔρευναι ἀπεκάλυψαν ἀρχετὸν ἀριθμὸν προϊστορικῶν συνοικισμῶν ἐν Μακεδονίᾳ, Θεσσαλίᾳ, Φωκίᾳ, Βοιωτίᾳ, Ἀττικῇ Πελοποννήσῳ καὶ Κρήτῃ σὺν τῷ χρόνῳ δὲ ὁ ἀριθμὸς τῶν συνοικισμῶν τούτων αὐξάνεται. Ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω πολλοὶ τούτων ἀνεσκάφησαν, ἀλλὰ τὰ ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν προελθόντα εὐρήματα τῶν περισσοτέρων ἔχουσι μερικῶς δημοσιευθῆ ἢ παραμένουσι τελείως ἄγνωστα. Οἱ Θεσσαλικοὶ εἶναι οἱ βορειό-

Διὰ τοῦ A. J. B. Wace καὶ M. Thompson ὁ συνοικισμὸς Ῥαχμανίου.

Διὰ τοῦ S. Casson οἱ συνοικισμοὶ Τσαουσίτσας καὶ Κιλινδίου.

Διὰ τοῦ W. A. Heurtley οἱ συνοικισμοὶ Βαρδαρόφτσας, Βοροδίνου, Μολυβδοπύργου καὶ Μυριοφύτου.

Ἐπὶ τῆς Ἀγγλικῆς Στρατιωτικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας ἀνεσκάφησαν οἱ συνοικισμοὶ Αἰβατλή, Ἁγίου Βασιλείου, Καλαμαριάς, κτλ.

Ἐπὶ τῆς Ἀμερικανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς ἀνεσκάφησαν:

Διὰ τῆς Κ^{ας} A. L. W. Κοσμοπούλλου, ὁ συνοικισμὸς Παλαιᾶς Κορίνθου.

Διὰ τοῦ C. W. Blegen καὶ J. P. Harland οἱ συνοικισμοὶ Ζυγουριῶν καὶ Τσοῦγκιζας (Ἡρακλείου-Νεμέας).

Διὰ τοῦ C. W. Blegen οἱ συνοικισμοὶ Γωνιάς, Φλιοῦντος καὶ Ἡραίου.

Ἐπὶ τῆς Γαλλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς ἀνεσκάφη ὁ συνοικισμὸς Δικελὶ Τὰς καὶ ὑπὸ τῆς Γαλλικῆς Στρατιωτικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας ἀνεσκάφησαν οἱ συνοικισμοὶ Καπουτσιάο, Γόνα, καὶ Σέδες.

Ἐπὶ τῆς Γερμανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς ἀνεσκάφησαν:

Διὰ τοῦ Furtwaengler καὶ Bulle ὁ συνοικισμὸς τοῦ Βοιωτικοῦ Ὁρχομενοῦ.

Διὰ τοῦ Paul Wolters ὁ συνοικισμὸς τῆς Αἰγίνης.

Ἐπὶ τοῦ Sir Arthur Evans ἀνεσκάφη ὁ συνοικισμὸς τῆς Κνωσοῦ.

Ἐπὶ τῆς Ἰταλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἀποστολῆς ὁ συνοικισμὸς τῆς Φαιστοῦ.

¹ P-T, σ. 86 καὶ 151.

τεροι συνοικισμοί, τῶν ὁποίων τὰ προϊστορικὰ εὐρήματα καὶ ἐπιστημονικῶς ἐξηκριβώθησαν καὶ πλήρως ἐδημοσιεύθησαν. Τὰ εὐρήματα ταῦτα παρέχουσι τὰς ἀναγκαίας ἀρχάς, ὑπὸ τῶν ὁποίων ὀδηγούμενοι δυνάμεθα νὰ μελετήσωμεν καὶ κατανοήσωμεν τὸν νεολιθικὸν πολιτισμὸν καὶ τῆς λοιπῆς Ἑλλάδος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΘΕΣΣΑΛΙΑ

Ἡ βορειοανατολικὴ αὕτη ἐπαρχία τῆς Ἑλλάδος κατοικεῖτο πυκνῶς κατὰ τοὺς νεολιθικοὺς χρόνους¹. Ὁ Καθηγητὴς Χ. Τσουντας ἀναφέρει ἐξήκοντα τρεῖς προϊστορικοὺς συνοικισμοὺς, χωρὶς νὰ ἀποκλείῃ τὴν ὑπαρξίν περισσοτέρων, ὁ δὲ Wace καὶ Thompson ἑκατὸν πέντε². Ὁ καθηγητὴς Ἀ. Ἀρβανιτόπουλος ἀνεκάλυψεν ἐτέρους δέκα πέντε, μὴ συμπεριλαμβανομένους εἰς τοὺς καταλόγους τοῦ Τσουντα καὶ τοῦ Wace καὶ Thompson, ἀνεβίβασε δ' οὕτω τὸν ἀριθμὸν τῶν γνωστῶν ἐν Θεσσαλίᾳ συνοικισμῶν εἰς ἑκατὸν εἴκοσι.³ Οἱ συνοικισμοὶ οὗτοι εἶναι κατεσπαρμένοι εἰς ὀλόκληρον τὴν Θεσσαλίαν, ἀπὸ Ἀγυιᾶς πρὸς βορρᾶν μέχρι τῆς πεδιάδος τοῦ Σπερχειοῦ πρὸς νότον καὶ ἀπὸ τοῦ Παγασιτικοῦ κόλπου πρὸς ἀνατολὰς μέχρι τῶν Τρικκάλων καὶ τοῦ Φαναρίου πρὸς δυσμὰς· καὶ ἐν ᾧ προϊστορικοὶ συνοικισμοὶ ἀπαντῶσιν ἐν τῇ πεδιάδι τοῦ Σπερχειοῦ καὶ ἔτι νοτιώτερον, ἐλάχιστα ἴχνη τοιοῦτων ἀνεκαλύφθησαν πρὸς βορρᾶν τῆς Ἀγυιᾶς ἐν τῇ πεδιάδι τῆς Ἐλασσόνης καὶ ἀπολύτως οὐδὲν ἐν τῇ μεταξὺ τῶν Τρικκάλων καὶ Φαναρίου πεδιάδι καὶ πέραν ταύτης πρὸς Πίνδον πρὸς δυσμὰς. Ἡ τοιαύτη ἔλλειψις συνοικισμῶν ἀποδίδεται ὑπὸ τοῦ Wace καὶ Thompson εἰς τὴν ὑπαρξίν πυκνῶν δασῶν ἐκτεινομένων πέραν τῶν ὑπωρειῶν τῆς Πίνδου ἐν τῇ πρὸς ἀνατολὰς πεδιάδι⁴.

¹ Πρβλ. Χρ. Τσουντα, «Αἱ Προϊστορικαὶ Ἀκροπόλεις Διμηνίου καὶ Σέσκλου» Ἀθῆναι, 1908 (Δ-Σ) καὶ Wace καὶ Thompson «Prehistoric Thessaly» Cambridge 1912 (P-T).

² Δ-Σ, σ. 3-13 καὶ P-T, σ. 8-11.

³ Πρακτικά, 1910 σ. 185, 1911, σ. 300 καὶ 1912, σ. 233.

⁴ P-T σ. 6-7. Ὁ καθηγητὴς Ἀ. Ἀρβανιτόπουλος πάνυ εὐγενῶς μοι ἐπέτρεψε νὰ ἀναφέρω ὅτι πλησίον τοῦ Φαναρίου καὶ ἐν τῇ θέσει «Νησι» ἀνεκάλυψε προϊστορικὸν συνοικισμὸν «ὅστις ἐνέχει ἰδίως ἀφθονα εἰδώλια»· μοι ἐγνώρισε δὲ ὅτι μεταξὺ Φαναρίου καὶ Τρικκάλων ὑπάρχουσι καὶ ἄλλοι προϊστορικοὶ συνοικισμοὶ γνωστοὶ εἰς αὐτόν. Ἡ περὶ τῶν δασῶν θεωρία τοῦ Wace καὶ Thompson, ὡς ἐκ τούτου, ἀποδεικνύεται οὐχὶ τόσον ἀσφαλής, ἢ δὲ ἔλλειψις προϊστορικῶν συνοικισμῶν ἐν τῇ περιοχῇ ἐκείνῃ ὀφείλεται μᾶλλον εἰς ἀτελή τῆς χώρας γνῶσιν καὶ ἔρευναν.

Ἐκ τῶν διαφόρων στρωμάτων, ἐκ τῶν ὁποίων οἱ συνοικισμοὶ ἀποτελοῦνται, ὡς καὶ ἐκ τῶν πολλαπλῶν εὗρημάτων, τῶν πηλίνων ἀγγείων, ὄπλων, ἐργαλείων καὶ λοιπῶν, ὁρμώμενος ὁ καθηγητὴς Χ. Τσουντας διήρσεε τὴν μακρὰν περίοδον κατὰ τὴν ὁποίαν ἰδρύθησαν, κατοικήθησαν καὶ κατεστράφησαν οἱ προϊστορικοὶ συνοικισμοὶ τῆς Θεσσαλίας εἰς τέσσαρας ἐποχάς. Εἰς τὴν Ἀρχαιότεραν Νεολιθικὴν ἐποχὴν, διακρινομένην διὰ τοῦ γράμματος Α, εἰς τὴν Νεωτέραν Νεολιθικὴν ἐποχὴν, διακρινομένην διὰ τοῦ γράμματος Β, εἰς τὴν Λιθόχαλκον καὶ εἰς τὴν Χαλκὴν ἐποχὴν, διακρινομένης διὰ τοῦ γράμματος Γ. Ἐπὶ τοῦ πάχους δὲ τῶν στρωμάτων ἐρειδόμενος ὑπελόγησεν ὅτι ἡ Νεολιθικὴ ἐποχὴ ὑπῆρξε μακροτέρα τῆς Χαλκῆς ἐποχῆς καὶ ὅτι ἡ Ἀρχαιότερα Νεολιθικὴ ἦτο μακροτέρα τῆς Νεωτέρας. Ὁ καθορισμὸς ἀκριβοῦς χρονολογίας τῶν διαφορῶν ἐν Θεσσαλίᾳ ἐποχῶν εἶναι πολὺ δύσκολος θίλει δὲ συζητηθῆ ἔν τῷ ἐπιλόγῳ τῆς παρούσης μελέτης. Ἡ σχετικὴ ὅμως διάρκεια τῶν ἐποχῶν μεταξὺ ἀλλήλων ὑπελογίσθη ὑπὸ τοῦ Wace καὶ Thompson¹. Ἐὰν ὑποθέσωμεν ὅτι τὸ ὅλον χρονικὸν διάστημα τὸ κατεχόμενον ὑπὸ τῶν τεσσάρων Θεσσαλικῶν προϊστορικῶν ἐποχῶν ἀπετελεῖτο ἐξ ἑκατὸν μερῶν, τὰ τεσσαράκοντα μέρη ἀνήκουσιν εἰς τὴν Ἀρχαιότεραν Νεολιθικὴν ἐποχὴν, δέκα πέντε εἰς τὴν Νεωτέραν Νεολιθικὴν ἐποχὴν, δέκα εἰς τὴν Λιθόχαλκον, καὶ τὰ ὑπολειπόμενα τριάκοντα πέντε μέρη εἰς τὴν Χαλκὴν ἐποχὴν.

Τὰς ἐποχὰς ταύτας, καὶ δὴ τὴν Ἀρχαιότεραν Νεολιθικὴν Α, καὶ Νεωτέραν Νεολιθικὴν ἐποχὴν Β, ἐξετάζομεν ἀμέσως κατωτέρω ἐκτενωῶς.

§ 1. Ἀρχαιότερα Νεολιθικὴ Ἐποχὴ τῆς Θεσσαλίας (Α).

Τὰ εἰς τὴν ἐποχὴν ταύτην ἀνήκοντα λείψανα εὗρεθέντα ἐν τοῖς κατωτάτοις στρώμασιν, ἐνίοτε εἰς βάθος δέκα μέτρων ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ γηλόφου, διακρίνονται εἰς πῆλινα ἀγγεῖα, εἰδώλια, ἀρχιτεκτονικὰ κτίσματα, ἐργαλεῖα καὶ ὄπλα. Τούτων σπουδαιότερα καὶ διὰ τὸ πλῆθος καὶ διὰ τὸ ὑπὸ τοῦ πυρὸς ἀπρόσβλητον, ὡς καὶ διὰ τὴν συνεχῆ αὐτῶν ἐξέλιξιν, εἶναι τὰ πῆλινα ἀγγεῖα. Τὴν λεπτομερῆ μελέτην καὶ διάκρισιν τῶν νεολιθικῶν ἀγγείων τῆς Θεσσαλίας ὀφείλομεν εἰς τὸν Καθηγητὴν Τσουνταν καὶ εἰς τὸν Wace καὶ Thompson².

¹ Ρ-Τ. σ. 23.

² Ὁ Wace καὶ ὁ Thompson χρησιμοποιοῦν αὐτὴν ταύτην τοῦ Τσουντα τὴν περιγραφὴν καὶ διάκρισιν τῶν ἀγγείων μετὰ ἐλαχίστων συμπληρώσεων καὶ ἐπουσιωδῶν μεταβολῶν.

α. Κεραμεικὴ.

Τὰ ἀγγεῖα διακρίνομεν εἰς μονόχρωμα, Α1, ἐγγάρακτα, Α2, καὶ εἰς γραπτά, Α3.

Μονόχρωμα ἀγγεῖα Α1.

Τὰ χαρακτηριστικώτερα τῶν ἀγγείων τῶν ἀνηκόντων εἰς τὸν ῥυθμὸν τοῦτον εἶναι χρώματος βαθέος ἢ ἀνοικτοῦ ἐρυθροῦ, ὀφειλομένου εἰς ἐπίχρισμα, τὸ ὁποῖον καλύπτει ὀλόκληρον τὴν ἔξωτερικὴν, ἐνίοτε δὲ καὶ τὴν ἐσωτερικὴν αὐτῶν ἐπιφάνειαν. Συνήθως ἔχουσιν ἐπιφάνειαν καλῶς ἐστιλβωμένην, ὅπτησιν τελείαν καὶ ὁμοιόμορφον καὶ πηλὸν καθαρὸν περιέχοντα ἐλάχιστα τρίμματα χαλαζίου καὶ λεπτὴν ἄμμον. Τὰ τελειότερα τῶν ἀγγείων τούτων ἔχουσι λεπτότατα τοιχώματα¹ καὶ κατεργασίαν ἀξιοθαυμάστου τελειότητος, ἐφάμιλλον πρὸς τὴν τῶν Καμαραϊκῶν ἀγγείων τῆς Κρήτης τῶν ἐπονομασθέντων Egg shell ware (ἴτοι ἀγγείων μετὰ τοιχωμάτων ὡς κέλυφος ὄου). Ἀγγεῖα μετὰ ἀστιλβώτου ἐπιφανείας, ἀτελοῦς ὀπτήσεως, καὶ παχέων τοιχωμάτων ἐπίσης ἀνευρέθησαν ἐν Ῥαχμανίῳ καὶ Τσαγγλίῳ εἰς στρώματα τῆς ἀρχαιοτέρας νεολιθικῆς ἐποχῆς. Πλὴν τῶν μετὰ ἐρυθρᾶς ἐπιφανείας ἀγγείων ἀνευρέθησαν πολλὰ, τὰ καὶ ἀρχαιότερα, ἔχοντα τὴν ἐπιφάνειαν καπνισμένην, μελανήν, καστανὴν ἢ τεφρὰν λευκοκίτρινον ἢ κιτρινωπήν.

Ἀβαθεῖς φιάλαι μετὰ ὑψηλῆς βάσεως καὶ δύο ὀριζοντίων κυλινδροειδῶν λαβῶν (εἰκ. 1γ), κωδωνόσχημα μετὰ ταινιοειδοῦς λαβῆς κύπελλα, (εἰκ. 1α) ἄτοιοι ἄνευ βάσεως σκύφοι, (εἰκ. 1β), βαθεῖαι φιάλαι ἐπὶ χαμηλῆς βάσεως μετὰ στενουμένων πρὸς τὰ ἄνω χειλέων (εἰκ. 1δ,ε), εἶναι τὰ συνήθη τοῦ ῥυθμοῦ τούτου ἀγγεῖα. Ἰδιαιτέρα γνωρίσματα τῶν ἀγγείων τούτων εἶναι ἡ χαμηλὴ βάσις καὶ ἡ λέπτυνσις τῶν ἄκρων τῶν χειλέων ἐκ τῶν ἔσω (εἰκ. 2). Ἐνίοτε τὰ ἄκρα χεῖλη, λεπυνθέντα ἐκ τῶν ἔσω, κάμπτονται ὀλίγον πρὸς τὰ ἔξω. (εἰκ. 2γ) Μικρὰ λεῖα, στρογγύλα ἢ ἐπιμήκη ὀγκώματα, ὁμοιάζοντα πρὸς κεφαλὰς ἡλῶν, ἀποτελοῦσι τὴν μόνην τῶν μονοχρώμων ἀγγείων διακόσμησιν. Ταῦτα ἄλλοτε μὲν σχηματίζουσι τρίγωνα εἰς τὴν κοιλίαν τῶν ἀγγείων, (ὡς ἐν τῇ εἰκ. 1ε), ἄλλοτε δὲ εἶναι ἀτάκτως κατεσπαρμένα ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας καὶ τῶν λαβῶν αὐτῶν. Τὰ μονόχρωμα ἀγγεῖα τοῦ ῥυθμοῦ Α1, ἀνευρέθησαν εἰς ἅπαντας τοὺς ἀνασκαφέντας νεολιθικοὺς συνοικισμοὺς τῆς Θεσσαλίας². Ὅθεν

¹ Ἐν Ζερελίοις ἀνευρέθησαν ἀγγεῖα μετὰ τοιχωμάτων πάχους περὶ τὰ 0.002 μ. (P-T. σ. 152.)

² Οἱ ἀνασκαφέντες νεολιθικοὶ συνοικισμοὶ τῆς Θεσσαλίας εἶναι οἱ ἀκόλουθοι: Ἐν τῇ βορείῳ Θεσσαλίᾳ οἱ συνοικισμοὶ Ῥαχμανίου, ὑπὸ τοῦ Wace καὶ Thompson, Μαρμάριανης (μερικῶς) ὑπὸ τοῦ Χ. Τσοῦντα, Ἀργίσης (μερικῶς) ὑπὸ τοῦ Τσοῦντα καὶ Λεονάρδου.

δυνάμεθα νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι μονόχρωμα ἄγγεῖα τοῦ ἑυθμοῦ Α1 ἀπαν-
τῶσι καθ' ἅπασαν τὴν Θεσσαλίαν. Μετὰ τῶν ἄγγείων τοῦ ἑυθμοῦ τούτου καὶ

Εἰκ. 1. Ἄγγεῖα μονόχρωμα Α1. α (= Τσαγγλίου, Wace καὶ Thompson,
P - T, εἰκ. 40c.) βγδε (= Σέσκλου, Τσούντα Δ - Σ, εἰκ. 70, 76, 74, 73).

εἰς ὑψηλοτέρας ἐπιχώσεις ἀνευρέθησαν τεμάχια ἄγγείων χονδροειδοῦς κατα-
σκευῆς καὶ ἀβεβαίων σχημάτων. Σημειωτέον ὅτι τὰ εἰς τὰ ἀρχαιότερα στρώ-

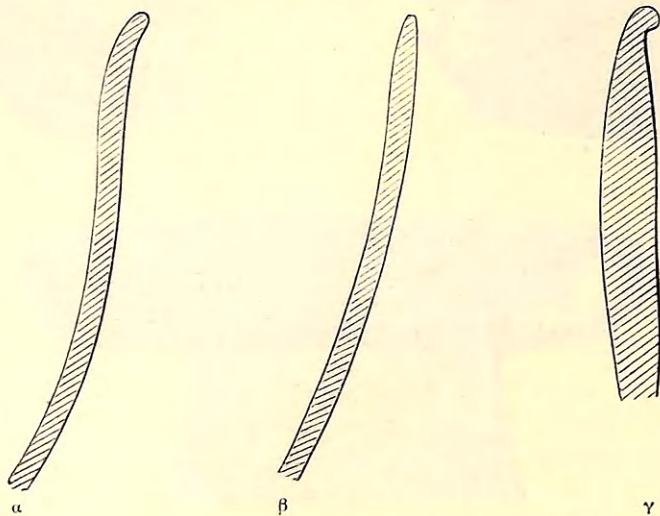
Ἐν τῇ κεντρικῇ Θεσσαλίᾳ οἱ συνοικισμοὶ Τσαγγλίου, ὑπὸ τοῦ Wace καὶ Thompson
Ἐρηνίου (μερικῶς) ὑπὸ τοῦ Κ. Κουρουνιώτου.

Ἐν τῇ δυτικῇ Θεσσαλίᾳ ὁ συνοικισμὸς Τζάνη Μαγούλας ὑπὸ τοῦ Wace καὶ Thompson.

Ἐν τῇ νοτιοανατολικῇ Θεσσαλίᾳ οἱ συνοικισμοὶ Σέσκλου καὶ Διμηνίου ὑπὸ τοῦ Χ. Τσούντα.

Ἐν τῇ νοτίῳ Θεσσαλίᾳ ὁ συνοικισμὸς Ζερελίων, ὑπὸ τοῦ Wace καὶ Thompson καὶ
Φθιωτίδων Θηβῶν (μερικῶς) ὑπὸ τοῦ Α. Ἀρβανιτοπούλου.

ματα ἀνευρεθέντα μονόχρωμα ἀγγεῖα εἶναι τελειότερα ὑπὸ ἔποψιν κατεργασίας καὶ ὕλικού τῶν ἐν τοῖς ὑψηλοτέροις στρώμασιν ἀνευρεθέντων. Φαίνεται ὅτι οἱ τεχνῖται ἐπιδίδονται περισσότερον εἰς τὴν κατασκευὴν καὶ διακόσμησιν τῶν γραπτῶν ἀγγείων, τὰ ὅποια ἀναφαίνονται εἰς ὑψηλοτέρας ἐπιχώσεις καὶ

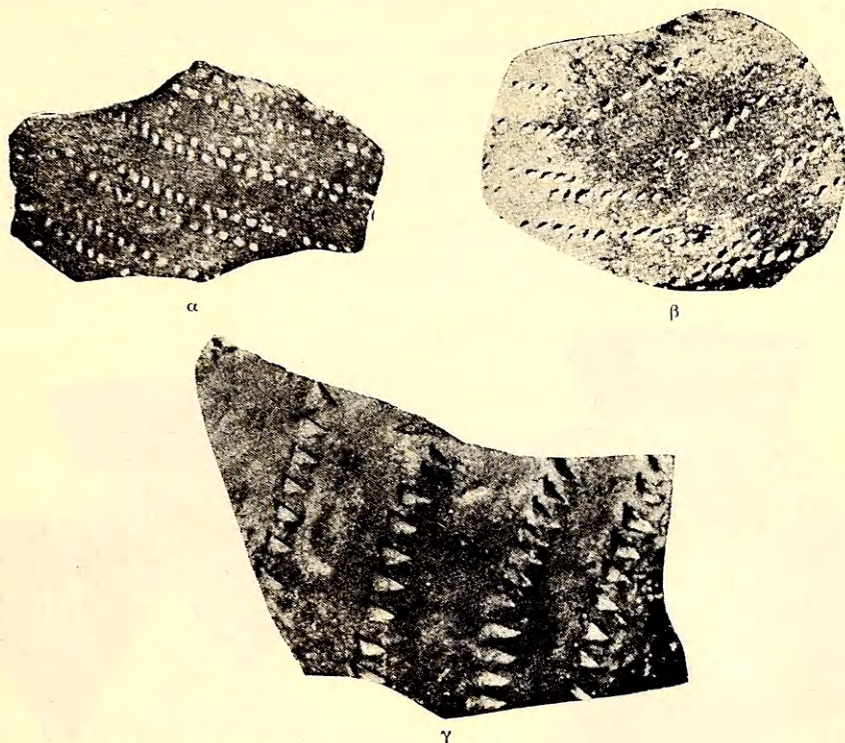
Εἰκ. 2. Τομαὶ τοιχομαίων καὶ χειλέων ἀγγείων Α1 (= Τσοῦντα, Δ-Σ, εἰκ. 71).

συναντῶνται εἰς μεγαλυτέραν τῶν μονοχρόμων, τοῦ ἑνθμοῦ Α1, ἀναλογίαν περὶ τὸ τέλος τῆς ἀρχαιοτέρας νεολιθικῆς ἐποχῆς, παραμελοῦντες οὕτως τὰ μονόχρωμα.

Ἐγχάρακτα ἀγγεῖα, Α2.

Τὰ ἀγγεῖα ταῦτα δὲν ἀπαντῶσιν εἰς ὅλους τοὺς συνοικισμούς, ἔχουσι δὲ ἐρυθρὰν ἐπιφάνειαν, ὀφειλομένην ἐνίοτε εἰς ἰδιαιτέραν βαφήν, πηλὸν κεραμόχρους καὶ τοιχώματα παχύτερα τῶν ἀγγείων τοῦ προηγουμένου ἑνθμοῦ. Τὰ κοσμήματα ἀποτελοῦνται ἐκ στρογγύλων, σχεδὸν τετραγώνων, τύπων ἐκ τριγωνιδίων, στιγμῶν καὶ μικρῶν καμπύλων γραμμῶν, διατεταγμένων εἰς εὐθεῖς στοίχους ἢ τεθλασμένας γραμμάς (εἰκ. 3). Ἐνίοτε αἱ ἐγχαράξεις σχηματίζουσι σειρὰν τριγώνων συνεχομένων κατὰ τὴν βάσιν. Καὶ τὰ μὲν τρίγωνα τὰ περικλειόμενα ὑπὸ τῶν ἐγχαράξεων ἔχουσι συνήθως χρῶμα ἐρυθρόν, τὸ ὁποῖον ἄλλοτε μὲν ὀφείλεται εἰς ἰδιαιτέραν βαφήν, ἄλλοτε δὲ εἶναι ἡ στυλπνὴ κεραμόχρους τοῦ ἀγγείου ἐπιφάνεια, αἱ μεταξὺ δὲ τῶν πλευρῶν τῶν τριγώνων καὶ λοιπῶν ἐγχαράξεων ζῶναι εἶναι χρώματος λευκοῦ στυλπνοῦ, ὀφειλομένου συνήθως εἰς ἐπίχρισμα (εἰκ. 4). Τὸ λευκὸν ἐπίχρισμα τὸ καλύπτει μέρους

τῆς ἐρυθρᾶς ἐπιφανείας τῶν ἀγγείων προσδίδει τὴν ἐντύπωσιν γραπτοῦ κοσμήματος. Τὰ ὀλίγα ἀνευρεθέντα τεμάχια ἐγχαράκτων φαίνεται ὅτι ἀνήκου-

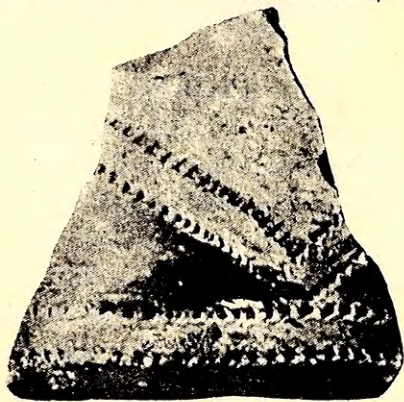
Εἰκ. 3. Ἐγχαράκτα ἀγγεῖα Σέσκλου Α2 (= Τσοῦντα, Δ-Σ, πίν. 13,2 καὶ 14,2,7).

σιν εἰς σκύφους, εἰς φιάλας μετὰ ὑψηλῶν τοιχωμάτων καὶ εἰς στενόλαιμα σφαιρικά ἀγγεῖα.

Τὰ ἐγχαράκτα, ἀποτελοῦντα τὸν ὄρθμον Α2, ἀνευρέθησαν μέχρι τοῦδε μόνον ἐν τοῖς συνοικισμοῖς τῆς βορείου Θεσσαλίας, ἐν Ῥαχμανίῳ, Ἀργίσσῃ καὶ Μεσιανῇ Μαγούλᾳ.

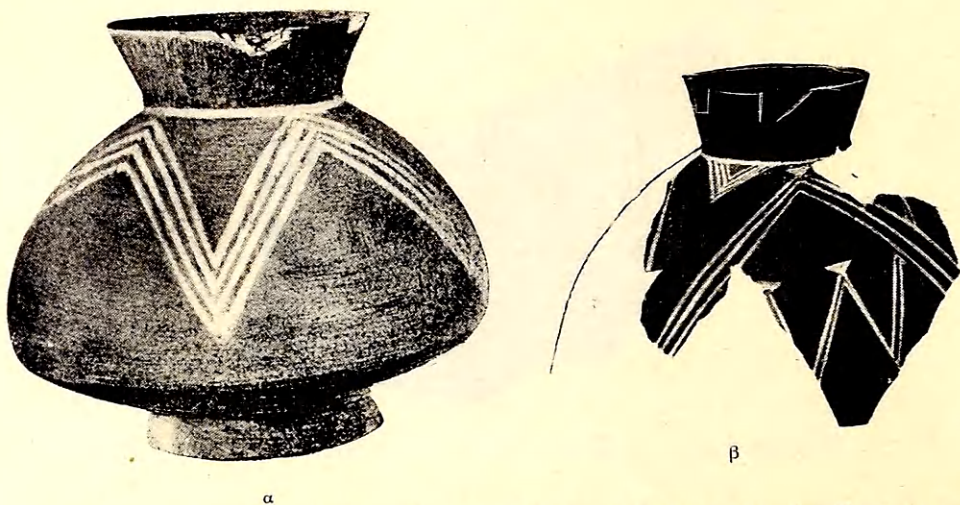
Γραπὰ ἀγγεῖα, Α3.

Ἐν Θεσσαλίᾳ ἔχομεν δύο ὄρθμοὺς γραπτῶν ἀγγείων τῆς ἀρχαιοτέρας νεολιθικῆς ἐποχῆς. Εἰς τὸν πρῶτον, Α3α, ἀνήκουσιν ἀγγεῖα μετὰ λευκῶν ἀστιλβῶτων κοσμημάτων ἐπὶ ἐρυθρᾶς ἢ ἐρυθρᾶς

Εἰκ. 4. Ἐγχαράκτων ἀγγείων Ἀργίσσης Α2 (= Τσοῦντα, Δ-Σ, πίν. 14,5).

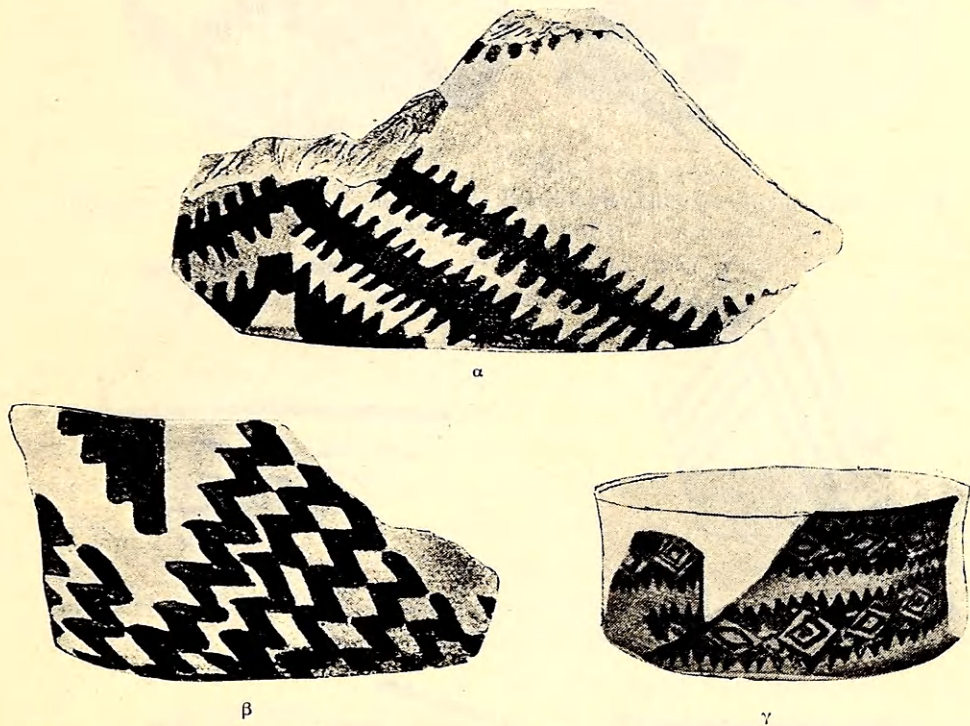
πρὸς τὸ κιτρινωπὸν ἀποκλινοῦσης, λείας καὶ ἐστιλβωμένης ἐπιφανείας. Ὁ πηλὸς αὐτῶν εἶναι κεραμόχρους, τὸ δὲ χρῶμα τῆς ἐπιφανείας συνήθως ὀφείλεται εἰς ἰδιαίτερον ἐπίχρισμα. Τὰ κοσμήματα εἶναι γραμμικὰ καὶ ἀποτελοῦνται ἐξ ἀραιῶς τεθλασμένων γραμμῶν σχηματιζουσῶν γωνίας καὶ τρίγωνα (εἰκ. 5). Στενόλαιμα σφαιρικὰ ἀγγεῖα καὶ κωδωνόσχημα κύπελλα μετὰ ταινωειδοῦς λαβῆς (ὡς εἰκ. 5 καὶ 1α) εἶναι τὰ συνήθη τοῦ θυθμοῦ τούτου σχήματα. Ὀλίγα τεμάχια ἀγγείων τοῦ θυθμοῦ τούτου ἀνευρέθησαν ἐν τοῖς συνοικισμοῖς Μεξίλ Τεπέ, Τσαγγλίου, Τζάνη Μαγούλας καὶ Ζερελίων, ἡ διασπορὰ ὅμως αὐτῶν ἀνὰ τοὺς νεολιθικοὺς συνοικισμοὺς τῆς κεντρικῆς καὶ νοτίου Θεσσαλίας ἀποδεικνύει τὴν ὑπαρξιν τοῦ θυθμοῦ καθ' ἅπασαν τὴν Θεσσαλίαν.

Εἰκ. 5. Γραπτὰ ἀγγεῖα Σέσγλου Α3α. (α = Τσοῦντα, Δ-Σ, εἰκ. 83· β = Τσοῦντα, Δ-Σ, ἐγγρ. πίναξ 6,1).

Ὁ δεύτερος θυθμὸς τῶν γραπτῶν ἀγγείων, **Α3β**, ἀποτελεῖ τὸ χαρακτηριστικώτερον γνώρισμα τῆς ἀρχαιοτέρας νεολιθικῆς ἐποχῆς. Ἀπαντᾷ εἰς τὰ κατώτατα στρώματα καὶ ἐνίοτε εἰς μείζονα τῶν μονοχρῶμων ἀριθμόν. Ὁ πηλὸς τῶν ἀγγείων τοῦ θυθμοῦ τούτου εἶναι ὑπόλευκος, κιτρινωπὸς ἢ κεραμόχρους, περιέχει δὲ μεγαλυτέραν τῶν μονοχρῶμων ποσότητα λεπτῆς ἄμμου καὶ τριμμάτων χαλαζίου. Ὡς ἐκ τούτου τὰ τοιχώματα αὐτῶν εἶναι παχύτερα. Ἡ ὄψη εἶναι καλὴ καὶ ὁμοιόμορφος, ἡ ἐπιφάνεια λεία καὶ κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ἐστιλβωμένη, χρώματος δὲ ὑπολεύκου. Τὸ ὑπόλευκον τοῦτο χρῶμα ἐνίοτε μὲν εἶναι αὐτὸ τὸ χρῶμα τοῦ πηλοῦ, συνηθέστερον δὲ ὀφείλεται εἰς ἐπίχρισμα καλῶς μετὰ τοῦ πηλοῦ συνδεόμενον καὶ μὴ ἀποτριβόμενον εὐκόλως. Ἐνίοτε, ὁ πηλὸς εἶναι κεραμόχρους, τὰ δὲ κοσμήματα γράφονται

ἐπ' αὐτοῦ τοῦ πηλοῦ. Τὰ ἐπὶ τοῦ ἐπιχρίσματος τούτου ἢ πηλοῦ κοσμήματα εἶναι χρώματος ἐρυθροῦ, διαφόρων ἀποχρώσεων, ἐνίοτε ἀποκλίνοντος πρὸς τὸ καστανόν, ποικίλων δὲ σχημάτων. Ἡ διακόσμησις διαφέρει κατὰ περιοχάς. Τὸ κυριώτερον τῆς διακοσμήσεως στοιχεῖον τῆς νοτιοανατολικῆς Θεσσαλίας εἶναι αἱ ἀραιῶς καὶ πυκνῶς θλώμεναι γραμμαὶ καὶ αἱ ἐκ τῆς πληρώσεως αὐτῶν σχηματιζόμεναι σειραὶ ὀδοντωτῶν, κιγκλιδωτῶν, ἀβακοειδῶν κοσμημάτων, ἰδίως δὲ ἀπλῶν καὶ διπλῶν ῥόμβων (εἰκ. 6). Εἰς τὴν δυτικὴν Θεσσα-

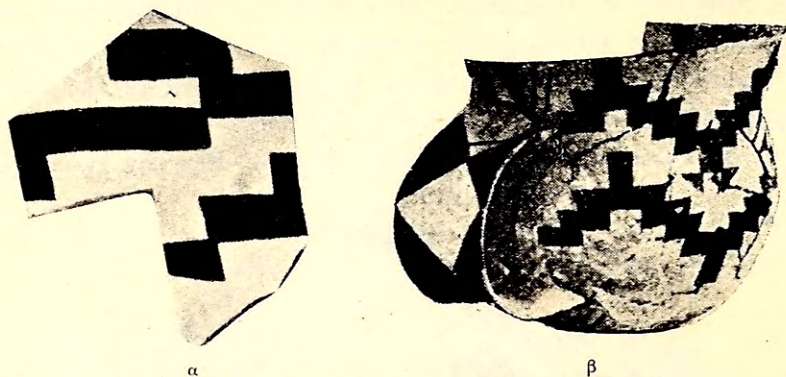

Εἰκ. 6. Διακόσμησις ἀγγείων ΑΒ νοτιοανατολικῆς Θεσσαλίας. (αβ = Τσούντα Δ-Σ, εἰκ. 92,93· γ = αὐτόθι ἔγχρωμος πίν. 7,1).

λίαν διακρίνομεν ἀρχαιοτέραν τεχνοτροπίαν μετὰ βαθμιδωτῶν καὶ ῥομβοειδῶν κοσμημάτων σχηματιζομένων ὑπὸ παχειῶν γραμμῶν (εἰκ. 7) καὶ νεωτέραν τεχνοτροπίαν μετὰ λεπτῶν εὐθειῶν ἢ κυματοειδῶν παραλλήλων ἢ θλωμένων γραμμῶν (εἰκ. 8). Ἡ διακόσμησις τῆς κεντρικῆς Θεσσαλίας ὁμοιάζει ἐν πολλοῖς πρὸς τὴν τῆς νοτιοανατολικῆς, ἀποτελεῖται δὲ συνήθως ἐκ παραλλήλων γραμμῶν, σχηματιζουσῶν γωνίας καὶ περιβαλλομένων ὑπὸ ὀδοντωτῶν ταινιῶν (εἰκ. 9).

Χαρακτηριστικὰ ἀγγεῖα τοῦ ἔθιμοῦ τούτου εἶναι λεκανοειδεῖς φιάλαι

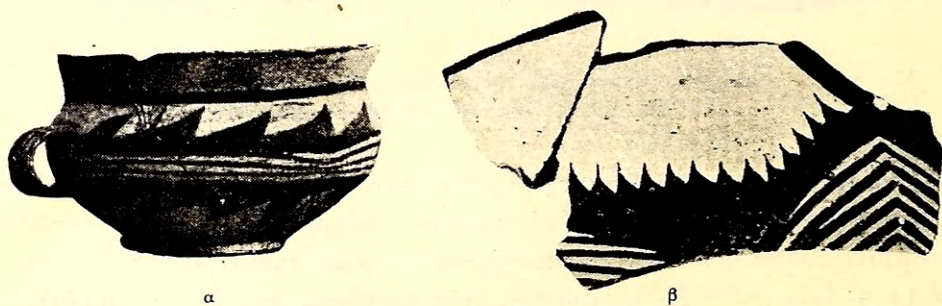
μετ' ὀρθῶν τοιχωμάτων ἄνευ βάσεως ἢ μετὰ μικρᾶς βάσεως, ἐκ προεκτάσεως τῶν τοιχωμάτων τοῦ ἀγγείου προερχομένης, πεποικιλμένοι ἐξωτερικῶς καὶ ἔσω-

Εἰκ. 7. Διακόσμησις ἀγγείων Α3β δυτικῆς Θεσσαλίας. Ἀρχαιότερα τεχνοτροπία. (=Wace καὶ Thompson, P-T, εἰκ. 84d καὶ 86b).

Εἰκ. 8. Διακόσμησις ἀγγείων Α3β δυτικῆς Θεσσαλίας. Νεωτέρα τεχνοτροπία. (Wace καὶ Thompson, P-T, εἰκ. 85c, e).

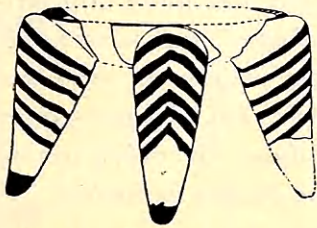
Εἰκ. 9. Διακόσμησις ἀγγείων Α3β κεντρικῆς Θεσσαλίας. (=Wace καὶ Thompson, P-T, εἰκ. 44d καὶ 46a).

τερικῶς, σκύφοι καὶ κωδωνόσχημα κύπελλα μετὰ ταινιοειδοῦς λαβῆς (εἰκ. 10 καὶ 1αβ). Τὰ εἰς τὰ βαθύτερα στρώματα ἀνευρεθέντα καὶ διὰ τοῦτο ἀρχαιότερα

ἄγγεϊα εἶναι καλυτέρας ποιότητος καὶ τεχνοτροπίας τῶν μεταγενεστέρων. Ἡ κεραμεικὴ τῶν νεολιθικῶν χρόνων παραδόξως βαίνει πρὸς τὰ χεῖρω.

Ἄγγεϊα τοῦ θυθμοῦ τούτου ἀνευρέθησαν ἐν μεγίστῃ ἀφθονίᾳ καθ' ἅπασαν τὴν Θεσσαλίαν, παρουσιάζουσιν ὅμως μικρὰς κατὰ τόπους διαφορὰς χρωμάτων καὶ διακοσμήσεως. Αἱ μικραὶ αὗται κατὰ τόπους διαφοραὶ ὡς καὶ ἡ ποιότης τοῦ πηλοῦ ἀποδεικνύουσι τὴν κατὰ χώραν κατασκευὴν, ἀποκλείουσι δὲ τὴν εἰσαγωγὴν τῶν ἄγγεϊων ἐξ ἄλλων τόπων. Τοῦτο εἶναι σπουδαιότατον, καθόσον ἄγγεϊα κατὰ χώραν κατασκευασθέντα καὶ καθ' ὠρισμένον τρόπον διακοσμηθέντα, εὐρεθέντα δὲ εἰς διαφορῶν τόπων μακρὰν ἀλλήλων κειμένους, φανερώουσι συγγένειαν τῶν κατοίκων τῶν τόπων, εἰς τοὺς ὁποίους ἀνευρέθησαν.

Εἰς τὰ ἔργα κεραμεικῆς καταλέγονται καὶ πῆλινα τετράπλευρα σκεύη, σχήματος μικρᾶς λεκάνης, στηριζόμενα εἰς μακροὺς πόδας, (εἰκ. 11) ὡς καὶ ἄγγεϊον παριστῶν τράπεζαν φέρουσαν ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας αὐτῆς τρεῖς μικρὰς φιάλας¹. Ἡ χρῆσις τῶν ἄγγεϊων τούτων εἶναι ἄγνωστος. Κατ' ἀναλογίαν ὅμως πρὸς τὰς Μινωϊκὰς ἱερὰς τραπέζας δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ταῦτα ἐχρη-

Εἰκ. 11. Γραπτὸν ἄγγεϊον Τσαγγλίου Α3β (= Wace καὶ Thompson, P-T, εἰκ. 57 g).

σιμοποιοῦντο εἰς θρησκευτικὰς λατρείας. Ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῶν λεκανοειδῶν τούτων σκευῶν διακρίνονται ἴχνη πυρός². Δυνάμεθα ἐπίσης νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι τὰ σκεύη ταῦτα ἦσαν φορητὰ ἔσται.

Αἱ ἀνωτέρω τρεῖς ὁμάδες ἦτοι ἄγγεϊα μονόχρωμα, ἐγγάρακα καὶ γραπτὰ ἀντιπροσωπεύουσι τὴν κεραμεικὴν τῆς ἀρχαιότερας νεολιθικῆς ἐποχῆς. Ἐκ τούτων, ὡς ἤδη ἐδηλώθη, τὰ μονόχρωμα καὶ τὰ γραπτὰ εἶναι τὰ μᾶλλον

διαδεδομένα καὶ χαρακτηριστικὰ τῆς ἐποχῆς ἄγγεϊα.

Εἰς τὰς νεωτέρας ἐπιχώσεις τῆς ἀρχαιότερας νεολιθικῆς ἐποχῆς καὶ εἰς τὸν συνοικισμὸν τοῦ Τσαγγλίου ἀνεκαλύφθησαν τεμάχια ἄγγεϊων μετὰ διακοσμήσεως χρώματος ἐρυθροῦ πρὸς τὸ καστανόν, ὄστρακα μετὰ διακοσμήσεως χρώματος μελανοῦ καὶ ἐρυθροῦ ἐπιφανείας καὶ πολύχρωμα ἄγγεϊα

¹ Δ - Σ, σ. 348.

² Δ - Σ, σ. 182.

μετὰ διακοσμήσεως χρώματος ξυθροῦ καὶ μελανοῦ ἐπὶ ὑπολεύκου ἐπιφανείας¹. Τὰ σχήματα τῶν ἀγγείων καὶ τῆς διακοσμήσεως εἶναι τὰ αὐτὰ πρὸς τὰ τῶν ἀγγείων τοῦ ὄνθμοῦ ΑΒβ. Τὰ ὀλίγα ταῦτα ὄστρακα διδάσκουσιν ὅτι προτοῦ ἐπέλθῃ τὸ τέλος τῆς ἀρχαιοτέρας νεολιθικῆς ἐποχῆς ἀνεκαλύφθη καὶ ἦτο ἐν χρήσει ἐν τῇ διακοσμητικῇ τῶν ἀγγείων τὸ μελανὸν χρῶμα. Ἔτι δὲ ἐν τῷ συνοικισμῷ Τσαγγλίου καὶ Τσάνη Μαγούλας καὶ εἰς ἐπιχώσεις τῆς ἀρχαιοτέρας νεολιθικῆς ἐποχῆς ἀνεκαλύφθησαν ἀγγεῖα μετὰ τεφρᾶς ἐπιφανείας καὶ διακοσμήσεως γραμμικῆς χρώματος μελανοτέφρου². Τὰ ἀγγεῖα ταῦτα εἶναι τὰ χαρακτηριστικὰ τῶν ἰδίων συνοικισμῶν ἀγγεῖα κατὰ τὴν νεωτέραν νεολιθικὴν ἐποχὴν.

β. Ἀρχιτεκτονική.

Ἐλάχιστα λείψανα ἀρχιτεκτονικῆς ἀσφαλῶς ἀναγόμενα εἰς τὴν μεμακρυσμένην ταύτην ἐποχὴν ἀνευρέθησαν. Ἐν Σέσκλῳ ἀνεσκάφησαν λείψανα τειχῶν κατεσκευασμένων ἐξ ἀργῶν λίθων καὶ πηλοῦ, τὰ ὅποια κατὰ τὸν ἀνασκάψαντα Καθηγητὴν Χ. Τσουνταν³, ἀποτελοῦσι μέρος διπλοῦ περιὶ τὴν ἀκρόπολιν περιβόλου. Ὁ καθορισμὸς τῆς ἡλικίας τῶν στρωμάτων, εἰς τὰ ὅποια ἀνευρέθησαν οἱ περίβολοι οὗτοι, εἶναι ἀδύνατος, ἀλλὰ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα τὰ τεῖχη ἐκτίσθησαν εἰς διαφόρους ἐποχὰς τῆς νεωτέρας νεολιθικῆς ἐποχῆς, ὡς οἱ περίβολοι τοῦ Διμηνίου. Εἰς οὐδένα τῶν λοιπῶν συνοικισμῶν ἀνευρέθησαν λείψανα περιβόλων⁴.

Λείψανα οἰκημάτων ἀνευρέθησαν ἐν Σέσκλῳ, Τσαγγλίῳ καὶ Ζερελίοις.

Ἐκ τῶν ἐν Σέσκλῳ ἀνευρεθέντων οἰκημάτων ἄλλα μὲν ἦσαν πηλόκτιστοι, ἄλλα δὲ λιθόκτιστοι καλύβαι⁵. Αἱ πηλόκτιστοι καλύβαι ἦσαν κατεσκευασμέναι ἐκ πασσάλων, ἐμπεπηγμένων ἐν τῷ ἐδάφει εἰς μικρὰν ἀπ' ἀλλήλων ἀπόστασιν, κεχρισμένων πηλῷ ἔσωθεν καὶ ἔξωθεν (εἰκ. 12). Εἶχον σχῆμα τετράπλευρον καὶ ἦσαν ἐστεγασμένα διὰ πυκνῶν καλάμων. Ἡ στέγη αὐτῶν ἄλλοτε μὲν ἦτο κεκλιμένη πρὸς μίαν πλευράν, ἄλλοτε δὲ ἦτο ἀετοειδής. Αἱ

¹ Ρ-Τ, σ. 114.

² Ρ-Τ, σ. 114 καὶ 146.

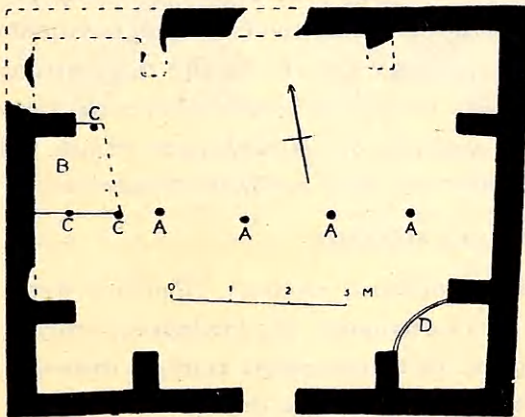
³ Δ-Σ, σ. 76.

⁴ Ὁ Καθηγητὴς Ἄ. Ἀρβανιτόπουλος εὐγενῶς μοι ἐγνώρισεν ὅτι καὶ εἰς ἄλλους Θεσσαλικούς συνοικισμούς ἀνεκάλυψε λείψανα περιβόλων, εἰδικῶς δὲ εἰς τὸν συνοικισμὸν Σεραντζὶ ἀνεῦρε «τελειότατα τεῖχη». Ἀλλὰ εἶναι δύσκολον, εἰμὴ τελείως ἀδύνατον, νὰ καθορισθῇ ἡ ἐποχὴ, εἰς τὴν ὁποίαν οἱ περίβολοι οὗτοι ἀνήκουσιν, ἄνευ λεπτομεροῦς μελέτης τῶν σχηματίζοντων τὸν συνοικισμὸν στρωμάτων, ἄνευ δηλαδὴ ἐπιστημονικῶν ἀνασκαφῶν. Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα καὶ οἱ περίβολοι οὗτοι ἀνήκουσιν εἰς τὴν νεωτέραν νεολιθικὴν ἐποχὴν.

⁵ Δ-Σ, σ. 79 ἔξ.

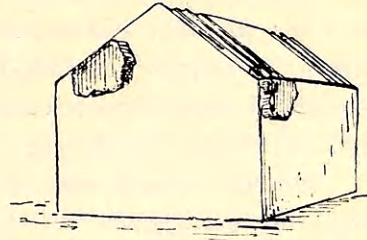
λιθόκτιστοι καλύβαι ἦσαν κατεσκευασμένοι ἐκ λίθων ἀργῶν κειμένων ἐν πηλῷ. Εἶχον σχῆμα τετράπλευρον καὶ ἀπετελοῦντο ἕξ ἑνὸς δωματίου, ἢ ἕξ ἑνὸς δωματίου μετ' εὐρυχώρου στοᾶς ἢ ἕξ ἑνὸς δωματίου διαιρουμένου ὑπὸ τοίχου εἰς δύο διαμερίσματα¹. Οἱ τοῖχοι, συνήθως διὰ πηλοῦ κεχρισμένοι, ἦσαν ἀροκετὰ παχεῖς, περὶ τὰ 0.60 μ. Εἶναι ἄγνωστον ἂν οὗτοι μέχρι τῆς ὀροφῆς ἦσαν λίθινοι ἢ ἂν τὰ ἀνώτερα αὐτῶν στρώματα ἦσαν κατεσκευασμένα ἕξ ὤμων πλίνθων. Εὐλῖνοι σύνδεσμοι (ξυλοδεσία) κατὰ τὴν τοιχοδομίαν δὲν ἐχρησιμοποιοῦντο εἰσέτι. Τὰ δάπεδα ἀπετελοῦντο συνήθως ἐκ κοπανιστῆς γῆς.

Ἐν Τσαγγλίῳ ἀνευρέθησαν λείψανα τεσσάρων τετράπλευρων οἰκημάτων². Τρία τούτων ὑπέρκεινται ἀλλήλων καὶ ἀποτελοῦνται ἕξ ἑνὸς μεγάλου δωματίου. Τὸ τέταρτον, οἰκία Τ τοῦ Wace καὶ Thompson (εἰκ. 13), ἀνακαλυφθὲν εἰς μικρὰν τῶν λοιπῶν ἀπόστασιν, διαιρεῖται διὰ σειρᾶς ξυλίνων κίωνων ΑΑ εἰς δύο διαμερίσματα. Εἰς τὸ βόρειον διαμέρισμα ἀνεκαλύφθη τραπεζοειδὲς βᾶθρον, Β,

Εἰκ. 13. Τετράπλευρον οἶκημα Τσαγγλίου. (Wace καὶ Thompson, P-T., εἰκ. 64).

ἰδρυσμένον ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους καὶ ὑποβασταζόμενον ὑπὸ ξυλίνων πασσάλων πηλῷ κεχρισμένων καὶ ὑπὸ τῶν κίωνων CCC. Τὸ βᾶθρον τοῦτο ἐχρησιμοποιεῖτο πιθανῶς ὡς ἀνάκλιτρον ἢ ὡς κλίνη. Εἰς τὸ νότιον διαμέρισμα ὁ μεταξὺ δύο ἀντηρίδων χώρος ἐκλείσθη διὰ τοιχαρίου καὶ οὕτως ἐσχηματίσθη μικρὸν χώρισμα, ὅπερ ἐχρησιμοποιεῖτο ἴσως ὡς ἀποθήκη (εἰκ. 13, D). Χαρακτηριστικὸν τῆς τοιχοδομίας καὶ τῶν τεσσάρων οἰκημάτων τοῦ Τσαγγλίου γνώρισμα εἶναι ἡ παρου-

Εἰκ. 12. Ἀναπαράστασις πηλοκίστου καλύβης τῆς ἀρχαιότερας νεολιθικῆς ἐποχῆς. (= Τσοῦντα, Δ-Σ, εἰκ. 17).

σία ἐσωτερικῶν ἀντηρίδων, ὑποβασταζουσῶν τοὺς ἐξωτερικοὺς τοίχους, ἐπὶ τῶν ὁποίων πιθανῶς ἐστηρίζοντο αἱ δοκοὶ τῆς στέγης. Οἱ τοῖχοι μέχρις ὕψους 0.60 μ. περίπου εἶναι κατεσκευασμένοι ἐκ μικρῶν λίθων κειμένων ἐν πηλῷ,

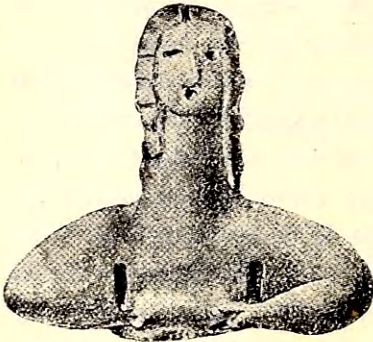
¹ Δ-Σ, σ. 84 ἐξ.

² P-T, σ. 115.

φαίνεται δ' ὅτι τὰ ὑπεράνω τοῦ ὕψους τούτου μέρη αὐτῶν ἦσαν κατεσκευασμένα ἐξ ὤμων πλίνθων.

Ἐν Ζερελίοις ἀνεκαλύφθη τετράπλευρον οἶκημα ἀναγόμενον εἰς τὴν ἀρχαιότεραν νεολιθικὴν ἐποχὴν¹. Οἱ τοῖχοι τοῦ οἰκήματος τούτου, ἰδρυμένοι ἐπὶ θεμελίου ἀποτελουμένου ἐκ σειρᾶς σχιστολίθων, εἶναι κατεσκευασμένοι ἐξ ὤμων πλίνθων, ἔχουσι πάχος περίπου 0.65 μ. καὶ διασφύζονται εἰς ὕψος 0.80 μ. Ἡ πλησίον τοῦ ἐδάφους ἐξωτερικὴ αὐτῶν ἐπιφάνεια καλύπτεται ὑπὸ πλακῶν αἱ ὁποῖαι προεφύλασσαν τὰς πλίνθους τῶν κατωτάτων στρωμάτων ἀπὸ τῶν ὑδάτων τῆς βροχῆς.

Θεμέλια κυκλικῆς καλύβης ἀνήκοντα εἰς τὴν ἐποχὴν ταύτην ἀνευρέθησαν παρὰ τὸν συνοικισμόν τοῦ Σέσκλου², φαίνεται δ' ὅτι ἡ καλύβη αὕτη ἦτο κατεσκευασμένη ἐκ κλάδων καὶ καλάμων, καθόσον ἐντὸς τῆς ἐσκαφῆς μόνον τεμάχια ἀγγείων τῆς ἀρχαιότερας νεολιθικῆς ἐποχῆς καὶ ἓν πήλινον εἰδῶλιον τύπου καθημένου ἀνευρέθησαν, ἴχνη δὲ πλίνθων ἢ λίθων, οἷα θὰ ἦτο φυσικὸν νὰ ἀνευρεθῶσιν, ἐὰν ἡ καλύβη ἦτο λιθόκτιστος ἢ κατεσκευασμένη ἐκ πλίνθων, δὲν ἀνεκαλύφθησαν. Προφανῶς κυκλικὰ οἰκήματα ἦσαν ἐν χρήσει ἐκ παραλλήλου πρὸς τὰ τετράπλευρα.

Εἰκ. 14. Γυναικεῖον εἰδῶλιον τῆς ἀρχαιότερας νεολιθικῆς ἐποχῆς. (=Σέσκλου· Τσοῦντα, Δ-Σ, πίν. 32, 1).

Παρὰ τὰς σπουδαιότητας τοπικὰς διαφορὰς τῆς ἐσωτερικῆς διατάξεως καὶ τοῦ χρησιμοποιοιμένου οἰκοδομικοῦ ὕλικου, δυνάμεθα νὰ συναγάγωμεν ὅτι τὰ εἰς τὴν ἀρχαιότεραν νεολιθικὴν ἐποχὴν ἀνήκοντα οἰκήματα εἶχον κοινὸν κυκλικὸν ἢ τετράπλευρον σχῆμα καὶ ἀπετελοῦντο ἐξ ἑνὸς μεγάλου δωματίου.

γ. Πήλινα εἰδῶλια.

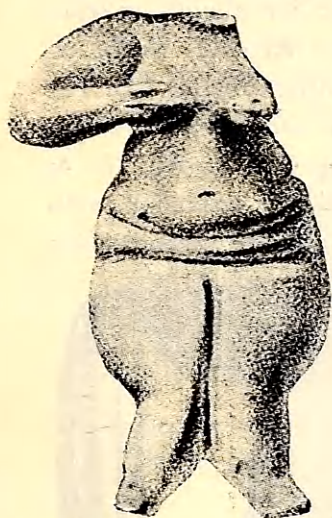
Μέγας ἀριθμὸς πήλινων εἰδωλίων ἀνευρέθη εἰς τὰ στρώματα τῆς νεολιθικῆς ἐποχῆς, περιέργως δὲ τὰ τελειότερα τούτων ἀνεκαλύφθησαν εἰς τὰ κατώτατα στρώματα³. Κύριον γνῶρισμα τῶν εἰς τὴν ἀρχαιότεραν νεολιθικὴν ἐποχὴν ἀνηκόντων εἰδωλίων εἶναι ἡ κατὰ φύσιν παράστασις τῶν εἰκονιζομένων καὶ ἡ ἐπιμελὴς ἐπεξεργασία. Ὁ πηλὸς αὐτῶν εἶναι καθαρὸς, ἢ ὄπτησις καλὴ καὶ ὁμοιόμορφος, ἢ ἐπιφάνεια λεία καὶ ἐστιλβωμένη. Ἐνίοτε ἡ ἐπιφάνεια καλύπτεται ὑπὸ

¹ P - T, σ. 161.

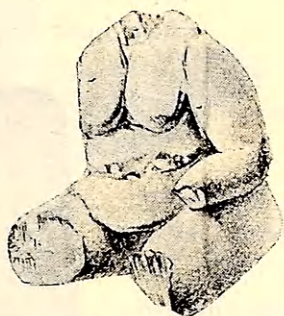
² Δ - Σ, σ. 116.

³ Δ - Σ, σ. 284.

ἐρυθρῶν κοσμημάτων ὁμοίων πρὸς τὰ ἐπὶ τῶν ἀγγείων τοῦ θυμῶν ΑΒ. ἀπαντῶντων. Τὰ εἰδώλια ἀπεικονίζουσι ἰστάμενα ἢ καθήμενα πρόσωπα καὶ ὡς ἐκ τούτου ὑπάγονται εἰς τὸν ἰστάμενον ἢ τὸν καθήμενον τύπον. Συνήθως παριστῶσι γυναῖκας, ἀλλὰ καὶ παραστάσεις ἀνδρῶν ἀπαντῶσι, ὡς καὶ σπάνια παραστάσεις ζῶων. Τὰ γυναικεῖα εἰδώλια (εἰκ. 14), εἶναι σχεδὸν πάντα στεατόπυγα, ἔχουσι τὰς χεῖρας ἐπιτεθειμένας ἐγκαρσίως ἐπὶ τοῦ στήθους καὶ ἐπὶ ἢ κάτωθεν τῶν μαστῶν, κόμην μακρὰν διηρημένην εἰς πλοκάμους πίπτοντας ἐπὶ τῶν ὤμων, πολὺ μακρὸν παρὰ φύσιν λαιμὸν καὶ τὰ γενετήσια ὄργανα δι' ἐγκαράξεων σαφῶς δεδηλωμένα. Ἡ κόμη συνήθως σχηματίζεται ἐκ χωριστῶν λωρίδων πηλοῦ, αἵτινες μετὰ τὴν κατασκευὴν τῆς κεφαλῆς προσκολλῶνται ἐπὶ ταύτης. Τὰ περισσότερα τῶν γυναικεῖων εἰδωλίων ὑπάγονται εἰς τὸν ἰστάμενον τύπον (εἰκ. 15)

Εἰκ. 15. Γυναικεῖον εἰδῶλιον τῆς ἀρχαιοτέρας νεολιθικῆς ἐποχῆς. (Σέσκλου, Τσοῦντα, Δ-Σ, πίν. 32, 3α),

Εἰκ. 16. Γυναικεῖον εἰδῶλιον τῆς ἀρχαιοτέρας νεολιθικῆς ἐποχῆς. (Σέσκλου, Τσοῦντα, Δ-Σ, πίν. 33, 6).

ἀλλὰ καὶ παραστάσεις καθημένων γυναικῶν, μολονότι σπάνια, ἀπαντῶσιν (εἰκ. 16).

Τὰ ἀνδρῆα εἰδώλια ἔχουσι συνήθως μακρότατον λαιμὸν, εἰς τὸ ἄνω ἄκρον τοῦ ὀπίου δι' ἐγκαράξεων δηλοῦνται τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ προσώπου, ἢ κόμη καὶ ἐνίοτε καὶ μακρὸν ὑπογένειον (εἰκ. 17α). Σχεδὸν πάντα τὰ καλῶς διασωθέντα παριστῶσιν ἄνδρας καθημένους ἐπὶ σκιμπόδων καὶ ἔχοντας τὰς χεῖρας ἐπὶ τῶν γονάτων (εἰκ. 17β).

Τὰ εἰδώλια τὰ παριστῶντα ζῶα διεσώθησαν εἰς κακὴν κατάστασιν, ὥστε

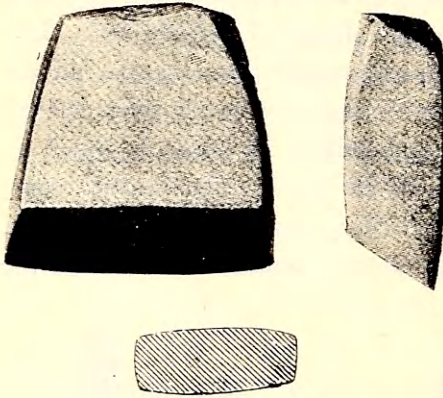

Εἰκ. 17. Ἀνδρῆα εἰδώλια. α. Τζάνη Μαγούλας. β. Τσαγγλίου (= Wace καὶ Thompson, P-T, εἰκ. 91a καὶ 75e).

καθίσταται ἀδύνατον νὰ διακριθῶσι τὰ εἶδη αὐτῶν. Δύο τούτων φαίνεται ὅτι παριστῶσι χοίρους¹.

δ. Μικρότερα εὐρημάτα.

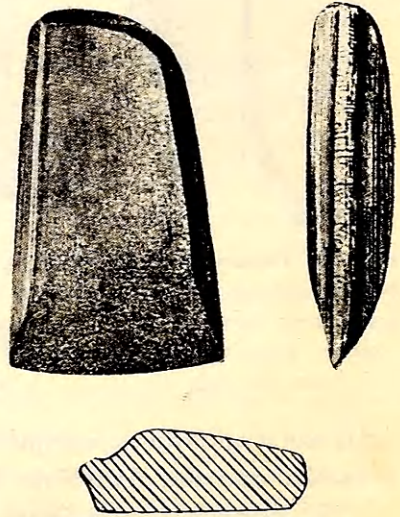
Μεταξὺ τῶν μικροτέρων εὐρημάτων τῶν ἀνηκόντων εἰς τὴν ἀρχαιοτέραν νεολιθικὴν ἐποχὴν εἶναι ἀρκεταὶ λίθιναι ἀξίναι (πελέκεις) καὶ σμίλαι, διακρινόμεναι ἐκ τῆς κατασκευῆς αὐτῶν εἰς δύο τύπους.

Εἰκ. 18. Ἀξίνη τύπου Δ. (= Τσουντα Δ - Σ, εἰκ. 238).

ἐπίπεδοι. Τὸ μῆκος τῶν ἀξινῶν τοῦ τύπου τούτου, τύπου Δ κατὰ Τσουνταν, εἶναι πολὺ μικρὸν, ποικίλλον μεταξὺ 0.036 καὶ 0.054 μ., τὸ δὲ πλάτος κυμαίνεται μεταξὺ 0.035 καὶ 0.039 μ. Ἐκτὸς τῶν ἀξινῶν ἀνεκαλύφθησαν καὶ ἀρκεταὶ σμίλαι τῆς αὐτῆς κατασκευῆς, τοῦ αὐτοῦ ἄρα τύπου.

2^{ος} τύπος (B. κατὰ Τσουνταν). Ἀξίναι μετ' ἐστιλβωμένης λείας ἐπιφανείας, πλατείας κατὰ τὸ πλεῖστον πτέρνης καὶ ὠσειδοῦς τομῆς. Τῶν πλευρῶν ἢ μὲν μία εἶναι κυρτή, ἢ δὲ ἄλλη ἐπίπεδος· ἢ κόψις συνήθως ὀξύνεται ἐπὶ τῆς ἐπιπέδου (εἰκ. 19). Καὶ αἱ ἀξίναι τοῦ τύπου τούτου, τύπου B κατὰ Τσουνταν, ἔχουσι μικρὸν μῆκος, ποικίλλον μεταξὺ 0.037 καὶ 0.06 μ. Καὶ σμίλαι ἀνευρέθησαν ἀνήκουσαι εἰς τὸν αὐτὸν τύπον.

Εἰκ. 19. Ἀξίνη τύπου B (= Τσουντα Δ - Σ, εἰκ. 234).

¹ Δ - Σ., πίν. 34, 10 καὶ P - T., σ. 124.

² Δ - Σ., σ. 312.

Δυστυχῶς ὑπὸ τῶν ἀνασκαφάντων δὲν καθορίζεται τίς τῶν τύπων εἶναι ἀρχαιότερος, ἀναφέρονται δ' ὡς ἀνακαλυφθέντες εἰς τὰ αὐτὰ ἀρχαιότερα νεολιθικὰ στρώματα. Αἱ ἀξίναι τοῦ τύπου Β ἦσαν ἐν χρήσει καὶ κατὰ τὴν νεωτέραν νεολιθικὴν ἐποχὴν, ἐν ᾧ αἱ τοῦ τύπου Δ ἦσαν σπανιώταται. Ὡς ἐκ τούτου αἱ ἀξίναι τοῦ τύπου Δ εἶναι χαρακτηριστικώτεραι τῆς ἀρχαιότερας νεολιθικῆς ἐποχῆς. Αἱ ἀξίναι τοῦ τύπου Β καὶ Δ οὐδέποτε εἶναι διάτρητοι.

Κατὰ μικρὰ χρονικὰ διαστήματα αἱ κόψεις τῶν ἀξινῶν ὠξύνοντο καὶ ἐλειαίνοντο. Ὡς ἐκ τούτου τὸ μῆκος τῆς ἀξίνης συνεχῶς ἠλαττοῦτο, ἐνίοτε δὲ τὸ πλάτος αὐτῆς ἀπέβαινε μεγαλύτερον τοῦ μήκους ἢ περιήτου ἴσον πρὸς αὐτὸ καὶ τότε ἡ ἀξίνη

Εἰκ. 21. Μυλόλιθος καὶ τριπτῆρ νεολιθικῆς ἐποχῆς (=Τσοῦντα Δ-Σ, εἰκ. 256).

Εἰκ. 20. Ἀξίνη φέρουσα ἴχνη προσπαθείας πρὸς διχοτόμησιν, (= Τσοῦντα, Δ-Σ, πίν. 39,2).

καθίστατο δύσχρηστος. Ἐπειδὴ ὁμως ἡ ἀξίνη ἦτο πολύτιμος, ὁ κάτοχος αὐτῆς δὲν τὴν ἀπέριπτεν, ἀλλὰ τὴν ἐδιχοτόμηε καὶ οὕτως ἐσχημάτιζε δύο ἀξίνας μετὰ ἀναλόγων διαστάσεων. Ἀξίναι φέρουσαι ἴχνη προσπαθείας τοιαύτης διχοτομήσεως ἀνεκαλύφθησαν εἰς διαφόρους συνοικισμούς, μία δὲ τούτων ἀναπαρίσταται ἐν τῇ εἰκόνι 20¹.

Ἐκ τῆς κατασκευῆς τῶν ἀξινῶν δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι αἱ

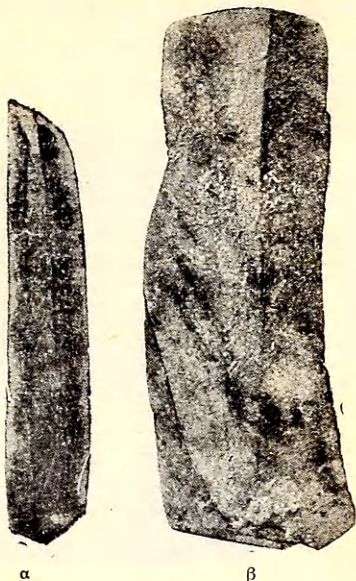

Εἰκ. 22. Λίθινα ἰγδία καὶ τριπτῆρ νεολιθικῆς ἐποχῆς (=Wace καὶ Thompson P-T, εἰκ. 70).

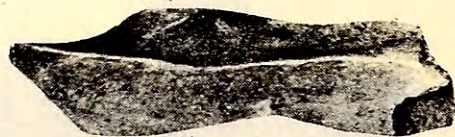
¹ Δ-Σ, πίν. 39,2. καὶ P-T, σ. 24.

μὲν τύπου Δ ἐχρησιμοποιοῦντο ὡς πελέκει, διὰ τὴν κοπὴν ξύλων κτλ., αἱ δὲ τύπου Β διὰ τὴν καλλιέργειαν τῆς γῆς.

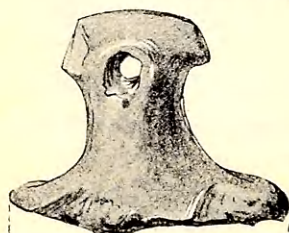
Οἰκιακὰ σκεύη, — ἔλλειψοειδεῖς λίθινοι μυλόλιθοι, λίθινοι στρογγύλοι τριπτῆρες (εἰκ. 21), λίθινα ἰγδία (εἰκ. 22), — ὄπλα καὶ ἐργαλεῖα, — λεπίδες ἐξ ὀψιανοῦ καὶ πυρίτου (εἰκ. 23), ἀκόνοι (εἰκ. 24), ὀπεῖς, στιλβωτήρια καὶ καρφίδες ὁστέϊναι ἐπίσης ἀνεκαλύφθησαν εἰς ἀρκετὸν ἀριθμὸν. Σπουδαιόταται διὰ τὰς συνηθείας τοῦ νεολιθικοῦ ἀνθρώπου εἶναι καὶ αἱ ἐν Σέσκλῳ ἀνευρεθεῖσαι τρεῖς πήλιναι σφραγίδες, ἀποτελούμεναι ἐκ μικρᾶς ἀποφύσεως, ἐν μιᾷ περιπτώ-

Εἰκ. 23. α. Λεπίς ἐξ ὀψιανοῦ. β. Λεπίς ἐκ πυρίτου. (= Τσοῦντα, Δ - Σ, πίν. 42, 19 καὶ 21).

Εἰκ. 24. Λιθίνη ἀκόνη (= Τσοῦντα, Δ - Σ, εἰκ. 254).

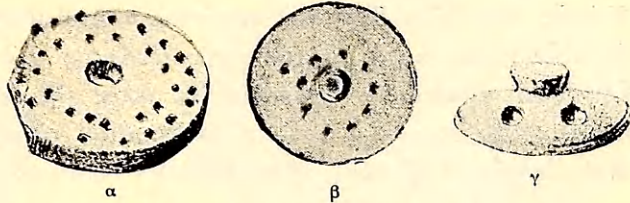

σει διατρήτου, χρησιμεύουσας ὡς λαβῆς καὶ παραλληλογράμμου ἢ κυκλικοῦ τύπου, κεκοσμημένου διὰ μαιανδροειδῶν καὶ λαβυρινθοειδῶν γραμμικῶν σχημάτων βαθέως ἐν τῷ πηλῷ κεχαραγμένων (εἰκ. 25). Ὁ σκοπὸς τῶν πηλί-

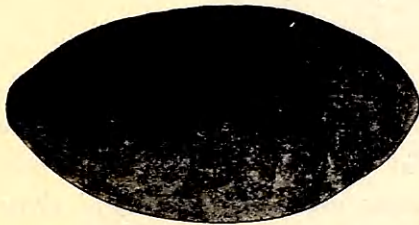

Εἰκ. 25. Σφραγίδες Σέσκλου νεολιθικῆς ἐποχῆς (= Τσοῦντα, Δ - Σ, εἰκ. 270 - 272).

νων τούτων σφραγίδων είναι άγνωστος, πιθανότατα όμως τῇ βοήθειά αὐτῶν οἱ νεολιθικοὶ ἄνθρωποι ἀπετύπων ἐπὶ τοῦ σώματος διάφορα σχήματα ἐρυθροῦ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον χρώματος, ὡς ὑποδηλοῦσι τεμάχια ἀργιλώδους γῆς περιεχοῦσης ὀξειδίου σιδήρου, ἀνακαλυφθέντα ἐν Σέσκλω. Ἰχνη βαφῆς ἐπὶ τῶν τύπων τῶν σφραγίδων δὲν διεσώθησαν. Πήλινα σφονδύλια, διάτρητα, σχήματος πλακωτοῦ δισκοειδοῦς (εἰκ. 28αβ) ἀνεκαλύφθησαν εἰς μέγαν ἀριθμόν, ὡς καὶ κομβία δισκοειδῆ ἐκ χρωματιστῶν λίθων φέροντα ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας αὐτῶν δύο λοξὰ τρήματα σχήματος \vee (εἰκ. 26γ). Καὶ τὰ ἀντικείμενα ταῦτα ἐχρησίμευον διὰ τὸν καλλωπισμὸν τῶν νεολιθικῶν ἀνθρώπων. Πολυάριθμοι πήλινοι πεσσοὶ σφενδονῶν σχήματος πυρῆνος ἐλαίας, μήκους 0.04-0.08 μ. ἀνεκαλύφθησαν εἰς πάντας σχεδὸν τοὺς ἀνασκαφέντας νεολιθικοὺς συνοικισμοὺς (εἰκ. 27). Οἱ πεσσοὶ οὗτοι πυρακτούμενοι καὶ ἐξ ἀποστάσεως εὐστόχως ἐκσφενδονιζόμενοι κατὰ τῶν ξυλίνων καὶ ἀχυροσκεπῶν καλυβῶν τῶν ἀντιπάλων συχνάκις ἐνέβαλλον εἰς ταύτας πῦρ, τὸ ὁποῖον

Εἰκ. 26. Σφονδύλια καὶ κομβίον νεολιθικῆς ἐποχῆς (Τσοῦντα Δ - Σ, πίν. 44, 10, 11 καὶ πίν. 43, 5).

Εἰκ. 27. Πεσσοῦς σφενδόνης (= Τσοῦντα, Δ - Σ, εἰκ. 253).

ταχέως ἀπὸ καλύβης εἰς καλύβην μεταδιόμενον κατέστρεφε ὁλόκληρον τὸν συνοικισμόν¹. Ἦσαν λοιπὸν χρησιμώτατον ἐπιθετικὸν ὄπλον καὶ ἐν κοινῇ χρήσει, ὡς ἀποδεικνύει ἡ ἀνακάλυψις αὐτῶν εἰς τοὺς διάφορους συνοικισμοὺς τῆς Θεσσαλίας, Βοιωτίας, Φωκίδος καὶ ἀλλαχοῦ.

ε. Συμπεράσματα.

Ἐκ τῶν ἀνευρεθέντων προϊστορικῶν λειψάνων συνάγομεν ὅτι οἱ νεολιθικοὶ κάτοικοι τῆς Θεσσαλίας εἶχον ἰδρυμένους τοὺς συνοικισμοὺς αὐτῶν πλησίον πηγῶν καὶ εἰς μικρὰν ἀπ' ἀλλήλων ἀπόστασιν, ὅτι ἦσαν λαὸς ἀγροτικὸς καὶ ποιμενικὸς καὶ κατεῖχον ἐπὶ μακροῦς αἰῶνας ὁλόκληρον τὴν Θεσσαλίαν. Καλλιτεχνικῶς ὁ λαὸς οὗτος ἦτο πολὺ ἀνεπτυγμένος, τὰ δὲ διασωθέντα εὐρήματα μαρτυροῦσι τὴν ἀκμαϊότητα τοῦ πολιτισμοῦ αὐτοῦ. Ἀξιοσημείωτον εἶναι ὅτι τὰ εἰς τὰ κατώτατα στρώματα ἀνευ-

¹ Πρβλ. Δ - Σ. σ. 344.

ρεθέντα ἔργα τοῦ νεολιθικοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἐκπληκτικῆς τελειότητος, ἴσχυρη ὅμως τῆς πρωτογόνου αὐτοῦ τέχνης ἢ τῶν ἐνδιαμέσων σταθμῶν αὐτῆς δὲν διασφύζονται. Κατὰ ταῦτα δικαιούμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ὁ νεολιθικὸς ἄνθρωπος τῆς Θεσσαλίας ὅτε κατέφθασεν εἰς τὴν χώραν ταύτην εἶχε πολιτισμὸν τελείως ἀνεπτυγμένον. Πότε ὁ πρῶτος οὗτος τῶν πεδιάδων τῆς Θεσσαλίας κάτοικος ἐγκατεστάθη εἰς τοὺς συνοικισμοὺς καὶ εἰς ποίαν φυλὴν ἀνήκεν, εἶναι προβλήματα, τῶν ὁποίων ἡ λύσις παρουσιάζει σπουδαιοτάτας εἰ μὴ ἀλύτους δυσκολίας. Ἐπὶ τοῦ παρόντος τοῦτο μόνον δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι τοῦλάχιστον κατὰ τὸ τέλος τῆς τετάρτης πρὸ Χριστοῦ χιλιετηρίδος ἤδη ἐγκατεστημένος ἐν Θεσσαλίᾳ. Τὸ τέλος τῆς ἀρχῆς τοῦ νεολιθικοῦ τούτου κατοίκου τῆς Θεσσαλίας καὶ κατ' ἀκολουθίαν τὸ τέλος τῆς ἀρχαιοτέρας νεολιθικῆς ἐποχῆς ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ ἐπῆλθεν ἀποτόμως.

§ 2. Νεωτέρα νεολιθικὴ ἐποχὴ τῆς Θεσσαλίας (B).

Ἡ γενικὴ καταστροφὴ τῶν συνοικισμῶν τῆς ἀρχαιοτέρας νεολιθικῆς ἐποχῆς, ὡς καὶ νέα τεχνοτροπία ἐν τῇ κεραμικῇ καὶ ἀρχιτεκτονικῇ ὁρίζουσι τὸ τέλος τῆς ἀρχαιοτέρας καὶ τὴν ἀρχὴν τῆς νεωτέρας νεολιθικῆς ἐν Θεσσαλίᾳ ἐποχῆς. Ἡ νεωτέρα ἐποχὴ ὑπῆρξε πολὺ βραχυτέρα τῆς ἀρχαιοτέρας, ἀλλὰ μᾶλλον περιπετειώδης. Τὰ ἀνευρεθέντα λείψανα περιλαμβάνουσι καὶ πάλιν ἀγγεῖα, ἀρχιτεκτονικὰ κτίσματα, εἰδώλια, ἐργαλεῖα καὶ σκευή.

α. Κεραμικὴ.

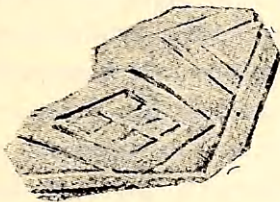
Μονόχρωμα ἀγγεῖα ὄνθμος Β 1.

Ὁ πηλὸς τῶν ἀγγείων τούτων εἶναι κεραμόχρους, ἡ κατεργασία αὐτῶν χονδροειδῆς καὶ ἀνομοία, ἡ ἐπιφάνεια τραχεῖα καὶ ἀστίλβωτος. Τὰ ἀγγεῖα ταῦτα διαφέρουσι κατὰ πολὺ τῶν τῆς ἀρχαιοτέρας περιόδου, γενικῶς δὲ εἶναι σκευὴ καθημερινῆς χρήσεως. Σύνηθες σχῆμα ἀγγείων εἶναι τὸ τοῦ ἀρνιῆρος μετὰ φαλλοειδοῦς λαβῆς καὶ τὸ τοῦ κυάθου.

Ἐγγάρακτα ἀγγεῖα ὄνθμος Β 2.

Ὁ πηλὸς τῶν ἀγγείων τούτων εἶναι μελανότερος ἢ βαθέος καστανοῦ χρώματος, σπανιώτατα δὲ ἐρυθροῦ. Ἡ ἐπιφάνεια εἶναι λεία καὶ ἐστιλβωμένη πλὴν τῶν μερῶν, τὰ ὁποῖα ἐκαλύπτοντο ὑπὸ λευκοῦ ἐπιχρίσματος. Τὰ κοσμήματα, εὐρυσκόμμενα ἐπὶ τῆς ἐξωτερικῆς ὄψεως τῶν ἀγγείων, εἶναι ποικίλα, ἀποτελοῦνται δὲ ἐκ τεθλασμένων γραμμῶν, συντεταγμένων εἰς διάφορα συστήματα, ἐκ ῥόμβων πληρουμένων ὑπὸ κιγκλιωτῶν (εἰκ. 28 α), ἐκ μικρῶν παραλλήλων κατακορύφων γραμμῶν, τεμνομένων ὑπὸ μιᾶς ἢ δύο ὀριζοντιῶν

σχηματιζουσῶν ἀπλᾶ ἢ πολλαπλᾶ Η, (εἰκ. 29), ἐξ εὐθειῶν γραμμῶν καὶ σπειρωτῶν, αἵτινες τὸ πρῶτον ἤδη καὶ ἀποτόμως ἀναφαίνονται εἰς τὴν διακοσμητικὴν τῶν νεολιθικῶν χρόνων (εἰκ. 28 β). Αἱ ἐγχάρακτοι γραμμαί, ἄλλοτε λεπτότεραι καὶ ἄλλοτε παχύτεραι, πληροῦνται ὑπὸ λευκῆς καὶ σπανιώτερον ὑπὸ ἐρυθρᾶς ὕλης. Σύνηθες σχῆμα ἀγγείων εἶναι τὸ

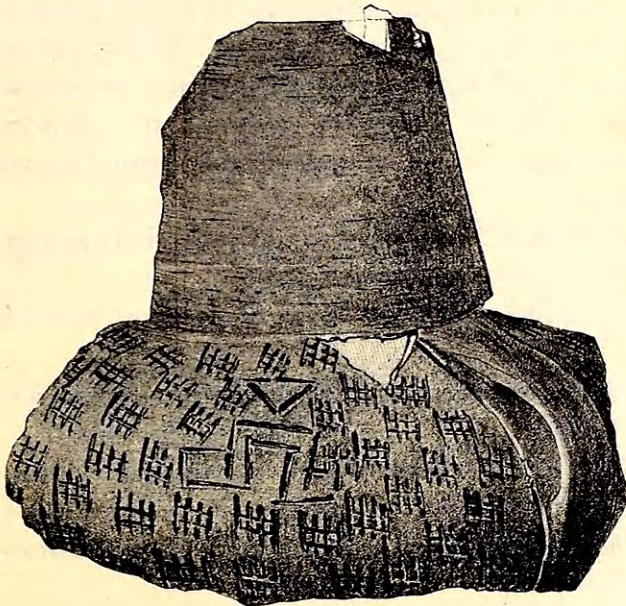

α

β

Εἰκ. 28. Ἐγχάρακτα ἀγγεῖα ῥυθμοῦ Β2. (= Τσοῦντα, Δ-Σ, πίν. 17, 1, 4).

Εἰκ. 29. Ἐγχάρακτον ἀγγεῖον ῥυθμοῦ Β2 (= Τσοῦντα, Δ-Σ, πίν. 16, 1).

τῆς λαγύνου μετὰ μικρῶν λαβῶν καὶ τὸ τῆς βαθείας φιάλης μετὰ μικρῶν ὀγκωμάτων ἀντὶ λαβῶν (εἰκ. 28β καὶ 29). Ἀγγεῖα τοῦ ῥυθμοῦ τούτου ἀνευρέθησαν μόνον εἰς τοὺς συνοικισμοὺς τῆς βορείου καὶ νοτιοανατολικῆς Θεσσαλίας.

Γραπτὰ ἀγγεῖα, Β3.

Ἐφθονα τεμάχια γραπτῶν ἀγγείων ἀνεκαλύφθησαν καθ' ὅλην τὴν Θεσσαλίαν. Ταῦτα διεκρίθησαν ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ Χ. Τσοῦντα καὶ ὑπὸ τοῦ Wace καὶ Thompson εἰς διαφόρους ῥυθμούς. Ἄλλ' ἢ διά-

κρισις τοῦ Τσοῦντα, βασιζομένη μόνον ἐπὶ λειψάνων ἀνευρεθέντων εἰς συνοικισμοὺς τῆς νοτιοανατολικῆς Θεσσαλίας, δὲν δύναται νὰ περιλάβῃ τὰ ἀγγεῖα

ὀλοκλήρου τῆς Θεσσαλίας. Ἡ διάκρισις τοῦ Wace καὶ Thompson ἀφ' ἑτέρου εἶναι πολύπλοκος. Διὰ τοῦτο παρέχομεν νέαν διάκρισιν ῥυθμῶν τῶν ἀγγείων τῆς νεωτέρας νεολιθικῆς ἐποχῆς, βασιζομένην εἰς τὰς διακρίσεις τοῦ τε Τσούντα καὶ τοῦ Wace καὶ Thompson.

Τὰ γραπτὰ ἀγγεῖα διακρίνω εἰς δύο ῥυθμούς. Εἰς τὸν πρῶτον ἀνήκουσιν ἀγγεῖα, τῶν ὁποίων τὰ κοσμήματα ἐγράφησαν δι' ἑνὸς χρώματος, εἰς δὲ τὸν δευτέρου ἀγγεῖα μετὰ διακοσμῆσεως πολυχρώμου. Ἔτι δὲ στηριζόμενος εἰς τὴν φύσιν τῶν κοσμημάτων, ἄλλοτε μὲν γραμμικῶν μόνον, ἄλλοτε δὲ γραμμικῶν καὶ σπειροειδῶν, διακρίνω τὰ ἀγγεῖα εἰς δύο μεγάλας καὶ ὅλως διαφορετοὺς ομάδας γραπτῶν ἀγγείων. Εἰς τὴν πρώτην ομάδα περιλαμβάνονται ἀγγεῖα καὶ τῶν δύο ῥυθμῶν μετὰ γραμμικῆς καὶ σπειροειδοῦς διακοσμῆσεως, εἰς δὲ τὴν δευτέραν ομάδα περιλαμβάνονται ἀγγεῖα καὶ τῶν δύο ῥυθμῶν μετὰ γραμμικῆς μόνον διακοσμῆσεως. Οὕτως ὥστε ἀγγεῖον μετὰ μονοχρώμου γραμμικῆς διακοσμῆσεως θὰ ἀνήκη εἰς τὸν πρῶτον ῥυθμὸν τῆς δευτέρας ομάδος.

Α. Ὅμᾶς γραπτῶν ἀγγείων τῆς νεωτέρας νεολιθικῆς ἐποχῆς.

Εἰς τὴν πρώτην ταύτην ομάδα ὑπάγονται ἀγγεῖα καὶ τῶν δύο ῥυθμῶν: ἤτοι ἀγγεῖα μετὰ μονοχρώμου καὶ ἀγγεῖα μετὰ πολυχρώμου διακοσμῆσεως. Ὁ πρῶτος Β3α, περιλαμβάνων γραπτὰ ἀγγεῖα μετὰ μονοχρώμου διακοσμῆσεως, καλεῖται ῥυθμὸς ἀγγείων Διμηνίου ἕνεκα τοῦ πλήθους τῶν ἀγγείων τοῦ ῥυθμοῦ τούτου τῶν ἀνευρεθέντων ἐν τῷ συνοικισμῷ τοῦ Διμηνίου, καὶ ὑποδιαιρεῖται εἰς τρεῖς κατηγορίας:

α. Ἀγγεῖα, τῶν ὁποίων ἡ ἐρυθρὰ ἐπιφάνεια λίαν στιλπνὴ εἶναι χρώματος ἐρυθροῦ μετὰ στιλπνῶν κοσμημάτων χρώματος λευκοῦ.

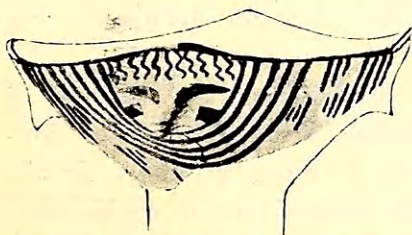
β. Ἀγγεῖα, τῶν ὁποίων ἡ ἐρυθρὰ ἐπιφάνεια εἶναι ὀλιγώτερον στιλπνὴ, τὰ δὲ κοσμήματα μελανά.

γ. Ἀγγεῖα, τῶν ὁποίων ἡ ἐπιφάνεια φέρει ὑπόλευκον ἐπίχρισμα ἀρκοῦντος στιλπνὸν καὶ κοσμήματα μελανά.

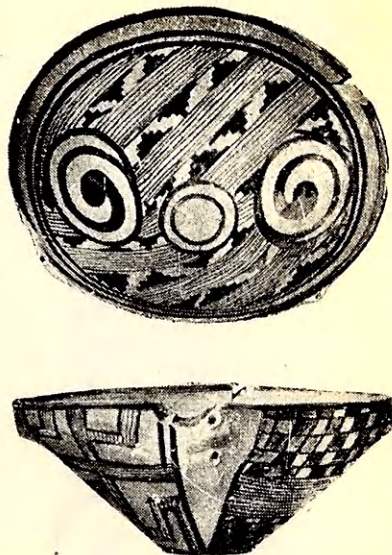
Ὁ πηλὸς τῆς κατηγορίας α καὶ β περιέχει ἄμμον καὶ τρίμματα χαλαζίου, δὲν εἶναι δὲ καλῶς ὠπτημένος. Ὁ πηλὸς τῶν ἀγγείων τῆς κατηγορίας γ εἶναι καθαρώτερος καὶ τελειότερος ὠπτημένος. Ἡ στιλπνότης τῶν χρωμάτων ὀφείλεται εἰς μηχανικὴν στίλβωσιν.

Αἱ τεχνοτροπία αὗται ἦσαν σύγχρονοι καὶ πολλάκις συναντῶμεν δύο ἐξ αὐτῶν χρησιμοποιουμένας εἰς τὸ ἴδιον ἀγγεῖον. Κοινότατα ἀγγεῖα τοῦ ῥυθμοῦ τοῦ Διμηνίου εἶναι φιάλαι στενούμεναι πρὸς τὰ κάτω, ἄνευ βάσεως καὶ λαβῶν, μετὰ τεσσάρων διατρήτων μαστοειδῶν ὀγκωμάτων κάτωθεν τῶν χειλέων, κεκοσμημένα ἐσωθεν καὶ ἔξωθεν (εἰκ. 30). Διὰ τῶν ὁπῶν τῶν ὀγκωμάτων πιθα-

νῶς διεπέρων λεπτὸν σχοινίον, τῇ βοηθείᾳ τοῦ ὁποίου ἀνήρτων τὸ ἀγγεῖον ἢ ἔστερέωνον τὸ κάλυμμα αὐτοῦ. Ἐντὶ τῶν τεσσάρων ὀγκωμάτων ἐνίοτε ἀπαντῶσι δύο ἄτρητα ὀγκώματα καὶ δύο λαβαί, ἀνωθεν τῶν ὁποίων τὰ χεῖλη καμπυλούμενα σχηματίζουνσι περίμετρον κυματοειδῆ. Ἐπίσης ἔχομεν φιάλας ἐπὶ ὑψηλῶν βάσεων μετ' ἀποφύσεων ὀνοσχημῶν καὶ ὄμφροειδῶν κατὰ μικρὸν μεταμορφωθείσων διὰ γραφῆς εἰς πρόσωπα ζώων, ὡς καὶ ἀπιοειδεῖς λαγύνους (εἰκ. 31 καὶ 28β). Ἡ διακόσμησις τῶν ἀγγείων τοῦ ῥυθμοῦ τούτου εἶναι ποικιλωτάτη καὶ ἀποτελεῖται ἐκ γραμμικῶν καὶ σπειροειδῶν κοσμημάτων ἀναμιξ χρησιμοποιουμένων καὶ πληρούντων ὁλόκληρον τὴν ἐπιφάνειαν τῶν ἀγγείων. Τὰ γραμμικὰ κοσμήματα, ἀποτελοῦνται συνήθως ἐκ συστημάτων παχειῶν καὶ λεπτῶν παραλλήλων γραμμῶν, σκιαζομένων ὑπὸ λεπτοτέρων γραμμῶν, ἅτινα τέμνονται ποικιλοτρόπως σχηματίζοντα μαιανδροειδῆ σχέδια καὶ σχεδὸν πάντοτε κατὰ τὰς τομὰς ἀπλᾶ καὶ διπλᾶ Η, Ι καὶ Ν. Καὶ αἱ σπείραι συνήθως σχηματίζονται ὑπὸ διπλῶν παχειῶν γραμμῶν πληρουμένων ὑπὸ μικροτέρων λεπτοτέρων γραμμῶν¹. Ἀξιοσημείωτον εἶναι ὅτι ἡ ὅλη τοῦ ἀγγείου ἐξωτερικὴ ἐπιφάνεια ἐνίοτε διαιρεῖται εἰς τέσσαρα πεδία διαφόρως διακοσμούμενα (εἰκ. 30).

Εἰκ. 31. Ἄγγεῖον ῥυθμοῦ Β3α
(= Τσουντα, Δ - Σ, πίν. 23,3).

Εἰκ. 30. Φιάλη ῥυθμοῦ Β3α
(= Τσουντα, Δ - Σ, ἔγχρ. πίν. 9).

Ἡ τοιαύτη εἰς πεδία διαίρεσις τῆς ἐπιφάνειας νῦν τὸ πρῶτον ἀναφαινομένη παραμένει εἰς τὴν κεραμικὴν τῶν προϊστορικῶν χρόνων μέχρι καὶ τῆς μυκηναϊκῆς ἐποχῆς.

Τὰ ἀγγεῖα τοῦ ῥυθμοῦ Β3α εὑρεθέντα ἐν μεγίστῃ ἀφθονίᾳ ἐν Διμηνίῳ, Σέσκλῳ, Ῥαχμανίῳ καὶ ἐν γένει ἐν τῇ βορείῳ καὶ νοτιοανατολικῇ Θεσσαλίᾳ σπανίζουν ἐν τῇ κεντρικῇ καὶ δυτικῇ Θεσσαλίᾳ². Διαφέρουσι

δὲ ταῦτα τῶν ἀγγείων τῆς προηγουμένης περιόδου καὶ κατὰ τὸ σχῆμα καὶ

¹ Δ - Σ., Πίν. 21,1 - 24,5.

² Δ - Σ., σ. 209 ἔξ. καὶ σχεδιογραφήματα Ρ - Τ., σ. 37,114 καὶ 146.

κατὰ τὴν διακόσμησιν καὶ ὡς ἐκ τούτου δὲν δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς ἐξελιχθέντα ἐκ τῶν ἀρχαιοτέρων γραπτῶν ῥυθμῶν.

Ὁ δεύτερος ῥυθμὸς, Β3β, ὁ ὑπαγόμενος εἰς τὴν πρώτην ὁμάδα, περιλαμβάνει ἀγγεῖα μετὰ πολυχρόμου διακοσμήσεως καὶ διαιρεῖται εἰς δύο κατηγορίας:

α: Ἀγγεῖα, τῶν ὁποίων ἡ ἐπιφάνεια εἶναι χρώματος ἐρυθροῦ στυλπνοῦ, τὰ δὲ κοσμήματα, γραμμικὰ καὶ σπειροειδῆ, εἶναι χρώματος στυλπνοῦ ὑπολεύκου ἢ κιτρινοῦ, περιγράφονται δὲ διὰ μελανοῦ. Συνηθέστερα ἀγγεῖα τοῦ ῥυθμοῦ τούτου εἶναι ἄωτοι φιάλαι ἐπὶ ὑψηλῆς βάσεως μετ' ἀποφύσεων

Εἰκ. 32. Κρατευτῆς ῥυθμοῦ Β3β
(= Τσουντα, Δ - Σ, πίν. 30, 2).

Εἰκ. 33. Γραπτὸν ἀγγεῖον Διμηνίου ῥυθμοῦ Β3β (= Τσουντα, Δ - Σ ἔγχρ. πίν. 11).

ῥινοσχήμων ἢ ῥαμφοειδῶν, ὑπεράνω τῶν ὁποίων τὰ χεῖλη καμπυλοῦνται (ὡς εἰκ. 31) καὶ τετράπλευρα κοῖλα σκευή, τὰ ὁποῖα, κατὰ τὸν καθηγητὴν Χρ. Τσουνταν, ἦσαν κρατευταί (εἰκ. 32)¹.

β: ἀγγεῖα, τῶν ὁποίων ἡ ἐπιφάνεια εἶναι κιτρινόλευκος ἢ λευκή, τὰ δὲ κοσμήματα, ἀποτελούμενα ἐκ γραμμῶν καὶ σπειρῶν, εἶναι μελανὰ καὶ ἐρυθρά, οὐχὶ δὲ καὶ πολὺ στυλπνά. Τὰ ἀγγεῖα ταῦτα ὁ Τσουντας ὑπάγει εἰς τὸν ῥυθμὸν Β3γ. Στενόλαιμον σφαιρικὸν ἀγγεῖον τοῦ ῥυθμοῦ τούτου σχεδὸν ἀκέραιον ἀνευρέθη ἐν Διμηνίῳ καὶ ἐν τῷ θαλάμῳ τοῦ μεγάρου Α² (εἰκ. 33). Ἀλλὰ συνήθη ἀγγεῖα εἶναι κρατευταὶ καὶ φιάλαι ἐπὶ ὑψηλῆς βάσεως (εἰκ. 31 καὶ 32).

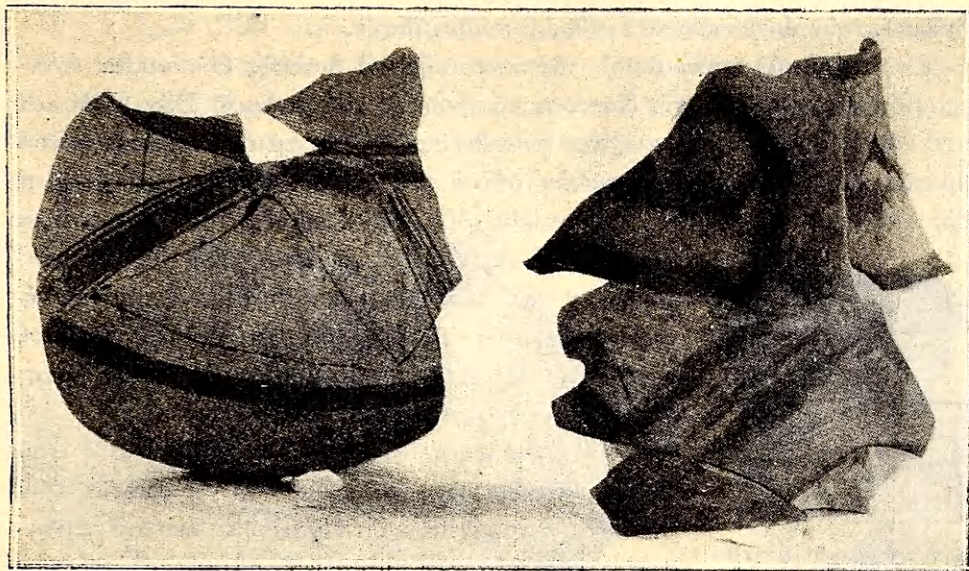
Ἀγγεῖα καὶ τῶν δύο κατηγοριῶν τοῦ ῥυθμοῦ Β3β εὐρέθησαν ἄφθονα ἐν τῇ βορείῳ καὶ νοτιοανατολικῇ, ἐλάχιστα δὲ ἐν τῇ λοιπῇ Θεσσαλίᾳ.

¹ Δ - Σ., σ. 223.

² Δ - Σ., σ. 226.

Β. Ὅμας γραπτῶν ἀγγείων τῆς νεωτέρας νεολιθικῆς ἐποχῆς.

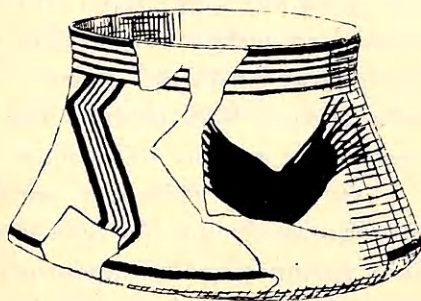
Ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω δύο ὅθμῶν τῆς πρώτης ομάδος ἔχομεν καὶ ἑτέρους δύο ὅθμους, ἀπαντῶντας ἐν τῇ κεντρικῇ καὶ δυτικῇ Θεσσαλίᾳ καὶ ἀποτε-

Εἰκ. 34. Γραπτὰ ἀγγεῖα ὅθμοῦ Β3 γ (= Wace καὶ Thompson, P-T, εἰκ. 54).

λοῦντας τὴν δευτέραν ομάδα τῶν γραπτῶν ἀγγείων τῆς νεωτέρας νεολιθικῆς ἐποχῆς. Ὡς ἐλέχθη ἀνωτέρω τὰ ἀγγεῖα τῆς δευτέρας ομάδος εἶναι τελείως διάφορα τῶν τῆς πρώτης.

Εἰς τὸν πρῶτον ὅθμῶν τῆς δευτέρας ομάδος, ὅθμῶς Β3 γ, (ὅθμῶς Β3δ τοῦ Wace καὶ Thompson) ἀνήκουσιν ἀγγεῖα, τῶν ὁποίων ἡ ἐπιφάνεια εἶναι ἐρυθρά, τὰ δὲ κοσμήματα γραμμικὰ χρώματος ἀμαυροῦ μελανοῦ. Ἡ σπεῖρα οὐδαμοῦ ἀπαντᾷ. Συνήθη τοῦ ὅθμοῦ τούτου ἀγγεῖα εἶναι μεγάλα σφαιρικά ἀγγεῖα μετὰ ὑψηλοῦ λαιμοῦ καὶ λαβῶν (εἰκ. 34) καὶ φιάλαι στενούμεναι πρὸς τὰ ἄνω (εἰκ. 35), ἀνευρέθησαν δ' ἐν τοῖς συνοικισμοῖς Τσαγ-

Εἰκ. 35. Γραπτὸν ἀγγεῖον ὅθμοῦ Β3 γ (= Wace καὶ Thompson, P-T, εἰκ. 57 γ.)

γλίου καὶ Ἰζάνη Μαγούλας, ἥτοι ἐν τῇ κεντρικῇ καὶ δυτικῇ Θεσσαλίᾳ. Ἡ παντελής ἔλλειψις τῆς σπεῖρας καὶ ἡ χρῆσις γραμμικῶν μόνον κοσμημάτων,

ἄτινα ἐν πολλοῖς ὁμοιάζουσι πρὸς τὰ τῶν ἀγγείων τοῦ ὄυθμοῦ Α3β, ὡς καὶ τὰ γνωστὰ τῆς ἀρχαιότερας ἐποχῆς σχήματα ἀγγείων, τὰ χρησιμοποιούμενα εἰς τὸν ὄυθμόν τοῦτον ἀποδεικνύουσι τὴν ἐκ τῶν ἀρχαιότερων ὄυθμῶν ἐξελίξιν τοῦ ὄυθμοῦ Β3γ. Ἡ ἐρυθρὰ ἐπιφάνεια δύναται νὰ θεωρηθῆ ὡς ἐξελιχθεῖσα ἐκ τῶν ἀρχαιότερων ἐρυθρῶν κοσμημάτων.

Ἐν τοῖς αὐτοῖς συνοικισμοῖς τῆς κεντρικῆς καὶ δυτικῆς Θεσσαλίας ἀνευρέθησαν τεμάχια ἀγγείων τῆς δευτέρας κατηγορίας τοῦ ὄυθμοῦ Β3γ (Β3ε τοῦ Wace καὶ Thompson) ὑποκιτρίνου ἐπιφανείας μετὰ γραμμικῶν κοσμημάτων χρώματος καστανοῦ γεγραμμένου ἐπ' αὐτοῦ τοῦ πηλοῦ. Φιάλαι ἐπὶ ὑψηλοῦ ποδὸς καὶ μετὰ ταινιοειδῶν λαβῶν (εἰκ. 36), ὁμοιάζουσαι πρὸς τὰς φιάλας

Εἰκ. 36. Γραπτὸν ἀγγεῖον ὄυθμοῦ Α3γ (= Wace καὶ Thompson, P-T, εἰκ. 53β).

τοῦ ὄυθμοῦ Α (εἰκ. 1α), φιάλαι μετὰ ὀρθῶν τοιχωμάτων καὶ πεπλατυσμένου πυθμένος καὶ ποτήρια ἀποτελοῦσι τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ ὄυθμοῦ τούτου ἀγγεῖα. Αἱ σπεῖρα εἶναι καὶ εἰς τὴν κατηγορίαν ταύτην ἄγνωστοι.

Ὁ δεύτερος ὄυθμός, Β3δ, (ὄυθμός Β3ζ τοῦ Wace καὶ Thompson) περιλαμβάνει ἀγγεῖα, τῶν ὁποίων ἡ ἐπιφάνεια καλύπτεται ὑπὸ λευκοῦ ἐπιχρίσματος, φέροντος κοσμήματα ἐρυθροῦ καὶ μελανοῦ χρώματος. Τὰ κοσμήματα εἶναι γραμμικά, ὁμοιάζουσι δὲ πρὸς τὰ τῆς ἀρχαιότερας νεολιθικῆς ἐπο-

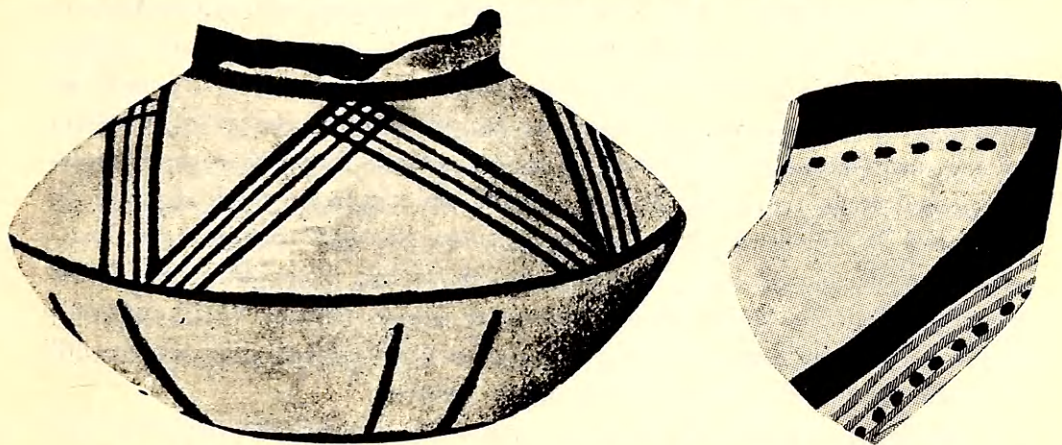
χῆς τοῦ ὄυθμοῦ Α3β. Καὶ οἱ χρωματισμοὶ ὁμοιάζουσι πρὸς τοὺς τῶν ἀγγείων τοῦ ὄυθμοῦ Α3β καθότι ἡ ἐπιφάνεια τῶν ἀγγείων εἶναι ὑπόλευκος, τὸ ἐπικρατοῦν χρῶμα τῶν κοσμημάτων εἶναι τὸ ἐρυθρόν, τὸ δὲ μελανὸν προστίθεται ἵνα ἐνισχύσῃ τὸ ἐρυθρόν καὶ συνήθως περιγράφει μόνον τὰ κοσμήματα. Συνήθη ἀγγεῖα εἶναι στενόλαιμοι στάμνοι, φιάλαι καὶ ἀγγεῖα ἐπὶ ὑψηλῶν ποδῶν. Ὁ ὄυθμός οὗτος, Β3δ, (ὄυθμός Β3ζ τοῦ Wace καὶ Thompson) δύναται νὰ θεωρηθῆ ὡς συνέχεια τοῦ ὄυθμοῦ Α3β τῆς ἀρχαιότερας ἐποχῆς.

Ὡς δευτέρα κατηγορία τοῦ ὄυθμοῦ τούτου δύναται νὰ θεωρηθῶσι καὶ τρίχρωμα ἀγγεῖα, τῶν ὁποίων ἡ ἐπιφάνεια εἶναι ὑπόλευκος, τὰ δὲ κοσμήματα, χρώματος ἐρυθροῦ πορτοκαλλίνου, περιγράφονται ὑπὸ μελανοῦ (εἰκ. 37). Τὰ ἀγγεῖα ταῦτα ὑπήχθησαν ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ Χρ. Τσουντα εἰς τὸν ὄυθμόν του Β3γ, ἡμέτερον Β3β¹. Ἀλλὰ τὰ κοσμήματα τούτων εἶναι γραμμικά, ἡ σπεῖρα ἡ χαρακτηριστικὴ τοῦ ὄυθμοῦ Β3β (Τσουντα Β3β καὶ Β3γ) εἶναι τελείως ἄγνωστος, ἔτι δὲ εἰς τεμάχιον ἀνευρεθὲν ἐν Διμηνίῳ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ

¹ Δ - Σ, σ. 226 ἐξ.

Τσούντα συναντᾶται ὀδοντωτὸν κόσμημα, χαρακτηριστικὸν τῆς ἀρχαιοτέρας νεολιθικῆς διακοσμητικῆς (πρβλ. Δ-Σ, πίν. 6, 3). Χαρακτηριστικὰ ἀγγεῖα εἶναι φιάλαι μετ' ὀρθῶν τοιχωμάτων ὅλως διάφορα, κατὰ τὸ σχῆμα, τῶν κρατευτῶν τοῦ ἑυθμοῦ Β3β. Δικαιούμεθα ἄρα νὰ μὴ ὑπαγάγωμεν ὑπὸ τὸν ἑυθμὸν Β3β (= ἑυθμὸν Β3γ κατὰ τὸν Τσούνταν) τὰ ἀγγεῖα τῆς τεχνοτροπίας ταύτης.

Ὁ Wace καὶ ὁ Thompson ἔνεκα τοῦ πορτοκαλλίνου μόνον χρώματος τῶν κοσμημάτων ὑπάγουσι τὰ ἀγγεῖα ταῦτα εἰς τὸν ἑυθμὸν Β3γ¹. Ὑπὸ ἓνα ὅμως ἑυθμὸν, τὸν Β3α, ὑπάγουσιν ἀγγεῖα μετὰ κοσμημάτων διαφόρων χρωμάτων, λευκῶν καὶ μελανῶν ἐπὶ ἐρυθρᾶς ἐπιφανείας καὶ μελανῶν ἐπὶ ὑπο-

Εἰκ. 37. Ἀγγεῖα ἑυθμοῦ Β3δ (= Wace καὶ Thompson, P-T, ἔγχρ. πίν. 2, 5 καὶ 3, 1).

φαίου ἐπιφανείας². Ὡστε καὶ ὑπ' αὐτῶν τῶν ἰδίων ἢ ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ διαφόρου χρώματος τῶν κοσμημάτων διάκρισις τῶν ἀγγείων εἰς ἑυθμοὺς δὲν τηρεῖται πάντοτε. Ἀλλὰ καὶ ἢ ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ πορτοκαλλίνου, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ ἐρυθρὸν χρῶμα τῶν ἡμετέρων ἀγγείων, διάκρισις δὲν φαίνεται ἡμῖν παραδεκτὴ.

Ἐνεκα τοῦ χαρακτῆρος τῶν κοσμημάτων, πάντοτε γραμμικῶν (πρβλ. ἀνωτέρω εἰκ. 37 καὶ P-T εἰκ. 51), καὶ τοῦ σχήματος τῶν ἀγγείων, θεωροῦμεν ὅτι τὰ γραπτὰ ἀγγεῖα μετὰ πορτοκαλλίνης καὶ μελανῆς διακοσμήσεως ὀφείλουσι νὰ ὑπαχθῶσιν εἰς τὸν ἑυθμὸν Β3δ (Β3ζ τοῦ Wace καὶ Thompson). Πρὸς τούτοις ἔνεκα τοῦ χαρακτῆρος τῶν κοσμημάτων καὶ ἔνεκα τῆς διασπορᾶς των εἰς συνοικισμοὺς τῆς κεντρικῆς Θεσσαλίας³, μολονότι τεμάχιά τινα

¹ P-T, σ. 16 καὶ 100.

² P-T, σ. 16.

³ P-T, σ. 100.

ἀνευρέθησαν καὶ ἐν Διμηνίῳ¹, δικαιοῦμεθα νὰ θεωρήσωμεν ταῦτα ὡς ἀνήκοντα εἰς ὄλως διάφορον ὁμάδα τῆς τῶν ἀγγείων τοῦ Διμηνίου, ἥτοι εἰς τὴν ὁμάδα τὴν χαρακτηρίζουσιν τὴν κεντρικὴν, δυτικὴν καὶ νότιον Θεσσαλίαν κατὰ τοὺς χρόνους τῆς νεωτέρας νεολιθικῆς ἐποχῆς. Ἐπειδὴ δὲ εἰς τὸ ἀνευρεθὲν ἐν Διμηνίῳ τεμάχιον διακρίνεται σαφῶς θλάσις τῶν τοιχωμάτων τοῦ ἀγγείου, ἣτις εἶναι χαρακτηριστικὴ τοῦ τέλους τῶν νεολιθικῶν χρόνων, δικαιοῦμεθα νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἡ τεχνολογία τῆς δευτέρας κατηγορίας τοῦ ὄυθμοῦ Β3δ ἦτο ἐν χρήσει μέχρι τοῦ τέλους τῆς νεολιθικῆς ἐποχῆς, ἴσως δὲ καὶ νεωτέρα τῆς τεχνολογίας τῆς πρώτης κατηγορίας.

Καθὼς ἀπεδείχθη ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ Τσαγγλίου καὶ Τζάνη Μαγούλας, εἰς τὴν νεωτέραν νεολιθικὴν ἐποχὴν ἀνήκουσιν ἀγγεῖα κατεσκευασμένα ἐκ καθαροῦ πηλοῦ, χρώματος τεφροῦ ἀνοικτοῦ, καλῶς ὠπτημένου, οὐχὶ δὲ πολὺ στιλπνοῦ². Τὰ ἀγγεῖα ταῦτα ἐπὶ τῆς τεφρᾶς αὐτῶν ἐπιφανείας φέρουσι γραπτὰ κοσμήματα ἀποτελούμενα ἐκ λεπτῶν καθέτων καὶ ὀριζοντίων γραμμῶν χρώματος μελανοτέφρου. Τὰ τοιχώματα εἶναι λεπτότατα καὶ ἡ κατεργασία τελεία. Καὶ ὑπ' αὐτῶν τῶν νεολιθικῶν ἀνθρώπων ἐθεωροῦντο πολίτιμα, ἀνευθέθησαν δὲ ἐν τοῖς συνοικισμοῖς Μεσιανῆς Μαγούλας, Τσαγγλίου καὶ Τζάνη Μαγούλας. Τὰ τεφρὰ ταῦτα ἀγγεῖα ἀνήκουσιν εἰς τὸν ὄυθμὸν Γ1β³. Συνήθη ἀγγεῖα εἶναι κωδωνόσχημα κύπελλα μετὰ ταινοειδῶν λαβῶν (ὡς εἰκ. 1α καὶ 36) καὶ φιάλαι μετὰ στενοῦ λαιμοῦ καὶ χαμηλῆς βάσεως.

Μεταξὺ τῶν ἀγγείων τῆς νεωτέρας νεολιθικῆς ἐποχῆς καταλέγονται καὶ πλεῖστα τεμάχια πίθων. Πολλὰ τῶν τεμαχίων τούτων φέρουσιν ἐγχαράκτους καὶ πλαστικὰς διακοσμήσεις ἀποτελουμένας ἐκ τεθλασμένων γραμμῶν, θηλῶν καὶ σχοινοειδῶν κοσμημάτων.

Ἐκ τῆς ἀνωτέρω μελέτης τῶν γραπτῶν ἀγγείων τῆς νεωτέρας νεολιθικῆς ἐποχῆς συνάγομεν ὅτι δύο ἑκτετακτοὶ τεχνολογίαι ὑφίσταντο ἐν Θεσσαλίᾳ κατὰ τὴν νεωτέραν ταύτην νεολιθικὴν ἐποχὴν. Ἡ πρώτη, ὁμὰς Α-ἥτοι ὄυθμοὶ Β3α, Β3β—, ἐπικρατοῦσα ἐν τῇ βορείῳ καὶ νοτιοανατολικῇ Θεσσαλίᾳ, χρησιμοποιοεῖ γραμμικὰ καὶ σπειροειδῆ σχήματα ὡς στοιχεῖα διακοσμητικά, πληροῦ ὀλόκληρον τὴν ἐπιφάνειαν τῶν ἀγγείων διὰ τῶν κοσμημάτων τούτων καὶ δημιουργεῖ νέα σχήματα ἀγγείων. Ἡ δευτέρα τεχνολογία, ὁμὰς Β-ἥτοι ὄυθμοὶ Β3γ, Β3δ, Γ1β—, ἐπικρατοῦσα ἐν τῇ κεντρικῇ καὶ δυτικῇ Θεσσαλίᾳ

¹ Δ - Σ, σ. 226.

² Ρ - Τ, σ. 114 καὶ 146.

³ Τὰ ἀγγεῖα ταῦτα διακρίνονται διὰ τοῦ γράμματος Γ τοῦ ὀριζοντιοῦ τὴν λιθόχαλκον καὶ χαλκὴν ἐποχὴν, καθότι τὸ πρῶτον ἀνευρεθὲν εἰς ἀμφιβόλους ἐπιχώσεις εἰς τοὺς συνοικισμοὺς Σέσκλου καὶ Διμηνίου ἐνομίσθησαν ὅτι ἀνήκον εἰς τὴν χαλκὴν ἐποχὴν.

διατηρεῖ τὰ γραμμικὰ τῶν κοσμημάτων σχήματα, ἅτινα ἐν πολλοῖς ἐνθυμίζουσι τὰ κοσμήματα τῆς ἀρχαιοτέρας τεχνοτροπίας (Πρβλ. εἰκ. 34-37 καὶ εἰκ. 5-9), ἐν δὲ τῷ ῥυθμῷ Β3δ καὶ τὴν ἐρυθρὰν ἐπὶ ὑπολεύκου ἐπιφάνειας διακόσμησιν. Τὰ σχήματα τῶν ἀγγείων τῆς δευτέρας ομάδος ἢ εἶναι τὰ αὐτὰ πρὸς τὰ τῆς ἀρχαιοτέρας ἐποχῆς—κωδωνόσχημα κύπελλα, φιάλαι ἐπὶ ὑψηλοῦ ποδὸς κτλ.—ἢ παρουσιάζουσι πλείστας πρὸς ἐκεῖνα ὁμοιότητας. Τὸ μελανὸν χρῶμα ἐν τῇ διακοσμητικῇ ἦτο ἐν χρήσει κατὰ τὸ τέλος τῆς ἀρχαιοτέρας νεολιθικῆς ἐποχῆς καὶ ἀγγεῖα τῶν ῥυθμῶν Β3γ, Β3δ καὶ Γ1β ἀνεκαλύφθησαν εἰς ἐπιχώσεις τῆς ἀρχαιοτέρας ἐποχῆς ἐν τῇ κεντρικῇ καὶ δυτικῇ Θεσσαλίᾳ (πρβλ. ἀνωτέρω σ. 17), ἐν τοῖς συνοικισμοῖς δηλαδὴ ἐν οἷς ἦσαν κοινὰ κατὰ τὴν νεωτέραν νεολιθικὴν ἐποχὴν. Μετὰ βεβαιότητος ὄθεν δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἡ δευτέρα ὁμάς ἀγγείων τῆς νεωτέρας νεολιθικῆς ἐποχῆς ἐξειλίχθη ἐκ τῶν γραπτῶν ἀγγείων τῶν ῥυθμῶν Α1 καὶ Α3β, τῆς ἀρχαιοτέρας. Τῆς πρώτης οὔτε τὸ πρότυπον οὔτε τοὺς μεταβατικoὺς σταθμοὺς ἀνεύρομεν ἐν τοῖς νεολιθικοῖς στρώμασι τῆς Θεσσαλίας. Σημειωτέον ὅτι ἡ παραγωγὴ γραπτῶν ἀγγείων εἶναι πλουσιωτέρα ἐν τῇ ὑπὸ τῆς πρώτης τεχνοτροπίας κατεχομένη ζώνῃ, πενιχρὰ δὲ ἐν τῇ ὑπὸ τῆς δευτέρας. Ἐν τῇ νοτίῳ Θεσσαλίᾳ γραπτὰ ἀγγεῖα εἶναι σπάνια¹, ἐν Ζερελίοις δὲ ἡ παραγωγὴ τούτων παύει τελείως κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς νεωτέρας νεολιθικῆς ἐποχῆς, ἐν ᾧ ὁ συνοικισμὸς ἐξακολουθεῖ νὰ κατοικῆται².

β. Ἀρχιτεκτονική.

Τὰ σπουδαιότερα ἀρχιτεκτονικὰ εὐρήματα τὰ ἀναγόμενα εἰς τὴν νεωτέραν νεολιθικὴν ἐποχὴν εἶναι τὰ ὄχρωματικά ἔργα καὶ τὰ οἰκήματα, τὰ μέγαρα, τὰ ἀνευρεθέντα ἐν Διμηνίῳ καὶ Σέσκλῳ.

¹ Ὀχρωματικά ἔργα.—Ἐν Σέσκλῳ ὀλίγα λείψανα τειχῶν διεσώθησαν³. Ἐν Διμηνίῳ ὁμοῦς ἀνευρέθησαν, εἰς ἀρκετὸν ὕψος διατηρούμεναι, ἕξ πιθανῶς δὲ καὶ ἑπτὰ σειραὶ τειχῶν περιβάλλουσαι κύκλῳ τὴν ἀκρόπολιν (εἰκ. 38)⁴. Οἱ πολλαπλοῖ οὔτοι περίβολοι, σχήματος κυκλικοῦ ἄνευ πύργων καὶ γωνιῶν, εἶναι κατεσκευασμένοι ἐξ ἀργῶν λίθων καὶ πηλοῦ, ἔχουσι πάχος κυμαινόμενον μεταξὺ 0.80 καὶ 1.00 μέτρον, ἔξωτερικὸν ὕψος 2.80 ἕως 2.90 μέτρων, ἔσωτερικὸν δὲ περὶ τὰ 1.70 μέτρον. Ἀπέχουσιν ἀλλήλων ἀπὸ ἐνὸς μέχρι

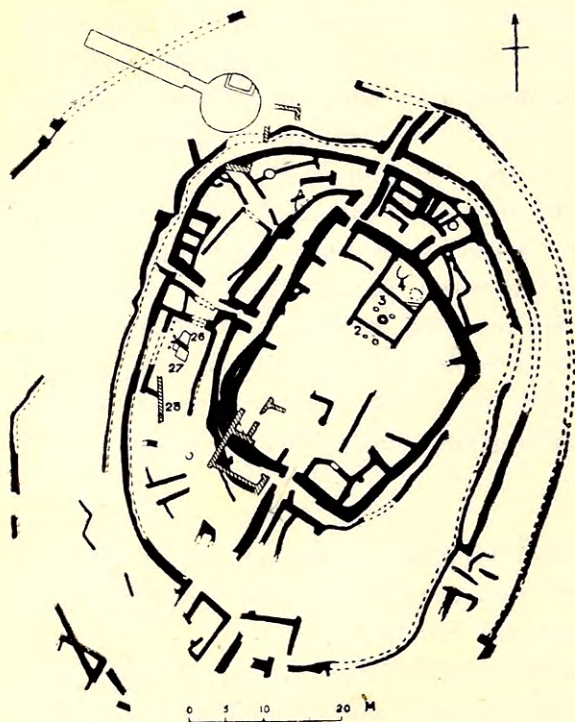
¹ Ἐν τῇ νοτιοανατολικῇ περιφερείᾳ τῇ κατεχομένη ὑπὸ τῆς πρώτης τεχνοτροπίας, γραπτὰ ἀγγεῖα εἶναι συνήθη. Πρβλ. Φθιωτικαὶ Θῆβαι, Α. Ἀρβανιτοπούλου εἰς Πρακτικὰ 1907 καὶ 1908.

² Ρ - Τ. σ. 153 ἔξ.

³ Δ - Σ, σ. 75

⁴ Δ - Σ, σ. 31 ἔξ.

δέκα πέντε μέτρων, δι' ἐσωτερικῶν ὁμῶς τοίχων ἢ ἀπόστασις αὕτη ἐλαττοῦται καὶ ὁ μεταξὺ τῶν περιβόλων χῶρος κατατέμενεται εἰς πολλὰ μικρὰ διαμερίσματα, ἕκαστον τῶν ὁποίων δύναται εὐκόλως νὰ ἀποχωρισθῇ τῶν λοιπῶν καὶ νὰ ἀπομονωθῇ. Οἱ ἐσώτεροι περιβόλοι ἔκκειντο ὑψηλότερον τῶν ἐκάστοτε ἐξωτέρων, φαίνεται δὲ ὅτι οἱ ἐσώτατοι τρεῖς ἦσαν ἀρχαιότεροι τῶν λοιπῶν. Αἱ εἵσοδοι, ἀρχικῶς τρεῖς, ἦσαν πολὺ στεναί, ἔκκειντο δὲ ἐν στοίχῳ καὶ προε-

Εἰκ. 38. Ἀκρόπολις Διμηνίου (= Τσοῦντα, Δ - Σ, πίν. 2' Wace καὶ Thompson, P - T, εἰκ. 38).

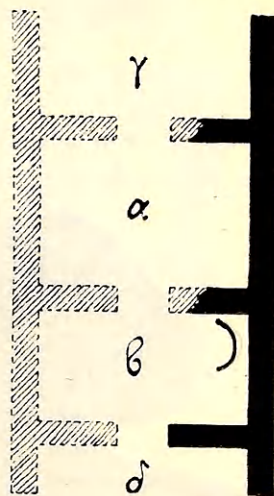
φυλάσσοντο ὑπὸ σκελῶν ἐνούτων τοὺς περιβόλους (εἰκ. 38). Ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ λόφου, τῆς περιβαλλομένης ὑπὸ τῶν πολλαπλῶν περιβόλων, ἦτο ἰδρυμένον τὸ ἀνάκτορον τοῦ ἄρχοντος (εἰκ. 38, 2-4.), ἐν δὲ τῷ ὑπὸ τῶν περιβόλων περικλειομένῳ χώρῳ ἦσαν ἰδρυμένα πολλὰ οἰκήματα (εἰκ. 38, 26-28). Ἡ ὅλη τῶν περιβόλων κατασκευὴ καὶ διάταξις μαρτυρεῖ πείραν τῶν πολεμικῶν πραγμάτων καὶ μακρὰν περὶ τὴν ὀχυρωτικὴν ἐνασχόλησιν. Ὀχυρωματικὰ ἔργα τοιαύτης φύσεως εἶναι τελείως ἄγνωστα κατὰ τὴν ἀρχαιότεραν νεολιθικὴν ἐποχὴν, ἀναφαίνονται δ' ἐν τελείᾳ μορφῇ κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς νεωτέρας ἐποχῆς. Λεῖψανα ὀχυρωματικῶν ἔργων ἀνεκαλύφθησαν

ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ Ἀ. Ἀρβανιτοπούλου καὶ εἰς ἄλλους συνοικισμούς, εἰδικῶς δὲ εἰς Σεραντζὶ ἀνεῦρεν οὗτος «τελειότατα τείχη» διασφζόμενα εἰς ἀρκετὸν ὕψος. Τὰ τείχη ταῦτα πιθανῶς ἀνήκουσιν εἰς τὴν νεωτέραν νεολιθικὴν ἐποχὴν¹.

Οἰκήματα.— Λεῖψανα οἰκημάτων τῆς νεωτέρας νεολιθικῆς ἐποχῆς ἀνευρέθησαν μόνον ἐν Σέσκλῳ καὶ Διμηνίῳ. Σπουδαιότερα τούτων εἶναι τὰ ἀνή-

¹ Πρὸβλ. ἀνωτέρω σ. 18 σημ. 4.

κοντα εἰς τὰ ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ Χρ. Τσουντα ὀνομασθέντα μέγαρα¹. Τὰ οἰκήματα ταῦτα ἔχουσι σχῆμα τετράπλευρον, ὁμοιάζουσι δὲ πρὸς τὰ Ὀμηρικά μέγαρα καὶ τοὺς ἱστορικοὺς ναοὺς Δωρικοῦ ἔθνημοῦ, (εἰκ. 38, 2-4 καὶ 39). Ἀποτελοῦνται ἐκ τοῦ προδόμου, τοῦ δώματος, τοῦ πρώτου δηλαδὴ δωματίου ὅπου ἢ κεντρικὴ κυκλικὴ ἢ τετράπλευρος ἐστία, καὶ τοῦ θαλάμου, ἢ τοῦ ἔσω-τάτου δωματίου, ὅπου ὁ ἱπνὸς καὶ ἡ ἀποθήκη τῶν τροφίμων. Εἰς δύο τῶν μεγάρων τοῦ Σέσκλου ἀπαντᾷ καὶ ὀπισθόδομος. Οἱ τοῖχοι ἔχουσι μέσον πᾶχος 0.60 μ. εἶναι δ' ἐκτισμένοι ἐκ μικρῶν ἀργῶν λίθων καὶ πηλοῦ. Τὰ δάπεδα τῶν δωματίων εἶναι λιθόστρωτα, συχνότερον δὲ ἀποτελοῦνται ἐκ πεπατημένης γῆς. Ἡ στέγη μεγάρων τινῶν εἶχε σχῆμα ἀετοειδές, Δ - Σ σ. 62 καὶ 97, ὑπεβαστάζετο δὲ ὑπὸ τῶν τοίχων τοῦ οἰκήματος καὶ ὑπὸ δύο ξυλίνων κιόνων ἐμπεπηγμένων ἐν τῷ ἐδάφει μεταξὺ τῶν παραστάδων τοῦ προδόμου καὶ ὑπὸ ἑτέρων δύο ἢ καὶ περισσοτέρων κιόνων ἐμπεπηγμένων πλησίον τῆς ἐστίας ἐν τῷ δώματι (εἰκ. 38, 2 καὶ 3). Ὁ τύπος τῶν μεγάρων δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἐξέλιξις τῶν μετὰ στοᾶς τετραπλεύρων οἰκημάτων τῆς ἀρχαιότερας νεολιθικῆς ἐποχῆς, ἀποτελεῖ ὅμως μεγίστην πρὸς τὰ πρόσω τοῦ πολιτισμοῦ ἐξέλιξιν. Τὰ μετὰ στοᾶς τετράπλευρα οἰκήματα ἀφ' ἑτέρου, μολονότι ἐν χρήσει ἐν Σέσκλῳ κατὰ τὴν ἀρχαιότεραν ἐποχὴν, δὲν εἶναι συνήθη, ἢ σαφῆς δὲ διάκρισις τοῦ οἰκήματος εἰς πρόδομον, δῶμα καὶ θάλαμον, ὡς καὶ ἡ γενικὴ χρῆσις τῶν ξυλίνων κιόνων εἶναι ἀρχιτεκτονικὰ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα δὲν ἠδύναντο νὰ προέλθωσι τόσον ἀποτόμως καὶ ἐντὸς τόσον βραχέος διαστήματος ἐκ τῶν πλινθοκτίστων ἢ λιθοκτίστων οἰκημάτων τῆς ἀρχαιότερας ἐποχῆς. Σημειωτέον ὅτι τὰ μέγαρα ἀνεκαλύφθησαν μόνον εἰς συνοικισμούς, εἰς τοὺς ὁποίους ἢ εἰσαγωγή ξένων στοιχείων καθίσταται φανερὰ ἐκ τῆς κεραμικῆς καὶ τῆς ὀχρωματικῆς, ἐν Διμηνίῳ δηλαδὴ καὶ ἐν Σέσκλῳ.

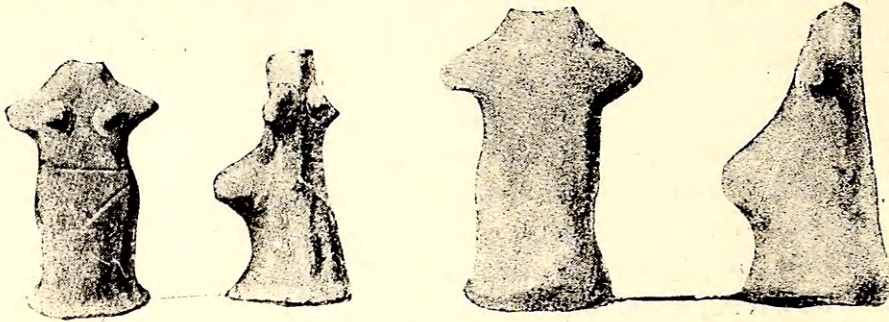
Εἰκ. 39. Μέγαρον Σέσκλου (= Τσουντα, Δ - Σ, εἰκ. 22).

γ. Εἰδώλια καὶ μικρότερα εὐρήματα.

Πλεῖστα εἰδώλια πῆλινα καὶ λίθινα ἀνευρέθησαν ἐν τοῖς στρώμασι τῆς νεωτέρας νεολιθικῆς ἐποχῆς. Ἡ ἀμελὴς κατεργασία καὶ ἡ σχηματοποίησις τῆς ἀνθρωπίνης μορφῆς ἀποτελοῦσι τὰ χαρακτηριστικὰ τῶν εἰδωλίων τούτων

¹ Δ - Σ., σ. 50 ἐξ.

γνωρίσματα¹. Ὁ πηλὸς αὐτῶν εἶναι ἀκάθαρος καὶ ἡ ἐπιφάνεια τραχεῖα καὶ ἀστίλβωτος. Τὸ σῶμα ἀποτελεῖται ἐκ στρογγύλου ἢ σανιδομόρφου κορμοῦ, οἱ

Εἰκ. 40. Εἰδώλια νεωτέρας νεολιθικῆς ἐποχῆς (=Τσοῦντα, Δ-Σ, πίν. 34. 3, 6).

βραχίονες εἶναι δύο ἄμορφοι ἀποφύσεις, ἡ κεφαλὴ συνήθως πεπλατυσμένη καὶ τὰ γενετήσια ὄργανα ἐπιμελῶς διαπεπλασμένα (εἰκ. 40). Ἡ στεατοπυγία

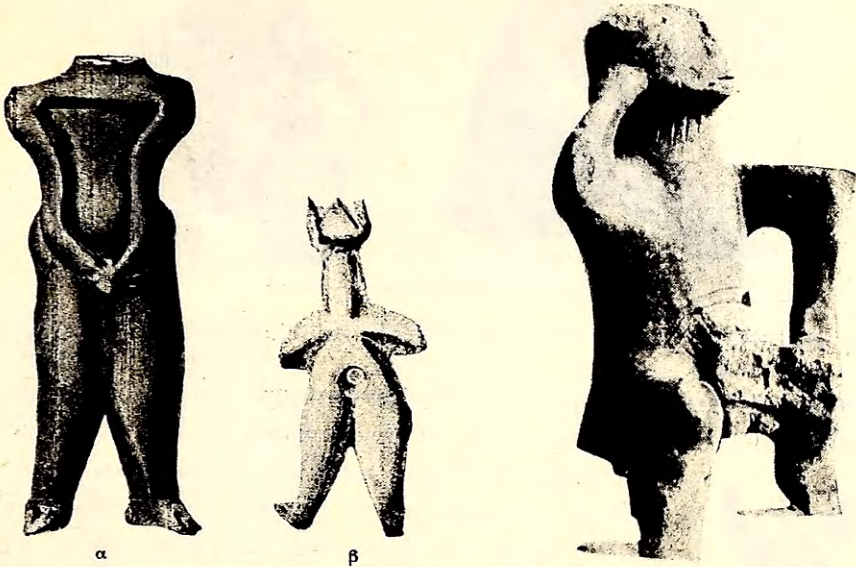
Εἰκ. 41. Κουροτρόφος
(=Τσοῦντα, Δ-Σ, ἐγγρ. πίν. 31,2).

καὶ ὁ παρὰ φύσιν μακρὸς λαιμὸς εἶναι καὶ πάλιν τὰ χαρακτηριστικὰ τῶν εἰδωλίων γνωρίσματα. Τὰ λίθινα εἰδώλια εἶναι ἀμελῶς κατεσκευασμένα, μικραὶ δ' ἀποφύσεις παριστῶσι τὰ μέλη τοῦ σώματος. Ἐπίσης ἀνευρέθησαν εἰδώλια ἄμορφα σανιδόμορφα, κατεσκευασμένα ἐξ ὄστου. Τὰ περισσότερα τῶν εἰδωλίων ἀπεικονίζουσι γυναῖκας ἐν τούτων, ἐπιμεμημένης κατεργασίας, εἰκονίζει γυναῖκα καθήμενη καὶ κρατοῦσαν βρέφος εἰς τοὺς βραχίονας αὐτῆς (εἰκ. 41). Τὰ εἰδώλια τὰ παριστῶντα ἄνδρας εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἰθυφαλλικά (εἰκ. 42 α). Ἐν τούτων ἐχρησίμευεν ὡς περιάπτον, διότι κάτωθεν τῆς ὀσφύος αὐτοῦ φέρει ὀπήν, δι' ἧς ἠδύνατο νὰ ἀναρτηθῇ (εἰκ. 42 β.).

Μετὰ τῶν εἰδωλίων καταλέγεται ἀγαλμάτιον εὐρεθὲν, ὑπὸ ἀγνώστους περιστάσεις, εἰς τὴν Λάρισαν καὶ ἀποκείμενον νῦν εἰς τὸ Ἐθνικὸν Μουσεῖον (εἰκ. 43). Εἶναι κατεσκευασμένον ἐξ ἀκαθάρτου πηλοῦ, καλῶς ὀπτημένον, παριστᾷ δὲ ἄνδρα καθήμενον καὶ διὰ τῆς ἀριστερᾶς μὲν χειρὸς ἀπτόμενον τοῦ αἰδοίου, διὰ τῆς δεξιᾶς δὲ

¹ Δ-Σ, σ. 285.

τῆς κεφαλῆς. Περί τὸν λαιμὸν φέρει περιδέρμιον. Τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ προσώπου, τὸ στόμα, οἱ ὀφθαλμοὶ καὶ τὰ ὄτα, καθορίζονται σαφῶς διὰ γραμμῶν βαθέως κεχαραγμένων, καὶ ἡ ὄψις ἀπεικονίζεται πλαστικῶς. Ἔχει ὕψος 0.40 μ. καὶ εἶναι τὸ μεγαλύτερον μέχρι τοῦδε ἀνακαλυφθὲν ἐν Ἑλλάδι καὶ Πελοποννήσῳ ἀγαλμάτιον τῶν προϊστορικῶν χρόνων. Ὁ Wace καὶ ὁ Thompson, οἱ ὅποιοι πρῶτοι ἐδημοσίευσαν τὸ ἀγαλμάτιον¹, κατ' ἀναλογίαν

Εἰκ. 42. Ἀνδρικά εἰδώλια νεωτέρας νεολιθικῆς ἐποχῆς (= Τσουντα, Δ-Σ, πίν. 33, 2 καὶ 37, 1).

Εἰκ. 43. Νεολιθικὸν εἰδώλιον Λαρίσης (Wace καὶ Thompson, P-T, εἰκ. 30).

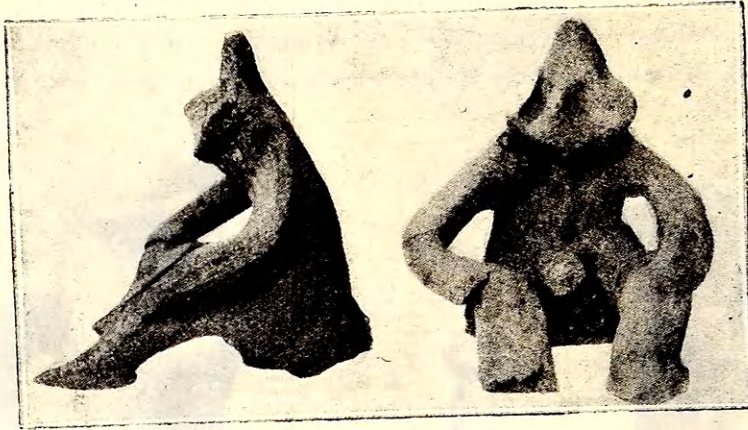
ἐτέρου εἰδωλίου ἀνευρεθέντος ἐν τῷ συνοικισμῷ Ζερελίων (εἰκ. 44), ἀνάγουσι τὸ ἀγαλμάτιον τῆς Λαρίσης εἰς τὴν χαλκῆν ἐποχὴν. Ἡ ἐπιμελεμένη ὁμοῦ κατασκευὴ, τὰ λεπτομερῆ χαρακτηριστικὰ τοῦ προσώπου, καὶ ἡ ἐπιτυχὴ προσπάθεια τοῦ τεχνίτου νὰ ἀποδώσῃ τὴν στρογγυλότητα τοῦ σώματος καὶ νὰ παραστήσῃ τοῦτο ὅσον τὸ δυνατόν κατὰ φύσιν, πλὴν τῆς ἐξεζητημένης τοῦ αἰδοίου ἀπεικονίσεως, ἥτις ἴσως ὀφείλετο εἰς θρησκευτικούς λόγους, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ἀμελῆ καὶ συμβατικὴν τοῦ εἰδωλίου τῶν Ζερελίων κατασκευὴν, τὴν ὁποίαν δέχονται καὶ αὐτὸς ὁ Wace καὶ ὁ Thompson², πείθουσιν ὅτι τὸ ἀγαλμάτιον τῆς Λαρίσης ἀνήκει εἰς ἀρχαιοτέραν ἐποχὴν, εἰς τὴν ἐποχὴν κατὰ

¹ P-T, σ. 56.

² P-T, σ. 163.

τὴν ὁποῖαν μεγαλυτέρα προσοχὴ κατεβάλλετο διὰ τὴν κατασκευὴν τῶν εἰδωλίων, εἰς τὴν νεολιθικὴν δηλαδὴ ἐποχὴν.

Ἡ ὁμοιότης τῶν δύο εἰδωλίων, συνισταμένη εἰς τὸν ἰθυφαλλικὸν αὐτῶν

Εἰκ. 44. Πῆλινον εἰδώλιον Ζερελίον (= Wace καὶ Thompson, P - T, εἰκ. 110).

χαρακτῆρα καὶ εἰς τὴν καθημένην τοῦ εἰκονιζομένου στάσιν, δὲν δύναται νὰ ἐκληφθῆ ὡς ἀπόδειξις τῆς συγχρόνου αὐτῶν κατασκευῆς. Καὶ εἰς πολὺ μετα-

Εἰκ. 45.
Εἰδώλιον Ῥειτσῶνας
(= B. S. A., 1907-1908,
πίν. 12h).

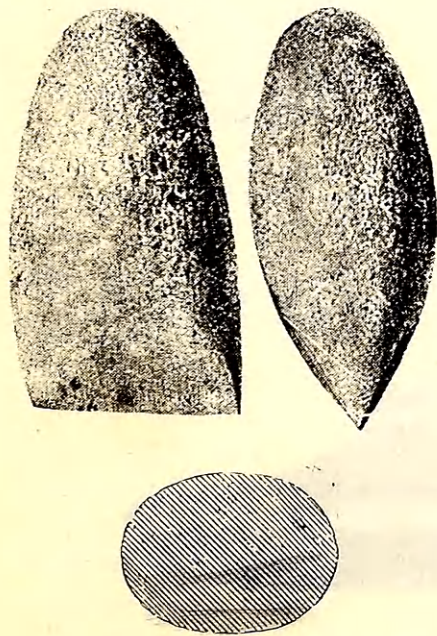
γενεστέραν ἐποχὴν κατεσκευάζοντο ἰθυφαλλικὰ εἰδώλεια παρομοίου τύπου. Ἐν τούτων, ἀνευρεθὲν εἰς τὸν 31ον τάφον τῆς Ῥειτσῶνας, ὅστις ἀνάγεται εἰς τὸ τέλος τῆς 6^{ης} ἑκατονταετηρίδος, ὁμοιάζει τελείως πρὸς τὸ ἐκ Λαρίσης ἀγαλμάτιον (εἰκ. 45)¹. Παριστᾶ Σειληνὸν καθημένον, (ὄκλαδόν), διὰ τῆς ἀριστερᾶς χειρὸς ἀπτόμενον τοῦ αἰδοίου καὶ διὰ τῆς δεξιᾶς τῆς κεφαλῆς. Ἡ ἐκ τῆς ὁμοιότητος λοιπὸν τῶν εἰδωλίων ἐξαγομένη χρονολογία δὲν δύναται νὰ εἶναι ἀσφαλῆς, τὸ δὲ ἐκ Λαρίσης εἰδώλιον, ὡς ἐκ τῆς κατασκευῆς του, πρέπει νὰ ἀναχθῆ εἰς τὴν νεωτέραν νεολιθικὴν ἐποχὴν. Ἡ ὁμοιότης πιθανῶς ὀφείλεται εἰς κοινὸν τύπον εἰδωλίου, ὅστις ἀπὸ παλαιωτάτων χρόνων καὶ μέχρις αὐτῶν τῶν ἱστορικῶν χρόνων ἐχρησίμευεν ὡς πρότυπον τοιοῦτου εἴδους ἀπεικονίσεων. Ὁ Ἡρόδοτος ἀναφέρει, ἐν τῷ Π 51, ὅτι οἱ Ἕλληνες ἐκ τῶν Πελασγῶν ἔμαθον νὰ παριστῶσι τὸν Ἐρμῆν ἰθυφαλλικόν. Ἐὰν δεχθῶμεν ὅτι οἱ Πελασγοὶ ἦσαν οἱ νεολιθικοὶ τῆς Θεσσα-

1 B. S. A., τόμ. 142, 1907-1908, σ. 280.

λίας κάτοικοι, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν εἰδωλίων Λαρίσης καὶ Ῥεϊσώνας ἴσως δυνάμεθα νὰ προσθέσωμεν ὅτι καὶ ἀνδρῶν ἰθυφαλλικῆς παραστάσεως πρότυπον ἀφῆκαν οἱ Πελαγοὶ εἰς τοὺς Ἕλληνας.

Πλὴν τῶν εἰδωλίων ἀνευρέθησαν πλεῖστοι λίθινοι ἀξίναι, λίθινα καὶ ὀστέινα ἐργαλεῖα καὶ ὄπλα. Τῶν ἀξινῶν ἄλλαι μὲν ἔχουσι τετράπλευρον τομὴν καὶ ἐπιπέδους πλευρὰς ὀξυνομένας ὁμοιομόρφως πρὸς τὸ ἄκρον ὅπου σχηματίζεται ἡ κόψις, τύπος Γ τοῦ Τσοῦντα, (εἰκ. 46), ἄλλαι δὲ ἔχουσι τομὴν ὠοειδῆ καὶ πλευρὰς ὁμοιομόρφως συνερχομένας πρὸς τὴν κόψιν, τύπος Α τοῦ Τσοῦντα (εἰκ. 47).

Ὁ ἀρχαιότερος τύπος μετὰ τῆς λοξῆς κόψεως, τύπος Δ, δὲν συναντᾶται, ἀνευρίσκονται ὅμως ἀξίνας τύπου Β. Αἱ περισσότεραι τούτων εἶναι ἐστελεω-

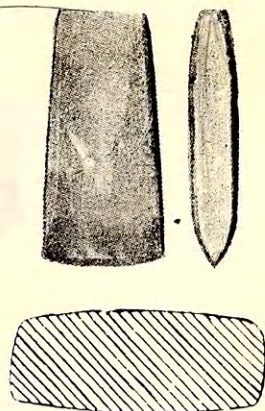

Εἰκ. 47. Ἀξίνη τύπου Α (=Τσοῦντα, Δ - Σ, εἰκ. 231).

ἀρχαιότερας ἐποχῆς, (πρβλ. εἰκ. 21 καὶ 22), ἀνεκαλύφθησαν πλακωτοὶ λίθοι,

¹ Δ - Σ, σ. 316 ἐξ.

² Δ - Σ, σ. 325.

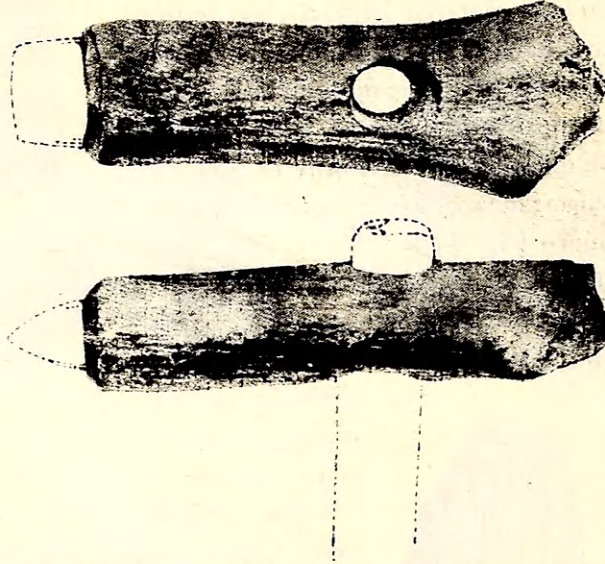
Εἰκ. 46. Ἀξίνη τύπου Γ (=Τσοῦντα, Δ - Σ, εἰκ. 237).

μέναι ὡς στελεοὶ δὲ ἐχρησιμοποιοῦντο κέρατα, ὀστᾶ καὶ ξύλα ¹ (εἰκ. 48).

† Ἐκ τῶν λιθίνων ὄπλων σπουδαιότερα εἶναι αἰχμαὶ βελῶν καὶ δοράτων. Τῶν αἰχμῶν τῶν βελῶν ἄλλαι μὲν εἶναι κατεσκευασμένα ἐκ πυρίτου ἄλλαι δὲ ἐξ ὀφιανοῦ, ἡ πτέρνα δ' αὐτῶν εἶναι αἰχμηρά, τύπος αἰχμῶν μετὰ μίσχου κατὰ Τσοῦντα ². Ἡ μεγίστη τῶν αἰχμῶν ἔχει μῆκος 0.065 μ. Αἱ αἰχμαὶ τῶν δοράτων εἶναι κατεσκευασμένα ἐκ πυρίτου, ἔχουσι γενικῶς μικρὸν μῆκος, ἡ μεγίστη 0.079 μ., καὶ πλατεῖαν πτέρναν. Αἰχμαὶ βελῶν καὶ δοράτων ἦσαν ἄγνωστοι κατὰ τὴν ἀρχαιότεραν νεολιθικὴν ἐποχὴν, τὸ πρῶτον δὲ νῦν ἀνακαλύπτονται ἐν Θεσσαλίᾳ.

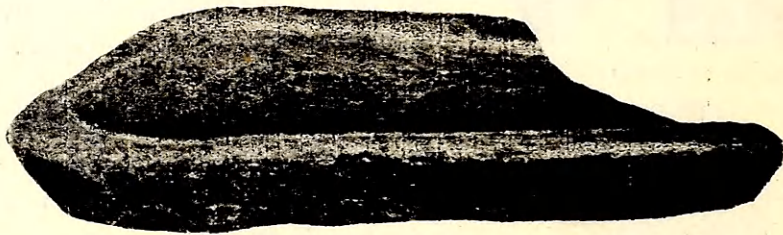
Μετὰ τῶν λιθίνων μυολιθίων, τριπτήρων, ἰγδίων, τὰ ὅποια ἐχρησίμευον ὡς σκευὴ εἰς τὸν νεολιθικὸν ἀνθρώπον τῆς

σχήματος κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἦττον ἔλλειψοειδοῦς μετὰ «ταπεινοῦ περιχειλώματος», ἐπὶ τῶν ὁποίων οἱ ἄνθρωποι τῆς νεωτέρας νεολιθικῆς ἐποχῆς πιθανῶς παρασκεύαζον τὴν ἐκ δημητριακῶν καρπῶν τροφήν αὐτῶν¹ (εἰκ. 49).

Εἰκ. 48. Ἐστειλωμέναι ἀξίνοι νεωτέρας νεολιθικῆς ἐποχῆς (= Τσουντα, Δ - Σ, εἰκ. 243).

Τοὺς πλακωτοὺς τούτους λίθους ὁ καθηγητῆς Χ. Τσουντας ὠνόμασε «πλάθανα». Ὁ μέγιστος τούτων ἔχει μῆκος 0.60 μ. καὶ πλάτος 0.32 μ. Λίθινοι

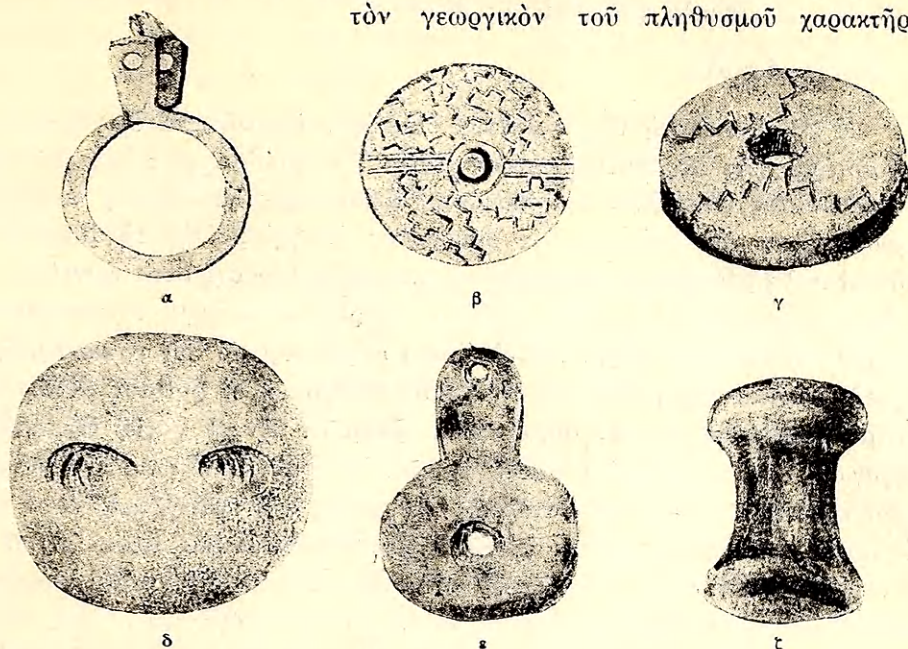

Εἰκ. 49. Λίθινον πλάθανον (= Τσουντα, Δ - Σ, εἰκ. 257).

ἀξίνοι, σφῦραι καὶ αἰχμαί, ὡς καὶ διάφορα αἰχμηρὰ ἐργαλεῖα, ὀπτεῖς, σιλβωτήρια κτλ. κατασκευασμένα ἐξ ὀστέων ζώων, αἰγῶν καὶ προβάτων, καὶ ἐκ κεράτων ἐλάφου ἀνευρέθησαν εἰς πάντας τοὺς ἀνασκαφέντας συνοικισμοὺς.

¹ Δ - Σ, σ. 330.

Ἐν Διμηνίῳ Σέσκλῳ, καὶ Ῥαχμανίῳ ἀνευρέθησαν καρποὶ ἀγρίας ἀμυγδαλέας (πικραμύγδαλα), σίτος, ὕσπρια, καὶ σῦκα μαρτυροῦντα τὸν γεωργικὸν τοῦ πληθυσμοῦ χαρακτῆρα.

Εἰκ. 50. Διάφορα κοσμήματα τῆς νεωτέρας νεολιθικῆς ἐποχῆς (= Τσοῦντα, Δ - Σ, εἰκ. 278 καὶ 291, πίν. 43, 1 καὶ 8, πίν. 44, 3 καὶ 11).

Ἐπίσης ἀνεκαλύφθησαν ἄφθονα ἀντικείμενα, τὰ ὁποῖα προφανῶς ἀπετέλουν τὰ κοσμήματα τοῦ νεολιθικοῦ ἀνθρώπου. Ἐν Σέσκλῳ καὶ εἰς ἐπίχωσιν τῆς νεωτέρας νεολιθικῆς ἐποχῆς ἀνεκαλύφθη κόσμημα ἐξ ἐλάσματος ἐσφυρηλατημένου χρυσοῦ, τὰ δύο ἅκρα τοῦ ὁποίου φέρουσιν ὀπὰς διὰ τῶν ὁποίων ἀνηρτάτο (εἰκ. 50α). Τὸ κόσμημα τοῦτο σημειώνει τὴν πρώτην τοῦ χρυσοῦ ἐμφάνισιν ἐν Θεσσαλίᾳ, Στερεῇ Ἑλλάδι καὶ Πελοποννήσῳ, καὶ διδάσκει ὅτι ἐκ τῶν μετάλλων ὁ χρυσός, μολονότι σπάνιος κατ' ἀρχάς, ἐγένετο πρῶτος γνωστός εἰς τοὺς νεολιθικοὺς ἀνθρώπους. Πολυάριθμα πῆλινα διάτρητα σφονδύλια σχήματος πλακωτοῦ δισκαρίου (εἰκ. 50 βγ) ἀνευρέθησαν, κομβία ἐκ χρωματιστῶν λίθων, (εἰκ. 50 δε) καὶ μικρὰ ἀντικείμενα κυλινδρικοῦ σχήματος, «κουβαρίστραι» (εἰκ. 50 ζ). Ἔτι δὲ καὶ πηλίνη σφραγίς μετὰ τετραμήνης ἀποφύσεως καὶ στρογγύλου τύπου, ἐπὶ τοῦ

Εἰκ. 51. Σφραγίς νεωτέρας νεολιθικῆς ἐποχῆς (= Τσοῦντα, Δ - Σ, εἰκ. 273).

ὁποίου εἶναι κεχαραγμένοι ἐν κύκλῳ ἑννέα στιγμαί (εἰκ. 51). Τὰ διάφορα ταῦτα ἀντικείμενα θὰ ἀπετέλουν ποικίλα περιδέραια, διαρίνοντα τὴν οἰκονομικὴν καὶ κοινωνικὴν τοῦ φέροντος θέσιν.

δ. Συμπεράσματα.

Ἡ νεωτέρα ἐποχὴ τῆς νεολιθικῆς περιόδου διαρκέσασα ὀλιγώτερον τῆς ἀρχαιότερας ἔσχε περιπετειωδεστέραν ζωὴν. Ὁ ὁμοίομορφος καὶ ἀπ' ἄκρου εἰς ἄκρον τῆς Θεσσαλίας διαδεδομένος ἀρχαιότερος νεολιθικὸς πολιτισμὸς παρουσιάζεται νῦν διάφορος εἰς διαφόρους ἐπαρχίας. Ἐν τῇ βορείῳ καὶ νοτιοανατολικῇ Θεσσαλίᾳ ἀναφαίνονται ἀποτόμως νέα σχήματα ἀγγείων, νέος ὄυθμὸς διακοσμήσεως γραπτῶν ἀγγείων, ὄχρωματικά ἔργα προϋποθέτοντα μακρὰν στρατιωτικὴν πείραν καὶ οἰκήματα μεγαλοπρεπῆ. Ἐν τῇ κεντρικῇ καὶ δυτικῇ Θεσσαλίᾳ γραπτὰ ἀγγεῖα εἶναι σπανιότερα, οἱ δὲ ὄυθμοὶ αὐτῶν φαίνονται ἐξελιχθέντες ἐκ τῶν ἀρχαιότερων ὄυθμῶν. Ἐν τῇ νοτίῳ Θεσσαλίᾳ ἡ παραγωγὴ γραπτῶν ἀγγείων παύει ἐντελῶς. Ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τῶν συνοικισμῶν τῆς βορείου καὶ νοτιοανατολικῆς Θεσσαλίας, τῶν καταστραφέντων κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς δευτέρας ταύτης ἐποχῆς, ἀνιδρῦθησαν ἕτεροι μεγαλύτεροι καὶ πλουσιώτεροι. Καὶ οἱ τῆς δυτικῆς καὶ νοτίου Θεσσαλίας συνοικισμοὶ κατεστράφησαν, ἀλλὰ δὲν ἀνιδρῦθησαν πάντες, ἐκ δὲ τῶν ἀνιδρυνθέντων οὐδεὶς παρέχει τὴν χαρακτηριστικὴν τῶν βορειότερων ἐπαρχιῶν ἀφθονίαν τῶν εὐρημάτων, γραπτῶν ἀγγείων πρὸ παντός, τὴν ἐπιμαρτυροῦσαν εὐημερίαν καὶ πλοῦτον.

Ἡ διαφορὰ αὕτη τοῦ πολιτισμοῦ, ὡς καὶ ἡ καταστροφὴ τῶν ἀρχαιότερων νεολιθικῶν συνοικισμῶν, δύναται μετὰ βεβαιότητος νὰ ἀποδοθῇ εἰς ἐχθρικὴν ἐπιδρομὴν, ἢ εἰς εἰσβολὴν νέων φύλων. Οἱ ἐπιδρομεῖς, ὡς καὶ οἱ ἀρχαιότεροι κάτοικοι τῆς Θεσσαλίας, ἠγνόουν τὰ μέταλλα, μετεχειρίζοντο δὲ τὸν λίθον πρὸς κατασκευὴν ὄπλων καὶ ἐργαλείων. Ἐγνώριζον ὅμως τὴν ὄχρωματικὴν καὶ τὴν χρῆσιν τῆς σπείρας μετὰ γραμμικῶν στοιχείων πρὸς διακόσμησιν. Ἀνῆκον εἰς συγγενῆ πρὸς τοὺς ἀρχαιότερους κατοίκους φυλὴν, καθότι παρὰ τὰς διαφορὰς ὁ πολιτισμὸς αὐτῶν παρουσιάζει πλείστας ὁμοιότητας—τὰ οἰκήματα αὐτῶν ἔχουσι τετράπλευρον σχῆμα, τὰ εἰδώλια εἶναι στεατόπυγα, διατηροῦσι τὸν μακρὸν λαιμὸν καὶ εἶναι ἰθυφαλλικά, καὶ ἡ κεραμικὴ τῶν περιλαμβάνει πολυάριθμα ἀγγεῖα μετὰ πλουσίας γραπτῆς διακοσμήσεως. Κατὰ ταῦτα δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι περὶ τὸ τέλος τῆς ἀρχαιότερας νεολιθικῆς ἐποχῆς συγγενῆ πρὸς τοὺς ἀρχαιότερους κατοίκους τῆς Θεσσαλίας φύλα καταστρέψαντα τοὺς παλαιότερους συνοικισμοὺς ἐγκατεστάθησαν εἰς τὴν βόρειον καὶ νοτιοανατολικὴν περιοχὴν τῆς Θεσσαλίας. Ἡ δυτικὴ, ἡ κεντρικὴ καὶ ἡ νότιος Θεσσαλία παραμένει εἰς τὴν ἔξουσίαν τῶν

ἀρχαιοτέρων κατοίκων, οἵτινες ἠναγκασμένοι νὰ ὑπερασπίζωσι τοὺς συνοικισμοὺς αὐτῶν ἐναντίον τῶν ἐπιδρομέων περιπίπτουσιν εἰς σχετικὴν ἀφάνειαν καὶ πτωχείαν. Ἡ πτωχεία αὕτη ἐξηγεῖ τὴν μικροτέραν παραγωγὴν γραπτῶν ἀγγείων καὶ τὴν ἔλλειψιν μεγάλων οἰκημάτων.

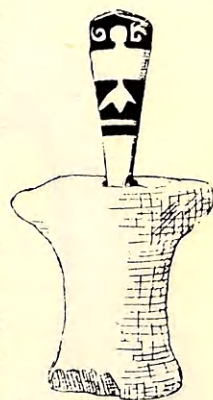
Καὶ οἱ συνοικισμοὶ τῆς δευτέρας ἐποχῆς τῆς νεολιθικῆς περιόδου κατεστράφησαν βιαίως. Ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τῶν ἀκροπόλεων καὶ τῶν χωρίων τῆς νεωτέρας νεολιθικῆς ἐποχῆς ἀνιδρώθησαν οἱ νέοι συνοικισμοὶ τῆς λιθοχάλκου καὶ τῆς χαλκῆς ἐποχῆς.

§ 3. Λιθόχαλκος καὶ χαλκῆ ἐποχή, (Γ).

Κατὰ τὴν λιθόχαλκον ἐποχὴν δὲν ἔχομεν εὐρήματα χαλκοῦ, ἀλλὰ τὰ χαρακτηριστικώτερα τῶν γραπτῶν ἀγγείων τῆς ἐποχῆς ταύτης ἀπαντῶσιν εἰς ἀμφιβόλους ἐπιχώσεις καὶ εἰς χώρας, εἰς τὰς ὁποίας ὁ χαλκὸς ἦτο γνωστός. Ἡ ἐπιφάνεια τῶν ἀγγείων τούτων, ὄνθμοῦ Γ1α, φέρει στιλπνὸν μέλαν γάνωμα μετὰ γραμμικῶν κοσμημάτων χρώματος λευκοῦ ἀμαυροῦ ἢ βαθυτέρου μελανοῦ. Αὐλακώσεις καὶ ῥαβδώσεις ἐνίοτε χρησιμοποιοῦνται ἀντὶ κοσμημάτων ἐπὶ τῆς στιλπνῆς τῶν ἀγγείων ἐπιφανείας. Ἐκτὸς τῶν ἀγγείων τοῦ ὄνθμοῦ Γ1α συναντῶνται καὶ ἀγγεῖα μετὰ λείας καὶ οὐχὶ καλῶς ἐστιλβωμένης ἐπιφανείας, ἣτις καλύπτεται ὑπὸ λευκοῦ συνήθως χρώματος, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐπιτίθεται ἕτερον στρώμα χρώματος συνήθως ἀνοικτοῦ ἐρυθροῦ ὡς παχεῖα ἀλοιφή. Τὰ γραπτὰ κοσμήματα σχηματίζονται δι' ἀποξέσεως τοῦ ἐξωτερικοῦ τῶν χρωμάτων, πολλάκις δ' ἐξέχουσιν ὡς ἀνάγλυφα.

Τὰ οἰκήματα τῆς ἐποχῆς ταύτης εἶχον σχῆμα παραλληλόγραμμον μετὰ τῆς μιᾶς τῶν μικρῶν πλευρῶν καμπύλης, ἧσαν δὲ κατεσκευασμένα ἐξ ὠμῶν πλίνθων τοποθετημένων ἐπὶ χαμηλοῦ λιθίνου θεμελίου. Τὰ εἰδῶλια εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἄμορφα μετ' ἐνθέτων ἐκ λίθου ἢ πηλοῦ κεκοσμημένων κεφαλῶν (εἰκ. 52). Αἱ ἀξῖναι εἶναι διάτρητοι καὶ τὰ ἐξ ὀσῶν ἀτικείμενα ὁμοιάζουσι πρὸς τὰ τῆς λιθικῆς ἐποχῆς. Εἰς τὴν ἐποχὴν ταύτην ἀνήκει πῖθος περιέχων ὄστᾶ παιδίου, ἢ ἀρχαιοτέρα δηλαδὴ ταφή, ἀνευρεθεῖς ἐν τῷ δευτέρῳ στρώματι τοῦ συνοικισμοῦ Ῥαχμανίου¹.

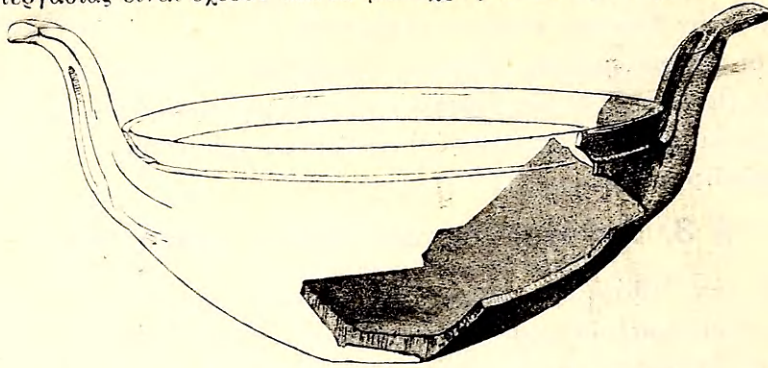
Εὐθὺς μετὰ τὴν λιθόχαλκον καὶ ἄνευ βιαιᾶς ἀνατροπῆς τῆς περιόδου ταύτης ἀρχίζει ἡ χαλκῆ ἐποχή, ἣτις διαρκεῖ ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας καὶ παύει μόνον μετὰ τὴν εἰς Ἑλλάδα εἰσαγωγὴν τοῦ σιδήρου.

Εἰκ. 52. Εἰδῶλιον μετ' ἐνθέτου κεφαλῆς τῆς χαλκῆς ἐποχῆς (= Wace καὶ Thompson, P - T, εἰκ. 25 β).

¹ P - T, σ. 244.

Κατὰ ταύτην ὁ χαλκὸς εἶναι τελείως γνωστὸς καὶ ἐν γενικῇ χορήσει. Γραπτὰ ἀγγεῖα ἐντοπίου κατασκευῆς δὲν ἀνευρέθησαν¹. Τὰ ἀνευρεθέντα χονδροειδοῦς κατεργασίας εἶναι σχεδὸν πάντα μονόχρωμα. Τούτων ἀξιοσημεῖωτα εἶναι

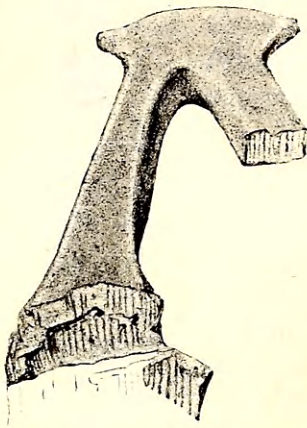

Εἰκ. 53. Πήλινον ἀγγεῖον χαλκῆς ἐποχῆς. (= Τσοῦντα, Δ-Σ., εἰκ. 193).

τὰ σχήματα καὶ αἱ λαβαί (εἰκ. 53 καὶ 54). Ἀγγεῖα ὁμοίων σχημάτων καὶ μετὰ τῶν αὐτῶν λαβῶν συναντῶνται ἐν Μακεδονίᾳ, Σερβίᾳ, Βοσνίᾳ καὶ Τροίᾳ.

Ἐν Διμηνίῳ, Σέσκλῳ, Ῥαχμανίῳ, Τσαγγλίῳ, Ἐρηνίῳ, Ζερελίοις καὶ Καπακλί ἀνεκαλύφθησαν πολυάριθμοι κιβωτιόσχημοι τάφοι, ἐν οἷς καὶ Μυκηναῖκοι καὶ θολωτοί.

Ἐν τοῖς τάφοις τούτοις ἀνευρέθησαν ὀλίγα σχετικῶς ἀγγεῖα χρώματος μελανοῦ ἢ μελανοτέφρου, τροχήλατα, σχημάτων μεταλλικῶν (ἀγγεῖα Μινύεια δηλαδή), Μυκηναϊκὰ ἀγγεῖα καὶ ὀλιγάριθμα κτερίσματα ἐκ χρυσοῦ. Πολυάριθμα ἐπίσης τεμάχια ἀγγείων τῆς τελευταίας Μυκηναϊκῆς περιόδου καὶ Μινύεια ἀνευρέθησαν εἰς πολλοὺς Θεσσαλικοὺς συνοικισμούς. Ἐκ τούτου συνάγομεν ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, καὶ δὴ περὶ τὸ τέλος αὐτῆς, ὁ Μυκηναϊκὸς πολιτισμὸς, κατὰ τὴν τελευταίαν αὐτοῦ φάσιν, εἰσέδυσεν εἰς Θεσσαλίαν καὶ ὑφίστατο παραλλήλως πρὸς τὸν ἐγγώριον. Οἱ πολυάριθμοι τοῦ Διμηνίου καὶ Σέσκλου τάφοι μαρτυροῦσι τὴν ὁσημέραι ἐπικρατήσιν αὐτοῦ. Προτοῦ ὁμως ἐξ ὀλοκλήρου ἐπικρατήσῃ

Εἰκ. 54. Λαβὴ ἀγγεῖου χαλκῆς ἐποχῆς (= Τσοῦντα, Δ-Σ., εἰκ. 192).

ἐπῆλθεν ἡ μεγάλη ἀπὸ βορρᾶ εἰσβολὴ τῶν ἱστορικῶν Ἑλληνικῶν φύλων, ἧτις ὀλόκληρον τὴν Ἑλλάδα ἐβύθισεν ἐπὶ ἑκατονταετηρίδας εἰς σκότος βαθύ.

¹ P-T, σ. 247.

3. Ἀνακεφαλαίωσις συμπερασμάτων διὰ τὴν ἐν Θεσσαλίᾳ Νεολιθικὴν ἐποχὴν.

Κατὰ τὰ ἀνωτέρω ἐν Θεσσαλίᾳ ἐπικρατεῖ ὁμοειδῆς πολιτισμὸς κατὰ τὴν ἀρχαιοτέραν ἐποχὴν τῆς νεολιθικῆς περιόδου, χαρακτηριστικὸν τοῦ ὁποίου γνώρισμα εἶναι τὰ γραπτὰ ἀγγεῖα μετὰ ἐρυθρᾶς διακοσμῆσεως ἐπὶ λευκοῦ ἢ ὑπολεύκου ἐπιφανείας καὶ τὰ μετὰ μακροῦ λαμοῦ στεατόπυγα εἰδῶλια. Ὁ ὁμοειδῆς οὗτος πολιτισμὸς κατὰ τὴν νεωτέραν ἐποχὴν παρουσιάζεται διάφορος εἰς τὰς Θεσσαλικὰς περιοχὰς καὶ τὸ τοιοῦτον ἀπεδόθη εἰς εἰσβολὴν νέων φύλων εἰσαγαγόντων νέα στοιχεῖα πολιτισμοῦ. Ὁ πολιτισμὸς τῆς νεωτέρας ἐποχῆς ἀκμάζει καὶ προάγεται εἰς τὰς ὑπὸ τῶν ἐπιδρομέων κατεχομένας βορειότερας χώρας, μένει δὲ στάσιμος καὶ πενιχὸς εἰς τὰς ὑπὸ τῶν ἀρχαιοτέρων κατοίκων κατεχομένας νοτιωτέρας χώρας. Παρουσιάζεται ὑπὸ διαφορετικὴν καὶ πτωχὴν μορφήν κατὰ τοὺς χρόνους τῆς εἰσαγωγῆς τῶν μετάλλων, ἔξακολουθεῖ δ' ἐπὶ αἰῶνας τὴν πενιχρὰν αὐτοῦ σταδιοδρομίαν, καθ' ἣν δέχεται τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Μυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ χωρὶς νὰ ἀφομοιωθῆ πρὸς τοῦτον, καὶ τέλος καταστρέφεται ὑπὸ ἰσχυροτάτης ἀπὸ βορρᾶ ἐπιδρομῆς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΡΙΤΟΝ

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΕΛΛΑΣ

Α. Ἡ πεδιάς τοῦ Σπερχειοῦ.

Ἀμέσως πρὸς νότον τῆς Θεσσαλικῆς πεδιάδος κεῖται ἡ πεδιάς τοῦ Σπερχειοῦ. Καὶ ἡ πεδιάς αὕτη κατακεῖτο κατὰ τὴν μεμακροσμένην νεολιθικὴν ἐποχὴν, τρεῖς δὲ συνοικισμοὶ ἀναφέρονται ὑπὸ τοῦ Wace καὶ Thompson. Ἐκ τούτων ἓνα, τὸν τοῦ Παλαιομύλου, πλησίον τοῦ Λιανοκλαδίου¹, ἀνεσκαψεν ἡ ἐν Ἀθήναις Ἀγγλικὴ Ἀρχαιολογικὴ Σχολὴ τῷ 1909.

Ἡ ὅλη τοῦ συνοικισμοῦ τούτου ἐπίχωσις ἀπετελεῖτο ἐκ τριῶν στρωμάτων εὐκρινῶς διακρινομένων. Τὸ κατώτατον, ποικίλου πάχους (0.90-3.55 μ.), ἀνήκει εἰς τὴν νεολιθικὴν ἐποχὴν, περιέχει δὲ πλεῖστα τεμάχια ἀγγείων, τῶν ὁποίων τὰ γραπτὰ ἐν τῇ κατωτάτῃ ἐπιχώσει ὑπερβαίνουνσι κατὰ τὸν ἀριθμὸν τὰ μονόχρωμα.

¹ Τὸν συνοικισμὸν τοῦτον τοῦ λοιποῦ ὀνομάζομεν συνοικισμὸν Λιανοκλαδίου. Πρβλ. Ρ-Τ σ. 171.

α. Κεραμεικὴ¹.

Μονόχρωμα ἄγγεϊα. Τὰ περισσότερα τῶν μονοχρῶμων ἄγγείων τοῦ συνοικισμοῦ τοῦ Λιανοκλαδίου ἔχουσι χρῶμα ἐρυθρόν, κατὰ τι ἀνοικτότερον τοῦ ἐρυθροῦ χρώματος τῶν Θεσσαλικῶν μονοχρῶμων τοῦ ῥυθμοῦ Α 1, ἐπιφάνειαν λείαν καὶ στιλπνὴν, πηλὸν περιέχοντα πολλὰ τρίμματα χαλαζίου καὶ ἄμμον καὶ τοιχώματα μᾶλλον παχέα. Τὰ συνηθέστερα ἄγγεϊα εἶναι φιάλαι καὶ σκύφοι. Ἐκτὸς τῶν ἐρυθρῶν μονοχρῶμων εὐρέθησαν καὶ ἄγγεϊα μετὰ μελανῆς ἢ μελανοτέφρου ἐπιφανείας, ὡς καὶ τεμάχια ἀνήκοντα εἰς χονδροειδῆ ἄγγεϊα. Καὶ τὰ μὲν ἄγγεϊα μετὰ ἐρυθρᾶς ἐπιφανείας ὁμοιάζουσι πρὸς τὰ Θεσσαλικά τοῦ ῥυθμοῦ Α 1, τὰ δὲ μετὰ μελανῆς ἐπιφανείας συναντῶνται εἰς τοὺς συνοικισμοὺς τῆς πεδιάδος τοῦ Κηφισοῦ.

Γραπτὰ ἄγγεϊα. Ταῦτα ἀνήκουσι κυρίως εἰς δύο κατηγορίας:

1. Τὰ ἄγγεϊα τῆς πρώτης κατηγορίας ἔχουσιν ἐπιφάνειαν λευκὴν ἢ ὑπόλευκον, ὀφειλομένην εἰς ἐπίχρισμα, καὶ διακόσμησιν χρώματος ἐρυθροῦ. Ὁ πηλὸς αὐτῶν εἶναι ὑπόλευκος, καλῶς καὶ ὁμοιομόρφως ὀπτημένος, περιέχει δὲ περισσότεραν ἢ ἐν τοῖς μονοχρῶμοις ποσότητα ἄμμου. Τὰ ἄγγεϊα ταῦτα ὁμοιάζουσιν ἐντελῶς πρὸς τὰ Θεσσαλικά γραπτὰ ἄγγεϊα τῆς ἀρχαιοτέρας νεολιθικῆς ἐποχῆς τοῦ ῥυθμοῦ Α 3 β, πρὸ παντὸς πρὸς τὰ τῆς δυτικῆς Θεσσαλίας, καὶ δύνανται ἀσφαλῶς νὰ θεωρηθῶσιν ὡς προϊόντα τοῦ αὐτοῦ πολιτισμοῦ. Ἡ διακόσμησις τῶν ἄγγείων τούτων εἶναι σπουδαιότατη, καθόσον, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, εἶναι ἡ αὐτὴ πρὸς τὴν τῶν ἄγγείων τῆς δυτικῆς Θεσσαλίας, τῆς νεωτέρας τεχνουργίας, ἀποτελεῖται δηλαδὴ ἐκ συστημάτων ἀραιῶς θλωμένων παραλλήλων εὐθειῶν ἢ βοστρυχοειδῶν γραμμῶν, (εἰκ. 50 α) περιέχει ὅμως διακοσμητικὰ στοιχεῖα, τὰ ὅποια θὰ συναντήσωμεν εἰς νοτιωτέρας τῆς Ἑλλάδος ἐπαρχίας, ἢτοι σχήματα κιγκλιωτά, ῥομβοειδῆ καὶ ἀβρακοειδῆ μετὰ ξὺ γραμμικῶν συστημάτων καὶ βοστρυχοειδῶν γραμμῶν (εἰκ. 55 βγ).

¹ Κατὰ τὴν μελέτην τῶν ἄγγείων τῶν προερχομένων ἐκ τῶν προϊστορικῶν συνοικισμῶν τῶν λοιπῶν ἐπαρχιῶν τῆς Ἑλλάδος θὰ καταβληθῆ προσπάθεια, ὅπως ταῦτα ὑπαχθῶσιν εἰς τοὺς ἀνωτέρω λεπτομερῶς περιγραφέντας Θεσσαλικοὺς ῥυθμοὺς νεολιθικῶν ἄγγείων οὕτως ὥστε νὰ ἀποφευχθῆ ἢ ἐκ νέου περιγραφή ἄγγείων ἣτις ἐν πολλοῖς θὰ ἦτο ἐπανάληψις τῶν ἤδη λεχθέντων. Αἱ διαφοραὶ τῶν ἄγγείων τούτων θὰ περιγράφονται λεπτομερῶς. Πρέπει νὰ ἐνθυμούμεθα ὅμως ὅτι ἡ ὑπαγωγή ἄγγείων εἰς ἓνα ῥυθμὸν δὲν συνεπάγεται τὴν τελείαν ὁμοιότητα τούτων πρὸς ἄγγεϊα τοῦ αὐτοῦ ῥυθμοῦ προερχόμενα ἐκ διαφόρων συνοικισμῶν ἢ ἐπαρχιῶν. Τοπικαὶ διαφοραὶ εἶναι φυσικαὶ καὶ συνήθεις, ἄγγεϊα δὲ τοῦ αὐτοῦ ῥυθμοῦ παρουσιάζουσι τὰς τοπικὰς ταύτας διαφορὰς χωρὶς νὰ διασπῶσι τὸν ῥυθμὸν, ὅστις διακρίνεται ἐκ θεμελιωδῶν χαρακτηριστικῶν τῶν ἄγγείων.

Ὀλίγα τεμάχια ἀγγείων ἐπίσης ἀνεκαλύφθησαν μετὰ τῆς χαρακτηριστικῆς τῶν ἀγγείων Σέσκλου ὀδοντωτῆς διακοσμῆσεως. Ἡ πεδιάς τοῦ Σπερχειοῦ, κειμένη μεταξὺ τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς πεδιάδος τοῦ Κηφισοῦ, μεταξὺ δύο μεγάλων νεολιθικῶν κέντρων, ἦτο τὸ σημεῖον, εἰς τὸ ὁποῖον οἱ πολιτισμοὶ τῶν δύο τούτων κέντρων συνηντῶντο. Φυσικὸν ἄρα εἶναι ἡ τέχνη τοῦ Λιανοκλαδίου νὰ περιλαμβάνῃ τοπικὰ στοιχεῖα ἀμφοτέρων τῶν πολιτισμῶν, τοῦ Θεσσαλικοῦ

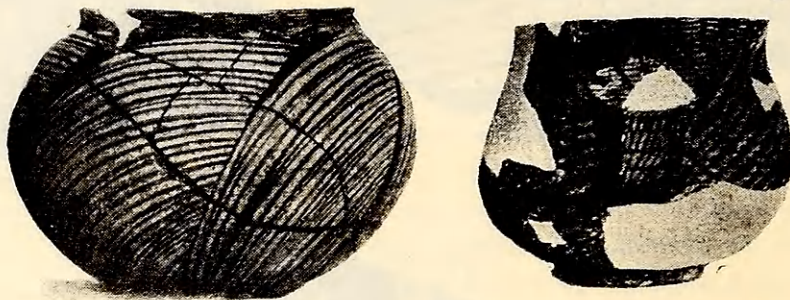
Εἰκ. 55. Ἀγγεῖα ῥυθμοῦ ΑΒΓ Λιανοκλαδίου (= Wace καὶ Thompson, P - T, εἰκ. 117 f καὶ 118 dh).

δηλαδή καὶ τοῦ πολιτισμοῦ τῆς πεδιάδος τοῦ Κηφισοῦ. Συνήθη ἀγγεῖα εἶναι ἡ φιάλη, στενόλαιμα σφαιρικὰ ἀγγεῖα, κωδωνόσχημα κύπελλα μετὰ ταινιοειδοῦς λαβῆς καὶ φιάλαι ἐπὶ ὑψηλοῦ ποδὸς ὁμοιάζουσαι πρὸς τὰς ἐν Τσαγγλίῳ ἀνευρεθείσας.

2. Τὰ ἀγγεῖα τῆς δευτέρας ὁμάδος φέρουσιν ἐπίσης ἐρυθρὰν διακόσμη-

σιν ἐπὶ λευκοῦ ἐπίχρισματος. Διαφέρουσιν ὁμως τῶν τῆς πρώτης κατὰ τὴν τεχντροπλίαν τῆς διακοσμήσεως καὶ δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς χαρακτηριστικὰ ἀγγεῖα τοῦ συνοικισμοῦ τοῦ Λιανοκλαδίου. Τὸ λευκὸν τῆς ἐπιφανείας ἐπίχρισμα καλύπτεται τελείως ὑπὸ ῥοδίνου χρώματος, ἢ δὲ ἐρυθρὰ ἐπὶ λευκοῦ διακόσμησις σχηματίζεται δι' ἀποξέσεως μερῶν τοῦ ἐξωτερικοῦ ῥοδίνου, μέχρις οὗ φανῆ τὸ ὑπ' αὐτὸ λευκὸν ἐπίχρισμα. Ὡς διακοσμητικὰ στοιχεῖα χρησιμοποιοῦνται ζῶναι καμπύλων γραμμῶν περιβάλλουσαι κύκλω τὰ ἀγγεῖα, τεθλασμένοι γραμμαὶ (ζίγ-ζάγ) καὶ κινκιδωτὰ σχήματα. Συνήθη ἀγγεῖα εἶναι στενόλαιμα σφαιρικὰ ἀγγεῖα, κωδωνόσχημα κύπελλα, φιάλαι καὶ σφαιρικὰ ὁαμφοειδῆ ἀγγεῖα (εἰκ. 56).

Ἀγγεῖα καὶ τῶν δύο ομάδων ἀνευρέθησαν εἰς τὴν αὐτὴν ἐπίχωσιν ἀποδεικνύοντα τὸ σύγχρονον τῶν δύο διαφόρων τεχντροπιῶν. Μετὰ τῶν

Εἰκ. 56. Ἀγγεῖα Λιανοκλαδίου (=Wace καὶ Thompson, P. T. εἰκ. 119a καὶ c).

ἀγγείων τῶν ἀνωτέρω ομάδων ἀνευρέθησαν καὶ τεμάχια Θεσσαλικῶν ἀγγείων τῆς νεωτέρας νεολιθικῆς ἐποχῆς τοῦ ἑνθμοῦ Β 3 α, τοῦ ἑνθμοῦ Διμηνίου, καὶ Β 3 β. Τὸ τοιοῦτον ἀποδεικνύει τὴν ἐπὶ μακρότερον χρονικὸν διάστημα διάρκειαν τῆς ἀρχαιοτέρας νεολιθικῆς ἐποχῆς ἐν τῇ πεδιάδι τοῦ Σπερχειοῦ καὶ ἐπιβεβαιοῖ τὴν ἀπὸ βορρᾶ εἰσαγωγὴν εἰς Θεσσαλίαν τῶν νέων στοιχείων, ἢτοι τὴν ἀπὸ βορρᾶ εἰσβολὴν τῶν δημιουργῶν τῶν ἀγγείων τοῦ Διμηνίου καὶ τῶν μεγάρων. Ἀγγεῖα τῆς νεωτέρας νεολιθικῆς ἐποχῆς δὲν ἀνευρέθησαν. Κατὰ τὴν περίοδον αὐτὴν ὁ συνοικισμὸς τοῦ Λιανοκλαδίου πιθανῶς εἶχεν ἐγκαταλειφθῆ. Λεῖψανα οἰκημάτων δὲν ἀνευρέθησαν. Προφανῶς ταῦτα ἦσαν κατεσκευασμένα ἐκ κλάδων δένδρων, ἀπετεφρώθησαν δὲ χωρὶς νὰ ἀφίσωσιν ἴχνη.

Τὰ ἐν τῷ δευτέρῳ στρώματι ἀνευρεθέντα ἀγγεῖα εἶναι τελείως διάφορα τῶν τοῦ πρώτου. Τὰ ἀγγεῖα ταῦτα εἶναι χειροποίητα καὶ ἐστιλβωμένα. Ὁ πηλὸς αὐτῶν εἶναι τεφρὸς, ὑπόλευκος πρὸς τὰ ἔξω καὶ μεστὸς τριμμάτων

χαλαζίου καὶ ἄμμου. Ἡ ἐπιφάνεια καλύπτεται ὑπὸ ἡμιστίλνου βαφῆς χρώματος καστανοῦ πρὸς βαθὺ μελανὸν ἐν εἴδει πρωτογόνου γανώματος, τὸ δὲ σχῆμα αὐτῶν συνήθως εἶναι ἀσκοειδές, ἐνίοτε παραμεμορφωμένον ἐκ τῆς ὀπτήσεως. Τοιαῦτα ἀγγεῖα ἀνευρέθησαν ἐν ἀφθονίᾳ ἐν τῷ δευτέρῳ στρώματι τοῦ Ὁρχομενοῦ, ὠνομάσθησαν δὲ ὑπὸ τοῦ Furtwängler Urfirnis. Μετὰ τῶν τεμαχίων τῶν ἀγγείων τούτων ἀνευρέθησαν καὶ μερικὰ τεμάχια ἀμαυροχρῶμων (Mattmalerei) ἀγγείων, ὡς καὶ τεμάχια μεγάλων πίθων, ἐν τῶν ὁποίων φέρει σχοινοειδὲς κόσμημα. Τρία μαχαιρίδια ἐξ ὀψιανοῦ, τέσσαρα μαχαιρίδια καὶ δύο πριόνια ἐκ πυρίτου, δύο ἰγδία καὶ δύο μυλόλιθοι ἀποτελοῦσι τὰ λίθινα εὐρήματα τοῦ στρώματος. Μία καρφίς ἐξ ὄστου ἀποτελεῖ τὸ μοναδικὸν ὀστέϊνον εὐρημα.

Ἐκ τῶν εὐρημάτων δὲν δύναται νὰ προκύψῃ ἀσφαλῶς εἰς ποίαν ἐποχὴν ἀνήκει τὸ δεύτερον τοῦτο στρώμα. Βασίζόμενοι ὅμως εἰς τὰ ἀνευρεθέντα ἀγγεῖα Urfirnis δυνάμεθα νὰ εἰκάζωμεν ὅτι ἀνήκει εἰς τὴν χαλκῆν ἐποχὴν.

Καὶ τὸ τρίτον στρώμα ἀνήκει εἰς τὴν χαλκῆν ἐποχὴν, περιλαμβάνει δὲ ἀγγεῖα τελείως διάφορα τῶν τοῦ δευτέρου στρώματος. Τὰ ἀγγεῖα ταῦτα ἀνακαλυφθέντα τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Schliemann ἐν Ὁρχομενῷ ὠνομάσθησαν Μινύεια, εἶναι δὲ τροχήλατα καλῆς ποιότητος, σχημάτων μεταλλικῶν, χρώματος φαιοῦ καὶ ἀφῆς λιπαρᾶς. Συνηθέστερα ἀγγεῖα εἶναι κύπελλα ἐπὶ ὑψηλῆς δακτυλοειδοῦς βάσεως καὶ φιάλαι μετὰ πεπλατυσμένου πυθμένους, χαμηλῆς βάσεως καὶ ταινιοειδῶν λαβῶν. Ἐν τῷ στρώματι τούτῳ ἀνευρέθησαν χειροποίητα ἀγγεῖα μετὰ λεπτῶν ἀμαυρῶν γεωμετρικῶν κοσμημάτων, ὡς καὶ μονόχρωμα χειροποίητα χονδροειδῆ ἀγγεῖα. Μοναδικὰ λείψανα τετραπλεύρου οἰκήματος κατεσκευασμένου ἐκ λίθων καὶ πηλοῦ ἀνευρέθησαν ἐν τῷ στρώματι τούτῳ καὶ ὑπεράνω τοῦ οἰκήματος, εἰς ὑψηλοτέραν ἐπίκωσιν, δύο κιβωτιόσχημοι τάφοι. Μεταξὺ τῶν λοιπῶν εὐρημάτων καταλέγονται δύο διάτρητοι ἄξιναι, τρεῖς μάχαιραι ἐκ πυρίτου, τρία ἰγδία ἐκ λίθου, δύο ξύστραι καὶ τέσσαρα σφονδύλια.

Ἐκ τῆς ἐπισκοπήσεως τῶν εὐρημάτων τῶν τριῶν στρωμάτων τοῦ συνοικισμοῦ Λιανοκλαδίου καὶ ἐκ τῆς συγκρίσεως τούτων πρὸς τὰ Θεσσαλικά εὐρήματα συνάγεται ὅτι: Κατὰ τὴν ἀρχαιοτέραν νεολιθικὴν ἐποχὴν ὁ πολιτισμὸς τῆς πεδιάδος τοῦ Σπερχειοῦ καὶ ὁ Θεσσαλικὸς ἦτο ὁ αὐτός, οἱ δὲ δημιουργοὶ τοῦ πολιτισμοῦ τούτου βεβαίως ἀνῆκον εἰς τὴν αὐτὴν φυλὴν. Ὁ πολιτισμὸς οὗτος διήρκεσεν ἐπὶ μακροὺς αἰῶνας, κατεστράφη δὲ ὑπὸ ἐπιδραμόντων νέων φύλων. Χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα τοῦ διαδόχου τοῦ νεολιθικοῦ πολιτισμοῦ τῆς πεδιάδος τοῦ Σπερχειοῦ ἦσαν ἀγγεῖα μετὰ πρωτογόνου γανώματος, ἀγγεῖα Urfirnis. Οἱ δημιουργοὶ τῶν ἀγγείων ἤλθον ἐκ νότου, διότι οὐδὲν τούτων

ἕχθος ἀναγόμενον εἰς τοὺς χρόνους τούτους ἢ εἰς προγενεστέρους ἀνευρέθη βορειότερον τῆς πεδιάδος τοῦ Σπερχεῖοῦ, ἐν ᾧ ἀνευρέθησαν ἀφθονα ἕχνη πρὸς νότον¹. Καὶ ὁ πολιτισμὸς τῶν δημιουργῶν τῶν Urfirnis κατεστράφη ὑπὸ ἐτέρων φύλων, τὰ ὅποια παρέμειναν εἰς τὴν χώραν μέχρι τῶν Μυκηναϊκῶν χρόνων, ὅτε ὁ συνοικισμὸς τοῦ Λιανοκλαδίου ἐγκατελείφθη.

Β. Φωκίς.

Πρὸς νότον τῆς πεδιάδος τοῦ Σπερχεῖοῦ, περιοριζόμενα ὑπὸ τῆς Δωρίδος καὶ τοῦ Καλλιδρόμου πρὸς βορρᾶν, ἐκτείνονται αἱ πεδιάδες τοῦ Κηφισοῦ καὶ τῆς Κωπαίδος, ἡτοι αἱ ἐπαρχίαι τῆς Φωκίδος καὶ Βοιωτίας. Καὶ εἰς ταύτας διεσώθησαν ἀφθονα ἕχνη προϊστορικοῦ πολιτισμοῦ, ἀνακαλυφθέντα καὶ δημοσιευθέντα ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ Γ. Σωτηριάδου καὶ τῆς Βαυαρικῆς ἀποστολῆς τοῦ Ὁρχομενοῦ. Ὁ Wace καὶ ὁ Thompson ἀναφέρουσιν ἕξ συνοικισμοὺς ἐν Φωκίδι, ἐν Βοιωτίᾳ δὲ εἶναι γνωστοὶ τοὐλάχιστον τέσσαρες.

1. Συνοικισμὸς Χαιρωνείας.

Πλησίον τῆς δεξιᾶς ὄχθης τοῦ Κηφισοῦ ποταμοῦ, μεταξὺ δὲ τούτου καὶ τοῦ σιδηροδρομικοῦ σταθμοῦ Χαιρωνείας, ἀνεσκάφη τῷ 1902 ὑπὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, διὰ τοῦ καθηγητοῦ Γ. Σωτηριάδου, γήλοφος γνωστὸς ὑπὸ τὸ ὄνομα Μαγούλα Μπαλωμένου, ὕψους 3.50 μέτρων ὑπὲρ τὴν σημερινὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἐδάφους, ἀποτελούμενος ἐκ πολλῶν ἐπαλλήλων στρωμάτων, χωριζομένων ὑπὸ λεπτῆς στρώσεως ἀνθρώκων καὶ τέφρας². Τούτων τὰ κατώτατα στρώματα, ὡς συνάγεται ἐκ τῶν εὐρημάτων, ἀνάγονται εἰς τὴν νεολιθικὴν ἐποχὴν, ἔχουσι δὲ βάθος τοὐλάχιστον ἕξ μέτρων. Ἔνεκα ὅμως τῶν ὑπογείων ὑδάτων τοῦ ποταμοῦ καὶ τῶν ἀρδευτικῶν αὐλάκων, σκαφὴ μέχρι τοῦ στερεοῦ ἐδάφους δὲν ἦτο δυνατὴ. Ὁ ἀνασκάψας θεωρεῖ τὸν γήλοφον τοῦτον ὡς τύμβον σηματοθεθέντα ἐπὶ τάφου ἥρωος, ἐπὶ τοῦ ὁποίου βραδύτερον ἰδρύνθη βωμὸς πρὸς τέλεσιν θυσιῶν. Στηρίζει δὲ τὴν θεωρίαν του ταύτην ἐπὶ λειψάνων βωμοῦ, ὀσπῶν ζῶων κεκαυμένων καὶ ἀφθόνου τέφρας, εὐρεθέντων ὑπὸ τὸ Ῥωμαϊκὸν στρῶμα καὶ ἐπὶ τῆς ἀνακαλύψεως δύο σκελετῶν εἰς βάθος 2.70 μέτρων ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας. Ἡ μεγάλη ὅμως ἀφθονία τεμαχίων ἀγγείων, λιθίνων

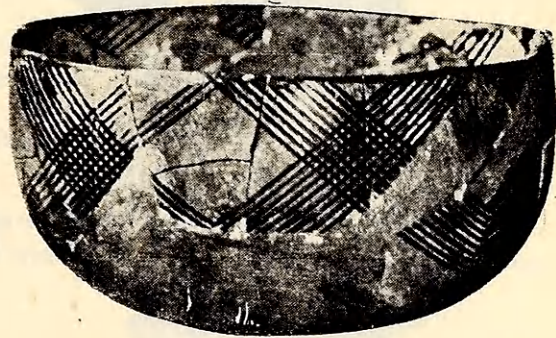
¹ Ἀγγεῖα Urfirnis ἀνευρέθησαν ἐν Ὁρχομενῷ, ἐν Ἀττικῇ, ἐν Ἀργολιδοκορινθίᾳ. Ἔτι δὲ ἀγγεῖα μετὰ ἢ ἀνευ ἐπιγρίσματος (hand polished ware, καὶ slipped ware Πρβλ. Blegen Κορακοῦ σ. 4. καὶ 6.), ἀποτελοῦντα τὴν ἀρχαιότεραν τῶν Urfirnis μορφήν, ἀνευρέθησαν ἐν Ἀργολίδι καὶ Κορινθίᾳ.

² Ἐφ. Ἀρχ. 1908, σ. 63. Πρακτικὰ 1909, σ. 123. Πρακτικὰ 1910, 159. Ρ-Τ, σ. 197.

ἐργαλείων καὶ ἀντικειμένων ἐξ ὀψιανοῦ, ἀνευρεθέντων καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν τοῦ λόφου καὶ εἰς στρώματα ἐνίοτε χαμηλότερα τῶν περιεχόντων τοὺς νεκρούς, ἔτι δὲ καὶ ἡ ἀνακάλυψις τοίχων οἰκημάτων εἰς βάθος 3.50 μ. ¹, δύναται μόνον νὰ ἀποδοθῇ εἰς ὑπαρξιν προϊστορικῶν συνοικισμῶν καταστραφέντων διὰ πυρὸς κατὰ διαφόρους ἐποχάς ὡς προϊστορικὸν δὲ συνοικισμὸν δέχονται τὸν τύμβον καὶ ὁ Wace καὶ Thompson καὶ ὁ Bulle.

Τῶν εὗρημάτων τὰ σπουδαιότερα εἶναι τεμάχια χειροποιήτων πηλίνων ἀγγείων τῆς νεολιθικῆς ἐποχῆς διακρινόμενα ὑπὸ τοῦ ἀνασκάφαντος εἰς τὰς κάτωθι «ὀμάδας».

α. Μονόχρωμα ἀγγεῖα. Ταῦτα ἔχουσι πηλὸν ἀρκούντως καθαρὸν χρώματος ὑποκιτρίνου, ὑπερύθρου, ὑπολεύκου, ἢ μελανοῦ καὶ ἐπιφάνειαν ἐπιμελῶς ἐστιλβωμένην. Χαρακτηριστικώτερα τῶν μονοχρόμων εἶναι μελανά ἀγγεῖα κεκοσμημένα διὰ λείων στρογγύλων ὀγκωμάτων, «κεφαλῶν ἤλων», ἐσκορπισμένων ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας αὐτῶν καθ' ὀμάδας. Συνηθέστατα ἀγγεῖα τῶν μὲν μετὰ τῆς διακοσμήσεως τῶν λείων ὀγκωμάτων εἶναι ποτήρια μετὰ εὐθέων τοιχωμάτων, τῶν δὲ μετὰ ὑπερύθρου ἢ ὑπολεύκου ἐπιφανείας κύπελλα ἀνευ βάσεως (σκύφοι) (εἰκ. 57) καὶ στυροειδῆ στενόλαιμα ἀγγεῖα.

Εἰκ. 57. Κύπελλον Φωκίδος (= Γ. Σωτηριάδου, Ἐφ. Ἀρχ. 1908, σ. 66, εἰκ. 1).

β. Ἐγχάρακτα. Ὁ πηλὸς τούτων εἶναι χρώματος μελανοῦ μηχανικῶς ἐστιλβωμένος, αἱ δὲ ἐγχαράξεις, ἀποτελούμεναι ἐκ παραλλήλων γραμμῶν πληρουμένων ὑπὸ κιγκλιδωτῶν, πληροῦνται ὑπὸ λευκῆς ὕλης. Τὰ δύο εὗρεθέντα ἐγχάρακτα τεμάχια ἀνήκουσιν εἰς ἀγγεῖα λεκανοειδῆ μετὰ τριῶν ἢ τεσσάρων ποδῶν, ἔχουσι δὲ μεγάλην ὁμοιότητα πρὸς τὰ ἐν Τσαγγλίῳ καὶ Δραγμανίῳ τῆς Θεσσαλίας ἀνευρεθέντα ² (εἰκ. 58).

γ. Γραπτὰ ἀγγεῖα ³. Ταῦτα περιλαμβάνουσι πέντε ὀμάδας:

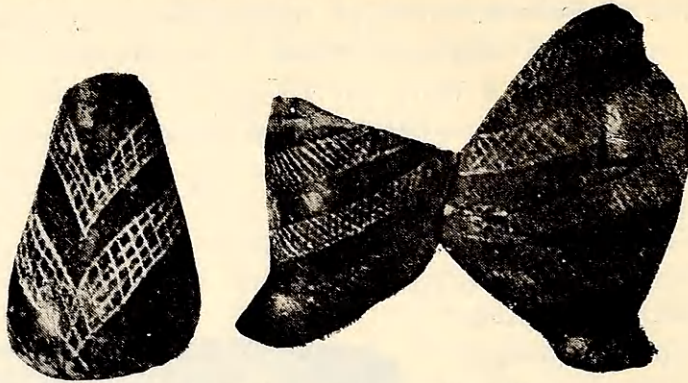
1. Ἀγγεῖα χρώματος μελανοῦ μετὰ γραμμικῶν κοσμημάτων χρώματος

¹ Πρακτικά 1910, σ. 160.

² P-T, σ. 199.

³ Ἐν τῇ περιγραφῇ τῶν γραπτῶν ἀγγείων ἀκολουθοῦμεν τὴν ἐν τῇ Ἀρχ. Ἐφημ. 1908 σ. 88 παρεχομένην ὑπὸ τοῦ ἀνασκάφαντος σειρᾶν.

λευκοῦ καὶ ἐστιλβωμένης ἐπιφανείας. Ἐλάχιστα τεμάχια τοῦ ὄνθμοῦ τούτου ἀνευρέθησαν, ὁμοιάζουσι δὲ πρὸς τὰ ἀνευρεθέντα ἐν Ὁρχομενῷ καὶ Ἀγία Μαρίνῃ, κακῶς δὲ ὀνομασθέντα Καμαραϊκά. Ὡς ἀπεδείχθη ἐκ τῶν ἀνασκα-

Εἰκ. 58. Ἐγχάρακτα ἀγγεῖα Φωκίδος (= Γ. Σωτηριάδου, Ἐφ. Ἀρχ. 1908, σ. 75, εἰκ. 7).

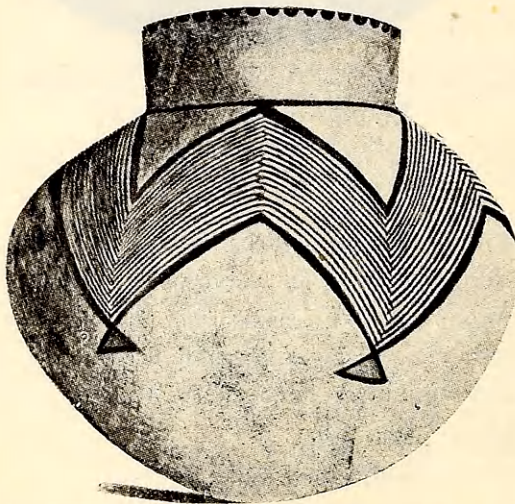
φῶν τοῦ Ὁρχομενοῦ καὶ τῆς Ἀγίας Μαρίνης, γραπτὰ ἀγγεῖα τῆς ὁμάδος ταύτης ἀνάγονται εἰς τὴν χαλκῆν ἐποχὴν.

2. Ἀγγεῖα μετὰ κοσμημάτων χρώματος ἐρυθροῦ λαμπροῦ ἐπὶ ἐπιχρίσματος λευκοῦ ἢ λευκοκιτρίνου, καλύπτοντος ὁλόκληρον τὴν ἐπιφάνειαν αὐτῶν.

Ὁ πηλὸς δὲν εἶναι καθαρὸς οὐδὲ καλῶς ὠπτημένος, ἢ διακόσμησις ὅμως εἶναι πλουσιωτάτη καὶ ποικιλωτάτη, ἀποτελεῖται δέ:

α. Ἐκ συστήματος 8 - 12 ἢ καὶ περισσοτέρων παραλλήλων γραμμῶν, τῶν ὁποίων αἱ ἐξώτεροι εἶναι παχύτεραι, θλωμένων ἀραιῶς εἰς ἀμβλείας γωνίας (εἰκ. 59).

β. Ἐκ δύο συστημάτων γωνιῶν, ἐκάστη τῶν ὁποίων ἀποτελεῖται ἐξ 8 - 12 ἢ καὶ περισσοτέρων παραλλήλων γραμμῶν, ὡς ἐν τῇ τεχνοτροπία α, τῶν ὁποίων αἱ κορυφαὶ κεῖνται

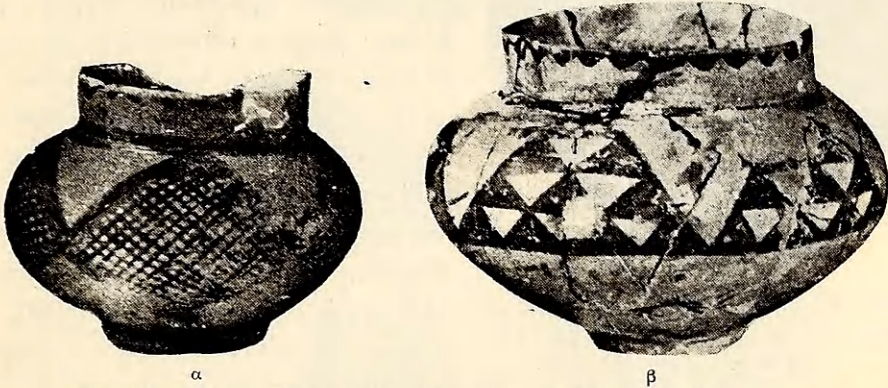
Εἰκ. 59. Γραπτὸν ἀγγεῖον Χαίρωνείας ὄνθμοῦ Α3β (= Γ. Σωτηριάδου, Ἐφ. Ἀρχ. 1908, πίν. παρ. ἐνθ. α).

ἐναντι ἀλλήλων καὶ ὡς ἐκ τούτου αἱ πλευραὶ τέμνονται σχηματίζουσαι ἐσωτερικὰ ῥομβοειδῆ σχήματα, τὰ ὁποῖα πάντοτε εἶναι ἀκόσμητα (εἰκ. 57). Εἰς

τὸ σημεῖον, ὅπου αἱ πλευραὶ τέμνονται, σχηματίζονται μικρότατα τετραγωνίδια, ὥσεί κιγκλιδωτά, χαρακτηριστικώτατα τοῦ ὄυθμοῦ Χαιρωνείας.

γ. Ἐκ σειρᾶς τριγώνων συνεχομένων κατὰ τὴν βάσιν καὶ πληρουμένων ὑπὸ κιγκλιδωτοῦ κοσμήματος. Ἡ κορυφή τῶν τριγώνων εἶναι ἐστραμμένη πρὸς τὴν βάσιν τοῦ ἀγγείου καὶ ἐπὶ τῆς συνεχοῦς γραμμῆς, ἣτις ἀποτελεῖ τὴν βάσιν τῶν τριγώνων, ὑπάρχει ὀδοντωτὸν κόσμημα.

δ. Ἐκ παχειῶν γραμμῶν διαιρουσῶν τὴν ὅλην τοῦ ἀγγείου ἐπιφάνειαν εἰς συνεχομένους κατὰ μίαν κορυφήν ῥόμβους, ἢ εἰς συνεχόμενα κατὰ τὴν βάσιν τρίγωνα. Ἡ ἐπιφάνεια τῶν ῥόμβων ἄλλοτε μὲν δι' ἐσωτερικῶν διαγωνίων χωρίζεται εἰς δύο τρίγωνα, τὸ ἕτερον τῶν ὁποίων πληροῦται διὰ κιγκλιδωτῶν καὶ τὸ ἕτερον δι' ἀβακοειδῶν κοσμημάτων, ἄλλοτε δὲ ὀλόκληρος πληροῦται ὑπὸ κιγκλιδωτῶν κοσμημάτων (εἰκ. 60α). Τὰ τρίγωνα, συνεχόμενα

Εἰκ. 60. Γραπτὰ ἀγγεῖα Φωκίδος ὄυθμοῦ Α3γ (= Γ. Σωτηριάδου, Ἐφ. Ἀρχ. 1908, σ. 71, εἰκ. 4 καὶ 5).

κατὰ τὴν βάσιν, πληροῦνται ὑπὸ μικροτέρων τριγώνων, ἔρουθῶν καὶ ἀβαφῶν φαιῶν ἐναλλάξ, συνεχομένων καὶ τούτων κατὰ τὴν βάσιν καὶ τεθειμένων κατὰ ὀριζοντίους ὑπερκειμένους στοίχους (εἰκ. 60β). Ἡ κορυφή τῶν ἐσωτέρων τριγωνιδίων εἶναι ἐστραμμένη πρὸς τὴν βάσιν τοῦ περιβάλλοντος ταῦτα μεγαλύτερου τριγώνου. Τὰ μεταξὺ τῶν πλευρῶν τῶν ῥόμβων ἢ τριγώνων διαστήματα τῶν ἀγγείων μένουσιν ἀκόσμητα. Ἐκ τῆς διαιρέσεως τῶν ῥόμβων εἰς τρίγωνα καταφαίνεται ὅτι ἢ διὰ τῶν τριγώνων διακόσμησις εἶναι προγενεστέρα καὶ ὅτι ἐκ ταύτης ἐξειλίχθη ἢ διὰ ῥόμβων διακόσμησις τῆς ἐπιφανείας τῶν ἀγγείων.

ε. Ἐκ βοστρυχοειδῶν παχειῶν παραλλήλων γραμμῶν (εἰκ. 61).

Αἱ ἀνωτέρω πέντε κατηγορίαι ἀποτελοῦσι τοὺς κυριώτερους τύπους διακοσμητικῆς τῶν ἀγγείων τῆς Χαιρωνείας. Ἐκ τούτων αἱ α, β, γ καὶ δ,

ἔχουσιν ὡς βάσιν τὰ ἀραιῶς καὶ πυκνῶς θλώμενα συστήματα παραλλήλων λεπτῶν, περιβαλλομένων ὑπὸ δύο παχειῶν γραμμῶν. Εἶναι καταφανές ὅτι ἡ κατηγορία α ἀποτελεῖ τὸν ἀρχικὸν τύπον, ἐκ τοῦ ὁποίου αἱ β, γ, καὶ δ ἐξειλίχθησαν.

Ἡ διακόσμησις τῶν ἀγγείων τῆς Χαιρωνείας παρουσιάζει πλείστας ὁμοιότητας πρὸς τὴν τοῦ Λιανοκλαδίου καὶ τῆς Θεσσαλίας, περιλαμβάνει

Εἰκ. 61. Γραπτὸν ἀγγεῖον Φωκίδος ὄυθμοῦ Α3β (= Γ. Σωτηριάδου, Ἐφ. Ἀρχ. 1908, σ. 77, εἰκ. 8).

δηλαδὴ παχείας βοστρυχοειδεῖς γραμμάς, κιγκλιδοτά, ἀβακοειδῆ, ῥομβοειδῆ κοσμήματα, τὰ ὁποῖα συχνότατα ἀπαντῶσιν εἰς τοὺς βορειοτέρους νεολιθικοὺς συνοικισμοὺς. Κύπελλα (σκύφοι) μετ' ἀπετρογγυλωμένου πυθμῆνος καὶ σφαιροειδῆ ὀρθόλαιμα ἀγγεῖα μετὰ ἢ ἄνευ βάσεως ἀποτελοῦσι τὰ συνηθέστερα σχήματα (πρβλ. εἰκ. 57-61).

3. Ἀγγεῖα μετὰ ὑπερύθρου ἢ ὑποκιτρίνου ἐπιφανείας, φέροντα κοσμήματα χρώματος ἀμαυροῦ καστανοῦ, κλαδοειδῆ ἢ γραμμικά. Ὀλίγα ὄστρακα ἀνευρέθησαν, ἐκ τῶν ὁποίων εἶναι ἀδύνατος ἡ ἀναπαράστασις ἀγγείων τοῦ ὄυθμοῦ τούτου. Ὁμοιάζουσιν ὁμως πρὸς τὰ ἐν Τσάνη-

Μαγούλα καὶ Τσαγγλίῳ ἀνευρεθέντα ¹.

4. Ἀγγεῖα μετὰ μελανῶν κοσμημάτων ἐπὶ λειοτάτου ἐρυθροῦ ἐπιχρίσματος. Ἐλάχιστα τεμάχια τοιούτων ἀγγείων ἀνευρέθησαν. Ἡ διακόσμησις ἀποτελεῖται ἐκ συστήματος παραλλήλων γραμμῶν περιβαλλομένων ὑπὸ ὀδοντωτοῦ κοσμήματος.

5. Ἀγγεῖα μετὰ μελανῶν καὶ πορφυρῶν κοσμημάτων ἐπὶ ὑπολευκοῦ ἐδάφους. Ἡ διακόσμησις εἶναι γραμμικὴ καὶ ἀποτελεῖται ἐκ συστήματος παραλλήλων γραμμῶν ἀραιῶς θλωμένων καὶ πληρουμένων ὑπὸ στιγμῶν, ἐκ τοιούτων συστημάτων περιβαλλομένων ὑπὸ παχειῶν μελανῶν ταινιῶν (εἰκ. 62, 2 καὶ 4). Συνηθέστερον σχῆμα ἀγγείου εἶναι τὸ τῆς ἐπὶ ὑψηλοῦ ποδὸς φιάλης. Ὁ Wace καὶ Thompson κατατάσσουσι τὰ ἀγγεῖα ταῦτα εἰς τὸν ὄυθμὸν τοῦ Β3γ. Εἶδομεν ὁμως ὅτι ὁ ὄυθμὸς Β3γ τοῦ Wace καὶ Thompson ἀποτελεῖ

¹ P-T, σ. 200.

τὴν δευτέραν κατηγορίαν τοῦ ὄυθμοῦ Β3δ (πρβλ. ἀνωτέρω σ. 33 ἔξ.) καὶ τὰ ἀγγεῖα ταῦτα ὑπάγομεν εἰς τὸν ὄυθμὸν Β3δ.

Μικρότερα εὐρήματα.

Ἐκτὸς τῶν ἀγγείων ἀνευρέθησαν καὶ πήλινα εἰδώλια¹ (εἰκ. 63). Δύο τούτων παριστῶσι γονυπετούσας, τὰ δὲ λοιπὰ ἴσταμένας γυναῖκας. Πάντα εἶναι στεατόπυγα, ἔχουσι τὰς χεῖρας ἐπιτεθειμένας ἐπὶ τοῦ στήθους καὶ κάτω-

Εἰκ. 62. Γραπτὰ ἀγγεῖα Φωκίδος μετὰ πολυχρώμου διακοσμήσεως
(= Γ. Σωτηριάδου, Ἐφ. Ἀρχ. 1908, σ. 83, εἰκ. 11).

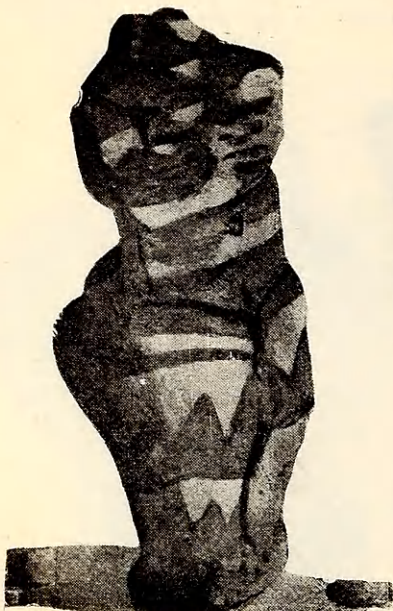
θεν τῶν μαστῶν, μακρὸν λαιμόν, μερικὰ δὲ ἔξ αὐτῶν περίεργα καλύμματα κεφαλῆς. Οἱ δάκτυλοι τῶν χειρῶν καὶ τῶν ποδῶν, ὁ ὄμφαλος καὶ τὰ γενετήσια ὄργανα διακρίνονται δι' ἐγχαράξεων, ἔτι δὲ οἱ μηροὶ χωρίζονται διὰ βαθέως κεχαραγμένης γραμμῆς. Τὰ περισσότερα τῶν εἰδωλίων εἶναι κεκοσμημένα δι' ἔρυθρῶν γραπτῶν κοσμημάτων ἀποτελουμένων ἐκ μικρῶν τριγῶνων συνεχόμενων κατὰ τὴν βᾶσιν καὶ τεθειμένων εἰς ὀριζοντίους ὑπερκειμένους στοίχους (εἰκ. 63α). Ἐπίσης ἀνευρέθησαν εἰδώλια μετὰ μακροτάτου λαι-

¹ Ath. Mitt. 1905, σ. 124 - 125.

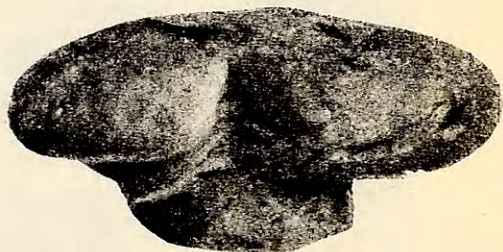
μοῦ, εἰς τὴν ἄκραν τῶν ὁποίων ἢ μὲν ῥις δηλοῦται πλαστικῶς, τὰ δὲ λοιπὰ τοῦ προσώπου χαρακτηριστικὰ δι' ἔγχαραξιν. Τὰ εἰδώλια ταῦτα συνήθως φέρουσιν ἔγχαραξις εἰς τὸν κορμὸν καὶ ὁμοιάζουσι πολὺ πρὸς τὰ Θεσσαλικά ¹. Μεταξὺ τῶν εἰδωλίων καταλέγονται καὶ δύο μικρότατα ὁμοιώματα ζῶων ἐκ καθαροῦ καλῶς ὀπτημένου πηλοῦ. Ταῦτα πιθανῶς παριστώσι κυνίδια.

Ἄνευρέθησαν ἐπίσης δύο λίθινα εἰδώλια, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ ἐν παριστᾷ ἄνδρα, τὸ δὲ ἕτερον, ἀκέφαλον, παριστᾷ γυναῖκα μεγάλης στεατοπυγίας.

Καὶ λίθινα ἀξίται, ἐκ τῶν ὁποίων οὐδεμία διάτρητος, λίθινον ἰγδίον, πολλοὶ λίθινοι τριπτῆρες, αἰχμηρὰ ἐργαλεῖα, ἔξ ὀστέων ζῶων—προβάτων, αἰγῶν, ἀγριοχοίρων—πλεῖστοι πήλινοι πεσσοὶ σφενδονῶν, αἱ φλογοφόροι θεσσαλικαὶ βολίδες καὶ διάτρητοι χάλυκες, οἱ

α

β

Εἰκ. 63. Εἰδώλια Φωκίδος τῆς ἀρχαιοτέρας νεολιθικῆς ἐποχῆς (= Γ. Σωτηριάδου, Ἐφ. Ἀρχ. 1908. πίν. παρένθ. α καὶ Ath. Mitt. 1905, σ. 125 εἰκ. 6).

ὅποιοι προφανῶς ἐχρησιμοποιοῦντο ὡς περιάπτα, ἀνευρέθησαν. Μεταξὺ τῶν πηλίνων εὐρημάτων καταλέγονται καὶ λύχοι μετὰ μικρῶν γλωσσοειδῶν στομίων.

Καὶ λείψανα οἰκημάτων, μολονότι ἐλάχιστα, ἀνευρέθησαν εἰς βάθος 3,50 μέτρων καὶ εἰς ὑψηλότερας ἐπιχώσεις. Οἱ τοῖχοι τῶν οἰκημάτων τούτων εἶναι κατεσκευασμένοι ἐξ ἀργῶν λίθων καὶ πηλοῦ, τὰ δὲ οἰκήματα ἔχουσι σχῆμα ἀψιδοειδὲς καὶ τετραπλευρον. Ἔνεκα τῆς ἀτελοῦς ἀνασκαφῆς εἶναι ἀδύνατον νὰ καθορισθῇ ἡ ἡλικία τῶν οἰκημάτων τούτων.

Τὰ ἐκ τοῦ συνοικισμοῦ τῆς Χαιρωνείας εὐρήματα καὶ δὴ τὰ γραπτὰ ἀγγελία μετ' ἐρυθρᾶς διακοσμῆσεως ἐπὶ λευκοῦ ἐπιχρίσματος, παρουσιάζουσι πλεῖστας ὁμοιότητας πρὸς τὰ τοῦ συνοικισμοῦ Λιανοκλαδίου καὶ τὰ Θεσσα-

¹ Πρβλ. Δ-Σ, σ. 384.

λικά. Ἡ διαφορὰ τῶν μονοχρόμων ἀγγείων, τῶν μὲν Θεσσαλικῶν ἐχόντων χροῶμα ἐρυθρόν, τῶν δὲ τῆς Χαιρωνείας μελανόν, ὀφείλεται ἴσως εἰς τὴν διάφορον κατὰ τόπους ὄπτησιν τῶν ἀγγείων. Ἀλλὰ καὶ μελανότεφρα καὶ μελανὰ ἀγγεῖα συνηντήσαμεν εἰς τὰ κατώτατα στρώματα τῶν Θεσσαλικῶν νεολιθικῶν συνοικισμῶν. Ἐπι δὲ καὶ τὰ ἐπὶ τῆς ἐξωτερικῆς ἐπιφανείας τῶν μονοχρόμων ἀγγείων τῆς Χαιρωνείας ὀγκώματα συναντῶνται καὶ εἰς τὰ Θεσσαλικά¹.

2. Συνοικισμοὶ Ἐλατείας.

Βορειότερον τῆς Χαιρωνείας παρὰ τὸ χωρίον Δραχμάνι καὶ πρὸς τὰ νοτιοανατολικά τούτου κατὰ τὴν εἰς Ἐλάτειαν ὁδόν, ἐν τοῖς ἀγροῖς τοῦ ἱατροῦ Χέβα, ἀνεκαλύφθη τῷ 1902 ἕτερος νεολιθικὸς συνοικισμὸς. Δοκιμαστικαὶ σκαφαί, ἐνεργηθεῖσαι ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ Γ. Σωτηριάδου, ἔφερον εἰς φῶς πλεῖστα νεολιθικά λείψανα, τῶν ὁποίων τὰ πολυπληθέστερα καὶ σπουδαιότερα εἶναι τεμάχια ἀγγείων μονοχρόμων, ἐγχαρακτῶν καὶ γραπτῶν.

Μονόχρωμα καὶ ἐγχάρακτα ἀγγεῖα. Μονόχρωμα ἀγγεῖα μελανοτέφρου ἐπιφανείας ἀνευρέθησαν ἄφθονα εἰς τὰ κατώτατα πρὸ πάντων στρώματα. Ὁ πηλὸς αὐτῶν περιέχει ἀρκετὴν ποσότητα ἄμμου εἶναι δὲ καλῶς ὀπτημένος. Ὀλίγα τεμάχια ἐγχαρακτῶν ἀγγείων ἀνευρέθησαν, προφανῶς δ' ἀπετέλουν πόδας ἀγγείων (πρβλ εἰκ. 58).

Τὰ γραπτὰ ἀγγεῖα, ἀνευρεθέντα εἰς βάθος δύο μέτρων ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ γηλόφου, περιλαμβάνουσι²:

α. Ἀγγεῖα μετὰ ποικίλης καὶ πλουσίας ἐρυθρᾶς διακοσμήσεως ἀποτελουμένης ἐκ κιγκλιδωτῶν σχημάτων, ῥόμβων, βοστρυχοειδῶν γραμμῶν κτλ., ἐπὶ ὑπολεύκου ἐπιφανείας. Τὰ ἀγγεῖα ταῦτα ὁμοιάζουσι τελείως, ὡς πρὸς τὸ σχῆμα, κατασκευὴν καὶ διακόσμησιν πρὸς τὰ ἐν τῷ συνοικισμῷ τῆς Χαιρωνείας ἀνευρεθέντα ἀγγεῖα τῆς ομάδος γ 2³.

β. Ἀγγεῖα μετὰ γραμμικῆς ἢ κλαδοειδοῦς διακοσμήσεως χρώματος ἀμαυροῦ καστανοῦ ἐπὶ ὑπερύθρου ἢ ὑποκιτρίνου ἐπιφανείας, ὁμοιάζοντα πρὸς τὰ ἀγγεῖα τῆς ομάδος γ 3 τῆς Χαιρωνείας⁴.

γ. Τρίχρωμα ἀγγεῖα μετὰ κοσμημάτων χρώματος μελανοῦ καὶ πορφυροῦ ἐπὶ ὑπολεύκου ἐπιφανείας. Ὁ χρωματισμὸς καὶ ἡ διακόσμησις τῶν ἀγγείων

¹ Πρβλ. ἀνωτέρω σ. 10.

² Ath. Mitt. 1905, σ. 134, καὶ 1906 σ. 396. Ἐφ. Ἀρχ. 1908, σ. 63. Πρακτικά 1909, σ. 123 καὶ 1910, σ. 160.

³ Πρβλ. ἀνωτέρω σ. 54.

⁴ Πρβλ. ἀνωτέρω σ. 56.

τούτων εἶναι ἢ αὐτὴ ὡς καὶ ἢ τῶν ἀγγείων τῆς ομάδος γδ τῆς Χαιρωνείας¹.

Μαχαίριδια καὶ λεπίδες ἐκ πυρίτου καὶ ὄψιανου, ἀξίναι, ἐξ ὧν ἢ μία διάτρητος, ἀποτελοῦσι τὰ ἐκ τοῦ συνοικισμοῦ τούτου ἀνακαλυφθέντα λοιπὰ εὐρήματα. Οὐδὲν ἴχνος μετάλλου ἀνεκαλύφθη ἐν τῷ συνοικισμῷ, ἢ κατὰ τὸν ἀνασκάψαντα, ἐν τῷ τύμβῳ τούτῳ.

Περὶ τὴν ἡμίσειαν ὥραν πρὸς δυσμὰς τοῦ Δραχμανίου καὶ ἐν τοῖς ἀγροῖς Γιαννακοπούλου-Πιπέρη ἀνεκαλύφθη ἕτερος τύμβος ἢ συνοικισμός. Τὸ ἀνώτερον τοῦ συνοικισμοῦ τούτου στρώμα, ἡμίσεως μέχρις ἑνὸς μέτρου περίπου, περιέχει μετὰ τέφρας καὶ ἀνθράκων μεμιγμένα πλεῖστα τεμάχια Μυκηναϊκῶν (τῆς «ἐσχάτης Μυκηναϊκῆς ἐποχῆς»). Μινυείων² καὶ Urfirnis, ἀγγείων μετὰ πρωτογόνου γανώματος. Κάτωθεν τούτων ἢ ἐπίχωσις, μὴ διακρινόμενη σαφῶς εἰς στρώματα, περιλαμβάνει τεμάχια μονοχρώμων καὶ γραπτῶν ἀγγείων τῶν ἑυθυμῶν τῆς Ἑλατείας καὶ Χαιρωνείας. Ἐκ τούτων τὰ μετὰ ἐρυθρᾶς διακοσμῆσεως ἐπὶ ὑπολεύκου ἐπιφανείας, ὁμὰς Χαιρωνείας γ2, εἶναι ὀλιγώτερα τῶν ἀγγείων μετὰ ἀμαυρᾶς γραμμικῆς διακοσμῆσεως ἐπὶ ὑπερύθρου ἢ ὑποκιτρίνου ἐπιφανείας, ὁμὰς Χαιρωνείας γ3. Μετὰ τῶν ἀγγείων ἀνευρέθησαν λεπίδες ἐξ ὄψιανου καὶ λίθιναι ἀξίναι.

Βορείως τοῦ Δραχμανίου δεξιὰ τῆς βατῆς πρὸς τὰς Θερμοπύλας ὁδοῦ «Προμυκηναϊκός» τύμβος διαμέτρου καὶ ὕψους τριῶν περίπου μέτρων ἀνεκαλύφθη καὶ ἠρευνήθη ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ Γ. Σωτηριάδου³. Τὰ κτερίσματα, ἀποτελούμενα ἐξ ἀγγείων χειροποιήτων, ἑνὸς τροχηλάτου, τεμαχίων χαλκοῦ καὶ τεσσάρων χρυσῶν κοσμημάτων, ἀνάγονται εἰς τὴν «Πρώϊμον χαλκὴν ἐποχὴν».

Συνοικισμὸς Μάνεση. — Τεμάχια μονοχρώμων καὶ γραπτῶν ἀγγείων τοῦ τύπου τῆς Χαιρωνείας ὡς καὶ λεπίδες ἐξ ὄψιανου ἀνευρέθησαν παρὰ τὸ χωρίον Μάνεση⁴, μαρτυροῦντα τὴν ὑπαρξίν προϊστορικοῦ συνοικισμοῦ καὶ ἐν τῇ θέσει ταύτῃ. Δυστυχῶς ὁ χῶρος δὲν ἀνεσκάφη μέχρι σήμερον.

3. Συνοικισμὸς Ἁγίας Μαρίνης⁵. — Σπουδαῖαι ἀνασκαφικαὶ ἔρευναι

¹ Πρβλ. ἀνωτέρω σ. 56. Τὴν διάκρισιν τῶν ἀγγείων τῆς Φωκίδος εἰς ομάδας γ2, γ3, κτλ. μεταχειρίζομαι προσορινωῶς διὰ τὴν εὐχερεστέραν σύγκρισιν τῶν ἐκ τῶν διαφόρων συνοικισμῶν τῆς Φωκίδος προερχομένων ἀγγείων, ἀργότερον δὲ θέλω ὑπαγάγῃ τὰς ομάδας ταύτας εἰς τοὺς Θεσσαλικοὺς ἑυθυμούς.

² Ἀφθονα Μινυεῖα ἀγγεῖα, σχεδὸν ἀκέραια, μικρὰ καὶ μεγάλα, κύπελλα, κρατῆρες, ἀμφορεῖς, κύλικες, ἀνευρέθησαν κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς ἀποκλείοντα τὴν θεωρίαν τῆς ἐκ Τροίας εἰσαγωγῆς αὐτῶν.

³ Ath. Mitt. 1906 σ. 402. Ἐφ. Ἀρχ. 1908, σ. 94.

⁴ Ath. Mitt. 1906 σ. 396. Ἐφ. Ἀρχ. 1908, σ. 73. Πρακτικὰ 1910, σ. 163.

⁵ Πρακτικὰ 1910, σ. 163. Revue des Études Grecques, 1912, σ. 253. Χάριν συντομίας τὸν συνοικισμὸν τοῦτον ὀνομάζομεν συνοικισμὸν τῆς Ἁγίας Μαρίνης.

ἐγένοντο ἐν τῇ θέσει Καλύβια τῆς Ἁγίας Μαρίνης, περὶ τὰ τέσσαρα χιλιόμετρα ἀνατολικῶς τοῦ Κηφισοχωρίου καὶ ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς ὄχθης τοῦ Κηφισοῦ. Ἐπιμήκης γήλοφος, δέκα περίπου μέτρων ὕψους, τριακοσίων μήκους καὶ διακοσίων πλάτους, σχηματισθεὶς ἐξ ἐπιχώσεων προϊστορικῶν συνοικισμῶν, ὑψοῦται ἐν τῷ μέσῳ τῶν ἀγρῶν. Δοκιμαστικαὶ σκαφαὶ μέχρι βάθους 3.50 μέτρων ἐνηργήθησαν τῷ 1910, μέχρι δὲ τοῦ στερεοῦ ἐδάφους τῷ 1911. Αἱ σκαφαὶ τοῦ 1911 ἀπεκάλυψαν τρία στρώματα διακρινόμενα ἐκ τῶν διαφόρων ἀγγείων, τὰ ὁποῖα περιεῖχον.

Τὸ πρῶτον καὶ κατώτατον στρώμα, εἰς τὴν δυτικὴν τοῦ γηλόφου πλευρᾶν, εἶχε βάθος 3.50 μέτροι ἢ μέτρων. Νεολιθικὰ ἀγγεῖα καὶ δὴ τῆς νεωτέρας νεολιθικῆς ἐποχῆς, μετὰ λιθίνων ἐργαλείων καὶ λεπίδων ἐξ ὀφιοειδοῦ, ἀνευρέθησαν ἐν τῷ στρώματι τούτῳ. Πρὸς τούτοις ὑπὸ νεολιθικὸν στρώμα καὶ ἐπὶ στερεοῦ ἐδάφους ἀνευρέθησαν χαλκᾶ βραχιόνια, αἰχμηρὰ ἐργαλεῖα καὶ μάχαιραι ἐκ χαλκοῦ (εἰκ. 64). Τὰ Χαλκᾶ ταῦτα εὐρήματα πιθανῶς ἀνήκουσιν εἰς τὴν νεωτέραν νεολιθικὴν ἐποχὴν, διότι ἀνευρέθησαν εἰς βάθος 3.50 μέτρων, ἐν ᾧ ἀλλαγῶν τὸ νεολιθικὸν στρώμα φθάνει εἰς βάθος 5 μέτρων, ἴσως δὲ καὶ ἐκ τῶν ἀνωτέρων στρωμάτων ὡς βαρύτερα κατέπεσαν εἰς τὰ χαμηλότερα στρώματα. Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν αὐτὴν τοῦ συνοικισμοῦ, γενομένην κατὰ διάφορα χρονικὰ διαστήματα καὶ κατὰ τρόπον παρουσιάζοντα πλείστα τεχνικὰ δυσκολίας, ἦτο εὐκόλον νὰ καταπέσωσιν ἀντικείμενα ἐκ τῶν ἀνωτέρων εἰς τὰ κατώτερα στρώματα. Ἐπὶ τοῦ παρόντος καὶ μέχρις ὅτου ἡ θέσις ἀνασκαφῆ πλήρως ὀριστικὰ συμπεράσματα περὶ τῆς σχέσεως τοῦ χαλκοῦ πρὸς τὰ νεολιθικὰ ἀγγεῖα δὲν εἶναι δυνατὰ.

Τὰ νεολιθικὰ ἀγγεῖα (εὐρισκόμενα ἐν τῷ Μουσείῳ τῆς Χαιρωνείας) περιλαμβάνουσιν ὀλίγα τεμάχια τῶν χαρακτηριστικῶν τῆς ἀρχαιοτέρας νεολιθικῆς ἐποχῆς ἀγγείων, μετὰ ἐρυθρᾶς διακοσμῆσεως ἐπὶ ὑπολεύκου ἐπιχρίσματος, (γ2 ὁμᾶς τῆς Χαιρωνείας), πλείστα ἀγγεῖα ὑπερόρθρου ἢ ὑποκιτρίνου ἐπιφανείας μετὰ διακοσμῆσεως χρώματος ἀμαυροῦ καστανοῦ, (γ3 ὁμᾶς τῆς Χαιρωνείας), καὶ ἀγγεῖα μετὰ μελανῶν καὶ πορφυρῶν κοσμημάτων ἐπὶ ὑπολεύκου ἐδάφους, (γ5 ὁμᾶς Χαιρωνείας). Τὰ νεολιθικὰ ταῦτα ἀγγεῖα εἶναι ὅμοια πρὸς τὰ ἀνευρεθέντα ἐν τοῖς συνοικισμοῖς Ἐλατείας καὶ Χαιρωνείας, ἀνακαλυφθέντα δὲ εἰς σαφῶς ὀριζόμενα στρώματα παρέχουσι τὴν ἡλικίαν καὶ τῶν λοιπῶν Φωκικῶν ἀγγείων.

Εἰκ. 64. Χαλκαὶ μάχαιραι Ἁγ. Μαρίνης (= Γ. Σωτηριάδου, *Revue des Études Grecques*, 1912, σ. 276, εἰκ. 5).

Λείψανα οἰκημάτων, προφανῶς ἀναγομένων εἰς τὴν νεολιθικὴν ἐποχὴν, ἀνεκαλύφθησαν εἰς βάθος 6-7 μέτρων ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ γηλόφου. Τὰ οἰκήματα ταῦτα, ὡς αἱ πηλόκτιστοι καλύβαι τοῦ Σέσκλου, ἦσαν κατεσκευασμένα ἐκ κλάδων δένδρων κεχρισμένων διὰ πηλοῦ, κατεστράφησαν δὲ διὰ πυρός. Διεσώθησαν καὶ ἀνεκαλύφθησαν ἢ ἐκ τῆς ἀποτεφρώσεως τῶν ξυλίνων σκελετῶν προελθοῦσα τέφρα καὶ ὁ πηλὸς ὅστις ἐκάλυπτε τοὺς τοίχους τῆς καλύβης. Τὸ σχῆμα τῶν οἰκημάτων τούτων εἶναι ἄγνωστον.

Ὅστ᾽ ἀπροβάτων καὶ αἰγῶν, ὅστ᾽ αὖ καὶ κέρατα ἀγελάδων, ὅστ᾽ πτηνῶν καὶ ὀδόντες ἀγριοχοίρων, ματυροῦντα τὸν ποιμενικὸν καὶ κυνηγετικὸν τῶν κατοίκων τοῦ συνοικισμοῦ χαρακτῆρα, ἀνευρέθησαν μετὰ λιθίνων ἐργαλείων καὶ λεπίδων ἐξ ὀψιανοῦ.

Τὸ μεσαῖον στρῶμα εἰς τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ γηλόφου εἶχε πᾶχος 3.50 μέτρων. Χαρακτηριστικὰ τούτου εὐρήματα εἶναι τὰ ἀγγεῖα Urfirnis, μετὰ πρωτογόνου δηλ. γανώματος, καὶ τὰ ἐσφαλμένως ὀνομασθέντα Καμαραϊκά, ἢτοι ἀγγεῖα μετὰ πρωτογόνου γανώματος καὶ γραμμικῆς διακοσμῆσεως χρώματος λευκοῦ ἀμαυροῦ. Τὰ ἀγγεῖα ταῦτα διαφέρουσι τῶν Urfirnis μόνον κατὰ τὴν διακόσμησιν, δύνανται δὲ νὰ θεωρηθῶσιν ὡς παραλλαγὴ ἐκεῖνων. Εἰς ὑψηλότερας τοῦ στρώματος ἐπιχώσεις καὶ μετὰ τῶν λεγομένων Καμαραϊκῶν ἀνευρέθησαν ἀγγεῖα Μινύεια, τῶν ὁποίων ὁ ἀριθμὸς αὐξάνει συνεχῶς, ἐν ᾧ τῶν Urfirnis ἔλαττουται.

Ἀγγεῖα Urfirnis καὶ μετὰ λευκῆς διακοσμῆσεως ἀνευρέθησαν ἐντὸς τάφων μετὰ ἀντικειμένων ἐκ χαλκοῦ, ἀνάγονται ἄρα εἰς τὴν χαλκὴν ἐποχὴν¹, καὶ κατὰ τὸν ἀνασκάψαντα εἶναι σύγχρονα τῶν ἀγγείων τῆς πρωτομινωϊκῆς III ἐποχῆς.

Εἰς τὸ μεσαῖον στρῶμα ἀπεκαλύφθησαν κιβωτιόσχημοι τάφοι καὶ τοῖχοι κατεσκευασμένοι ἐξ ἀργῶν λίθων καὶ πηλοῦ, προφανῶς ἀνήκοντες εἰς οἰκήματα. Τὸ σχῆμα τῶν οἰκημάτων, ὡς ἐκ τῆς φύσεως τῆς σκαφῆς, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐξακριβωθῇ.

Τὸ ἀνώτατον στρῶμα, ἀνευρεθὲν εἰς βάθος 0.40 μ. ἀπὸ τῆς σημερινῆς

¹ Ἐπὶ τῆς διακρίσεως τῶν στρωμάτων τῆς Ἁγίας Μαρίνης, Λιανοκλαδίου καὶ Ὁρχομενοῦ στηριζόμενοι διαιροῦμεν τὴν ὅλην χαλκὴν περίοδον εἰς τρεῖς ἐποχάς, εἰς τὴν ἀρχαιότεραν, καθ' ἣν τὰ ἀγγεῖα Urfirnis ἀφθονοῦσιν, εἰς τὴν μέσην, καθ' ἣν τὰ Μινύεια εἶναι τὰ χαρακτηριστικὰ ἀγγεῖα, καὶ εἰς τὴν νεωτέραν ἐποχὴν τῶν Μυκηναϊκῶν ἀγγείων. Ἡ διάκρισις τῆς ἀρχαιότερας καὶ μέσης ἐποχῆς δὲν εἶναι σαφῆς ἐν τῷ συνοικισμῷ τῆς Ἁγίας Μαρίνης, ἀλλ' εἶναι βεβαία ἐν Λιανοκλαδίῳ καὶ Ὁρχομενῷ. Αἱ ὑποδιαιρέσεις τῆς χαλκῆς περιόδου εἶναι αἱ αὐταὶ πρὸς τὰς Ἑλλαδικὰς ἐποχὰς τοῦ Wace καὶ Blegen. Πρβλ. B. S. A. τόμ. 22, σ. 175 ἐξ.

ἐπιφανείας τοῦ γηλόφου, περιεῖχε ἀγγεῖα Μυκηναϊκὰ τῆς τελευταίας περιόδου καὶ ἀγγεῖα Μινύεια, εἶχε δὲ πάχος ἑνὸς μέτρου.

Αἱ ἀνασκαφαὶ τῆς Ἀγίας Μαρίνης, μολοντί δὲν ἀπεκάλυψαν ὀλόκληρον τὸν συνοικισμὸν, εἶναι σπουδαιόταται, διότι ἔφερον εἰς φῶς σαφῶς διακρινόμενα στρώματα ἀναγόμενα εἰς τὴν νεολιθικὴν καὶ χαλκῆν ἐποχὴν καὶ οὕτω καθώρισαν τὴν ἡλικίαν τῶν προϊστορικῶν λειψάνων τῶν ἀνευρεθέντων εἰς τοὺς λοιποὺς συνοικισμοὺς τῆς Φωκίδος, ἐπεβεβαίωσαν δὲ τὰ ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς τῶν Φωκικῶν συνοικισμῶν προελθόντα πορίσματα. Αἱ ἀνασκαφαὶ ὅμως αὐταὶ παρέχουσι προβλήματα, τὰ ὁποῖα ἐπὶ τοῦ παρόντος καὶ μέχρι τελείας τοῦ γηλόφου ἀνασκαφῆς θὰ παραμένωσιν ἄλυτα. Ποία ἢ σχέσις τῶν χαλκῶν ὄπλων, ἐγχειριδίων καὶ ἐργαλείων πρὸς τὰ νεολιθικὰ ἀγγεῖα; Οἱ δημιουργοὶ τῶν ἀγγείων ἐγνώριζον τὴν χρῆσιν τοῦ χαλκοῦ, ἐν τοιαύτῃ δὲ περιπτώσει πόθεν ἔμαθον ταύτην; Πῶς ὁ χαλκὸς εἰσέδυσεν εἰς τὸ κέντρον περιοχῆς καθαρῶς νεολιθικῆς χωρὶς νὰ ἀρίστη ἵχνη μαρτυροῦντα τὴν ὁδόν, τὴν ὁποίαν ἠκολούθησε διὰ νὰ φθάσῃ μέχρι τῆς Ἀγίας Μαρίνης; Τὸ νὰ ὑποθέσῃ τις, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀνακαλυφθέντων χαλκῶν ἀντικειμένων, ὅτι οἱ δημιουργοὶ τῶν νεολιθικῶν τῆς νεωτέρας ἐποχῆς ἀγγείων ἐγνώριζον τὴν χρῆσιν τοῦ χαλκοῦ εἶναι ἀπαράδεκτον. Πῶς δύναται λοιπὸν νὰ ἐξηγηθῇ ἡ παρουσία τῶν χαλκῶν τούτων ἀντικειμένων εἰς νεολιθικὰ στρώματα; Ἐὰν ὑποθέσωμεν ὅτι τὰ ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ Γ. Σωτηριάδου ἀνακαλυφθέντα χαλκᾶ ἀντικείμενα δὲν κατέπεσαν ἐκ τῶν ἀνωτέρων στρωμάτων καὶ ὅτι εἶναι τὰ μόνα ὑπάρχοντα εἰς τὸν συνοικισμὸν τῆς Ἀγίας Μαρίνης—μέχρι δὲ ὀλοκληρωτικῆς τοῦ συνοικισμοῦ ἀνασκαφῆς τὸ τοιοῦτον δύναται νὰ ὑποτεθῇ—δυνάμεθα μετὰ τινος βεβαιότητος νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ταῦτα ὀφείλονται εἰς ἐμπορικὰς τῶν προϊστορικῶν κατοίκων τοῦ συνοικισμοῦ συναλλαγὰς μετὰ τῶν κατοίκων ἐτέρων μεμακρυσμένων χωρῶν. Εἶναι γνωστὸν ὅτι ὁ χαλκὸς δὲν ἐγνώσθη συγχρόνως εἰς ὀλόκληρον τὴν Ἑλλάδα καὶ ὅτι ἡ κεντρικὴ Ἑλλάς καὶ Θεσσαλία ἦσαν ἐν νεολιθικῇ καταστάσει, καθ' ἣν ἐποχὴν ἐν Κρήτῃ καὶ ἐν ταῖς Κυκλάσι τοῦλάχιστον ὁ χαλκὸς ἦτο γνωστός. Ἐπίσης εἶναι γνωστὸν ὅτι ἐκ Μήλου, δι' ὁδοῦ ἀγνώστου ἡμῖν, εἰσήγοντο εἰς τὴν κεντρικὴν καὶ βόρειον Ἑλλάδα λεπίδες ἕξ ὀψιανοῦ ἀπὸ παλαιωτάτων χρόνων. Μετὰ τῶν λεπίδων τούτων πιθανῶς περιῆλθον εἰς τὴν κυριότητα τοῦ ἄρχοντος τοῦ συνοικισμοῦ τῆς Ἀγίας Μαρίνης, περὶ τὸ τέλος τῆς νεωτέρας νεολιθικῆς ἐποχῆς, καὶ τὰ ἀνευρεθέντα χαλκᾶ κοσμήματα, ἐγχειρίδια καὶ ἐργαλεῖα. Ὡς ἐκ τοῦ διαφόρου αὐτῶν χαρακτῆρος τὰ χαλκᾶ ταῦτα ἀντικείμενα ἐχρησίμευον ἴσως εἰς τὰς θρησκευτικὰς ἢ ἐπισήμους τοῦ ἄρχοντος τελετάς, πάντως ὅμως ἐθεωροῦντο πολυτιμώτατα. Ἡ ὑπόθεσις αὕτη δύναται νὰ προσκρούσῃ εἰς τὴν

διάφορον ἡλικίαν τῶν ἀντικειμένων καὶ τῶν στρωμάτων, ἐντὸς τῶν ὁποίων ἀνευρέθησαν. Τὰ ἐγχειρίδια, τὰ μόνα τῶν ἀντικειμένων, τὰ ὅποια δύνανται νὰ χρονολογηθῶσι μετὰ τινος ἀκριβείας, ἀνάγονται εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς πρωτο-μινωϊκῆς II ἐποχῆς¹, κατασκευάσθησαν δηλαδὴ περὶ τὰ 2800 π. Χ. Πολὺ μετὰ τὰ 2800 λοιπὸν πρέπει νὰ εἰσῆχθησαν τὰ ἐγχειρίδια καὶ πιθανῶς καὶ τὰ χαλκᾶ ἀντικείμενα εἰς τὸν συνοικισμὸν τῆς Ἀγίας Μαρίνης. Ἀλλὰ τὰ νεολιθικὰ στρώματα, ὑπὸ τὰ ὅποια ταῦτα ἀνευρέθησαν, ἀνάγονται εἰς χρόνους συγχρόνους, ἂν μὴ προγενεστέρους, τῆς χρονολογίας τῆς κατασκευῆς τῶν ἐγχειριδίων². Πῶς δύνανται τὸ τοιοῦτον νὰ συμβιβασθῆ πρὸς τὴν ὑπόθεσιν τῆς διὰ συνδιαλλαγῆς εἰσαγωγῆς τῶν χαλκῶν ἀντικειμένων;

Εἶδομεν ἀνωτέρω ὅτι τὰ χαλκᾶ ἀντικείμενα ἔνεκα τοῦ διαφόρου αὐτῶν χαρακτηῖρος καὶ πιθανῶς ἔνεκα τῆς ἀποδοθείσης αὐτοῖς θρησκευτικῆς ἢ ἱεροῦς ιδιότητος ἐθεωροῦντο πολυτιμότερα. Δυνάμεθα νῦν νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι τὰ περισσότερα τούτων, τὰ ἐργαλεῖα, βραχιόνια, καὶ μετὰ τούτων καὶ περιδεραῖον ἐκ κογγυλίων, θρησκευτικῆς ἴσως φύσεως, ἀνευρέθησαν εἰς ἓν καὶ τὸ αὐτὸ σημεῖον ἐπὶ τοῦ στερεοῦ ἐδάφους. Τὰ ὑπόλοιπα δύο ἐγχειρίδια καὶ μία σμίλη ἀνευρέθησαν εἰς στρώματα ἀσαφῶς καθοριζόμενα ὑπὸ τοῦ ἀνασκάψαντος καὶ πιθανῶς εἰς τὸ αὐτὸ μετὰ τῶν λοιπῶν ἀντικειμένων σημεῖον³. Εἰς ἀνωτέρας ἐπιχώσεις οὐδὲν ἔχνος χαλκοῦ ἀνεκαλύφθη, ἢ δὲ ἐκ τῶν ἀνωτέρων στρωμάτων εἰς τὸ κατώτατα πῶσις αὐτῶν ἀπεκλείσθη ὑπὸ τοῦ ἀνασκάψαντος. Ἡ εἰς τὸ αὐτὸ σημεῖον ἀνεύρεσις ἀπάντων σχεδὸν τῶν ἀνακαλυφθέντων χαλκῶν ἀντικειμένων, διαφόρου χρήσεως, βραχιονίων περιδεραίου καὶ αἰχμηρῶν ἐργαλείων τοῦλάχιστον, δὲν εἶναι τυχαία, σαφῶς δὲ ὑποδεικνύει ὅτι ταῦτα δι' ὄρισμένην αἰτίαν καὶ παρ' ἀνθρωπίνης χειρὸς ἐτέθησαν οὕτως. Ὁ ἄρχων τοῦ συνοικισμοῦ καὶ οἱ περὶ αὐτὸν εἰς ἐποχὴν, κατὰ τὴν ὁποίαν ἐπιδρομαὶ ξένων φύλων ἦσαν συχναί, ὁ δὲ συνοικισμὸς ἐκινδύνευε νὰ καταστραφῆ, ἐπιθυμοῦντες νὰ προφυλάξωσι τὰ ἱερὰ καὶ πολυτιμότερα τῆς πολιτείας σκεύη ἀπὸ τὰς ἀρπακτικὰς τῶν ἐπερχομένων ἐχθρῶν διαθέσεις κατέχωσαν ταῦτα ἐντὸς τοῦ ἐδάφους. Καὶ ἵνα μὴ ἀνακαλυφθῶσι κατὰ τὴν ὑπὸ τῶν ἐπιδρο-

¹ Revue des Études Grecques, 1912 σ. 276.

² Πρὸβλ. Τὸ περὶ χρονολογίας κεφάλαιον.

³ Exactement, en effet, . . . sur le sol vierge, je trouvai, EN UN ENDROIT, des bracelets de cuivre, avec des instruments pointus . . . Ailleurs encore, il y avait deux petits poignards de cuivre, tout à fait semblables pour la forme à ceux qui ont été trouvés en Crète dans la couche protominoenne. . . . Je signalerai encore un ciseau de cuivre ayant appartenu à quelque tailleur de pierre ou à quelque charpentier. G. Sotériadès ἐν Rev. des Et. gr. 1912 σ. 276.

μέων συνήθως γιγνομένην ἐξέτασιν τῶν δαπέδων τῶν οἰκιῶν καὶ ἀνακτόρων, κατέχωσαν ταῦτα ὅσον ἠδύναντο βαθύτερον, τὰ ἀπέθεσαν δηλαδὴ ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ βράχου, τὸν ὁποῖον συνήντησαν ὑπὸ τὴν νεολιθικὴν ἐπίχωσιν. Τὰ ἀνακαλυφθέντα λοιπὸν χαλκᾶ ἀντικείμενα, κατὰ τὴν ἀντίληψίν μου, ἀποτελοῦσι θησαυρόν, τὸν ὁποῖον περὶ τὸ τέλος τῆς νεολιθικῆς ἐποχῆς κατέχωσαν. Ὁ θησαυρὸς οὗτος περιῆλθεν εἰς τὴν κατοχὴν τῶν κατοίκων τῆς Ἀγίας Μαρίνης περὶ τὸ τέλος τῆς νεολιθικῆς ἐποχῆς καὶ ἡ παρουσία του ὀφείλεται εἰς τὰς βεβαίαις ἐμπορικὰς συναλλαγὰς τῶν κατοίκων τῆς κεντρικῆς Ἑλλάδος μετὰ τῶν κατοίκων τῆς νοτίου Ἑλλάδος καὶ τῶν νήσων.

Ἡ ἀνωτέρω ἐξήγησις εἶναι πιθανή, ἀλλ' ὡς ἤδη ἐδηλώθη ἡ σχέσις τῶν χαλκῶν πρὸς τὰ νεολιθικὰ εὐρήματα δὲν δύναται νὰ καθορισθῇ πρὸ τῆς τελείας τοῦ συνοικισμοῦ ἀνασκαφῆς.

Εἰς τὰ εὐρήματα καταλέγεται καὶ κρανίον ἀνθρώπινον. Καὶ τοῦτο παρουσιάζει σπουδαιότατα προβλήματα, τὰ ὁποῖα ἔνεκα τῆς ἁλλείψεως σαφῶν πληροφοριῶν περὶ τοῦ στρώματος καὶ τοῦ περιβάλλοντος, εἰς τὸ ὁποῖον ἀνευρέθη, παραμένουσιν ἅλυστα. Ὁ ἀνασκάψας ὑποθέτει ὅτι καὶ ὁ λοιπὸς σκελετὸς θὰ ἀνευρεθῇ, ἐὰν ὁ συνοικισμὸς πλήρως ἀνασκαφῆ.

6. *Προϊστορικὰ εὐρήματα ἐν τῇ λοιπῇ Φωκίδι.*— Δεῖψανα χαλκῆς ἐποχῆς ἀνευρέθησαν ἐν τῇ Σχιστῇ ὁδῷ παρὰ τὸ Μνημεῖον Μέγα¹. Ἀποτελοῦνται ἐκ τεμαχίων μονοχρῶμων χειροποιήτων ἀγγείων καὶ ἀγκυροειδῶν πηλίνων ἀντικειμένων ὁμοιοζόντων πρὸς τὰ ἐν Σέσκλῳ ἀνακαλυφθέντα. Ἐν Δελφοῖς ἀνευρέθησαν ὑπὸ τὸ ἱερόν τοῦ Ἑρμοῦ τεμάχια νεολιθικῶν ἀγγείων κατὰ τὰς ὑπὸ τῆς Γαλλικῆς Σχολῆς γενομένας ἀνασκαφάς², τὰ ὁποῖα παραμένουσιν ἀδημοσίευστα. Περὶ δὲ τὸ ἱερόν τοῦ Ἀπόλλωνος ἀνευρέθησαν καὶ διάφορα λίθινα ἐργαλεῖα καλῶς λελεασμένα. Ὁ Wace καὶ ὁ Thompson ἀναφέρουσι τεμάχια προϊστορικῶν ἀγγείων, τὰ ὁποῖα ἀνευρέθησαν ἐν Δαυλίδι³.

7. *Συμπεράσματα περὶ τοῦ νεολιθικοῦ τῆς Φωκίδος πολιτισμοῦ.*— Ὡς ἐκ τῆς φύσεως τῶν ἀνασκαφῶν χαρακτηριστικὰ τοῦ νεολιθικοῦ πολιτισμοῦ τῆς Φωκίδος στοιχεῖα δύναται νὰ θεωρηθῶσιν μόνον τὰ ἀνακαλυφθέντα πολυάριθμα τεμάχια ἀγγείων. Ταῦτα περιλαμβάνουσι:

Μονόχρωμα ἀγγεῖα ἐκ καθαροῦ πηλοῦ, μετὰ λεπτῶν τοιχωμάτων καὶ καλῶς ἐστιλβωμένης λείας σπανίως ὑπερύθρου, συχνότερον δὲ μελανοτέφρου, ἐπιφανείας κοσμουμένης συνήθως διὰ λείων στρογγύλων ὀγκωμάτων, «κεφα-

¹ Ἐφ. Ἀρχ. 1908, σ. 65.

² J. H. S. 1925, σ. 219.

³ P-T, σ. 201-202.

λῶν ἤλων». Ἀγγεῖα μετὰ μελανοτέφρου ἐπιφανείας ἀνευρέθησαν καὶ ἐν τοῖς συνοικισμοῖς τῆς πεδιάδος τοῦ Σπερχειοῦ καὶ τῆς Θεσσαλίας¹, ἀποτελοῦσι δὲ τὸν ῥυθμὸν Α 5. Κατὰ τὴν τελειότητα τῆς κατεργασίας καὶ κατὰ τὰ σχήματα τῶν ἀγγείων τὰ μονόχρωμα ἀγγεῖα τῆς Φωκίδος ὁμοιάζουσι πρὸς τὰ Θεσσαλικά τοῦ ῥυθμοῦ Α 1, ὁ δὲ διάφορος αὐτῶν χρωματισμὸς δύναται νὰ ἀποδοθῇ εἰς τὸν διάφορον κατὰ τόπους τρόπον ὀπτήσεως².

Γραπτὰ ἀγγεῖα³:

α. Ἀγγεῖα μετὰ πλουσίας διακοσμήσεως χρώματος λαμπροῦ ἐρυθροῦ ἐπὶ ὑπολεύκου ἐπιχρίσματος, καλύπτοντος ὀλόκληρον τὴν ἐπιφάνειαν τῶν ἀγγείων (ὁμάς Χαιρωνείας γ 2). Ἡ χαρακτηριστικὴ τῶν ἀγγείων τῆς Φωκίδος διακόσμησις ἀποτελεῖται ἐκ παχειῶν βοστρυχοειδῶν παραλλήλων γραμμῶν, ἐκ τεθλασμένων παχειῶν γραμμῶν σχηματιζουσῶν συνήθως ῥόμβους καὶ τρίγωνα πληρούμενα ὑπὸ λεπτῶν κατακορύφων καὶ ὀριζοντίων γραμμῶν τεμνομένων εἰς μικρότατα τετραγωνίδια⁴ (ὡς εἰκ. 57 - 61). Κοσμήματα ἀβακοειδῆ, ῥομβοειδῆ, ὡς καὶ ἕτερα προερχόμενα ἐξ ἀραιῶς καὶ πυκνῶς τεθλασμένων γραμμῶν εἶναι ἐπίσης συνήθη. Γραπτὰ ἀγγεῖα τῆς ὁμάδος ταύτης ἀνεκαλύφθησαν εἰς πάντας τοὺς ἀνασκαφέντας Φωκικοὺς συνοικισμοὺς. Ἀλλὰ ἀγγεῖα μετὰ παρομοίου διακοσμήσεως, καί, φυσικῶς, τοπικῶν διαφορῶν, ἀνευρέθησαν εἰς τοὺς συνοικισμοὺς τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς πεδιάδος τοῦ Σπερχειοῦ καὶ ὑπήχθησαν εἰς τὸν ῥυθμὸν Α 3 β. Κατὰ ταῦτα καὶ τὰ Φωκικὰ ἀγγεῖα τῆς ὁμάδος ταύτης (ὁμάς Χαιρωνείας γ 2) δύναται νὰ ὑπαχθῶσιν εἰς τὸν ῥυθμὸν Α 3 β.

β. Γραπτὰ ἀγγεῖα μετὰ ὑπερύθρου ὑποκιτρίνου ἐπιφανείας καὶ διακοσμήσεως χρώματος ἀμαυροῦ καστανοῦ (ὁμάς Χαιρωνείας γ 3). Ἡ διακόσμησις ἀποτελεῖται ἐκ κλαδοειδῶν καὶ γραμμικῶν σχημάτων. Ἀγγεῖα τῆς ὁμάδος ταύτης ἀνευρέθησαν ἐπίσης εἰς ἅπαντας τοὺς ἀνασκαφέντας συνοικισμοὺς τῆς Φωκίδος. Ἀλλὰ ὅμοια ἀγγεῖα περιλαμβάνονται εἰς τὸν Θεσσαλικὸν ῥυθμὸν Β 3 γ τῆς νεωτέρας νεολιθικῆς ἐποχῆς καὶ ἀπεδόθησαν εἰς τοὺς ἀρχαιοτέρους κατοίκους τοὺς παραμείναντας εἰς Θεσσα-

¹ Πρβλ. ἀνωτέρω σ. 48, 10 ἐξ. καὶ Ρ-Τ σ. 15 καὶ 172.

² Ἐχει ἤδη ἀποδειχθῆ ὅτι ὁ κεραμόχρους τοῦ πηλοῦ χρωματισμὸς ὀφείλεται εἰς τὴν παρουσίαν ὀξυγόνου; ὁ δὲ μελανὸς εἰς τὴν τοῦ ἀνθρακικοῦ ὀξέως κατὰ τὴν ὥραν τῆς ὀπτήσεως. Οἱ κεραμοῦργοι ἠδύνατο τεχνικῶς νὰ παρασκευάζωσι τὴν παρουσίαν ταύτην τοῦ ὀξυγόνου κατὰ τὴν ὥραν τῆς ὀπτήσεως, τὸ τοιοῦτον ὁμως ἀπῆται μεγάλην τεχνικὴν ἰκανότητα. Πρβλ. Κορακοῦ, σ. 7 σημ. 1.

³ Δυστυχῶς τὰ ἀγγεῖα ταῦτα δὲν ἔχουσι λεπτομερῶς δημοσιευθῆ.

⁴ Πρβλ. διάκρισιν τύπου διακοσμήσεως ἀνωτέρω σ. 54.

λίαν μετὰ τὴν ἀπὸ βορρᾶ εἰσβολὴν τῶν φορέων τῆς σείρας καὶ λοιπῶν νέων νεολιθικῶν στοιχείων. Ὅθεν καὶ τὰ γραπτὰ τῆς Φωκίδος ἀγγεῖα τῆς ομάδος ταύτης, ὁμᾶς Χαιρωνείας γβ, περιλαμβάνομεν εἰς τὸν ὄρθμὸν Ββγ.

γ. Ἀγγεῖα μετὰ γραμμικῶν κοσμημάτων πορφυρῶν καὶ μελανῶν ἐπὶ ὑπολεύκου ἐπιφανείας. Καὶ ἀγγεῖα τῆς ομάδος ταύτης ἀνευρέθησαν εἰς ἅπαντας τοὺς ἀνασκαφέντας Φωκικοὺς συνοικισμοὺς, ἀποτελοῦσι δὲ τὴν ομάδα γδ. Ἡ διακόσμησις αὐτῶν ἀποτελεῖται ἐκ συστημάτων παραλλήλων γραμμῶν πληρουμένων στιγμῶν καὶ θλωμένων εἰς ἀμβλείας γωνίας. Ἀλλὰ ὁ Θεσσαλικὸς ὄρθμὸς Ββδ περιλαμβάνει ὅμοια ἀγγεῖα, ἅτινα ἀνευρέθησαν ἐν τῇ κεντρικῇ καὶ δυτικῇ Θεσσαλίᾳ, τῇ περιοχῇ δηλαδὴ τῇ κατεχομένη κατὰ τὴν νεωτέραν νεολιθικὴν ἐποχὴν ὑπὸ τῶν ἀρχαιοτέρων κατοίκων τῆς Θεσσαλίας. Ὅθεν ἀγγεῖα τῆς Φωκικῆς ομάδος γδ περιλαμβάνομεν εἰς τὸν ὄρθμὸν Ββδ.

Δυνάμεθα ἐν ὀλίγοις νὰ εἴπωμεν ὅτι τὰ νεολιθικὰ τῆς Φωκίδος γραπτὰ ἀγγεῖα, καὶ τὰ χαρακτηριστικώτερα στοιχεῖα τοῦ νεολιθικοῦ πολιτισμοῦ τῆς Φωκίδος, ὁμοιάζουσι πολὺ πρὸς τὰ ἐν τῇ πεδιάδι τοῦ Σπερχειοῦ καὶ τῇ Θεσσαλίᾳ ἀνευρεθέντα (τῶν τοπικῶν διαφορῶν φυσικῶς πάντοτε ὑφισταμένων), ὑπάγονται δὲ εἰς τοὺς γνωστοὺς νεολιθικοὺς ὄρθμοὺς Αββ, Ββγ, καὶ Ββδ.

Εἰδώλια: Ἐλάχιστα σχετικῶς εἰδώλια ἀνεκαλύφθησαν. Ταῦτα παριστῶσιν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον γυναικας μεγάλης στεατοπυγίας, ἔχουσι μακρὸν σχετικῶς πρὸς τὸ σῶμα λαιμὸν καὶ παρουσιάζουσι πλείστας πρὸς τὰ Θεσσαλικά ὁμοιότητας.

Οἰκήματα: Ὡς ἐκ τῆς φύσεως τῶν ἀνασκαφῶν ἦτο ἀδύνατον νὰ καθορισθῇ τὸ σχῆμα καὶ ἡ κατασκευὴ τῶν νεολιθικῶν οἰκημάτων τῆς Φωκίδος. Εἶναι ὅμως πιθανὸν ὅτι τὰ νεολιθικὰ οἰκήματα καὶ τῆς περιοχῆς ταύτης, ὡς τὰ τοῦ Σέσκλου, ἦσαν καλύβαι κατασκευασμένοι ἐκ κλάδων δένδρων.

Αἰχμαὶ δοράτων, λεπίδες ἐξ ὀψιανοῦ, ἀξίνοι τῶν Θεσσαλικῶν τύπων ἐπίσης ἀνεκαλύφθησαν ἐν ἀφθονία.

Ἐκ τῆς μελέτης τῶν χαρακτηριστικῶν στοιχείων τοῦ νεολιθικοῦ πολιτισμοῦ τῆς Φωκίδος συνάγεται ὅτι:

1. Ὁ νεολιθικὸς τῆς Φωκίδος πολιτισμὸς ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων, ὅπου τὸ πρῶτον ἀπαντᾷ, μέχρι τῆς τελικῆς αὐτοῦ καταστροφῆς, παρουσιάζεται ὁμοειδῆς ἄνευ ἀποτόμων μεταβολῶν ἢ διακοπῆς ὀριζούσης τὸ τέλος τῆς ἀρχαιοτέρας καὶ τὴν ἀρχὴν τῆς νεωτέρας νεολιθικῆς ἐποχῆς. Τὰ τελειότατα γραπτὰ ἀγγεῖα τῶν κατωτάτων στρωμάτων τοῦ ὄρθμοῦ Αββ ἐξελίσσονται ὁμαλῶς εἰς τὰ ἀγγεῖα τῶν ὄρθμῶν Ββγ καὶ Ββδ καὶ τέλος βιαίως ἀντικαθίστανται ὑπὸ τῶν χαρακτηριστικῶν τῆς χαλκῆς ἐποχῆς ἀγγείων μετὰ πρωτο-

γόνου γανώματος, ἦτοι τῶν ἀγγείων Urfinnis. Ὁ πολιτισμὸς οὗτος τῆς Φωκίδος, ὡς ἀποδεικνύεται ἐκ τῆς κεραμεικῆς, ἐὰν δὲν εἶναι ὁ αὐτός, παρουσιάζει πλείστας ὁμοιότητας, πρὸς τὸν νεολιθικὸν πολιτισμὸν τῆς πεδιάδος τοῦ Σπερχειοῦ καὶ τῆς βορείου καὶ νοτιοανατολικῆς Θεσσαλίας τῆς ἀρχαιοτέρας νεολιθικῆς ἐποχῆς καὶ πρὸς τὸν τῆς κεντρικῆς καὶ δυτικῆς Θεσσαλίας τῆς ἀρχαιοτέρας καὶ νεωτέρας νεολιθικῆς ἐποχῆς. Ἔτι δὲ εἶναι ὁ αὐτὸς πρὸς τὸν Βοιωτικὸν πολιτισμὸν ὡς οὗτος παρουσιάζεται εἰς τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ Ὀρχομενοῦ.

2. Ὡς ἀπεδείχθη ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν ὁ νεολιθικὸς πολιτισμὸς τῆς Φωκίδος κατεστράφη βιαίως ὑπὸ φύλων, χαρακτηριστικὸν γνώρισμα τῶν ὁποίων ἦσαν τὰ ἀγγεῖα μετὰ πρωτογόνου μελανοῦ γανώματος, τὰ ἀγγεῖα Urfinnis.

3. Δυνάμεθα νὰ προσθέσωμεν ὅτι αἱ ἀνασκαφαὶ τῶν Φωκικῶν συνοικισμῶν παρέσχον σαφῆ εἰκόνα οὐ μόνον τῆς νεολιθικῆς τῆς περιοχῆς ταύτης ἐποχῆς ἀλλὰ καὶ ὀλοκλήρου τῆς προϊστορικῆς περιόδου.

ΝΟΤΙΟΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΕΛΛΑΣ

Γ. Βοιωτία.

1. Συνοικισμὸς τοῦ Ὀρχομενοῦ.

Σπουδαιότατα προϊστορικὰ λείψανα ἀνεσκάφησαν ὑπὸ τῆς Βαυαρικῆς ἀποστολῆς διὰ τοῦ Furtwaengler καὶ Bulle τῷ 1903 καὶ 1905 ἐν Ὀρχομενῷ τῆς Βοιωτίας ὅπου τῷ 1880-81 ὁ Schliemann εἶχε προβῆ εἰς δοκιμαστικὰς σκαφὰς¹. Δυστυχῶς τὰ εὐρήματα, ἐκτὸς τῶν ἀρχιτεκτονικῶν, δὲν ἐδημοσιεύθησαν εἰσέτι², παρουσιάζουσιν ὅμως τελείαν ὁμοιότητα πρὸς τὰ εὐρήματα τῶν Φωκικῶν συνοικισμῶν.

Ἡ ὅλη ἐπίχωσις, ὡς καὶ ἡ τοῦ συνοικισμοῦ τῆς Ἁγίας Μαρίνης ἐν Φωκίδι, ἀποτελεῖται ἐκ τεσσάρων στρωμάτων.

Πρῶτον στρωῶμα.

Τὸ πρῶτον καὶ κατώτατον στρωῶμα, ἀνῆκον εἰς τὴν νεολιθικὴν ἐποχὴν, περιέχει πλείστα τεμάχια ἀγγείων καὶ λείψανα καλυβῶν. Τὰ ἀγγεῖα παρουσιάζουσι πλείστας ὁμοιότητας πρὸς τὰ Θεσσαλικά, εἶναι δὲ τὰ αὐτὰ πρὸς τὰ Φωκικά καὶ περιλαμβάνουσι:

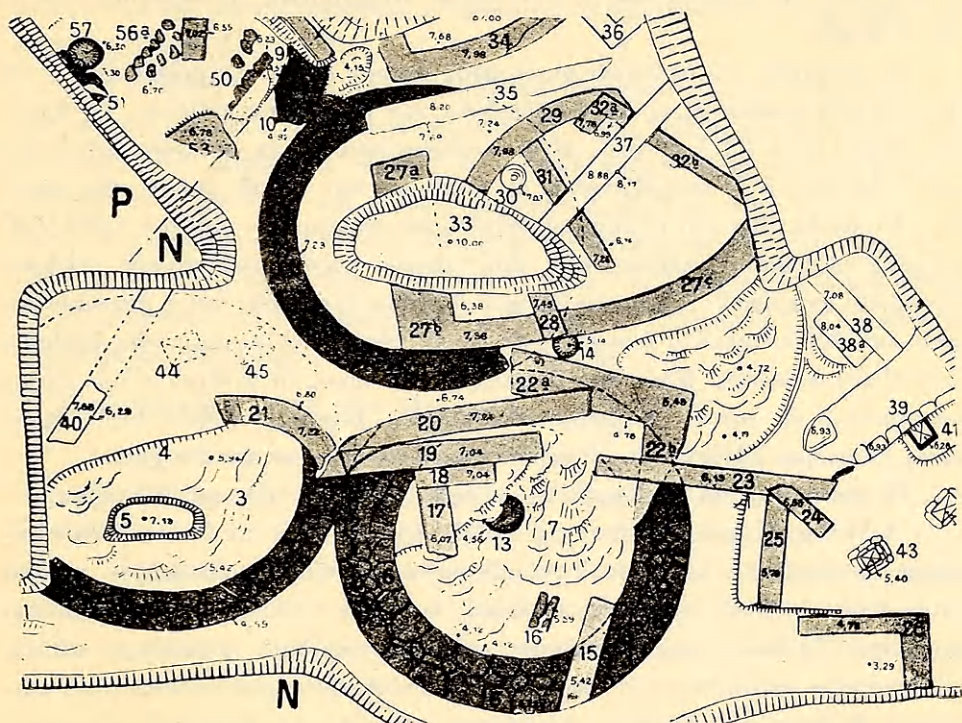
I. Μονόχρωμα ἀγγεῖα, μετὰ στυλπνῆς ἐπιφανείας χρώματος μελανοῦ, κεκοσμημένης διὰ λείων καὶ στρογγύλων ὀγκωμάτων, «κεφαλῶν ἤλων», λεπτῶν

¹ J. H. S. 1881 σ. 122.

² H. Bulle. Orchomenos, I. καὶ P-T. σ. 192.

τοιχωμάτων καὶ καλῆς ὀπτήσεως. Τὰ ἀγγεῖα ταῦτα ἀνήκουσιν εἰς τὸν ὄρυθμὸν Α 5, εἶναι δὲ χειροποίητα.

II. Γραπτὰ ἀγγεῖα μετὰ τῆς χαρακτηριστικῆς τῆς ἀρχαιοτέρας νεολιθικῆς ἐποχῆς ἐρυθρᾶς διακοσμήσεως ἐπὶ λευκοῦ ἐπιχρίσματος, ὄρυθμοῦ Α 3 β. Ἡ διακοσμησις ἀποτελουμένη ἐκ τεθλασμένων γραμμῶν, κιγκλιωτῶν, ῥομβοειδῶν

Εἰκ. 65. Θεμέλια καλυβῶν Ὀρχομενοῦ (= Bulle, Orchomenos I, πίν. IV).

καὶ ἀβακοειδῶν κοσμημάτων, εἶναι ὁμοία πρὸς τὴν τῶν γραπτῶν ἀγγείων τῆς Φωκίδος.

Τὰ οἰκήματα τοῦ πρώτου στρώματος ἦσαν κυκλικαὶ καλύβαι διαμέτρου 2.10 μέχρις 6 μέτρων (εἰκ. 65). Τὰ θεμέλια αὐτῶν, πάχους ἑνὸς περίπου μέτρου, εἶναι κατεσκευασμένα ἐκ μικρῶν λίθων καὶ πηλοῦ, φαίνεται δ' ὅτι ὑπεβάσταζον πλινθίνους τοίχους στενουμένους πρὸς τὰ ἄνω. Τὸ σχῆμα τῆς στέγης εἶναι ἀβέβαιον, τὸ δὲ δάπεδον ἀπετελεῖτο ἐκ κοπανιστῆς γῆς.

Δεύτερον στρῶμα.

Χαρακτηριστικὰ τοῦ στρώματος τούτου ἀγγεῖα εἶναι τὰ μετὰ πρωτογόνου γανώματος γνωστὰ ὑπὸ τὸ ὄνομα Ufirnis. Ταῦτα εἶναι τελείως διάφορα

τῶν ἀγγείων τοῦ προηγουμένου στρώματος, παρουσιάζονται δὲ ἀποτόμως καὶ ἄνευ μεταβατικοῦ σταθμοῦ, ὡς καὶ ἐν Λιανοκλαδίῳ καὶ Ἁγία Μαρίνη. Τὸ τοιοῦτον δύναται νὰ ἀποδοθῆ εἰς εἰσβολὴν νέων φύλων καταλαβόντων περὶ τὰς ἀρχὰς τῆς περιόδου τὸν Ὀρχομενόν. Ὅλιγα γραπτὰ ἀγγεῖα μετὰ λεπτῶν γραμμικῶν λευκῶν κοσμημάτων ἐπὶ μελανοτέφρου ἐδάφους, ὁμοιάζοντα πρὸς τὰ Κρητικὰ καὶ ἐσφαλμένως ὀνομασθέντα Καμαραϊκά, ἀνευρέθησαν μετὰ τῶν Urfirnis.

Τὰ οἰκήματα τοῦ δευτέρου στρώματος ἔχουσι σχῆμα τετράπλευρον μετὰ τῆς μιᾶς τῶν στενῶν πλευρῶν ἀψιδοειδοῦς καὶ τῆς ἐτέρας εὐθείας. Τὰ θεμέλια, πάχους 0.50-0.60 μέτρων, εἶναι κατεσκευασμένα ἐκ μικρῶν λίθων καὶ πηλοῦ, ἐπὶ τούτων δ' ἔστηρίζοντο οἱ ἐκ καλάμων καὶ πηλοῦ τοῖχοι τῆς καλύβης. Ἐν τῷ δαπέδῳ τῶν οἰκημάτων εὐρέθησαν ἐσκαμμένοι βόθροι, 0.80-0.90 μ., μετὰ τοιχωμάτων κεχρισμένων διὰ παχέος στρώματος πηλοῦ, πλήρεις τέφρας καὶ ἀνθράκων. Ἐλάχιστα τεμάχια ἀγγείων Urfirnis, ὅσα κατοικιδίων ζώων καὶ λίθινα ἐργαλεῖα ἀνευρέθησαν ἐν τῇ τέφρᾳ. Ὁ σκοπὸς τῶν βόθρων εἶναι εἰσέτι ἄγνωστος. Κατὰ τὴν ἀντίληψίν μου ὅμως οἱ βόθροι οὗτοι ἐχρησιμοποιοῦντο ὡς ἱπνοί. Οἱ βόθροι ἀποτελοῦσι χαρακτηριστικὸν τοῦ στρώματος γνώρισμα. Τὸ δεύτερον στρώμα ἀνήκει εἰς τὴν χαλκῆν ἐποχὴν.

Τὸ τρίτον στρώμα περιλαμβάνει λείψανα διάφορα τῶν τοῦ δευτέρου.

Ἀγγεῖα. Χαρακτηριστικὰ τῆς ἐποχῆς ἀγγεῖα εἶναι τὰ ὑπὸ τοῦ Schliemann ὀνομασθέντα Μινύεια. Ταῦτα ἔχουσιν, ὡς εἶδομεν ἄνωτέρω, χρῶμα φαιόν, ἀφὴν λιπαράν, σχήματα μεταλλικά, τοιχώματα λεπτά, εἶναι δὲ πάντα τροχήλατα. Τὰ ἐν τῷ τρίτῳ στρώματι τοῦ Λιανοκλαδίου εὐρεθέντα, τὰ εἰς μεταγενέστερα στρώματα τῶν Θεσσαλικῶν συνοικισμῶν καὶ τὰ εἰς τὴν ὑψηλοτέραν ἐπίχωσιν τοῦ δευτέρου στρώματος τῆς Ἁγίας Μαρίνης ἀνακαλυφθέντα Μινύεια ἀγγεῖα ὁμοιάζουσι τελείως πρὸς τὰ τοῦ Ὀρχομενοῦ. Μετὰ τῶν Μινυείων ἀνευρέθησαν καὶ ἄλλα ἀγγεῖα ἀνήκοντα εἰς τὸν ὄρθρον τῶν ἀμαυροχρῶμων.

Ἐλάχιστα ἴχνη οἰκημάτων ἀνεκαλύφθησαν, παρουσιάζοντα διάφορα τοῦ προηγουμένου στρώματος σχήματα. Ταῦτα ἔχουσι σχῆμα τετράπλευρον καὶ ἀποτελοῦνται ἕξ ἐνὸς ἢ περισσοτέρων δωματίων καὶ αὐλῆς. Οἱ τοῖχοι κατεσκευασμένοι ἐκ πλίνθων στηρίζονται ἐπὶ λιθίνων θεμελίων εἶναι δ' ἔσωθεν διὰ πηλοῦ κεχρισμένοι. Οἱ εὐρεθέντες τάφοι εἶναι κιβωτιόσχημοι κατεσκευασμένοι ἐκ πλακῶν ἢ κτιστοὶ ἐκ πλίνθων. Περιελάμβανον, ὡς οἱ Θεσσαλικοί, ἐλάχιστα κτερίσματα, τὰ σπουδαιότερα τῶν ὁποίων ἦσαν δακτύλιοι ἐκ χαλκοῦ, Μινύεια καὶ ἀμαυροχρῶμα ἀγγεῖα.

Μετὰ τὸ τέλος τοῦ τρίτου στρώματος, ἢ τῆς μέσης χαλκῆς ἐποχῆς, εἰς

τὴν ὁποίαν τὸ στρώμα ἀνήκει, ὁ Ὄρχομενὸς καθίσταται Μυκηναϊκὴ πόλις καὶ πάντα τὰ εὐρήματα τοῦ τετάρτου στρώματος ἀνήκουσιν εἰς τὴν Μυκηναϊκὴν, ἢ νεωτέραν χαλκὴν ἐποχὴν, καθὼς καὶ ὁ θολωτὸς τάφος ὁ γνωστὸς ὡς «Θησαυρὸς τοῦ Μινύου».

Ἀνακεφαλαιοῦντες τὰ ἐκ τοῦ Ὄρχομενοῦ εὐρήματα, τὰ σπουδαιότερα μέχρι σήμερον ἀνακαλυφθέντα λείψανα τοῦ Βοιωτικοῦ νεολιθικοῦ πολιτισμοῦ, παρατηροῦμεν ὅτι:

Τὰ ἀνήκοντα εἰς τὸ πρῶτον στρώμα ἀνάγονται εἰς τὴν νεολιθικὴν ἐποχὴν καὶ ὁμοιάζουσι πρὸς τὰ εὐρήματα τῆς αὐτῆς ἐποχῆς τῆς Φωκίδος καὶ τῆς πεδιάδος τοῦ Σπερχειοῦ, ἔχουσι δὲ στενὴν σχέσιν πρὸς τὰ Θεσσαλικά. Τὰ λείψανα τοῦ δευτέρου καὶ τρίτου στρώματος εἶναι τὰ αὐτὰ πρὸς τὰ ἐκ τῶν ἰδίων στρωμάτων προερχόμενα λείψανα τῶν συνοικισμῶν Ἀγίας Μαρίνης καὶ Λιανοκλαδίου. Καὶ ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν ἄρα τοῦ Ὄρχομενοῦ ἀποδεικνύεται ὅτι ὁ προϊστορικὸς πολιτισμὸς τῆς πεδιάδος τοῦ Σπερχειοῦ, τῆς Φωκίδος καὶ τῆς βορείου Βοιωτίας τοῦλάχιστον ἦτο ὁμοειδής.

2. Συνοικισμοὶ περὶ τὴν Κωπαΐδα.

Δοκιμαστικαὶ σκαφαὶ εἰς διάφορα περὶ τὴν Κωπαΐδα σημεία, γεγόμεναι ὑπὸ τῆς Βαναρικής ἀποστολῆς ἔφερον εἰς φῶς τεμάχια νεολιθικῶν ἀγγείων ὁμοίων πρὸς τὰ τοῦ Ὄρχομενοῦ¹. Ἐν Πολυγύρῳ, πρὸς βορρᾶν τοῦ Ὄρχομενοῦ, ἀνευρέθησαν τεμάχια μονοχρῶμων, μετὰ μελανῆς ἐπιφανείας κοσμομένης ὑπὸ στρογγύλων λείων ὀγκωμάτων καὶ γραπτῶν ἀγγείων, μετὰ τῆς χαρακτηριστικῆς νεολιθικῆς ἐρυθρᾶς διακοσμήσεως ἐπὶ λευκοῦ ἐπιχρίσματος, ὡς καὶ ἀμαυρόχρωμα καὶ Μυκηναϊκά.

Ἐν Πύργῳ ἀνευρέθησαν τεμάχια Μινυείων καὶ Μυκηναϊκῶν ἀγγείων, κιβωτιόσχημοι τάφοι καὶ μαρμάρινον στεατόπυγον εἰδῶλιον τοῦ γνωστοῦ Θεσσαλικοῦ τύπου.

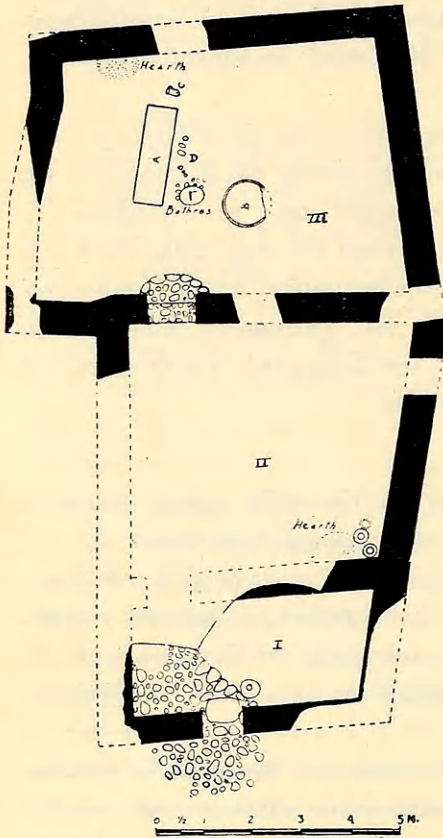
Ἀφθονα νεολιθικὰ ἀγγεῖα, μονόχρωμα καὶ γραπτὰ μετ' ἐρυθρᾶς ἐπὶ λευκοῦ ἐπιχρίσματος διακοσμήσεως, ὡς καὶ μαχαιρίδια ἐξ ὀψιανοῦ καὶ μικρὰ λίθιναι ἀξίναι ἀνευρέθησαν ἐν τῇ παρὰ τὸν Πύργον Μαγούλῃ. Ἡ Μαγούλα αὕτη ἀσφαλῶς εἶναι νεολιθικὸς συνοικισμὸς ἐγκαταλειφθεὶς περὶ τὸ τέλος τῆς ὑπὸ τοῦ πρώτου στρώματος τοῦ Ὄρχομενοῦ ὀριζομένης νεολιθικῆς ἐποχῆς.

3. Συνοικισμὸς Εὐτρήσεως.

Ἐλάχιστα λείψανα νεολιθικοῦ πολιτισμοῦ ἀνευρέθησαν εἰς νοτιωτέρας τῆς Βοιωτίας περιοχὰς μέχρι τοῦδε. Ἐν Εὐτρήσει, παρὰ τὰ σημερινὰ Παρα-

¹ P - T. σ. 196.

πούγκια, ἀνεσκάφη ὑπὸ τοῦ Fogg Art Museum τοῦ Πανεπιστημίου Harvard καὶ τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀμερικανικῆς Σχολῆς διὰ τῆς Δ^ος Hetty Goldman κατὰ τὰ ἔτη 1924, 1925 καὶ 1926, προϊστορικὸς συνοικισμὸς, τοῦ ὁποίου ἡ ἀρχὴ ἀνάγεται εἰς τὴν ἀρχαιοτέραν χαλκῆν ἐποχὴν¹. Εἰς τὴν νοτιάν τοῦ γηλόφου

Εἰκ. 66. Οἶκημα συνοικισμοῦ Εὐτρέσεως (= H. Goldman, εἰκ. 15).

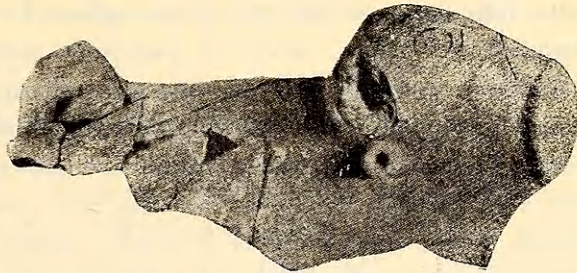
πλευρὰν καὶ εἰς τὰ κατώτατα στρώματα τῆς ἐπιχώσεως, ἀνεκαλύφθησαν ὀλίγα μικρὰ τεμάχια γραπτῶν ἀγγείων τοῦ νεολιθικοῦ ῥυθμοῦ Β3γ (Β3δ τοῦ Wace καὶ Thompson)², τεμάχια ἀγγείων χαρακτηριστικῶν τῆς λιθοχάλκου ἐποχῆς, ὡς καὶ ἀγγεῖα ἐγχάρακτα μετὰ διακοσμῆσεως ἀποτελουμένης ἐκ παραλλήλων γραμμῶν καὶ τριγωνικῶν τύπων. Μετὰ τῶν ἀνωτέρω, ἀλλ' εἰς ἀνωτέρας ἐπιχώσεις, ἀνεκαλύφθησαν ἀγγεῖα μετὰ ἐστιλβωμένης ἐπιφανείας καὶ μετὰ ἢ ἄνευ ἐπιχρίσματος ὡς καὶ ἀγγεῖα μετὰ πρωτογόνου μελανοῦ γανώματος, ἀγγεῖα Urfirnis. Ἀγγεῖα Urfirnis εἶχον ἀνακαλυφθῆ πρότερον εἰς στρώματα τῆς ἀρχαιοτέρας χαλκῆς ἐποχῆς ἐν τῇ κεντρικῇ Ἑλλάδι. Ἐγχάρακτα ὅμως καὶ ἀγγεῖα μετὰ ἢ ἄνευ ἐπιχρίσματος καὶ λείας ἐστιλβωμένης ἐπιφανείας τὸ πρῶτον νῦν ἀνακαλύπτονται ἐκτὸς τῆς Ἀργολίδος καὶ Κορινθίας καὶ ἐν τῇ κεντρικῇ Ἑλλάδι. Τὰ ἀγγεῖα τῆς λιθοχάλκου ἐποχῆς ὡς καὶ τὰ τῆς νεωτέρας νεολιθικῆς ἐποχῆς παρουσιάζουσιν ἰδιαίτερον πρό-

¹ Πρὸβλ. Excavations at Eutresis ὑπὸ Hetty Goldman, September 1927.

² Εἰς τὸν ῥυθμὸν Β3γ ἀνήκουσιν ἀγγεῖα μετὰ γραμμικῆς μελανῆς ἀμαυρᾶς διακοσμῆσεως ἐπὶ ἐρυθρᾶς ἐπιφανείας.

βορειοτέρων συνοικισμῶν τῆς Βοιωτίας καὶ Φωκίδος, δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν ὅτι οἱ πρῶτοι οἰκιστὰι τοῦ συνοικισμοῦ δὲν παρήγαγον ταῦτα, ἀλλ' ὅτι ἡ παρουσία τῶν νεολιθικῶν ἀγγείων ὀφείλεται μᾶλλον εἰς ἐπικοινωνίαν τοῦ νοτιωτέρου τούτου συνοικισμοῦ, ὅστις ἤδη εὐρίσκεται εἰς τὴν χαλκῆν ἐποχὴν, πρὸς τοὺς βορειοτέρους, εἰς τοὺς ὁποίους ἡ χρῆσις τοῦ χαλκοῦ δὲν ἦτο εἰσέτι γνωστή.

Τὰ ἀρχαιότερα οἰκήματα φαίνεται ὅτι εἶχον σχῆμα κυκλικὸν καὶ ὅτι ἦσαν κατεσκευασμένα ἐκ δερμάτων ἢ κλάδων. Τὰ δάπεδα, τὰ μόνον διασωθέντα, ἀπετελοῦντο ἐκ κοπανιστῆς γῆς. Τὰ χαρακτηριστικὰ οἰκήματα τῆς ἀρχαιοτέρας χαλκῆς ἐποχῆς εἶχον σχῆμα τετράπλευρον καὶ ἀπετελοῦντο ἐκ δύο ἢ περισσοτέρων δωματίων. Φαίνεται ὅτι εἶχον στέγην ἐπίπεδον κατεσκευασμένην ἐκ κλάδων κεκαλυμμένων ἔξωθεν διὰ παχέος στρώματος πηλοῦ. Τὰ σπουδαιότερα ἀνακαλυφθέντα λείψανα ἀνήκουσιν εἰς οἶκημα τῆς Β^ας περιόδου τῆς ἀρχαιοτέρας χαλκῆς ἐποχῆς (εἰκ. 66). Τὸ οἶκημα τοῦτο ἔχει

Εἰκ. 67. Ἀγγεῖον συνοικισμοῦ Εὐτρήσεως (= H. Goldman, εἰκ. 18).

ἀκανόνιστον τραπεζοειδὲς σχῆμα καὶ ἀποτελεῖται ἐκ τριῶν δωματίων. Εἰς τὸ ἐσώτατον τρίτον δωμάτιον (III ἐν εἰκ. 66) ἀνεκαλύφθησαν λείψανα καλῶς διατηρούμενα τετραπλεύρου κτίσματος, μήκους 1.40 μ., πλάτους 0.90 μ. καὶ ὕψους ὑπὲρ τὸ δάπεδον 0.50 μ., τὸ ὁποῖον κατὰ τὴν ἀνασκάψασαν ἦτο θρανίον ἢ ἐδωλίον. (A. ἐν εἰκ. 66). Εἰς τὸ δάπεδον τοῦ ἰδίου δωματίου ἀνεκαλύφθη κυκλικὸς δίσκος ἐκ πηλοῦ διαμέτρου 1 περίπου μέτρον ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ὁποίου ἀνευρέθησαν μερικὰ ὀστᾶ ζώων (B. ἐν εἰκ. 66). Μεταξὺ τοῦ δίσκου τούτου καὶ τοῦ ἐδωλίου ἀνεκαλύφθη βόθρος (Γ. ἐν εἰκ. 66) βάθους 0.30 μ. πλήρης τεμαχίων ἀγγείων. Πλησίον τοῦ θρανίου ἢ ἐδωλίου ἀνεκαλύφθη μέρος δοχείου ἀναπαριστῶντος ταῦρον (εἰκ. 67) μετὰ πεπλατυσμένου ὀύγχους, ὀφθαλμῶν καὶ ὀφθαλμῶν δι' ἐγχαράξεων δεδηλωμένων. Τὸ ἀγγεῖον τοῦτο, διαφέρον τῶν Μινωϊκῶν ὄντων, καθότι ἔχει ἐν μόνον ἄνοιγμα μετὰ πλατέων χειλέων εἰς τὸ ὀπισθεν αὐτοῦ μέρος, εἶναι τὸ ἀρχαιότατον ἀνευρεθὲν ἐν τῇ Ἠπειρωτικῇ Ἑλλάδι τοῦ εἴδους τούτου, μολονότι τοιαῦτα ἀγγεῖα ἀνεκαλύφθησαν ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ καὶ Κρήτῃ εἰς ἀρχαιότερα στρώματα. Ὡς ἐκ τοῦ χαρακτῆρος τῶν ἐν τῷ τρίτῳ δωματίῳ ἀνευρεθέντων λειψάνων, ἐδωλίου, βόθρου, κυκλοτεροῦς δίσκου, ὅστις ἴσως ἐχρησιμοποιεῖτο ἀντὶ θρησκευτικῆς τραπέζης, τεμαχίων ἀγγείων, ἢ ἀνασκάψασα θεωρεῖ τοῦτο ὡς τόπον λατρείας,

ὡς ἱερὸν, καὶ ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ὡς τὸ ἀρχαιότατον μέχρι σήμερον γνωστὸν ἱερὸν ἐν τῇ Ἡπειρωτικῇ Ἑλλάδι. Ἐπίσης ἀπεκαλύφθησαν δύο μικρὰ κτίσματα ἔλλειψοειδῆ ἀναγόμενα εἰς τὸ τέλος τῆς ἀρχαιοτέρας χαλκῆς ἐποχῆς.

Μεταξὺ τῶν μικροτέρων εὐρημάτων καταλέγονται ἀγκυροειδῆ κοσμήματα, ὁμοιάζοντά πρὸς τὰ ἐκ τοῦ Μνημείου Μέγα, τεμάχια πηλίνων ἀναπαραστάσεων ζώων, λίθινα, χαλκᾶ καὶ ὀστέϊνα ἐργαλεῖα καὶ κοσμήματα.

Τὸ τέλος τῆς ἀρχαιοτέρας χαλκῆς ἐποχῆς ὀρίζεται ὑπὸ τῆς τελείας τοῦ συνοικισμοῦ καταστροφῆς διὰ πυρός. Ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τοῦ ἀρχαιοτέρου ἰδρύθησαν νεώτεροι συνοικισμοί, τὰ χαρακτηριστικὰ τῶν ὁποίων εὐρήματα εἶναι ὅλως διάφορα τῶν τοῦ προηγούμενου. Τὰ οἰκήματα ἔχουσιν ἄλλοτε μὲν τετράπλευρον σχῆμα, ἄλλοτε δὲ μίαν τῶν μικροτέρων πλευρῶν ἀψιδοειδῆ. Τὰ ἀγγεῖα περιλαμβάνουσι Μινύεια καὶ μετὰ ἀμαυρᾶς γραμμικῆς διακοσμῆσεως (Mattmalerei). Ἐκ τῶν ἀνευρεθέντων σκελετῶν καταφαίνεται ὅτι οἱ νεκροὶ ἀπειθήντο εἰς λάκκους βάθους 0.50 - 0.60 μ., ἔσκαμμένους ὑπὸ τὸ δάπεδον τῶν καλυβῶν ἢ ἔξω αὐτῶν, εἰς τὴν γνωστὴν συνεσταλμένην στάσιν. Μικρὰ παιδιά ὅμως ἐτίθεντο ἢ μεταξὺ τοίχων δύο παρακειμένων οἰκιῶν, ἢ καὶ ἐντὸς τοῦ ὀπισθίου τοίχου τῆς ἰδίας καλύβης.

Μέχρι τοῦδε ὀλίγα λείψανα ἀναγόμενα εἰς τὴν νεωτέραν χαλκῆν ἐποχὴν (Late Helladic) ἀπεκαλύφθησαν. Ἐκ τῶν λειψάνων τῶν ἀναγομένων εἰς τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους καταφαίνεται ὅτι ὁ συνοικισμὸς κατῳκεῖτο μέχρι τῶν Βυζαντινῶν χρόνων.

4. Συνοικισμὸς Καδμείας.

Ἐπὶ τῆς Καδμείας καὶ ἐντὸς πλίνθων καὶ «γῆς κεραμίτιδος», ἣτις ἀπετέλει τὸ δάπεδον τοῦ Μυκηναϊκοῦ μεγάρου, τῆς «Οἰκίας τοῦ Κάδμου», ὁ καθηγητῆς Ἄ. Κεραμοπούλλος ἀνεκάλυψε τεμάχια χειροποίητων «προμυκηναϊκῶν» μονοχρῶμων ἀγγείων ὁμοιάζόντων πρὸς τὰ χειροποίητα ἀγγεῖα τῶν νεολιθικῶν συνοικισμῶν Χαιρωνείας καὶ Ἐλατείας τῆς «πρώτης ὁμάδος»¹. Τὰ τεμάχια ταῦτα ὑποδεικνύουσι πιθανῶς ὅτι πλησίον τῆς Καδμείας ὑπῆρχε νεολιθικὸς συνοικισμὸς.

Δοκιμαστικαὶ σκαφαὶ γενόμεναι ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ Ἄ. Κεραμοπούλλου εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Μουσείου Θηβῶν ἔφερον εἰς φῶς προϊστορικὰ λείψανα ἐπιβεβαιοῦντα τὴν ὑπαρξίν νεολιθικοῦ συνοικισμοῦ ἐπ' αὐτῆς τῆς Καδμείας².

¹ Ἐφ. Ἀρχ. 1909, σ. 96.

² Προβλ. Ἄ. Δ. Κεραμοπούλλου, «Θηβαϊκά», ἐν Ἀρχ. Δελτ. 1917, σ. 2 ἔξ. Πρὸς τὸν καθηγητὴν Ἄ. Κεραμοπούλλον, ὁ ὁποῖος μοὶ ὑπέδειξε τὰ ἐκ τῶν σκαφῶν τοῦ μουσείου Θηβῶν προελθόντα νεολιθικὰ εὐρήματα, ἐκφράζω τὰς θερμὰς μου εὐχαριστίας.

Τὰ λείψανα ταῦτα περιλαμβάνουσι μονόχρωμα καὶ γραπτὰ χειροποίητα ἀγγεῖα. Τῶν γραπτῶν ἄλλα μὲν ἔχουσιν ἐπιφάνειαν ὑποκίτρινον καὶ γραμμικὴν διακόσμησιν χρώματος καστανοῦ, ἄλλα δὲ ἐπιφάνειαν ἐρυθροπὴν καὶ διακόσμησιν χρώματος «σοκολάτας». Ἡ διακόσμησις ἀποτελεῖται ἐξ «ἀλύσεως ῥόμβων ἔσκιασμένων διὰ τεινομένων γραμμῶν», ἐξ «ἐλικοειδῶν γραμμῶν» καὶ ἐκ «πλατειῶν ζωνῶν περιβαλλουσῶν γραμμὰς καὶ μικρὰ τετραγωνίδια σχηματιζόμενα διὰ καθέτων γραμμῶν». Τὰ γραπτὰ ταῦτα ἀγγεῖα ἀνάγονται εἰς τὴν νεωτέραν νεολιθικὴν ἐποχὴν καὶ δύνανται νὰ ὑπαχθῶσιν ὑπὸ τὸν ὄυθμὸν Β3γ. Τελεία σκαφή τοῦ χώρου θὰ ἀποκαλύψῃ ὀλόκληρον τὸν νεολιθικὸν συνοικισμὸν καὶ θὰ ἀποδείξῃ ὅτι ἡ Καδμεία κατῳκεῖτο πολὺ πρὸ τῆς θρυλουμένης ἐλεύσεως τῶν Φοινίκων.

Δ. Ἀττικὴ καὶ Μεγαρίς.

Ἐν Ἀφίδναις, Θορικῷ, Μενιδίῳ, Σπάτῳ, Μαρκοπούλῳ, Βραυρῶνι, Ἐλευσίνι, ἀνεκαλύφθησαν ἀφθονα προϊστορικὰ λείψανα, ἀναγόμενα εἰς τὰς διαφόρους περιόδους τῆς χαλκῆς ἐποχῆς¹. Ἐπ' αὐτῆς τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν καὶ πλησίον τοῦ Ἐρεχθείου μικρὰ σκαφή γενομένη ὑπὸ τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀμερικανικῆς Σχολῆς Κλασικῶν Σπουδῶν ἔφερεν εἰς φῶς τεμάχια ἀγγείων τῆς ἀρχαιότερας, μέσης καὶ νεωτέρας χαλκῆς ἐποχῆς² (Early, Middle καὶ Late Helladic). Μεταξὺ δὲ τοῦ Ὀρδείου τοῦ Ἡρώδου τοῦ Ἀττικοῦ καὶ τοῦ Ἀσκληπιείου ἀπεκαλύφθη τῷ 1899 τύμβος «προμυκηναϊκός» περιέχων ἕξ νεκροὺς εἰς δύο στρώματα, τὸ κατώτατον τῶν ὁποίων ἔκειτο ἐπὶ στερεοῦ ἑδάφους³. Μεταξὺ τῶν νεκρῶν τοῦ ἀνωτέρου στρώματος εὐρέθησαν ὀκτὼ αἰχμαὶ βελῶν ὁμοιάζουσαι πρὸς τὰς ἐν Σέσκλῳ καὶ Διμηνίῳ ἀνευρεθείσας⁴ εἰς στρώματα τῆς λιθογάλκου ἐποχῆς, τρεῖς λεπίδες ἐξ ὀψιανοῦ, μία «ἀγάνωτος χειροποίητος λάγυνος» ὡς καὶ τεμάχια «λυδικῶν», προφανῶς Μινυείων, ἀγγείων. Ὁ τύμβος οὗτος, ὡς καὶ τὰ εὐρήματα, ὁμοιάζοντα πρὸς τὰ τοῦ τρίτου στρώματος τοῦ Ὀρχομενοῦ, ἀνάγονται εἰς τὴν μέσην χαλκῆν ἐποχὴν.

Ἀρχαιότερα τῶν εὐρημάτων τούτων, ἀναγόμενα εἰς τὴν νεολιθικὴν ἐποχὴν, ἀνευρέθησαν εἰς ἀνασκαφὰς ἐνεργηθείσας τῷ 1922 ὑπὸ τῆς ἐν Ἀθήναις Ἰταλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς κατὰ τὴν μεσημβρινὴν τῆς Ἀκροπόλεως

¹ Πρακτικὰ 1893, σ. 16. Ἐφ. Ἀρχ. 1895, σ. 234. Ath. Mitt. 1896, σ. 385.

² Korakou, σ. 110.

³ Ἐφ. Ἀρχ. 1902, σ. 128.

⁴ Δ-Σ, σ. 325.

πλευρὰν καὶ ὀπισθεν τῆς Στοᾶς τοῦ Εὐμένους. Δυστυχῶς τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἀνασκαφῶν τούτων δὲν ἐδημοσιεύθησαν εἰσέτι. Τὰ θεμέλια τετραπλεύρου οἰκήματος, μετὰ λιθίνης ἐστίας, ἀναγόμενα εἰς τὴν λιθόχαλκον τοῦλάχιστον ἐποχὴν, ἀνεκαλύφθησαν κατὰ τὰς ἀνασκαφάς. Ὑπὸ τὸ δάπεδον τοῦ οἰκήματος τούτου ἀνευρέθησαν λείψανα ἀρχαιοτέρου πολιτισμοῦ, ἐν οἷς ἐργαλεῖα ἐξ ὀψιανθοῦ, τεμάχιον λιθίνης ἀξίνης καὶ τεμάχια ἀγγείων, πολλὰ τῶν ὁποίων ὁμοιάζουσι πρὸς τὰ Θεσσαλικά ¹.

Τὰ ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν τῆς μεσημβρινῆς πλευρᾶς τῆς Ἀκροπόλεως εὐρήματα μολονότι ἀδημοσιεύτα καθιστῶσι τελείως πιθανὴν τὴν ὑπόθεσιν τῆς ὑπάρξεως νεολιθικοῦ συνοικισμοῦ καὶ ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως ἢ τῶν πλευρῶν αὐτῆς. Ἐτι δὲ παρουσιάζοντα ὁμοιότητας πρὸς τὰ Θεσσαλικά καὶ κατὰ συνέπειαν πρὸς τὰ τῆς Φωκίδος καὶ Βοιωτίας εὐρήματα, ἀποδεικνύουσι τὴν συγγένειαν τῶν πολιτισμῶν τῶν κατοίκων τῶν διαφόρων τούτων ἐπαρχιῶν τῆς Ἑλλάδος. Κατὰ τὴν παράδοσιν ἡ Ἀττικὴ κατεῖχετο ὑπὸ Πελασγῶν κατὰ τοὺς μυθικοὺς χρόνους, ὡς καὶ ὀλόκληρος ἡ Ἑλλάς: «*Ἀθηναῖοι δὲ ἐπὶ μὲν Πελασγῶν ἔχόντων τὴν νῦν Ἑλλάδα καλεομένην ἦσαν Πελασγοί, ὀνομαζόμενοι Κραναοί, ἐπὶ δὲ Κέκροπος βασιλέως ἐκλήθησαν Κεκροπίδαι, ἐκδεξαμένον δὲ Ἐρεχθεὸς τὴν ἀρχὴν Ἀθηναῖοι μετωνομάσθησαν, Ἴωνος δὲ τοῦ Ξούθου στρατάρχεω γενομένου Ἀθηναῖοι ἐκλήθησαν ἀπὸ τούτου Ἴωνες*». (Ἡροδ. Η. 44). Οἱ δὲ Πελασγοὶ φαίνεται ὅτι ἦσαν οἱ νεολιθικοὶ τῆς Ἑλλάδος κάτοικοι ². Ἔργα τῶν κατοίκων τούτων ἤρχισαν ἀνακαλυπτόμενα εἰς τὴν μεσημβρινὴν τῆς ἀκροπόλεως πλευρὰν ἐπιβεβαιοῦντα μέρος τῆς παραδόσεως. Περαιτέρω ἔρευναι καὶ ἀνασκαφαὶ θὰ ἐπικυρώσωσιν ἴσως πλήρως τὴν παράδοσιν καὶ θὰ ἀποδείξωσι πιθανώτατα ὅτι ἡ Ἀττικὴ ὀλόκληρος κατῳκεῖτο κατὰ τὴν μεμακρυσμένην νεολιθικὴν ἐποχὴν.

Τεμάχια προϊστορικῶν ἀγγείων ἀνεκαλύφθησαν ἐν τῷ σπηλαίῳ τοῦ Πανός, γνωστῷ ὑπὸ τὸ ὄνομα λυχνόσπηλιά, εἰς τὴν νοτιᾶν πλευρὰν τῆς Πάρνηθος ³. Τούτων ὀλίγα μὲν εἶναι τροχήλατα, Μινύεια καὶ Μυκηναϊκά· τὰ περισσότερα δὲ εἶναι χειροποίητα «*προϊόντα τῆς πρωτογενοῦς καταστάσεως τῆς κεραμεικῆς*». Ὁ πηλὸς αὐτῶν, χρώματος ἐρυθροποῦ, εἶναι πλήρης ἄμμου, τὰ τοιχώματα παχέα, ἢ ὀπτησις, γενομένη προφανῶς ἐν κλειστῷ χώρῳ, ὁμοιόμορφος. Ὡς ἐκ τῆς ἐλλείψεως γραπτῶν χειροποιήτων ἀγγείων μεταξὺ τῶν

¹ J. H. S. 1924, σ. 276. Bolletino d'Arte, Δεκεμβρίου, 1922 καὶ Annuario τόμ. IV - V, σ. 490.

² Δ - Σ σ. 395. Πρβλ. λαμπρὰν περὶ Πελασγῶν πραγματείαν τοῦ L. Myres ἐν J. H. S. 1907, σ. 170. Ὀλίγα παρὰ Ebert: Reallexikon, τόμ. 10, σ. 65.

³ Ἐφ. Ἀρχ. 1906, σ. 98.

ἀνευρεθέντων τεμαχίων, ὁ καθορισμὸς τῆς ἡλικίας τῶν μονοχρόμων ὀστράκων εἶναι ἀδύνατος. Διακρίνονται ὅμως καὶ τεμάχια, τῶν ὁποίων ὁ πηλὸς εἶναι καθαρώτερος, ἢ ἐπιφάνεια λεία καὶ ἢ κατασκευὴ περισσότερον ἐπιμελημένη.

Εἰς τὴν ἀπαρίθμησιν ταύτην τῶν προϊστορικῶν τῆς Ἀττικῆς εὐρημάτων δέον νὰ συμπεριληφθῇ καὶ τὸ ἐκ Πεντελικοῦ μαρμάρου στεατόπυγον εἰδώλιον τὸ εὐρεθὲν πρὸς βορρᾶν τῶν Ἀθηνῶν καὶ νῦν κείμενον ἐν τῷ Ἀσμολείῳ μουσεῖῳ τῆς Ὁξφόρδης ¹.

Καὶ ἡ Μεγαρίς, μολονότι ἀνεξερεύνητος εἰσέτι ἀπὸ προϊστορικῆς ἀπόψεως, παρέσχε λείψανα προϊστορικοῦ πολιτισμοῦ. Ἐν τῇ Νισαίᾳ καὶ Μινῳά ἀνεκαλύφθησαν χειροποίητα μονόχρωμα ἄγγεῖα χρώματος μελανοῦ, τεφροῦ καὶ ὑποκιτρίνου μετὰ λείας καὶ σιλπνῆς ἐπιφανείας. Δυστυχῶς ταῦτα ἐν μέρει μόνον ἐδημοσιεύθησαν, ὥστε ὁ καθορισμὸς τοῦ ὄυθμοῦ, εἰς τὸν ὅποιον ἀνήκουσιν, εἶναι ἀδύνατος. Ἐπίσης ἀνευρέθησαν ἐκεῖ ἀμαυρόχρωμα γραπτὰ ἄγγεῖα (Mattmalerei) καὶ Μυκηναϊκὰ τῆς τελευταίας περιόδου ². Ἀξιοσημείωτον εἶναι ὅτι οὐδὲ ἐν ὄστρακον Μινωϊκῆς τεχνοτροπίας ἀνεκαλύφθη, δικαιολογοῦν τὴν ὀνομασίαν «Μινῶα» καὶ ἐπιβεβαιοῦν τὴν ὑπόθεσιν τῆς ὑπὸ τῶν Κρητῶν κατοχῆς ὀρισμένων Ἑλληνικῶν λιμένων κατὰ τὴν τελευταίαν περίοδον τῆς χαλκῆς ἐποχῆς.

Ε. Αἱ νῆσοι Εὐβοία, Αἴγινα καὶ Σαλαμίς.

1. **Εὐβοία.**—Προϊστορικοὶ συνοικισμοὶ ἐν Εὐβοίᾳ δὲν ἀνεκαλύφθησαν μέχρι τοῦδε, μολονότι ἀνευρέθησαν ὑπὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας τάφοι τῆς ἀρχαιότερας καὶ νεωτέρας χαλκῆς ἐποχῆς ἐν τῇ κεντρικῇ καὶ νοτίῳ περιοχῇ τῆς νήσου ³. Τούτων ἀρχαιότεροι εἶναι οἱ παρὰ τὴν θέσιν «Μάνικα», πλησίον τῆς Χαλκίδος, ἀνακαλυφθέντες πενήκοντα σπηλαιώδεις τάφοι. Κατὰ τὴν κατασκευὴν ὁμοιάζουσι πρὸς τοὺς δύο τάφους τοὺς ἀνακαλυφθέντας ὑπὸ τῆς Ἀμερικανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς ἐν Παλαιᾷ Κορίνθῳ τῷ 1896 ⁴. Τὰ ἐν τοῖς τάφοις τῆς Χαλκίδος ἀνευρεθέντα πῆλινα ἄγγεῖα ὁμοιάζουσι πρὸς τὰ τῶν Κυκλάδων τῆς ἀρχαιότερας χαλκῆς ἐποχῆς. Οἱ σπηλαιώδεις οὗτοι τάφοι ὡς ἐκ τούτου ἀνάγονται εἰς τὴν ἀρχαιότεραν χαλκῆν ἐποχὴν καὶ συνεπῶς τὰ μέχρι

¹ Journal of the anthropol. Institute σ. 1900 253.

² Ath. Mitt. 1904, σ. 95.

³ Πρβλ. Γ. Παπαβασιλείου, Περὶ τῶν ἐν Εὐβοίᾳ ἀρχαίων τάφων, Ἀθῆναι, 1910· καὶ Π. Καββαδία, Προϊστορικὴ Ἀρχαιολογία, σ. 375 ἔξ.

⁴ A. J. A. 1897, σ. 313.

τοῦδε ἀνακαλυφθέντα ἀρχαιότερα προϊστορικά ἐν Εὐβοίᾳ λείψανα ἀνήκουσιν εἰς τὴν χαλκῆν ἐποχὴν. Σημειωτέον ὅτι ἐκτὸς τῶν ἀγγείων ἀνευρέθησαν μεταξὺ τῶν κτερισμάτων λεπίδες ἐξ ὀφιοῦ καὶ γυναικίον μαρμαρίνον εἰδώλιον τοῦ Κυκλαδικοῦ τύπου. Τὰ ἐκ τῶν τάφων τῆς Χαλκίδος εὐρήματα εἶναι σπουδαιότατα, διότι ὀρίζουσι τὴν πρὸς βορρᾶν ἐπέκτασιν τοῦ ἀρχαιότερου Κυκλαδικοῦ πολιτισμοῦ. Λεπτομερεστέρα ἔρευνα τῆς χώρας θὰ φέρῃ ἀσφαλῶς εἰς φῶς τὸν συνοικισμόν, τοῦ ὁποίου τὸ νεκροταφεῖον ἀνεκαλύφθη.

2. Αἴγινα. — Ἡ νῆσος αὕτη, ὡς ἀποδεικνύεται ἐκ τῶν ἐπ' αὐτῆς πέντε τοῦλάχιστον γνωστῶν συνοικισμῶν, κατωκεῖτο πυκνῶς κατὰ τὴν προϊστορικὴν ἐποχὴν¹. Οἱ μέχρι τοῦδε ὅμως ἀνασκαφέντες συνοικισμοὶ ἀνήκουσι πάντες εἰς τὴν χαλκῆν ἐποχὴν. Ὑπὸ τοῦ Β. Στάη², Furtwängler καὶ P. Wolters ἀνεσκάφη ὁ πρὸς τὰ βορειοδυτικὰ τῆς πόλεως Αἰγίνης καὶ ἐπὶ τοῦ λόφου, ἐφ' οὗ εἶναι ἰδρυμένος ὁ ναὸς τῆς Ἀφροδίτης κείμενος προϊστορικὸς συνοικισμός. Τὰ ἐκ τοῦ συνοικισμοῦ τούτου εὐρήματα ἀνήκουσι καὶ εἰς τὰς τρεῖς περιόδους τῆς χαλκῆς ἐποχῆς (Early, Middle καὶ Late Helladic). Ἀνασκαφαὶ ἐν τῷ συνοικισμῷ τούτῳ ἐξακολουθοῦσιν ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ καθηγητοῦ Wolters ἐξ ὀνόματος τῆς Γερμανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς. Οἱ συνοικισμοὶ τῆς Ἀφαιίας καὶ τοῦ Ὄρους τοῦ Ἑλλανίου Διὸς ἐπίσης ἀνεσκάφησαν μερικῶς. Τὰ ἐξ αὐτῶν προελθόντα εὐρήματα ἀνήκουσιν εἰς τὴν νεωτέραν χαλκῆν περίοδον (Late Helladic). Ὡς ἐδηλώθη ἀνωτέρω ἴχνη νεολιθικοῦ πολιτισμοῦ δὲν ἀνεκαλύφθησαν μέχρι σήμερον. Ἄλλ' ἐὰν παραδεχθῶμεν ὅτι ἡ Ἀττικὴ κατωκεῖτο κατὰ τὴν νεολιθικὴν ἐποχὴν, ὡς δεικνύουσι τὰ κατὰ τὴν νοτιάν πλευρὰν τῆς Ἀκροπόλεως ἀνακαλυφθέντα λείψανα, ἀσφαλῶς πρέπει νὰ ἀναμείνωμεν μετὰ μεγάλων ἐλπίδων τὴν ἀνεύρεσιν νεολιθικῶν λειψάνων καὶ εἰς τὴν τόσον πλησίον τῆς Ἀττικῆς Αἴγιναν.

3. Σαλαμίς. Καταντικρὺ τῆς Ἀττικῆς καὶ εἰς μικρὰν ἀπὸ ταύτης ἀπόστασιν κεῖται ἡ νῆσος Σαλαμίς. Εἰς τὴν βορείαν ταύτης πλευρὰν, παρὰ τὴν θέσιν «Παλούκια» ἀνεσκάφη ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ Π. Καββαδία τῷ 1893 νεκροταφεῖον ἀναγόμενον εἰς τὴν νεωτέραν χαλκῆν ἐποχὴν³. Ὁ συνοικισμὸς τοῦ νεκροταφείου τούτου δὲν ἀνεκαλύφθη μέχρι τοῦδε, οὐδὲ ὁ ὑπὸ τοῦ Στράβωνος (Θ. 393) ἀναφερόμενος συνοικισμὸς ἐπὶ τῆς πρὸς τὴν Αἴγιναν νοτίας τῆς νήσου πλευρᾶς. Ἡ νῆσος ὅμως αὕτη κειμένη μεταξὺ τῆς Ἀττικῆς καὶ τῆς Αἰγίνης, χωρῶν κατοικουμένων κατὰ τὴν χαλκῆν καὶ λίαν πιθανῶς καὶ

¹ Πρὸβλ. J. P. Harland, Prehistoric Aigina, Paris, 1925.

² Ἐφ. Ἀρχ. 1895, σ. 235.

³ Π. Καββαδία, Προϊστορικὴ Ἀρχαιολογία σελ. 310.

κατὰ τὴν νεολιθικὴν ἐποχὴν καὶ εἰς ἐλαχίστην ἀπὸ τούτων ἀπόστασιν, παρὰ τὴν ἔλλειψιν πηγαίων ὑδάτων, ἥτις καὶ σήμερον εἰσέτι εἶναι λίαν ἐπαισθητή, ἀσφαλῶς θὰ κατωφεῖτο κατὰ τὴν προϊστορικὴν ἐποχὴν.

Ζ. Ἀνατολικὴ Στερεὰ Ἑλλάς. Συμπεράσματα.

Λείψανα ἀναγόμενα εἰς τὴν νεολιθικὴν ἐποχὴν ἀνευρέθησαν ἐν Θεσσαλίᾳ ἐν τῇ πεδιάδι τοῦ Σπερχειοῦ, ἐν Φωκίδι καὶ Βοιωτίᾳ πιθανῶς δὲ καὶ ἐν Ἀττικῇ. Ἡ ἀνατολικὴ λοιπὸν πλευρὰ τῆς βορείου Ἑλλάδος ἀπὸ τοῦ νοτίου Ὀλύμπου μέχρι τοῦ Ὀρχομενοῦ τῆς Βοιωτίας ἀσφαλῶς, πιθανῶς δὲ καὶ δλόκληρος, κατωφεῖτο κατὰ τὴν νεολιθικὴν ἐποχὴν. Τὰ νεολιθικὰ εὐρήματα, διακρινόμενα εἰς νεώτερα καὶ ἀρχαιότερα, παρουσιάζουσι πλείστας πρὸς ἄλληλα ὁμοιότητας. Τὰ ἀρχαιότερα εὐρήματα εἶναι τὰ αὐτά, μετὰ τοπικῶν διαφορῶν, ἀπὸ τῆς Κοιλιάδος τῶν Τεμπῶν μέχρι τοῦ Ὀρχομενοῦ τῆς Βοιωτίας, πιθανῶς δὲ καὶ μέχρι τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν. Συγγενῆ ἄρα ἦ καὶ τὰ αὐτὰ φῦλα κατεῖχον τὴν περιοχὴν ταύτην τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος κατὰ τὴν ἀρχαιότεραν νεολιθικὴν ἐποχὴν.

Κατὰ τὴν νεωτέραν νεολιθικὴν ἐποχὴν ἡ βόρειος καὶ ἡ νοτιοανατολικὴ Θεσσαλία παρουσιάζει διάφορον τοῦ τῆς κεντρικῆς Ἑλλάδος πολιτισμόν. Τοῦτο ὀφείλεται εἰς εἰσβολὴν νέων φύλων, τὰ ὅποια εἰσήγαγον τὰ νέα καὶ διάφορα στοιχεῖα τοῦ νεωτέρου πολιτισμοῦ. Καὶ ἐπειδὴ ὁ πολιτισμὸς τῆς νοτίου Θεσσαλίας καὶ κεντρικῆς Ἑλλάδος τῆς νεωτέρας νεολιθικῆς ἐποχῆς εἶναι ὁ αὐτὸς πρὸς τὸν ἀρχαιότερον εἰς ἐποχὴν, καθ' ἣν τὰ νέα καὶ διάφορα στοιχεῖα εἶχον ἤδη εἰσαχθῆ εἰς τὴν βόρειον καὶ νοτιοανατολικὴν Θεσσαλίαν, συμπεραίνομεν ὅτι ἀπὸ βορρᾶ εἰσήχθησαν τὰ στοιχεῖα ταῦτα. Κατ' ἀκολουθίαν τὰ εἰσαγαγόντα αὐτὰ φῦλα, τὰ καταλύσαντα τὸν ἀρχαιότερον νεολιθικὸν πολιτισμόν τῆς Θεσσαλίας κατῆλθον ἀπὸ βορρᾶ.

Ὁ νεολιθικὸς πολιτισμὸς ἐν μὲν τῇ Θεσσαλίᾳ κατεστράφη ὑπὸ φύλων εἰσβαλόντων ἀπὸ βορρᾶ, διότι τὰ ὑπὸ τῶν κατακτητῶν καταλειφθέντα λείψανα, τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς χαλκῆς ἐποχῆς, ἔχουσι πλείστας ὁμοιότητας πρὸς τὰ ἀνακαλυφθέντα ἐν τῇ κεντρικῇ καὶ δυτικῇ Μακεδονίᾳ λείψανα τῆς αὐτῆς ἐποχῆς, ἐν δὲ τῇ κεντρικῇ Ἑλλάδι ὑπὸ φύλων εἰσβαλόντων ἀπὸ νότου, καθότι προγενέστερα στάδια τοῦ πολιτισμοῦ τῶν κατακτητῶν συναντῶνται εἰς νοτιωτέρας ἐπαρχίας, εἰς Ἀργολίδα καὶ Κορινθίαν καὶ ἄλλαχοῦ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΕΤΑΡΤΟΝ

ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΣ

Ἀπὸ ἀρχαιοτάτων χρόνων ἡ Πελοπόννησος καὶ δὴ ἡ ἀνατολικὴ αὐτῆς πλευρὰ κατωκείτο πυκνῶς. Ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Γερμανικῆς Σχολῆς ἐν Τίρυνθι, τῆς Σουηδικῆς ἀποστολῆς ἐν Ἀσίνῃ καὶ Δενδρά, τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας καὶ τῆς Ἀγγλικῆς Σχολῆς ἐν Μυκῆναις καὶ τῆς Ἀμερικανικῆς Σχολῆς ἐν Ἡραίῳ τοῦ Ἄργους, Ζυγουριές, Νεμέα, Παλαιᾶ Κορίνθῳ, Γωνιᾷ καὶ Κοράκου, κατέστη φανερὸν ὅτι τοῦλάχιστον ἡ Κορινθία καὶ ἡ Ἀργολίς ἤδη πυκνῶς κατωκοῦντο κατὰ τὴν ἀρχαιότεραν ἐποχὴν τῆς χαλκῆς περιόδου, ἥτοι κατὰ τὴν ἀρχαιότεραν Ἑλλαδικὴν ἐποχὴν, περὶ τὰ 2500 π. Χ. Λείψανα ἀρχαιότερου τοῦ χαλκοῦ πολιτισμοῦ, ἀναγόμενα εἰς τὴν νεολιθικὴν ἐποχὴν, ἀνευρέθησαν εἰς διάφορα τῆς ἀνατολικῆς Πελοποννήσου σημεῖα. Δυστυχῶς τὰ εὐρήματα ταῦτα δὲν ἐδημοσιεύθησαν μέχρι τοῦδε, ἀναφέρονται ὁμως εἰς διαφόρους ἀνακοινώσεις καὶ εἶναι προσιτὰ τῷ μελετητῇ ἐν τοῖς Μουσείοις Κορίνθου καὶ Ναυπλίου. Τὰ ἐν τῇ παρουσίᾳ μελέτῃ ἀναφερόμενα προέρχονται ἐκ τοιούτων ἀνακοινώσεων καὶ πληροφοριῶν δοθεισῶν μοι πάνυ εὐγενῶς ὑπὸ τῆς Δ^ε^{ος} Alice Leslie - Κοσμοπούλλου καὶ τοῦ Δ^ε^{ος} C. W. Blegen, Διευθυντοῦ τῆς Ἀμερικανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς, πρὸς τοὺς ὁποίους ἐκφράζω τὰς εὐχαριστίας μου, καὶ ἐξ ἰδίας μελέτης τῶν ἐν τοῖς Μουσείοις καὶ διαφόροις ἀποθήκαις ἀποκειμένων λειψάνων.

Ἡ περὶ τὸν Ἰσθμὸν βορεία περιοχὴ τῆς Κορινθίας καὶ κατὰ τὴν ἀρχαιοτάτην προϊστορικὴν ἐποχὴν κατεῖχεν οἶαν καὶ ἐν τοῖς ἱστορικοῖς χρόνοις σπουδαιότατην θέσιν. Ἐνδεκα προϊστορικοὶ συνοικισμοὶ ἀνεκαλύφθησαν ὑπὸ τοῦ C. W. Blegen¹, ἐκ τούτων δὲ δύο τοῦλάχιστον, κατωκοῦντο κατὰ τοὺς νεολιθικοὺς χρόνους.

1. Συνοικισμὸς Παλαιᾶς Κορίνθου.

Ἐπὶ τῆς βορείας καὶ νοτίας πλευρᾶς τοῦ λόφου, ἐπὶ τοῦ ὁποίου εἶναι ἰδρυμένος ὁ ἐν Παλαιᾶ Κορίνθῳ ναὸς τοῦ Ἀπόλλωνος, ἀνευρέθησαν πλεῖστα τεμάχια νεολιθικῶν ἀγγείων, ἀνάμικτα μετὰ λειψάνων τῆς χαλκῆς ἐποχῆς, μαρτυροῦντα τὴν ὑπαρξίν νεολιθικοῦ συνοικισμοῦ ἐπὶ τοῦ λόφου τούτου. Τὰ εὐρήματα ταῦτα, μελετώμενα ὑπὸ τῆς Δ^ε^{ος} A. L. W. Κοσμοπούλλου καὶ

¹ A. J. A., 1920, σ. 1. καὶ 6.

μέλλοντα νὰ δημοσιευθῶσιν ἐντὸς ὀλίγου¹, περιλαμβάνουσι μονόχρωμα ἀγγεῖα χρώματος ὑποκιτρίνου, ἀλλ' ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον μελανότεφρον, ὀφειλομένου εἰς τὸν τρόπον τῆς ὀπτήσεως τῶν ἀγγείων, μετὰ τῆς γνωστῆς, ἐκ τῆς Φωκίδος καὶ Βοιωτίας, διακοσμήσεως τῶν λείων καὶ στρογγύλων ὀγκωμάτων. Ἀγγεῖα γραπτὰ μετὰ τῆς χαρακτηριστικῆς νεολιθικῆς ἐρυθρᾶς διακοσμήσεως ἐπὶ ὑπολεύκου ἐπιχρίσματος τοῦ ῥυθμοῦ Α3β². Ἀγγεῖα μονόχρωμα καὶ γραπτὰ παρουσιάζοντα πλείστας ὁμοιότητας πρὸς τὰ ἀνευρεθέντα ἐν Θεσσαλίᾳ καὶ κεντρικῇ Ἑλλάδι τῶν διαφόρων γνωστῶν νεολιθικῶν ῥυθμῶν τῆς νεωτέρας ἐποχῆς καὶ δυνάμενα νὰ ὑπαχθῶσιν εἰς τοὺς ῥυθμοὺς τούτους, ἐπίσης ἀνεκαλύφθησαν εἰς τὸν συνοικισμὸν τῆς Παλαιᾶς Κορίνθου. Τὰ ἀγγεῖα ὅμως ταῦτα, μολονότι παρουσιάζουσι τὰ γενικὰ χαρακτηριστικὰ τῶν ῥυθμῶν, εἰς τοὺς ὁποίους ὑπάγονται, ἔχουσιν ἴδιον ἰσχυρὸν τοπικὸν χαρακτήρα, διακρίνοντα ταῦτα τῶν ἀγγείων τῶν λοιπῶν περιοχῶν τῆς Ἑλλάδος. Ἡ ὑπὸ τῆς Δ^{εσ} Α. L. W. Κοσμοπούλλου γενομένη λεπτομερεστάτη τῶν ἀγγείων μελέτη καὶ ἡ προσεχῆς αὐτῶν δημοσίευσις, θὰ συμβάλῃ μεγάλως εἰς τὴν κατανόησιν τῆς νεολιθικῆς καὶ ἀρχαιοτέρας χαλκῆς ἐποχῆς ἐν Πελοποννήσῳ καὶ θὰ ἐξακριβώσῃ τὰς σχέσεις τῆς μεγαλονήσου ταύτης πρὸς τὴν νεολιθικὴν περιοχὴν τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος.

2. Συνοικισμὸς Γωνιάς.

Πρὸς βορρᾶν τῶν Ἑξαμιλίων καὶ εἰς ἀπόστασιν χιλιομέτρου περίπου ἀπὸ τούτων κεῖται χθαμαλὸς γήλοφος, γνωστὸς ὑπὸ τὸ ὄνομα Γωνιά³. Τῷ 1916 δοκιμαστικαὶ τάφροι ἀνοιχθεῖσαι ὑπὸ τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀμερικανικῆς Σχολῆς διὰ τοῦ C. W. Blegen ἔφερον εἰς φῶς λείψανα συνοικισμοῦ τῆς ἀρχαιοτέρας χαλκῆς ἐποχῆς, ὁμοιάζοντα πρὸς τὰ ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς Κοράκου ἀνευρεθέντα καὶ ἐπιβεβαιοῦντα τὰ ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν ἐκείνων πορίσματα. Κατὰ τὴν ἀνατολικὴν ἄκρην τοῦ γηλόφου μετὰ ἀγγείων τῆς ἀρχαιοτέρας χαλκῆς Ἑλλαδικῆς ἐποχῆς καὶ ὑπὸ ταῦτα ἀνευρέθη στρώμα περιέχον νεολιθικὰ ἀγγεῖα⁴. Τὰ ἀγγεῖα ταῦτα εἶναι χειροποίητα, κατεσκευασμένα ἐξ ἀκαθάρτου πηλοῦ, ἀλλὰ καλῶς ἐστιλβωμένα, περιλαμβάνουσι δέ:

Μ ο ν ὄ χ ρ ω μ α ἀ γ γ εῖ α. Ταῦτα ἔχουσι χρῶμα ὑπόλευκον, μελανότεφρον,

¹ Θεωρῶ καθήκον μου νὰ ἐκφράσω καὶ πάλιν τὰς θερμὰς μου εὐχαριστίας εἰς τὴν Δ^{εσ} Α. L. W. Κοσμοπούλλου διότι μοὶ ἐπέτρεψε νὰ ἀνακοινώσω τὰς περὶ τῶν νεολιθικῶν ἀγγείων τῆς Κορίνθου λεπτομερείας.

² Πρβλ. «Asia Europe and the Aegean, and their Earliest Interrelation» τοῦ Dr. H. Frankfort σ. 11.

³ A. J. A. 1920 σ. 7.

⁴ Korakou, 123.

μέλαν καὶ ἐρυθρόν, παρουσιάζουσι δὲ μεγάλην ὁμοιότητα πρὸς τὰ Θεσσαλικά καὶ Βοιωτικά ἀγγεῖα τῆς ἀρχαιότερας νεολιθικῆς ἐποχῆς τῶν ὄυθμῶν Α1 καὶ Α5.

Ἐγγάρακτα ἀγγεῖα. Ἡ κατεργασία τούτων εἶναι χονδροειδέστερα, ὁ πηλὸς ἀκάθαρτος καὶ ἡ ἐπιφάνεια ὑποκίτρινος ἀποκλίνουσα πρὸς τὸ ἐρυθρόν.

Γραπτὰ ἀγγεῖα. Ἄ Ἀγγεῖα μετὰ ἐρυθρᾶς διακοσμῆσεως ἐπὶ ὑπολευκοῦ ἐπιχρίσματος. Τὰ ἀγγεῖα ταῦτα ὁμοιάζουσι πρὸς τὰ Θεσσαλικά τοῦ ὄυθμοῦ Α3β.

β'. Ἀγγεῖα τῶν ὄυθμῶν τῆς νεωτέρας περιόδου τῆς νεολιθικῆς ἐποχῆς καὶ εἰδικῶς τρίχωμα ἀγγεῖα τοῦ ὄυθμοῦ Β3β, μετὰ ὑποφαίου δηλαδὴ ἐπιφανείας καὶ διακοσμῆσεως χρώματος ἐρυθροῦ περιγραφομένου ὑπὸ μελανοῦ.

Λείψανα οἰκημάτων, ἢ ἕτερα εὐρήματα νεολιθικῆς ἐποχῆς δὲν ἀνεκαλύφθησαν, ὀλοκληρωτικὴ ὅμως τῆς θέσεως ἀνασκαφὴ ἴσως φέρῃ τοιαῦτα εἰς φῶς. Τὰ ἐκ τῆς σκαφῆς εὐρήματα θὰ δημοσιευθῶσιν ἐντὸς ὀλίγου ὑπὸ τοῦ Δ^{εος} C. W. Blegen¹.

3. Συνοικισμὸς Νεμέας.

Ὑπὸ τῆς αὐτῆς Ἀμερικανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς καὶ διὰ τοῦ Δ^{εος} C. W. Blegen, ἀνευρέθησαν λείψανα νεολιθικοῦ πολιτισμοῦ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Νεμέᾳ, τὸ σημερινὸν Ἡράκλειον². Ὀλίγον ἔξωθεν τοῦ χωρίου τούτου κεῖται χθαμαλὸς λόφος γνωστὸς ὑπὸ τὸ ὄνομα Τσοῦγκιζα. Κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τῆς Τσοῦγκιζας τῷ 1925 ἀνεκαλύφθη βαθὺ σπήλαιον, ἡ ὄροφὴ τοῦ ὁποίου καταπεσοῦσα εἰς παναρχαίαν ἐποχὴν εἶχε πληρώσει διὰ λίθων καὶ χρώματος τὴν κοιλότητά αὐτοῦ. Μέρους τοῦ σπηλαίου ἀνεσκάφη τῷ 1925, σχεδὸν δ' ὀλοκληρον τῷ 1926. Αἱ ἀνασκαφαὶ ἀπέδειξαν ὅτι τὸ σπήλαιον τοῦτο ἀναμφισβητήτως ἦτο ἐν χρῆσει κατὰ τὴν προϊστορικὴν ἐποχὴν. Τὰ ἐν αὐτῷ ἀνακαλυφθέντα λείψανα εἶναι σπουδαιότατα. Μεταξὺ τούτων πολυπληθέστερα ἦσαν τὰ ἀγγεῖα, πληροῦντα 60 κιβώτια, τὰ ὁποῖα περιλαμβάνουσι μονόχρωμα, ὀλίγα ἐγγάρακτα καὶ γραπτὰ. Τὰ μονόχρωμα ἔχουσι τεφρὰν, μελανότεφρον, μελανὴν ἢ ἐρυθρὰν, λείαν, καλῶς ἐστιλβωμένην ἐπιφάνειαν, συνήθως κοσμουμένην ὑπὸ λείων στορογγύλων ὀγκωμάτων, ὁμοιαζόντων πρὸς κεφαλὰς ἤλων. Συνήθη ἀγγεῖα εἶναι σκύφοι μετὰ ἐστορογγυλωμένου πυθμένους ἢ μετὰ μικρᾶς

¹ Θεωρῶ καθήκον μου νὰ ἐκφράσω τὴν εὐγνωμοσύνην μου εἰς τὸν Δ^{εα} C. W. Blegen οὐ μόνον διότι μοι ἐπέτρεψε νὰ μελετήσω τὴν πρὸ πολλοῦ ἐκπονηθεῖσαν καὶ μὴ δημοσιευθεῖσαν εἰσέτι μελέτην του περὶ τῶν εὐρημάτων Γωνιάς καὶ νὰ συμπεριλάβω τὰς ἀνωτέρω λεπτομερείας εἰς τὴν μελέτην μου ταύτην, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν πατρικὴν του μέριμναν καὶ τὸ ἐνδιαφέρον διὰ τὰς προϊστορικὰς μου μελέτας καὶ διὰ τὰς πολυτιμότητας του συμβουλίας.

² Art and Arch. Ὀκτώβριος 1926, σ. 133. A. J. A. Ὀκτ.-Δεκ. 1927, σ. 437.

βάσεως. Κατὰ τὴν ποιότητα, διακόσμησιν, χρώμα καὶ σχῆμα τὰ ἐκ τῆς Νεμέας μονόχρωμα ἀγγεῖα ὁμοιάζουσιν ἢ εἶναι τὰ αὐτὰ πρὸς τὰ ἐν τῇ κεντρικῇ Ἑλλάδι καὶ Θεσσαλίᾳ ἀνακαλυφθέντα νεολιθικὰ ἀγγεῖα τῶν ὁυθμῶν Α1 καὶ Α5.

Τὰ γραπτὰ ἀγγεῖα εἶναι κατεσκευασμένα ἐκ καθαροῦ πηλοῦ χρώματος ὑποκιτρίνου, ἔχουσιν ἐπιφάνειαν ἐπιμελῶς ἐστιλβωμένην, φέρουσι δὲ ἐρυθρὰν διακόσμησιν ἐπὶ ὑπολεύκου ἐπιχρίσματος ἢ ἐπ' αὐτοῦ τοῦ ἐρυθροποῦ πηλοῦ. Ἡ διακόσμησις ἀποτελεῖται ἐκ γραμμικῶν σχημάτων ἢτοι τεθλασμένων γραμμῶν καὶ τριγώνων, ἢ μεταξὺ τῶν ὁποίων ἐπιφάνεια πληροῦται ὑπὸ κιγκλιωτῆς καὶ ῥομβοειδοῦς διακοσμήσεως. Συνήθη ἀγγεῖα εἶναι σκύφοι μετὰ ἢ ἀνευ βάσεως. Τὰ ἀγγεῖα ταῦτα ἀνήκουσιν εἰς τὸν χαρακτηριστικὸν ὁυθμὸν Α3β τῆς ἀρχαιοτέρας νεολιθικῆς ἐποχῆς.

Ὀλίγα τεμάχια ἐγχαράκτων ἀγγείων ἀνεκαλύφθησαν. Ἐπὶ τοῦ στερεοῦ ἐδάφους τοῦ σπηλαίου καὶ μετὰ ἀγγείων τῆς νεολιθικῆς ἐποχῆς ἀνεκαλύφθη τεμάχιον κρανίου καὶ ὀστᾶ ἀνθρώπινα. Τὸ τεμάχιον τοῦ κρανίου ἔχει μῆκος 0.137 μ. ἐκ τῶν ἔμπροσθεν πρὸς τὰ ὀπίσω, πλάτος 0.116 μ., τὸ δὲ πάχος τοῦ ὀστοῦ εἶναι περὶ τὰ 0.008 μ. Τὰ εὐρήματα ταῦτα, ἀνήκοντα προφανῶς εἰς νεολιθικὸν τοῦ σπηλαίου κάτοικον, ὡς ἀποδεικνύεται ἐκ τῶν μετὰ τούτων ἀνευρεθέντων ἀγγείων, εἶναι τὰ ἀρχαιότατα ἀνακαλυφθέντα ἐν Πελοποννήσῳ καὶ Στερεῇ Ἑλλάδι ἀνθρώπινα λείψανα, δημοσιευόμενα δὲ λεπτομερέστερον θὰ παράσχωσι σπουδαιότατα ἀνθρωπολογικὰ δεδομένα περὶ τῶν ἀρχαιοτάτων κατοίκων τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος.

Ἐκτὸς τῶν ἀγγείων καὶ ἀνθρωπίνων λειψάνων ἀνεκαλύφθησαν 12 λεπίδες ἕξ ὀψιανοῦ, ὀδοντωτὸν ἐργαλεῖον ἐκ πυρίτου, μία ἀξίνη τοῦ τύπου Α, ἐν λίθινον σφονδύλιον, ἐν κομβίον καὶ μία λιθίνη σφραγίς φέρουσα ἐπὶ τῆς μιᾶς πλευρᾶς ἐγχάρακτον γραμμικὸν κόσμημα καὶ ἐπὶ τῆς ἐτέρας κόσμημα ὁμοιάζον πρὸς τὸ γράμμα δέλτα μετὰ στιγμῆς εἰς τὸ κέντρον, ὡς Δ ¹.

Δοκιμαστικαὶ σκαφαὶ γενόμεναι πέριξ τοῦ σπηλαίου ἀπέδειξαν ὅτι τοῦτο ἀπετέλει τὸ κέντρον νεολιθικοῦ συνοικισμοῦ, ὅστις ἐξετείνετο ἐφ' ὀλοκλήρου τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ λόφου. Λείψανα τῶν οἰκημάτων τοῦ συνοικισμοῦ τούτου δὲν ἀνευρέθησαν· πιθανῶς ταῦτα ἦσαν κατεσκευασμένα ἐκ κλάδων δένδρων καὶ πηλοῦ, κατεστράφησαν δὲ χωρὶς νὰ ἀφίσωσιν ἴχνη. Ἐντὸς τοῦ σπηλαίου ὁμως ἀνεκαλύφθησαν θεμέλια τοίχου κατεσκευασμένου ἐξ ἀργῶν λί-

¹ Εἶναι ἀξιοσημείωτον ὅτι εἰς τὰς ἀνασκαφὰς τῆς Ἁγ. Μαρίνης ὁ καθηγητὴς Γ. Σωτηριάδης ἀνεκάλυπεν ἀνθρώπινα λείψανα, ἢ ἐπίχωσις ὁμως εἰς ἣν ταῦτα ἀνευρέθησαν δὲν εἶναι ἐξηκριβωμένη. Ἐπίσης καὶ σφραγίδα ἐκ στεατίτου σχήματος κωνικοῦ μετὰ τοῦ ἐγχαράκτου κόσμηματος Η Revue des Etudes Grecques 1923, σ. 276.

θων κειμένων ἐν πληθῶ, ἀλλὰ δὲν εἶναι βέβαιον ἂν ταῦτα ἀνήκον εἰς οἶκημα.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω γενικῶν περὶ τῶν εὐρημάτων πληροφοριῶν συνάγεται ἡ ὁμοιότης αὐτῶν πρὸς τὰ τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος. Εἰδικῶς τὰ ἀνακαλυφθέντα τεμάχια ἀγγείων, ὁμοιάζουσιν ἢ εἶναι τὰ αὐτὰ πρὸς τὰ τῶν ὀυθμῶν Α1, Α5 καὶ Α3β.

4. Συνοικισμὸς Φλιοῦντος.

Περὶ τὰ 500 μέτρα πρὸς τὰ νοτιοδυτικὰ τῆς ἀκροπόλεως τῆς Φλιοῦντος καὶ πλησίον πηγῆς ἀνεκαλύφθησαν λείψανα προϊστορικοῦ συνοικισμοῦ κατὰ τὰς ὑπὸ τῆς Ἀμερικανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς, καὶ διὰ τοῦ Δ^{ος} C. W. Blegen, ἐνεργηθείσας ἀνασκαφὰς τῷ 1924¹.

Κάτωθεν στρώματος χαρακτηριζομένου ὑπὸ βυζαντινῶν ἀγγείων καὶ προφανῶς ἀνήκοντος εἰς τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους, ἀνεκαλύφθη στρῶμα περιλαμβάνον πλεῖστα ὄστρακα τῆς ἀρχαιοτέρας χαλκῆς ἐποχῆς (Early Helladic period). Ἀνάμικτα μετὰ τούτων ἀνεκαλύφθησαν νεολιθικὰ ἀγγεῖα. Ὑπὸ τὸ στρῶμα τοῦτο τῆς ἀρχαιοτέρας χαλκῆς ἢ Ἑλλαδικῆς ἐποχῆς, ἀνεκαλύφθη στρῶμα καθαρῶς νεολιθικὸν περιλαμβάνον ἀγγεῖα μονόχρωμα καὶ γραπτά, ὁμοιάζοντα πρὸς τὰ ἐν Τσούγκιζα τοῦ Ἡρακλείου ἀνακαλυφθέντα. Λεπτομερῆς τῶν ἀγγείων τούτων μελέτη καὶ δημοσίευσις θὰ παράσχη σπουδαιότατα συμπεράσματα ἑστικὰ πρὸς τὸν μεταβατικὸν σταθμὸν ἀπὸ τῆς νεολιθικῆς εἰς τὴν χαλκῆν ἐποχὴν. Ἡ ἀνεύρεσις εἰς τὸ αὐτὸ στρῶμα ἀγγείων τῆς νεολιθικῆς καὶ χαλκῆς ἐποχῆς ἀφ' ἑτέρου ἀποδεικνύει, ὅτι οἱ φορεῖς τοῦ χαλκοῦ κατὰ μικρὸν εἰσέδυσαν καὶ εἰς τὴν περιοχὴν ταύτην τῆς Πελοποννήσου.

5. Συνοικισμὸς Ἡραίου.

Νοτιώτερον τῆς Νεμέας καὶ ἐν τῇ Ἀργολικῇ, ἕχνη νεολιθικοῦ πολιτισμοῦ ἀνευρέθησαν πλησίον τοῦ λόφου, ἐπὶ τοῦ ὁποίου εἶναι ἰδρυμένον τὸ Ἡραῖον τοῦ Ἀργους. Ἦδη κατὰ τὰς ἀρχικὰς τῆς θέσεως ταύτης ἀνασκαφὰς τοῦ 1892-1895 ἀνευρέθησαν τεμάχια προϊστορικῶν ἀγγείων. Κατὰ δὲ τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ 1925, τὰς ἐνεργηθείσας ὑπὸ τῆς Ἀμερικανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς, διὰ τοῦ Δ^{ος} C. W. Blegen, κατεδείχθη, ὅτι ὁ λόφος κατῳκεῖτο ἀπὸ τῆς ἀρχαιοτέρας χαλκῆς ἐποχῆς². Εἰς μικρὰν ἀπόστασιν πρὸς τὰ βορειοδυτικὰ τοῦ Ἡραίου κεῖνται δύο γήλοφοι γνωστοὶ ὑπὸ τὸ ὄνομα Γυρογαλάρι. Ἐπὶ τοῦ ἀνατολικοῦ Γυρογαλαρίου ἀνεκαλύφθησαν λαξευμένοι ἐν τῷ βράχῳ εἰς

¹ Art and. Arch., Ἰούλ. - Δεκ. 1925, σ. 26.

² A. J. A. 1925, σ. 417.

βάθος 0.80 μ. πέντε κυκλικοί χώροι πλήρεις ἀνθράκων, τέφρας καὶ τεμαχίων ἀγγείων. Ὁ μεγαλύτερος τῶν κυκλικῶν τούτων χώρων ἔχει διάμετρον τεσσάρων περίπου μέτρων καί, κατὰ τὴν ἀντίληψιν τῶν ἀνασκαψάντων, ἀποτελεῖ τὸ δάπεδον κυκλικῆς καλύβης οἱ τοῖχοι τῆς ὁποίας, κατεσκευασμένοι ἐκ κλάδων καὶ πηλοῦ, κατεστράφησαν διὰ πυρός.

Τὰ μετὰ τῶν ἀνθράκων καὶ τῆς τέφρας ἀνευρεθέντα τεμάχια νεολιθικῶν ἀγγείων εἶναι χειροποίητα, χονδροειδοῦς κατασκευῆς, οὐχὶ καλῶς ὠπτημένα μετ' ἐστιλβωμένης ὅμως ἐπιφανείας. Περιλαμβάνουσι μονόχρωμα, ἐγγάρακτα καὶ γραπτὰ μετὰ ξυρθηῶς διακοσμῆσεως περιγραφομένης ὑπὸ μελανοῦ χρώματος. Τὰ ἀγγεῖα ταῦτα εἶναι ὅμοια πρὸς τὰ ἐν Γωνιᾷ τῆς Κορινθίας ἀνευρεθέντα, δύνανται δὲ νὰ ὑπαχθῶσι τὰ μὲν μονόχρωμα εἰς τὸν Α5 ῥυθμόν, τὰ δὲ γραπτὰ εἰς τὸν Β3β ῥυθμόν τῶν νεολιθικῶν ἀγγείων τῆς Θεσσαλίας.

Τεμάχια νεολιθικῶν ἀγγείων εὐρέθησαν κατεσπαρμένα εἰς πολλὰ σημεῖα τοῦ γηλόφου μεμιγμένα μετὰ λειψάνων τῆς ἀρχαιοτέρας χαλκῆς ἐποχῆς.

6. Συνοικισμὸς Μακρορράχης.

Ἐπὶ λόφου γνωστοῦ ὑπὸ τὸ ὄνομα «Μακροβούνη», εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἀπὸ τῆς ἀπὸ Κουτσοποδίου εἰς Ἄργος ἀμαξιτῆς ὁδοῦ καὶ ὑπὲρ τὴν δεξιὰν ὄχθην τοῦ Χαράδρου, παρατηρήθησαν ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ Ἄ. Ἀρβανιτοπούλου λεπίδες ἕξ ὄψιανοῦ, λίθινοι τριπτῆρες, τμήματα λιθίνων ἀξινῶν καὶ τεμάχια χειροποίητων ἀγγείων μελανοῦ ἢ πορφυροῦ χρώματος «τοῦ κοινοῦ ἐν Θεσσαλίᾳ νεολιθικοῦ τύπου», μαρτυροῦντα τὴν ἐπὶ τοῦ λόφου τούτου ὑπαρξίν προϊστορικοῦ συνοικισμοῦ¹. Ὁ συνοικισμὸς οὗτος περιεβάλλετο ὑπὸ τειχῶν, λείψανα δὲ τοῦ περιβόλου, κατεσκευασμένου ἐκ μικρῶν λίθων, διασώζονται κατὰ τὴν δυτικὴν τοῦ λόφου πλευράν. Τὰ ὑπ' ἐμοῦ συλλεγένητα τεμάχια ἀγγείων, ἐκ τῆς ἐπιφανείας καὶ τῶν πλευρῶν τοῦ λόφου προερχόμενα, ἀνήκουσι πάντα εἰς τὴν ἀρχαιοτέραν χαλκῆν ἐποχὴν (Early Helladic period). Οὐδὲν νεολιθικὸν ὄστρακον ἠδυνήθη νὰ ἀνεύρω. Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ὁ συνοικισμὸς οὗτος ἀνήκει εἰς τὴν χαλκῆν ἐποχὴν, τοῦτο δὲ ἐπιβεβαιούται καὶ διὰ τῶν ἐρευνῶν τοῦ Δ^ος C. W. Blegen². Δυστυχῶς δὲν ἔχει εἰσεῖτι ἀνασκαφῆ ὁ προϊστορικὸς οὗτος συνοικισμὸς, ὁ ὁποῖος, κατὰ τὸν καθηγητὴν Ἄ. Ἀρβανιτοπούλου, εἶναι «τὸ πανάρχαιον Ἄργος», τὸ ὑπὸ τοῦ Πανσανίου ἀναφερόμενον Φορωνικὸν Ἄστυ.

¹ Πρακτικά 1916, σ. 76. Οἱ περὶ τὸ Ἄργος συνοικισμοὶ μοὶ ὑπεδείχθησαν ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ Ἄ. Ἀρβανιτοπούλου, πρὸς τὸν ὁποῖον ἐκφράζω τὰς εὐχαριστίας μου.

² C. W. Blegen, Zygouries, σ. 210.

7. Συνοικισμοὶ Κεφαλαρίου.

Περὶ τὸ Ἄργος ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ καθηγητοῦ Ἄ. Ἀρβανιτοπούλου ἀνεγνώρισθησαν ἕτεροι δύο νεολιθικοὶ συνοικισμοί¹.

Ὁ πρῶτος ἀνεκαλύφθη εἰς μικρὰν ἀπὸ τοῦ σιδηροδρομικοῦ σταθμοῦ Κεφαλαρίου ἀπόστασιν καὶ ἐπὶ γηλόφου γνωστοῦ ὑπὸ τὸ ὄνομα Μαγούλα. Τεμάχια ἀγγείων «χειροποιήτων, ἀβαφῶν καὶ μονοχρώμων», μαρτυροῦντα τὴν ὑπαρξίν συνοικισμοῦ, εἶναι κατεσπαρμένα ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ γηλόφου. Τὰ ὑπ' ἐμοῦ συλλεγέμενα τεμάχια χειροποιήτων ἀγγείων ἀνήκουσι πάντα εἰς τὰς τρεῖς ἐποχὰς τῆς χαλκῆς περιόδου. Τὰ εἰς τὴν ἀρχαιότεραν ἐποχὴν τῆς χαλκῆς περιόδου ἀναγόμενα ὄστρακα ἔχουσιν ἐστιλβωμένην, μελανότεφρον ἢ ὑπέρυθρον ἐπιφάνειαν καὶ ὁμοιάζουσι πλήρως πρὸς τὰ ἐκ τῶν συνοικισμῶν Κοράκου καὶ Ζυγουριῆς προερχόμενα ἀγγεῖα τῆς αὐτῆς ἐποχῆς. Οὐδὲν νεολιθικὸν ὄστρακον ἠδυνήθηεν νὰ ἀνεύρω· κατὰ πᾶσαν πιθανότητα καὶ ὁ συνοικισμὸς οὗτος ἀνήκει εἰς τὴν χαλκῆν ἐποχὴν. Εἶναι ὅμως σπουδαιότατος διότι, ὡς ἀποδεικνύεται ἐκ τῶν ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας αὐτοῦ τεμαχίων ἀγγείων διαφόρων ἐποχῶν, κατφεῖτο ἀπὸ τῶν ἀρχαιότερων χρόνων τῆς χαλκῆς ἐποχῆς μέχρι τῆς Δ π. Χ. ἑκατονταετηρίδος. Ἐπιστημονικὴ καὶ ἐπιμελὴς ἀνασκαφὴ καὶ μελέτη τοῦ συνοικισμοῦ τούτου ἴσως ἀποκαλύψῃ τοὺς μεταβατικοὺς σταθμοὺς τῶν διαφόρων περιόδων—χαλκῆς καὶ γεωμετρικῆς—πρᾶγμα σπουδαιότατον διὰ τὴν καθόλου τέχνην, ἐθνολογίαν καὶ ἱστορίαν τῆς Ἑλληνικῆς χερσονήσου.

Ὁ ἕτερος συνοικισμὸς κεῖται ἐπὶ πρᾶνους ἐκτάσεως, ὀλίγον τι πρὸς τὰ ἀριστερὰ τῶν πηγῶν τοῦ Ἐρασίνου ποταμοῦ, ἀσφαλῶς δὲ ἀνάγεται εἰς τοὺς νεολιθικοὺς χρόνους.

Ἐκ τῆς ἀπαριθμήσεως τῶν νεολιθικῶν συνοικισμῶν καθίσταται φανερόν ὅτι ἡ Ἄργολις καὶ Κορινθία κατφεῖτο πυκνῶς κατὰ τὴν μεμακρυσμένην νεολιθικὴν ἐποχὴν.

8. Ἔτεροι συνοικισμοὶ καὶ προϊστορικὰ εὐρήματα ἐκ Πελοποννήσου.

Ὁ νοτιώτερος γνωστὸς μέχρι τοῦδε ἐν Πελοποννήσῳ νεολιθικὸς συνοικισμὸς εὐρίσκειται παρὰ τὰ Ἀγιωργίτικα τῆς Τριπόλεως ἐν τῇ ἀνατολικῇ Ἀρκαδίᾳ². Ὁ χθαμαλὸς γήλοφος, ἐπὶ τοῦ ὁποίου τὸ σημερινὸν χωριὸν εἶναι ἰδρυμένον, εἶναι πλήρης τεμαχίων ἀγγείων τῆς νεολιθικῆς καὶ τῆς χαλκῆς ἐποχῆς. Τὰ ἀγγεῖα ταῦτα, μονόχρωμα καὶ γραπτὰ, ὁμοιάζουσι πρὸς τὰ ἐν Ἡραίῳ

¹ Πρακτικά 1916, σ. 78.

² Πρβλ. Art and Arch., σ. 149.

καὶ Γωνιᾶ ἀνευρεθέντα δύνανται δὲ νὰ ὑπαχθῶσιν εἰς τοὺς ὄυθμούς τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος, Α1, Α5, Α3β, Β3β καὶ Β3δ.

Ἐν τῇ ἀπαριθμήσει ταύτη τῶν νεολιθικῶν εὐρημάτων τῆς Πελοποννήσου πρέπει νὰ συμπεριληφθῶσι καὶ τὰ γνωστὰ εἰδώλια τῆς Σπάρτης¹ τῶν ὁποίων ἡ ἐκ Λακωνίας προέλευσις διημφισβητήθη. Νῦν, ὅτε νεολιθικά λείψανα ἀνευρέθησαν καὶ περὶ τὴν Τρίπολιν, εἶναι δυνατὸν νὰ παραδεχθῶμεν τὴν Πελοποννησίαν τοῦλάχιστον τῶν εἰδωλίων καταγωγὴν. Ἡ ὁμοιότης τῶν εἰδωλίων τούτων πρὸς τὰ τῆς Στερεᾶς, — ἡ μεγάλη στεατοπυγία, ὁ μακρὸς λαιμός, τὰ χατακτηριστικὰ τοῦ προσώπου διαμεμορφωμένα ὡς τὰ τῶν εἰδωλίων τῆς Χαιρωνείας καὶ τοῦ Σέσκλου², — εἶναι τοιαύτη, ὥστε δικαιούμεθα νὰ δεχθῶμεν ὅτι τὰ εἰδώλια τῆς Σπάρτης εἶναι δημιουργήματα τῶν νεολιθικῶν κατοίκων τῆς Πελοποννήσου. Ἐπίσης πρέπει νὰ μνημονευθῶσι καὶ τέσσαρες ἀξίνοι (πελέκεις) τύπου Α καὶ Β ἀνευρεθεῖσαι παρὰ τὸ Ἄνεμοδοῦρι τῆς Μεγαλόπολεως καὶ δημοσιευθεῖσαι ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ Χρ. Τσουντα, ὡς καὶ ἕτερα ἀξίνη ἀνευρεθεῖσα ἐν Λακωνίᾳ³.

Λείψανα νεολιθικοῦ πολιτισμοῦ ἐν τῇ δυτικῇ Πελοποννήσῳ δὲν ἀνευρέθησαν εἰσέτι. Αἱ ἀνακαλύψεις τοῦ Dörpfeld ἐν Ὀλυμπίᾳ ἀνάγονται εἰς τὴν χαλκὴν ἐποχὴν.

Συμπεράσματα.

Μολονότι τὰ νεολιθικά εὐρήματα τὰ προελθόντα ἐκ τῶν ἐν Πελοποννήσῳ ἀνασκαφῶν εἶναι εἰσέτι ἄγνωστα ἐν ταῖς λεπτομερείαις αὐτῶν καὶ ὡς ἐκ τούτου τελικὰ ἐπιστημονικὰ συμπεράσματα περὶ τοῦ νεολιθικοῦ τῆς νήσου ταύτης πολιτισμοῦ καὶ τῶν δημιουργῶν αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ παρόντος εἶναι ἀδύνατα, ἐν τούτοις ἐκ τῆς γενομένης ἀπαριθμήσεως τῶν θέσεων, ἐν ταῖς ὁποίαις τὰ λείψανα ταῦτα ἀνευρέθησαν, καὶ ἐκ τῆς μερικῆς αὐτῶν περιγραφῆς δυνάμεθα νὰ ἐξαγάγωμεν τὰ κάτωθι συμπεράσματα:

1. Λείψανα νεολιθικῶν συνοικισμῶν ἀνευρέθησαν ἐν Παλαιᾷ Κορίνθῳ, Γωνιᾷ, Νεμέᾳ, Φλιοῦντι, Ἡραίῳ, Ἄργει καὶ εἰς Ἀγιοργίτικα τῆς Τριπόλεως. Ὁ περιορισμὸς τῶν νεολιθικῶν θέσεων πρὸς νότον ὀφείλεται ἴσως εἰς τὴν ἀνεπαρκῆ ἐξέτασιν καὶ μελέτην τῶν νοτιωτέρων ἐπαρχιῶν τῆς Πελοποννήσου⁴.

¹ Ath. Mitt. 1881, σ. 52.

² Δ-Σ. σ. 384.

³ Ἐφ. Ἄρχ. 1901, σ. 84.

⁴ Ἡ κατὰ καιροὺς ἀνευρεσις μεμονωμένων λειψάνων, ὡς τῶν ἀξινῶν τῆς Μεγαλόπολεως, ὑποδηλοῖ τὴν ἀνεπαρκῆ εἰσέτι γνῶσιν τῶν νοτιωτέρων τῆς Πελοποννήσου ἐπαρχιῶν.

Ἡ βορειοανατολικὴ τοῦλάχιστον τῆς Πελοποννήσου γωνία κατοικεῖτο ἀπὸ τῆς ἀρχαιοτέρας νεολιθικῆς ἐποχῆς.

2. Πολυπληθέστερα τῶν μέχρι τοῦδε ἀνευρεθέντων λειψάνων ἐν τοῖς νεολιθικοῖς συνοικισμοῖς τῆς Πελοποννήσου εἶναι τὰ τεμάχια τῶν ἀγγείων. Ταῦτα περιλαμβάνουσιν ἀγγεῖα μονόχρωμα, ὀλίγα ἐγχάρακτα καὶ γραπτὰ. Τὰ μονόχρωμα καὶ γραπτὰ τῶν συνοικισμῶν Γωνιάς, Παλαιᾶς Κορίνθου, Νεμέας καὶ Ἡραίου παρουσιάζουσι πλείστας ὁμοιότητας πρὸς ἄλληλα καὶ ἡ ὁμοιότης αὕτη δύναται νὰ ἀποδοθῇ εἰς φυλετικὴν συγγένειαν τῶν δημιουργῶν αὐτῶν. Δυνάμεθα ἄρα νὰ συναγάγωμεν μετὰ βεβαιότητος ὅτι συγγενῆ, εἰ μὴ τὰ αὐτὰ φύλα, κατεῖχον τὴν βορειοανατολικὴν γωνίαν τῆς Πελοποννήσου κατὰ τὴν νεολιθικὴν ἐποχὴν.

3. Τὰ ἀγγεῖα τῆς βορειοανατολικῆς γωνίας τῆς Πελοποννήσου παρουσιάζουσι πλείστας ὁμοιότητας πρὸς τὰ μονόχρωμα καὶ γραπτὰ ἀγγεῖα τῆς νεολιθικῆς περιόδου τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος καὶ δύναται νὰ ὑπαχθῶσιν εἰς τοὺς ὁυθμοὺς Α1, Α5, Α3β, Β3β καὶ Β3δ.

4. Ὁ νεολιθικὸς πολιτισμὸς τῆς Πελοποννήσου δὲν κατεστράφη ἀποτόμως, τοῦλάχιστον ὁ πολιτισμὸς ὠρισμένων συνοικισμῶν, ἀλλ' ἀντικατεστάθη μικρὸν κατὰ μικρὸν ὑπὸ τοῦ διεισδύσαντος εἰς Πελοπόννησον πολιτισμοῦ τῆς χαλκῆς ἐποχῆς. Τοῦτο ἀποδεικνύεται ἐκ τῆς συνυπάρξεως νεολιθικῶν καὶ τῆς χαλκῆς ἐποχῆς ἀγγείων ἐν τῷ συνοικισμῷ τῆς Γωνιάς καὶ Φλιοῦντος. Ὁ πολιτισμὸς τῆς χαλκῆς ἐποχῆς ὁ ἀντικαταστήσας τὸν νεολιθικὸν πολιτισμὸν ἔχει χαρακτηριστικὸν γνώρισμα τὰ μετὰ πρωτογόνου μελανοῦ γανώματος Urfirnis ἀγγεῖα καὶ τοὺς ἐν τῷ δαπέδῳ τῶν οἰκημάτων βόθρους.

Οἱ καταλύσαντες τὸν νεολιθικὸν τῆς Πελοποννήσου πολιτισμὸν ἐκ τῆς Ἀργολίδος καὶ Κορινθίας ὁρμώμενοι ἐπεξετάθησαν πρὸς βορρᾶν καὶ κατέστρεψαν τὸν νεολιθικὸν πολιτισμὸν τῆς κεντρικῆς Ἑλλάδος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΕΜΠΤΟΝ

ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ

Ἡ Μακεδονία, ὡς ἐκ τῆς γεωγραφικῆς αὐτῆς θέσεως, κατέχει σπουδαιότητα ἐν τῇ προῖστορίᾳ θέσιν. Πρὸς νότον αὐτῆς, ἐν Θεσσαλίᾳ, ἀνασκαφαὶ ἔφερον εἰς φῶς ἀκμαῖον νεολιθικὸν πολιτισμὸν ἐκτεινόμενον σχεδὸν εἰς ὅλην τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τῆς Ἑλληνικῆς χερσονήσου. Ἀνασκαφαὶ ἐν Βοσνίᾳ, Σερβίᾳ καὶ Βουλγαρίᾳ πρὸς βορρᾶν ἀπεκάλυψαν πολιτισμὸν ἀναγόμενον εἰς τὴν νεολιθικὴν ἐποχὴν. Ἐτι δὲ ἐν Βουλγαρίᾳ ἀνεκαλύφθησαν

ἀσφαλῆ ἴχνη τοῦ παλαιολιθικοῦ ἀνθρώπου τῆς Βαλκανικῆς¹. Ἐν Θράκῃ, πρὸς ἀνατολὰς, διάφοροι προϊστορικοὶ συνοικισμοὶ ἦσαν γνωστοὶ ἤδη τῷ 1900². Ἄφθονα προϊστορικά λείψανα κατεσπαρμένα ἐπὶ τῶν πολυαριθμῶν αὐτῆς γηλόφων μαρτυροῦσιν ὅτι καὶ ἡ Μακεδονία, περιβαλλομένη ὑπὸ χωρῶν, ἐν αἷς συναντᾶται ἀκμαῖος νεολιθικὸς πολιτισμὸς, κατὰ τὴν μεμακρυσμένην νεολιθικὴν ἐποχὴν. Καὶ ἐπειδὴ οἱ πρὸς βορρᾶν καὶ νότον αὐτῆς ἀνακαλυφθέντες πολιτισμοὶ παρουσιάζουσι ὁμοιότητας πρὸς ἀλλήλους, ἡ δὲ θέσις τῆς Μακεδονίας ἐν τῷ μέσῳ αὐτῶν ἐπιτρέπει τὴν ὑπόθεσιν τῆς διὰ ταύτης διόδου φύλων καὶ πολιτισμῶν, ἀπὸ βορρᾶ πρὸς νότον ἢ ἀπὸ νότου πρὸς βορρᾶν, διὰ τοῦτο τὰ ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Μακεδονίας ἐπιστημονικὰ συμπεράσματα θὰ εἶναι σπουδαιότατα διὰ τὴν ἱστορίαν καὶ ἐθνολογίαν τῆς Ἑλλάδος μερικῶς καὶ τῆς Βαλκανικῆς ἐν γένει.

Δυστυχῶς ἡ Μακεδονία εἶναι εἰσέτι χώρα ἄγνωστος ἀπὸ ἀρχαιολογικῆς ἀπόψεως. Ἐλάχιστοι τῶν γηλόφων αὐτῆς ἀνεσκάφησαν καὶ ἐκ τούτων οἱ περισσότεροι ὄλως τυχαίως ὑπὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς ὑπηρεσίας τῶν Ἀγγλικῶν καὶ Γαλλικῶν στρατευμάτων κατοχῆς Μακεδονίας κατὰ τὸν Εὐρωπαϊκὸν πόλεμον. Ἀπὸ τοῦ 1921 καὶ ἐντεῦθεν ἡ ἐν Ἀθήναις Ἀγγλικὴ Ἀρχαιολογικὴ Σχολὴ ἐκτελεῖ σπουδαιότατας ἀνασκαφικὰς ἐργασίας ἐν τῇ κεντρικῇ Μακεδονίᾳ. Τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἀνασκαφῶν δημοσιευθέντα μερικῶς ἐν τῷ Bulletin de Correspondence Hellénique καὶ ἐν τῷ British School Annual³ δὲν παρέχουσιν εἰσέτι, διὰ τὴν νεολιθικὴν τοῦλάχιστον ἐποχὴν, ἐπιστημονικὰ δεδομένα, ἐπὶ τῶν ὁποίων δυνάμεθα νὰ στηρίξωμεν θετικὰ καὶ ὀριστικὰ συμπεράσματα περὶ τοῦ προϊστορικοῦ Μακεδονικοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς σχέσεως αὐτοῦ πρὸς τοὺς γείτονες πολιτισμοὺς. Ἀποδεικνύουσιν ὅμως σαφῶς τὴν σπουδαιότητα καὶ τὸν πλοῦτον τῶν εὐρημάτων καὶ ὑποδηλοῦσι τὴν στενὴν τούτων σχέσιν πρὸς τὰ λείψανα τῶν λοιπῶν γειτονικῶν πολιτισμῶν.

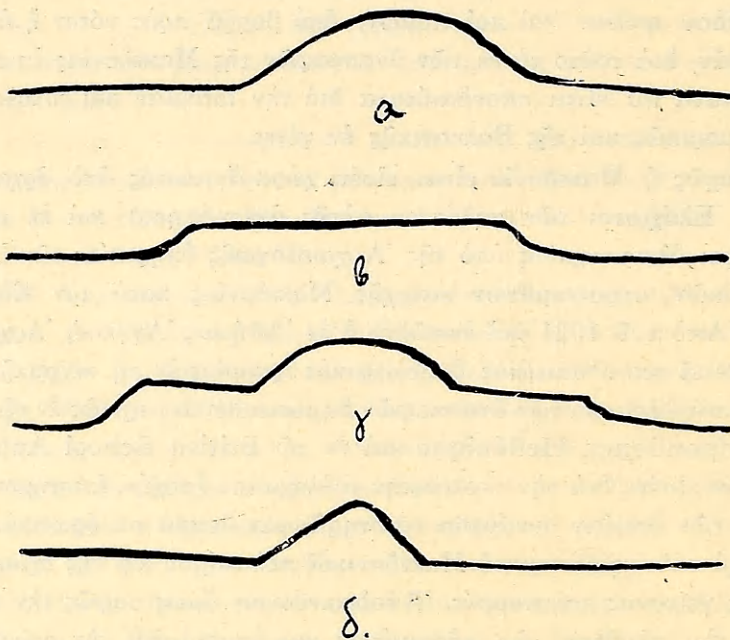
Οἱ προϊστορικοὶ συνοικισμοὶ τῆς Μακεδονίας εἶναι ἰδρυμένοι πλησίον κοίτης ποταμοῦ, ἢ ἀκτῆς θαλάσσης, ἢ καὶ εἰς πεδιάδας ὑποκειμένας εἰς σιγνὰς πλημμύρας. Διεσώθησαν δὲ ὑπὸ μορφὴν χθαμαλῶν γηλόφων, ὕψους ἀπὸ 5-25 μέτρων, σχήματος κολούρου κώνου ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον (εἰκ. 68α). Σπανίως ἔχουσι σχῆμα κολούρου κώνου ἐπιτεθειμένου ἐπὶ παραλληλογράμμου (τραπέζης εἰκ. 68γ). Ἐκτὸς ὅμως τῶν προϊστορικῶν γηλόφων εἰς τὴν Μακεδονίαν ἔχομεν ἑτέρους γηλόφους ἢ Τοῦμπες σχήματος παραλληλογράμ-

¹ Πρβλ. ἀνωτέρω σ. 5.

² Revue Archéol. 1901, σ. 328.

³ B. C. H., 1917-1919. B. S. A., 1920 καὶ 1922-25.

μου ἢ τραπέζης (εἰκ. 68β) ἢ κώνου μετὰ μικρὰς περιμέτρου (εἰκ. 68δ). Καὶ οἱ μὲν πρῶτοι (εἰκ. 68β) συνήθως ὑποδεικνύουσι τὴν θέσιν ἱστορικῆς τινος πόλεως, οἱ δεῦτεροι δὲ (εἰκ. 68δ) εἶναι τύμβοι τῶν ἱστορικῶν χρόνων¹. Πρῶτος ὁ Μ. Χρυσόχοος ἐξεπόνησε κατάλογον τῶν περὶ τὴν Θεσσαλονίκην γηλόφων ἢ Τουμπῶν καὶ βασιζόμενος ἐπὶ τῆς κατὰ τύχην ἀνοιχθείσης Τοῦμπας παρὰ τὴν Πέλλαν, τοῦ κωνικοῦ τύπου δ., ἐδέχθη ὅτι αἱ Τοῦμπαι ἦσαν τύμβοι τῶν ἱστορικῶν χρόνων². Αἱ τοῦ τύπου δ., ὡς ἀνωτέρω ἐλέχθη, εἶναι

Εἰκ. 68. Σχήματα Μακεδονικῶν συνοικισμῶν καὶ τύμβων.

πράγματι τύμβοι, αἱ λοιπαὶ ὅμως, ὡς ἀπεδείχθη δι' ἀνασκαφῶν, ὑποδεικνύουσι τὴν θέσιν προϊστορικῶν συνοικισμῶν ἢ ἱστορικῶν πόλεων.

1. Ἀνατολικὴ Μακεδονία.

Ἐν τῇ ἀνατολικῇ Μακεδονίᾳ, ἐν τῇ πεδιάδι τῶν Φιλίππων καὶ τοῦ Στρυμόνος δηλαδὴ, ὀλίγοι προϊστορικοὶ συνοικισμοὶ εἶναι γνωστοί.

¹ Πρβλ. Β. C. H., 1917-19, σ. 17 ἐξ. καὶ Casson, Macedonia κλπ. σ. 121.

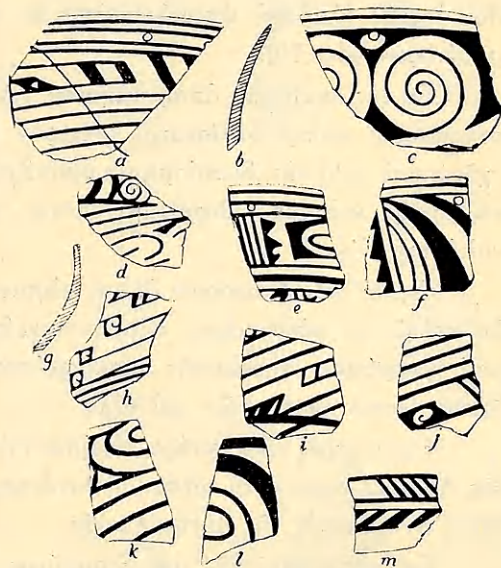
² Μ. Χρυσόχοος: Αἱ Τοῦμπαι. Ἀπόσπασμα τῆς Ἐπετηρίδος τοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου Παρνασσοῦ, Ἀθῆναι 1896.

Συνοικισμός Δικελί Τάς.

Ἐπὶ γηλόφου, γνωστοῦ ὑπὸ τὸ ὄνομα Δικελί Τάς¹, περὶ τὰ 100 μέτρα πρὸς νότον τῆς ἀπὸ Δράμας εἰς Καβάλλαν ἀμαξιτῆς ὁδοῦ καὶ περὶ τὸ 18^ο χιλιόμετρον, ἀνεκαλύφθη ὑπὸ τοῦ Blegen καὶ Welch καὶ ἀνασκάφη ὑπὸ τῆς Γαλλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς τῷ 1921 προϊστορικὸς συνοικισμὸς, τοῦ ὁποίου τὰ κατώτατα στρώματα ἀνάγονται εἰς τὴν νεολιθικὴν ἐποχὴν. Ἡ μελέτη τῶν στρωμάτων καὶ ἡ ἐπιστημονικὴ δημοσίευσις τῶν εὐρημάτων θὰ συμβάλῃ σπουδαίως εἰς τὴν γνῶσιν τῆς νεολιθικῆς ἐποχῆς τῆς Μακεδονίας. Δυστυχῶς τὰ εὐρήματα καὶ πορίσματα τῶν ἀνασκαφῶν τούτων παραμένουσιν ἀδημοσίευτα, ἐλάχιστα δὲ εὐρήματα, συλλεγέμενα ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ λόφου καὶ πρὸ τῶν ἀνασκαφῶν, ἐδημοσιεύθησαν ὑπὸ τοῦ Welch ἐν τῷ B.S.A.²

Τὰ εὐρήματα ταῦτα ἀποτελοῦνται κυρίως ἐκ τεμαχίων ἀγγείων καὶ περιλαμβάνουσι:

α. Ἄγγεϊα μετὰ ἐρυθρᾶς πρὸς τὸ καστανὸν σιλιπνῆς ἐπιφανείας καὶ διακοσμῆσεως χρώματος ἀμαυροῦ καστανοῦ ἢ μελανοῦ γραφίτου. Ὁ πηλὸς τῶν ἀγγείων τούτων εἶναι καθαρός, ἐρυθροπὸς τὸ χρῶμα, ἢ κατασκευὴ καὶ ὄπτησις ἐπιμελεημένη καὶ τὰ τοιχώματα λεπτά. Ἡ διακόσμησις ἀποτελεῖται ἐκ σπειρῶν καὶ γραμμικῶν σχημάτων χρησιμοποιουμένων ἀναμῖξ καὶ πληρῶντων ὁλόκληρον τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἀγγείου (εἰκ. 69). Σνηθέστερον σχῆμα ἀγγείου εἶναι τὸ τῆς στενουμένης πρὸς τὰ κάτω φιάλης. Τὰ ἀγγεῖα ταῦτα ὁμοιάζουσι καὶ κατὰ τὸ σχῆμα καὶ κατὰ τὴν διακόσμησιν πρὸς τὰ Θεσσαλικά καὶ δὴ τὰ τοῦ Διμηνίου, τοῦ ἠυθμοῦ Β3α, ἀφ' ἑνὸς καὶ ἀφ' ἑτέρου πρὸς τὰ Θρακικά καὶ τὰ τῆς ἀνατολικῆς Βουλγαρίας, Μολδαβίας καὶ Γαλιτίας.

Εἰκ. 69. Γραπτὰ ἀγγεῖα συνοικισμοῦ Δικελί Τάς (=Welch, B.S.A. σ. 45, εἰκ. 1).

¹ Δικελί Τάς, λέξις Τουρκικὴ σημαίνουσα «Ὁ ὄρθιος λίθος». Ἡ ὀνομασία ὀφείλεται εἰς στήλην ἰδρυμένην ἐπὶ τοῦ λόφου ἐπὶ τῆς ὁποίας ὑπάρχει ἐπιγραφή τοῦ Γαίου Βιμπίου.

² B. S. A. 1918 - 19, σ. 44.

β. Ἀγγεῖα κατεσκευασμένα ἐκ πηλοῦ καθαροῦ χρώματος ἐρυθροῦ ἢ μελανοῦ ἐπὶ τοῦ ὁποίου φέρουσι διακόσμησιν χρώματος ἄμαυροῦ λευκοῦ. Ἡ διακόσμησις ἀποτελεῖται ἐκ παραλλήλων γραμμῶν, ἐκ συστημάτων παραλλήλων γραμμῶν σχηματιζόντων γωνίας, μαιάνδρους καὶ τὰ τοιαῦτα, ἢ ἐκ σπειροειδῶν μετὰ γραμμικῶν κοσμημάτων. Κοινότατον σχῆμα ἀγγείου τοῦ ἔυθιμου τούτου εἶναι τὸ τῆς ἀβαθοῦς φιάλης.

γ. Ἐγχάρακτα ἀγγεῖα χρώματος ἐρυθροποῦ, χονδροειδοῦς κατασκευῆς, μετὰ χονδρῶν τοιχωμάτων καὶ ἐγχαράκτου διακοσμῆσεως πληρουμένης συνήθως λευκῆς ὕλης καὶ ἀποτελουμένης ἐκ παραλλήλων γραμμῶν, σπειρῶν καὶ μαιάνδρων (εἰκ. 70).

Ἐκ τῆς συντόμου ἀπαριθμήσεως τῶν ἀγγείων τῶν ἀνευρεθέντων ἐν τῷ συνοικισμῷ τούτῳ καθίσταται φανερόν ὅτι τὰ τῆς πρώτης ομάδος κατὰ τὸ σχῆμα καὶ κατὰ τὴν διακόσμησιν ὁμοιάζουσι πρὸς τὰ Θεσσαλικά τῆς νεωτέρας νεολιθικῆς καὶ τῆς λιθοχάλκου ἐποχῆς τὰ εὑρεθέντα ἐν Διμηνίῳ, Σέσκλῳ καὶ Ῥαχμανίῳ.

Μεταξὺ τῶν διαφόρων ἄλλων εὐρημάτων καταλέγονται κεφαλὴ εἰδωλίου ἐκ πηλοῦ, τὸ κάτω μέρος δύο γυναικείων εἰδωλίων μεγάλης στεατοπυγίας μετ' ἐγχαράκτου γραμμικῆς διακοσμῆσεως (εἰκ. 70 tu), τεμάχια εἰδωλίων ζώων, πεσσοὶ σφενδονῶν καὶ ἄλλα.

Ὅμοια πρὸς τὰ ἀνωτέρω εὐρήματα ἀνεκαλύφθησαν καὶ ἐπὶ λόφου πλησίον τῆς Δράμας, ὅπου κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἦτο ἰδρυμένος καὶ δεύτερος νεολιθικός συνοικισμὸς τῆς αὐτῆς ἐποχῆς.

Ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς τοῦ Στρουμόνος ὄχθης καὶ παρὰ τὴν λίμνην Κερκινίτιν, κοινῶς τοῦ Ἀχينوῦ, πλησίον τῶν Σερρῶν, ὡς καὶ ἐπὶ τῆς δυτικῆς τοῦ Στρουμόνος ὄχθης, πρὸς βορρᾶν τῆς αὐτῆς λίμνης καὶ πλησίον τοῦ χωρίου Χαμζάλι εὐρίσκονται ἕτεροι δύο γνωστοὶ προϊστορικοὶ συνοικισμοί. Ἡ σπάνις ὀφείλεται εἰς τὴν ἄγνοιαν τῆς χώρας μᾶλλον ἢ εἰς τὴν ἔλλειψιν προϊστορικῶν συνοικισμῶν ἐν τῇ περιφερείᾳ ταύτῃ, συστηματικὴ δὲ τῆς χώρας μελέτη ἀσφαλῶς θὰ φέρῃ εἰς φῶς περισσότερα ἕγχη τῶν νεολιθικῶν ἀνθρώπων.

2. Κεντρικὴ Μακεδονία.

Ἐν τῷ Bulletin de Correspondence Hellenique, 1917-1919 ὁ L. Rey ἀναφέρει 15 προϊστορικοὺς συνοικισμοὺς ἐν τῇ βορείᾳ πεδιάδι τοῦ Ἀξιοῦ, 13 ἐν τῇ τοῦ Ἐχεδώρου, 8 περὶ τὴν Θεσσαλονίκην, 5 περὶ τὴν λίμνην Βόλβην (Λαγκαδᾶ ἢ Μπείσι) καὶ 22 περὶ τὴν ἀνατολικὴν τοῦ Θερμαϊκοῦ πλευρᾶν καὶ τὴν Χαλκιδικήν. Ὑπὸ τοῦ Wace ἀνεγνωρίσθησαν 6 εἰσέτι

συνοικισμοὶ ἐν τῇ Χαλκιδικῇ, ἐσχάτως δὲ ὁ Heurtley ἀνεκάλυψεν ἑτέρους τρεῖς¹ ἐν τῇ ἀνατολικῇ Χαλκιδικῇ. Ὀλίγοι τῶν συνοικισμῶν τούτων ἀνεσκάφησαν ὑπὸ τῆς Γαλλικῆς καὶ Ἀγγλικῆς Στρατιωτικῆς Ἀρχαιολογικῆς ὑπηρεσίας διαρκοῦντος τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ πολέμου καὶ ὑπὸ τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀγγλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς κατὰ ἔτη 1921 - 1926². Τὰ ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν τούτων εὐρήματα, δημοσιευθέντα μερικῶς, ἀνάγονται εἰς τὴν χαλκὴν ἐποχὴν, ἐλάχιστα δὲ εἰς τὴν νεολιθικὴν. Τὰ σπουδαιότερα καὶ πολυπληθέστερα τῶν εὐρημάτων εἶναι καὶ πάλιν ἀγγεῖα.

Τὰ εἰς τὰ ἀρχαιότερα στρώματα ἀνευρεθέντα μονόχρωμα ἀγγεῖα εἶναι χειροποίητα, ἔχουσι πηλὸν ἀκάθαρτον, πλήρη μικρῶν χαλίκων, χονδρὰ τοιχώματα καὶ ἐπιφάνειαν ἐρυθρὰν, καστανὴν ἢ μελανὴν, καλῶς ἐστιλβωμένην, εἶναι δὲ συνήθως ἀκόσμητα. Ἡ τυχαία ἀνασκαφή τῶν συνοικισμῶν, ὡς καὶ ἡ ἔλλειψις ἀκριβῶν πληροφοριῶν περὶ τῶν στρωμάτων εἰς τὰ ὁποῖα ἀνευρέθησαν, καθιστᾷ ἀδύνατον τὸν ἀκριβῆ καθορισμὸν τῆς ἡλικίας τῶν ἀγγείων τούτων.

Τὰ μόνα ἀσφαλῆ νεολιθικὰ εὐρήματα εἶναι τεμάχια γραπτῶν ἀγγείων ἀνευρεθέντα εἰς δύο ἐκ τῶν ἀνασκαφέντων συνοικισμῶν. Ἐν Σέδες πρὸς νότον τῆς Θεσσαλονίκης καὶ παρὰ τὴν Γεωργικὴν Σχολήν, εἰς βάθος 14—15

Εἰκ. 70. Ἐγγάρακτα ἀγγεῖα καὶ εἰδώλια συνοικισμοῦ Δικελὶ Τάς. (= Welch, B. S. A. σ. 49, εἰκ. 3).

¹ B. S. A. 1923 - 25, σ. 36.

² Ὑπὸ τῆς Ἀγγλικῆς Στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας ἀνεσκάφησαν οἱ συνοικισμοὶ Αἰβατλή, Ἀγ. Βασιλείου, Καλαμαριάς. Ὑπὸ τῆς Γαλλικῆς Στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας ἀνεσκάφησαν οἱ συνοικισμοὶ Γόνα, Σέδες καὶ Καπουτζήδων Ὑπὸ τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀγγλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς ἀνεσκάφησαν:

τῷ 1922 ὁ συνοικισμὸς Τσαουσίτσας διὰ τοῦ S. Casson

τῷ 1924 ὁ συνοικισμὸς Βοροδίνου διὰ τοῦ W. A. Heurtley

μέτρων ¹ καὶ ἐν Ἀϊβατλῇ ², ἐπὶ τῆς ἀμαξιτῆς ὁδοῦ Θεσσαλονίκης Σερρῶν καὶ παρὰ τὸ 12^{ον} χιλιόμετρον, ἀνευρέθησαν τεμάχια ἀγγείων μετὰ ἐρυθρᾶς διακοσμῆσεως ἐπὶ ὑπολεύκου ἐπιχρίσματος. Ἡ διακόσμησις ἀποτελεῖται ἐκ λεπτῶν παραλλήλων κυματοειδῶν γραμμῶν. Τὰ ἀγγεῖα ταῦτα παρουσιάζουσιν ὁμοιότητος πρὸς τὰ χαρακτηριστικὰ ἀγγεῖα τῆς ἀρχαιοτέρας νεολιθικῆς ἐποχῆς τοῦ ἡυθμοῦ Α Ββ. Ὡς ἐκ τοῦ μικροῦ ἀριθμοῦ τῶν μέχρι τοῦδε ἀνευρεθέντων ὀστράκων ὁ καθορισμὸς τῶν σημάτων τῶν ἀγγείων τούτων εἶναι ἀδύνατος.

Τὰ εἰς τὴν χαλκῆν ἐποχὴν ἀναγόμενα εὐρήματα εἶναι ἀφθονότερα, ἀντιστοιχοῦσι δὲ πρὸς τὰ εὐρήματα τῆς τρίτης καὶ τετάρτης Θεσσαλικῆς περιόδου πρὸς τὰ ὁποῖα καὶ ὁμοιάζουσι ³. Ἀγγεῖα ἀποτελοῦσι καὶ πάλιν τὴν πολυπληθεστέραν τῶν εὐρημάτων τάξιν.

Τὰ περισσότερα τῶν ἀνευρεθέντων ἀγγείων εἶναι ἐγχάρακτα, σχετικῶς δὲ ἐλάχιστα γραπτά, καὶ διαιροῦνται εἰς δύο μεγάλας ὁμάδας, εἰς τὴν ἀρχαιοτέραν καὶ τὴν νεωτέραν.

Ὁ πηλὸς τῶν ἀγγείων τῆς ἀρχαιοτέρας ὁμάδος εἶναι ἀκάθαρος, ἀμελῶς ὀπτημένος, χρώματος ἐρυθροποῦ, καστανοῦ καὶ μελανοῦ. Σκύφοι, φιάλαι μετ' ἀποφύσεων ἢ λαβῶν διατρήτων τριγωνικῶν ἢ κυλινδροειδῶν, μικραὶ ὕδρῖαι μετὰ χαμηλῆς κοιλίας, μακροῦ λαιμοῦ καὶ μῖα ἢ δύο ταινιοειδῶν λαβῶν (εἰκ. 71α), ἀγγεῖα μετὰ κωνικῆς κοιλίας (εἰκ. 71β) καὶ μεγάλοι πίθοι εἶναι τὰ συνήθη τῆς ὁμάδος ταύτης ἀγγεῖα.

Τὰ ἀγγεῖα τῆς νεωτέρας περιόδου φαίνονται ἐξελιχθέντα ἐκ τῶν τῆς ἀρχαιοτέρας ἔχουσι δὲ σχῆμα βαθείας φιάλης μετὰ δύο διατρήτων λαβῶν σχηματιζομένων συνήθως ἐκ προεκτάσεως τῶν χειλέων τοῦ ἀγγείου (εἰκ. 72α), ἢ βαθείας φιάλης μετὰ ταινιοειδῶν λαβῶν. (εἰκ. 72β). Ὑδρῖαι μετὰ λαβῆς ταινιοειδοῦς καὶ ἡαμφοειδοῦς στομίου (εἰκ. 72γδ) καὶ κύαθοι ἐπίσης εἶναι

τῷ 1925 ὁ συνοικισμὸς Κιλινδῖο διὰ τοῦ S. Casson

τῷ 1925 1926 ὁ συνοικισμὸς Βαρβαρόφτσας διὰ τοῦ W. A. Heurtley

τῷ 1928 ὁ συνοικισμὸς Μολυβοπύργου τῆς Χαλκιδικῆς ὑπὸ τοῦ W. A. Heurtley

τῷ 1928 ὁ συνοικισμὸς Ἀγίου Μάμα τῆς Χαλκιδικῆς ὑπὸ τοῦ W. A. Heurtley

Τὰ ἀποτελέσματα τῶν ὑπὸ τῆς Ἀγγλικῆς Σχολῆς ἐνεργηθειῶν ἀνασκαφῶν ἐδημοσιεύθησαν ἐν τῷ B. S. A. τῶν ἐτῶν 1919-21 καὶ 1923-25 καὶ ἐν τῷ τῶν ἐτῶν 1925 καὶ 1926.

¹ B. C. H. 1917-19, σ. 201.

² B. S. A. 1918-19, σ. 15.

³ Ἐπειδὴ τὰ Μακεδονικὰ ἀγγεῖα τῆς χαλκῆς ἐποχῆς παρουσιάζουσι πλείστας καὶ σπουδαιοτάτας ὁμοιότητας πρὸς τὰ Θεσσαλικά, Τρωϊκὰ καὶ Σερβικὰ τῆς αὐτῆς ἐποχῆς ἀγγεῖα, ἔτι δὲ καὶ πρὸς τὰ λεγόμενα Μινύεια, μεταγενεστέρας ἐποχῆς, διὰ τοῦτο πραγματευόμεθα ταῦτα διεξοδικώτερον ἀκολουθοῦντες κατὰ τὸ πλεῖστον τὴν ὑπὸ τοῦ L. Rey διδομένην περιγραφὴν ἐν τῷ B. C. H. 1917-19.

συνήθεις. Τὰ κοινότερα ὅμως ἀγγεῖα τῆς ομάδος ταύτης εἶναι μεγάλοι πίθοι μετὰ πλαστικῆς χονδροειδοῦς διακοσμῆσεως. Αἱ φιάλαι εἶναι καλῶς κατασκευασμένοι καὶ ἐστιλβωμένοι, ἔχουσι δὲ χρῶμα κίτρινον, ἐρυθρωπὸν καὶ σπανίως μελανόν. Αἱ λαβαὶ αὐτῶν συνήθως σχηματίζονται ἐκ προεκτάσεως τῶν χειλέων, εἶναι διάτρητοι καὶ παρουσιάζουσι ποικιλίαν σχημάτων (εἰκ. 73). Ἡ προσθία αὐτῶν πλευρὰ ἄλλοτε μὲν εἶναι κυρτή, ἄλλοτε δὲ κοίλη παρέχουσα εἰς τὴν λαβὴν μορφήν διχαλωτήν. Ἀγγεῖα ὁμοίων σχημάτων καὶ λαβῶν ἀνεκαλύφθησαν ἐν Θεσσαλίᾳ εἰς στρώματα ἀναγόμενα εἰς τὴν λιθόχαλκον καὶ χαλκῆν ἐποχὴν ¹.

Τὰ περισσότερα τῶν περιγραφέντων ἀγγείων εἶναι ἐγχάρακτα φέροντα τὴν διακόσμησιν εἰς ζώνας καὶ εἰς τὸ ἄνω μέρος τῆς κοιλίας. Ἡ διακόσμησις, γενομένη δι' ὀργάνου ἄλλοτε μὲν μετὰ τὴν ὀπτησιν (τύπος 1), συνήθως ὅμως πρὸ τῆς ὀπτήσεως (τύπος 2), πληροῦται συνήθως ὑπὸ λευκῆς ὕλης, σπανίως δ' ὑπὸ ἐρυθρᾶς. Ἡ διακόσμησις τοῦ 1^{ου} τύπου ἀποτελεῖται ἐξ ἀπλουσιῶν γραμμικῶν σχεδίων. Ἡ τοῦ 2^{ου} τύπου ἀποτελεῖται ἐκ συστημάτων τεθλασμένων γραμμῶν, μαιάνδρων, τριγώνων καὶ σπειρῶν ἀπλῶν καὶ διπλῶν (εἰκ. 74). Τὸ μεταξὺ τῶν τεθλασμένων γραμμῶν διάστημα καὶ τὰ τρίγωνα ἐνίοτε πληροῦνται ὑπὸ στιγμῶν, ὑπὸ μικρῶν παραλλήλων γραμμῶν, ὑπὸ στιγμῶν καὶ μικροτέρων τριγώνων καὶ παραλληλογράμων. Τοιαῦτα ἐγχάρακτα ἀγγεῖα

α

β

Εἰκ. 71. Μακεδονικὰ ἀγγεῖα ἀρχαιοτέρας χαλκῆς ἐποχῆς (= Rey, B. C. H. πίν. IV 3 καὶ V 1).

¹ Πρὸβλ. ἀνωτέρω σ. 46 εἰκ, 53, 54.

ἀνευρέθησαν ἐν Θεσσαλίᾳ εἰς στρώματα τῆς λιθογάλλου καὶ χαλκῆς ἐποχῆς ¹, εἶναι δ' ἄφθονα ἐν Τροίᾳ, Βοσνίᾳ, Σερβίᾳ καὶ Οὐγγαρίᾳ.

Ὅλιγα σχετικῶς γραπτὰ ἀγγεῖα ἀνευρέθησαν. Συνήθως φέρουσι διακοσμησιν ἀποτελουμένην ἐκ σπειρῶν καὶ κυματοειδῶν παραλλήλων γραμμῶν, τριγῶνων καὶ συστημάτων γραμμῶν χρώματος καστανοῦ (σοκολάτας) ἐπὶ ὑποκιτρίνου πηλοῦ. Συνήθη ἐπίσης εἶναι γραπτὰ ἀγγεῖα μετὰ λείας καὶ στιλπνῆς μελανῆς ἐπιφανείας καὶ λευκῆς γραμμικῆς διακοσμῆσεως. Τοιαῦτα ἀγγεῖα ἀνε-

Εἰκ. 72. Μακεδονικὰ ἀγγεῖα τῆς χαλκῆς ἐποχῆς (=Rey, B. S. H., πίν. VII, IX² καὶ εἰκ. 18, 19).

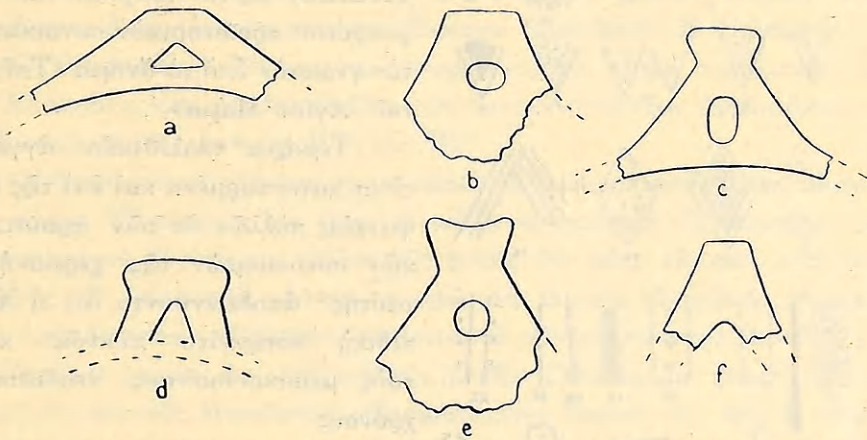
καλύφθησαν εἰς τοὺς συνοικισμοὺς Σέδες, Καπουτζήδων, Ἀίβατλῆ καὶ ἰδίως εἰς Βοροδῖνον ὅπου ἀναφαίνονται εἰς τὰ κατώτατα στρώματα, εἶναι δὲ ἐν χρήσει καθ' ὅλην τὴν προϊστορικὴν ἐποχὴν. ² Εἰς Καπουτζήδες ἀνευρέθησαν 5 τεμάχια πολυχρόμων γραπτῶν ἀγγείων (Crusted ware) μετὰ διακοσμῆσεως ἀποτελουμένης ἐκ σπειρῶν, κύκλων καὶ γραμμῶν. Τὰ τεμάχια ταῦτα ὁμοιάζουσι πρὸς τὰ Θεσσαλικά τῆς λιθογάλλου ἐποχῆς, συναντῶνται δὲ συχνὰ ἐν Σερβίᾳ.

¹ Παραβολὰς τῶν ἀγγείων τούτων πρὸς τὰ Θεσσαλικά, Τρωϊκά, κτλ. πρβλ. B. C. H. 1927 — 19, σ. 218.

² Πρβλ. Heurtley ἐν Liverpool Annals XII σ. 15 ἔξ.

Ἐπιβραχίονα Μυκηναϊκὰ ἀγγεῖα ἀνευρέθησαν μεταξύ τῶν λειψάνων τῆς τελευταίας περιόδου τῆς χαλκῆς ἐποχῆς καὶ εἰς μεσογείους συνοικισμούς, ὡς ὁ τοῦ Βοροδίνου, μαρτυροῦντα τὴν διείσδυσιν τοῦ Μυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ.

Ἐκ τῆς ἀπαριθμήσεως τῶν εὗρημάτων τῶν ἀνακαλυφθέντων ἐν τῇ κεντρικῇ Μακεδονίᾳ καθίσταται φανερὰ ἡ σπουδαιότης τῆς περιοχῆς ταύτης. Τὰ εὗρηματα τῆς χαλκῆς ἐποχῆς, ὁμοιάζοντα πρὸς τὰ ἐν Σερβίᾳ ἀνακαλυφθέντα καὶ δεικνύοντα ὁμοιότητα πρὸς τὰ Θεσσαλικά καὶ τὰ Τρωϊκά, φανερόνουςιν ἐπικοινωνίαν, ἂν μὴ συγγένειαν, τῶν φύλων τῶν κατεχόντων τοὺς τόπους τούτους. Ἐπιβεβαιούμενα δὲ ὑπὸ λεπτομεροῦς ἐκδόσεως τῶν ἀποτελε-

Εἰκ. 73. Λαβαὶ Μακεδονικῶν ἀγγείων χαλκῆς ἐποχῆς (=Rey, B.C.H., σ. 195 εἰκ. 12).

μάτων τῶν ἀνασκαφῶν καὶ ὑπὸ ἐτέρων ἐπιστημονικῶν ἐρευνῶν καὶ ἀνασκαφῶν θὰ παράσχωσιν ἀνεκτίμητα ἱστορικὰ καὶ ἐθνολογικὰ δεδομένα.

3. Χαλκιδική.

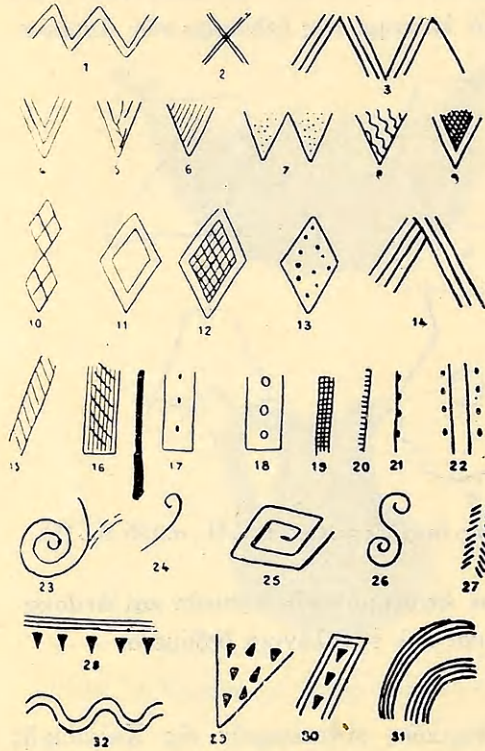
Ἐλάχιστοι τῶν γνωστῶν προϊστορικῶν συνοικισμῶν τῆς Χαλκιδικῆς ἔχουσι μέχρι τοῦδε ἀνασκαφῆ, ἀλλ' οἱ ἀνασκαφέντες ἀπέδωσαν πλούσιον νεολιθικὸν ὕλικόν.

α. Συνοικισμὸς Ὀλύνθου. Τὰ πρῶτα ἀσφαλῆ νεολιθικὰ λείψανα τῆς Χαλκιδικῆς ἀνεκαλύφθησαν ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ D. M. Robinson, κατὰ τὰς ὑπ' αὐτοῦ ἐνεργουμένας ἀνασκαφὰς τῆς ἀρχαίας Ὀλύνθου (1928)¹. Ταῦτα περιλαμβάνουσιν, ἀρχιτεκτονικὰ κτίσματα, ἀγγεῖα—μόνοχρωμα, ἐγγά-

¹ Εἰς τὸν Δεῶν D. M. Robinson, ὁ ὁποῖος μοι ἐπέτρεψε νὰ ἀναφέρω τὰ ἀνωτέρω καὶ νὰ μελετήσω καὶ δημοσιεύσω τὰ ὑπ' αὐτοῦ ἀνακαλυφθέντα προϊστορικὰ λείψανα τῆς Ὀλύνθου, ἐκφράζω καὶ ἐνταῦθα τὴν εὐγνωμοσύνην μου.

ρακτα καὶ γραπτὰ—, εἰδώλια—λίθινα καὶ πήλινα—, ἐργαλεῖα καὶ σκεύη. Τὰ εὐρήματα ταῦτα ἀποδεικνύουσιν ὅτι ἡ νοτιοανατολικὴ πλευρὰ τῆς παρὰ τὸ Μυριοφύτον «Μεγάλης Τούμπας», τοῦ λόφου δηλαδὴ ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἰδρύθη μέρος τῆς ἀρχαίας Ὀλύνθου κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους, κατῳκεῖτο πυκνῶς κατὰ τὴν νεολιθικὴν ἐποχὴν.

β. Συνοικισμὸς Ἁγίου Μάμα. Νεολιθικὰ λείψανα ἐπίσης ἀνεκαλύφθησαν καὶ κατὰ τὴν δοκιμαστικὴν σκαφὴν τὴν γενομένην τὸν Μάρτιον τοῦ 1928 ὑπὸ τῆς Ἀγγλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς διὰ τοῦ W. A. Heurtley εἰς τὸν πλησίον τοῦ Μυριοφύτου προϊστορικὸν συνοικισμὸν τὸν γνωστὸν ὑπὸ τὸ ὄνομα «Τοῦμα τοῦ Ἁγίου Μάμα»¹.

Εἰκ. 74. Σχήματα διακοσμήσεως ἐγχαρακτων ἀγγείων (= Rey, B. C. H., πίν. XIV).

Τεμάχια νεολιθικῶν ἀγγείων εἶναι κατεσπαρμένα καὶ ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας πολλῶν ἐκ τῶν προϊστορικῶν συνοικισμῶν τῆς χερσονήσου ταύτης² ἀποδεικνύοντα ὅτι ἡ Χαλκιδικὴ κατῳκεῖτο πυκνῶς κατὰ τοὺς μεμακρυσμένους νεολιθικοὺς χρόνους.

4. Δυτικὴ Μακεδονία.

Ἡ περὶ τὸν Ἀλιάκμονα χώρα καὶ ἡ βορειότερα ταύτης περιοχὴ τῆς δυτικῆς Μακεδονίας εἶναι ὀλιγώτερον γνωστὴ τῶν λοιπῶν ἐπαρχιῶν τῆς Μακεδονίας. Εἰς τὴν βορρειαυτῆς περιοχὴν καὶ περὶ τὸ Μοναστήριον μνημονεύονται ὑπὸ

τοῦ L. Rey³ ἑπτὰ προϊστορικοὶ συνοικισμοί, ἰδρυμένοι ἐπὶ χθθαμαλῶν λόφων ὕψους 5-7 μέτρων. Οἱ γήλοφοι οὗτοι δὲν ἀνεσκάφησαν, τὰ δὲ ἐπὶ τῆς

¹ Ὁ Κος Heurtley πάνυ εὐγενῶς μοι ἐπέτρεψε νὰ συμπεριλάβω τὴν ἀνωτέρω πληροφορίαν εἰς τὴν μελέτην μου.

² Heurtley, ἐν B. S. A. Τομ. 26, σ. 30.

³ B. C. H. 1917-19, σ. 171.

ἐπιφανείας αὐτῶν συλλεγέντα τεμάχια ἀγγείων εἶναι ἐλάχιστα πρὸς μελέτην καὶ σύγκρισιν ¹.

Βορειοανατολικῶς τῆς Κοζάνης καὶ παρὰ τὸ χωρίον Τοπτσιλάο, ὁ καθηγητῆς Ἰ. Α. Σ. Ἀρβανιτόπουλος παρατήρησεν ἐπὶ δύο γηλόφων λείψανα «νεολιθικῶν συνοικισμῶν» ². Τῷ 1911 ὁ Wace καὶ ὁ Thompson ἐβεβαίωσαν τὴν ὑπαρξιν ἐτέρου συνοικισμοῦ ἐπὶ τῆς ἀπὸ Κοζάνης εἰς Σέρβια ὁδοῦ, ἐπὶ τῆς δεξιᾶς ὄχθης τοῦ Ἀλιάκμονος καὶ πλησίον τῶν Σερβίων. Ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ συνοικισμοῦ τούτου ἀνεῦρεν ὁ Wace τεμάχια ἀγγείων τῆς ἀρχαιοτέρας καὶ νεωτέρας νεολιθικῆς ἐποχῆς τῶν ὀνυθμῶν Α1, Α3β, Α3γ καὶ Β3γ, Β3δ ³.

Περὶ τὰ πέντε χιλιόμετρα νοτιοδυτικῶς τοῦ χωρίου Λειψίστα ἕτερος συνοικισμὸς ἀνεγνωρίσθη ὑπὸ τοῦ Ἐφόρου Μακεδονίας Σ. Πελεκίδου ⁴.

Ὁ Wace καὶ ὁ Thompson ἀναφέρουσι δύο εἰσέτι συνοικισμοὺς παρὰ τὴν Ἐλασσόνα, ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῶν ὁποίων συνέλεξαν ἀγγεῖα ὅμοια πρὸς τὰ Θεσσαλικά τῶν ὀνυθμῶν Β3α καὶ Β2 ⁵.

Οἱ ὀλιγάριθμοι γνωστοὶ συνοικισμοὶ οἱ διεσκορπισμένοι ἀπὸ Μοναστηρίου μέχρις Ἐλασσόνος δὲν εἶναι οἱ μόνοι συνοικισμοὶ τῆς περιοχῆς ταύτης. Ἐπιστημονικῆ ἔρευνα καὶ μελέτη τῆς χώρας θὰ φέρῃ εἰς φῶς πολὺ περισσοτέρους. Ἡ ἀνασκαφὴ τῶν συνοικισμῶν τῆς δυτικῆς Μακεδονίας θὰ ἀποκαλύψῃ σπουδαιότατα εὐρήματα διαφωτιστικὰ τῶν σχέσεων τῆς Μακεδονίας καὶ τῶν βορείων χωρῶν ἀφ' ἑνὸς καὶ τῆς λοιπῆς Ἑλλάδος ἀφ' ἑτέρου. Οἱ συνοικισμοὶ τῆς δυτικῆς Μακεδονίας, ἰδρυμένοι πρὸς βορρᾶν τῆς ἀπὸ Μακεδονίας εἰς Θεσσαλίαν διόδου, ἀσφαλῶς ὑπῆρξαν σταθμοὶ, ἐκ τῶν ὁποίων ὁρμώμενα ἐξεχύνοντο διὰ τῆς διόδου τῆς Μελονάας καὶ τῶν Τεμπῶν εἰς Θεσσαλίαν καὶ διὰ ταύτης εἰς τὴν λοιπὴν Ἑλλάδα, τὰ πολυάριθμα ἀπὸ βορρᾶ ἐπιδραμόντα ἑλληνικὰ φῦλα.

5. Ἀνακεφαλαίωσις τῶν Μακεδονικῶν εὐρημάτων.

Λείψανα προϊστορικοῦ πολιτισμοῦ ἀνεκαλύφθησαν ἄφθονα καθ' ὅλην τὴν Μακεδονίαν. Τὰ πολυπληθέστερα καὶ σπουδαιότατα τούτων εἶναι τὰ τεμάχια ἀγγείων. Ἐν τῇ ἀνατολικῇ Μακεδονίᾳ τὴν πλειονότητα τῶν νεολιθικῶν

¹ Ὁ Heurtley συνέλεξε τεμάχια ἀγγείων ἐξ ἑνὸς τῶν λόφων, ἐν τῶν ὁποίων ὁμοιάζει πρὸς τὰ Θεσσαλικά τοῦ ὀνυθμοῦ Α1 καὶ ἕτερον πρὸς τὰ τοῦ ὀνυθμοῦ Γ1α1. Ἐπίσης ἀνεῦρε κοί τεθραυσμένον λίθινον πέλεκυν. Πρβλ. B.S.A., 1924-25, σ. 36.

² Πρακτικά, 1912 σ. 240.

³ B. S. A., 1913-14, σ. 123.

⁴ Αὐτόθι 1924-25 σ.34.

⁵ P-T., σ. 12.

εὐρημάτων ἀποτελοῦσι γραπτὰ ἀγγεῖα μετὰ ξουθοῦς ἐπιφανείας καὶ ἐπιμελοῦς καὶ ποικίλης μελανῆς ἐκ γραφίτου διακοσμήσεως, ἀποτελουμένης ἐκ σπειροειδῶν καὶ γραμμικῶν σχημάτων, ἀναμιξ χρησιμοποιουμένων καὶ πληροῦντων ὀλόκληρον τὴν ἐπιφάνειαν τῶν ἀγγείων. Τὰ ἀγγεῖα ταῦτα ὁμοιάζουσι πρὸς τὰ ἀνευρεθέντα ἐν Θράκῃ, ἀνατολικῇ Βουλγαρίᾳ, Μολδαυίᾳ, Γαλικίᾳ πρὸς βορρᾶν καὶ πρὸς τὰ Θεσσαλικά τῆς νεωτέρας νεολιθικῆς ἐποχῆς, τοῦ ὄνυθου Λιμηνίου, πρὸς νότον.

Ἐν τῇ κεντρικῇ Μακεδονίᾳ τὰ ἀνευρεθέντα νεολιθικά γραπτὰ ἀγγεῖα εἶναι ὀλίγα, ὁμοιάζουσι δὲ πρὸς τὰ Θεσσαλικά τοῦ ὄνυθου ΑΒβ. Τὰ ὀλίγα ταῦτα ἀγγεῖα ἀνευρέθησαν εἰς συνοικισμοὺς ἰδρυμένους πλησίον τῆς παραλίας τοῦ Θερμαϊκοῦ κόλπου. Ἄφθονα νεολιθικά ἀγγεῖα καὶ εὐρήματα ἀνευρέθησαν εἰς τὴν Χαλκιδικήν. Πολυπληθῆ εἶναι τὰ εὐρήματα τῆς χαλκῆς ἐποχῆς, τῶν ὁποίων χαρακτηριστικώτερα εἶναι τὰ ἐγγάρακα ἀγγεῖα. Τὰ ἀγγεῖα ταῦτα παρουσιάζουσι πλείστας ὁμοιότητας πρὸς τὰ Θεσσαλικά, Τρωϊκά, καὶ τὰ ἐν Σερβίᾳ, Βοσνίᾳ καὶ δυτικῇ Βουλγαρίᾳ ἀνευρεθέντα.

Ἐν τῇ δυτικῇ Μακεδονίᾳ ἐλάχιστα εὐρήματα ἔχομεν, τὰ περισσότερα τῶν ὁποίων προέρχονται ἐκ τῆς περὶ τὸν Ἀλιάκμονα πεδιάδος. Ταῦτα ἀποτελοῦνται ἐκ τεμαχίων ἀγγείων παρουσιάζόντων πλείστας ὁμοιότητας πρὸς τὰ Θεσσαλικά τῶν ὄνυθων τῆς ἀρχαιοτέρας καὶ νεωτέρας νεολιθικῆς ἐποχῆς.

Τὰ εὐρήματα τῆς νεολιθικῆς ἐποχῆς προέρχονται τὸ πλεῖστον ἐκ τῆς ἐπιφανείας τῶν γηλόφων, εἶναι δ' εἰσέτι ἐλάχιστα, ὥστε νὰ μὴ ἐπιτρέπωσι γενικὰ συμπεράσματα. Ἡ διασπορὰ ὅμως αὐτῶν ἐν τῇ νοτίῳ τοῦ Ἀλιάκμονος πεδιάδι τῇ συνορευούσῃ πρὸς τὴν Θεσσαλίαν, ἐν τῇ περὶ τὴν Θεσσαλονίκην παραλίᾳ καὶ ἀνατολικώτερον ἐν τῇ πεδιάδι τοῦ Στρυμόνος εἶναι σπουδαιοτάτη. Ἐτι δὲ ἡ ὁμοιότης τῶν ὀλίγων εὐρημάτων ἀφ' ἑνὸς μὲν πρὸς τὰ Θεσσαλικά ἀφ' ἑτέρου δὲ πρὸς τὰ Θρακικά καὶ Μολδαυικά εἶναι ἀξιοσημείωτος.

Τὰ εὐρήματα τῆς χαλκῆς ἐποχῆς, περιοριζόμενα ἐπὶ τοῦ παρόντος ἐν τῇ κεντρικῇ Μακεδονίᾳ, παρουσιάζουσι μεγάλας ὁμοιότητας πρὸς τὰ Σερβικά, Θεσσαλικά καὶ Τρωϊκά εὐρήματα τῆς αὐτῆς ἐποχῆς. Οἱ ἐλάχιστοι συνοικισμοί, οἱ ὅποιοι ἀνεσκάφησαν μέχρι σήμερον δὲν δύνανται νὰ ἀποδείξωσιν ἂν ταῦτα εἶναι κανονικὴ καὶ φυσικὴ ἐξέλιξις τῶν ἔργων τῶν νεολιθικῶν κατοίκων τῆς Μακεδονίας. Δύνανται ἄρα γε νὰ ἀποδοθῶσιν εἰς ἀπὸ βορρᾶ, ἐκ τῆς κεντρικῆς Βαλκανικῆς, εἰσβολὴν φύλων συγγενῶν πρὸς τὰ κατέχοντα τὴν Βοσνίαν καὶ Σερβίαν, τὰ ὁποῖα, κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς χαλκῆς ἐποχῆς ἐν Μακεγονίᾳ, ἀκολουθοῦντα τὸν Ἄξιόν εἰσέβαλον εἰς τὴν χώραν ταύτην καὶ ἐγκατεστάθησαν εἰς τὴν περὶ τὸν Ἄξιόν περιοχὴν; Ἡ ὁμοιότης τῶν εὐρημάτων τῆς χαλκῆς ἐποχῆς πρὸς τὰ Τρωϊκά παραμένει ἀνεξήγητος, ἐὰν δεχθῶμεν τὴν

ἀπὸ βορρᾶ καὶ ἐκ τῆς κεντρικῆς Βαλκανικῆς κάθοδον τῶν δημιουργῶν τοῦ πολιτισμοῦ τῆς χαλκῆς Μακεδονικῆς ἐποχῆς. Ἐξ ἴσου πιθανὴ εἶναι καὶ ἡ ὑπόθεσις εἰσβολῆς ἀνατολικῶν φύλων εἰς Μακεδονίαν κατὰ τὴν νεολιθικὴν ἐποχὴν καὶ ἡ ἐκ τῆς χώρας ταύτης διείσδυσις αὐτῶν εἰς τὴν κεντρικὴν Βαλκανικὴν. Τὰ φύλα ταῦτα ἐδημιούργησαν τὸν Μακεδονικὸν νεολιθικὸν πολιτισμὸν καὶ τὸν τῆς κεντρικῆς Βαλκανικῆς, ἐκ τῶν ὁποίων ἐξειλίχθη ὁ πολιτισμὸς τῆς χαλκῆς ἐποχῆς τῶν δύο τούτων χωρῶν. Κατ' ἀκολουθίαν ἡ ὁμοιότης τοῦ πολιτισμοῦ τῆς κεντρικῆς Βαλκανικῆς, Μακεδονίας καὶ Τροίας ὀφείλεται εἰς τὰ κοινὰ στοιχεῖα πολιτισμοῦ τῶν φύλων, τὰ ὁποῖα ὀρμηθέντα ἐκ Μικρᾶς Ἀσίας ἐδημιούργησαν τὰ τρία ταῦτα κέντρα πολιτισμοῦ. Ἐπὶ τοῦ παρόντος ὀριστικὰ συμπεράσματα περὶ τοῦ σπουδαιοτάτου τούτου προβλήματος εἶναι ἀδύνατα. Περισσότεραι ἀνασκαφαὶ θὰ διαφωτίσωσιν ἴσως καὶ τὸ ζήτημα τοῦτο.

Η Π Ε Ι Ρ Ο Σ

Νεολιθικὰ λείψανα δὲν ἀνευρέθησαν εἰσέτι ἐν Ἡείρῳ. Ἡ περιοχὴ αὕτη, παρὰ τὴν μεγίστην αὐτῆς σπουδαιότητα διὰ τὴν Ἑλληνικὴν ἐθνολογίαν, εἶναι τελείως ἄγνωστος ἀρχαιολογικῶς. Ἡ παράδοσις καὶ τὰ ἀγγεῖα μετὰ πρωτογόνου γεωμετρικῆς διακοσμῆσεως, τὰ ἀνευρεθέντα ἐν Λιανοκλαδίῳ καὶ πιθανῶς ὀφειλόμενα εἰς φύλα κατελθόντα εἰς τὴν πεδιάδα τοῦ Σπερχεῖοῦ διὰ τοῦ Τυμφρηστοῦ, δεικνύουσιν ἀσφαλῶς ὅτι καὶ ἡ Ἡπειρος κατείχeto, κατὰ τὴν χαλκῆν τοῦλάχιστον ἐποχὴν, ὑπὸ τῶν κατεχόντων τὴν κεντρικὴν Μακεδονίαν φύλων.

Λ Ε Υ Κ Α Σ

Ἐν σπηλαίῳ κατὰ τὴν μεσημβρινὴν τῆς νήσου πλευρᾶν, γνωστῷ ὑπὸ τὸ ὄνομα Χοιροσπηλιά, ἀνεκαλύφθησαν ὑπὸ τοῦ Dörpfeld χειροποίητα ἀγγεῖα ἀναγόμενα εἰς τοὺς νεολιθικοὺς χρόνους¹. Μεταξὺ τούτων περιλαμβάνονται καὶ ἀγγεῖα μετὰ ὑπολεύκου ἐπιφανείας καὶ ἐρυθρᾶς γεωμετρικῆς διακοσμῆσεως. Τὰ ἀγγεῖα ταῦτα, κατὰ τὴν κατασκευὴν, ὁμοιάζουσι πρὸς τὰ τῆς ἀρχαιότερας νεολιθικῆς ἐποχῆς τοῦ ὄνθμου Α3β, κατὰ τὴν διακόσμησιν ὁμως πρὸς τὰ τῆς νεωτέρας τοῦ ὄνθμου Διμηνίου. Πρὸς τούτοις παρουσιάζουσι μεγάλην ὁμοιότητα πρὸς τὰ ἐν Ἀπουλία τῆς Ἰταλίας ἀνευρεθέντα². Μέχρι τελείας αὐτῶν δημοσιεύσεως, ἡ εὐρύτερων ἀνασκαφῶν τῆς νήσου, δὲν δυνάμεθα νὰ συναγάγωμεν συμπεράσματα σχετικῶς πρὸς τὸν νεολιθικὸν πολιτισμὸν τῶν Ἰονίων νήσων, οὐδὲ νὰ διακρίνωμεν τὰς σχέσεις τοῦ πολιτισμοῦ τούτου πρὸς τὸν τῆς λοιπῆς νεολιθικῆς Ἑλλάδος.

¹ P - T, σ. 228. — Briefe aus Leukas - Ithaka I - V.

² P - T, σ. 228.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΕΚΤΟΝ

ΚΡΗΤΗ

Περὶ τὴν ἀνατολικὴν τῆς Μεσογείου λεκάνην, εἰς τὰ βορειοανατολικά δηλαδὴ τῆς Ἀφρικῆς καὶ τὰ νοτιοδυτικά τῆς Μικρᾶς Ἀσίας παραλία, λαμπρὸς πολιτισμὸς ἤγμαζεν εἰς ἐποχὴν κατὰ τὴν ὁποίαν οἱ κάτοικοι τῆς Εὐρώπης ἦσαν εἰσέτι ἡμιάγριοι νομάδες. Ἐφ' ὅσον αἱ ἀνασκαφαὶ τῶν περιοχῶν τούτων ἐξακολουθοῦσι καὶ τὰ λείψανα τοῦ ἀρχαιοτάτου πολιτισμοῦ τῶν Αἰγυπτίων καὶ Σουμερίων αὐξάνονται, ἐπὶ τοσοῦτον καθίσταται φανερωτέρα ἡ μεγάλη τῆς Ἀνατολῆς ἐπίδρασις ἐπὶ τοῦ πολιτισμοῦ τῆς Εὐρώπης ἐν γένει. Ἡ Κρήτη κειμένη εἰς μικρὰν σχετικῶς ἀπὸ τῶν παραλίων τῆς Ἀφρικῆς καὶ Μικρᾶς Ἀσίας ἀφ' ἑνὸς καὶ τῶν παραλίων τῆς Ἑλλάδος καὶ Ἰταλίας ἀφ' ἑτέρου ἀπόστασιν ἀπετέλει τὸν σταθμὸν, διὰ τοῦ ὁποίου πλεῖστα στοιχεῖα πολιτισμοῦ διεβιβάσθησαν ἐκ τῆς Ἀνατολῆς εἰς τὴν Δύσιν. Δεχομένη τὰς ἐπιδράσεις τῶν δύο μεγάλων προϊστορικῶν κέντρων ἀνέπτυξεν ἴδιον διάφορον πολιτισμὸν, τὸν ὁποῖον διὰ τῶν δεινῶν αὐτῆς ποντοπόρων διέδωσεν εἰς ὀλόκληρον τὴν Μεσογειακὴν πλευρὰν τῆς Εὐρώπης. Διὰ τοῦτο ἡ νῆσος αὕτη κατέχει σπουδαιοτάτην θέσιν ἐν τῇ προϊστορίᾳ οὐχὶ μόνον τῆς Ἑλλάδος, ἀλλὰ καὶ τῆς Μεσογείου καὶ νοτίου Εὐρώπης ἐν γένει.

Λείψανα παλαιολιθικοῦ πολιτισμοῦ δὲν ἀνευρέθησαν μέχρι τοῦδε καὶ ὡς ἐκ τούτου εἶναι ἄγνωστον ἂν ἡ Κρήτη κατακείτο κατὰ τὴν παλαιολιθικὴν ἐποχὴν. Ἀλλ' ἡ ἀνατολικὴ τοῦλάχιστον αὐτῆς πλευρὰ κατείχετο ὑπὸ τοῦ νεολιθικοῦ ἀνθρώπου. Δυστυχῶς ὀλίγοι μόνον νεολιθικοὶ συνοικισμοὶ ἀνεκαλύφθησαν καὶ ἀνεσκάφησαν μέχρι τοῦδε καὶ ἐκ τούτων οἱ δύο σπουδαιότεροι παρέχουσι διάφορὰ πῶς εὐρήματα καθιστῶντα δυσχερῆ τὴν ἀναπαράστασιν τῆς νεολιθικῆς ἐποχῆς τῆς νήσου.

1. Σπήλαιον Μιαμοῦ.

Τὰ πρῶτα προμινωϊκὰ λείψανα τῆς Κρήτης ἀνεκαλύφθησαν ὑπὸ τοῦ Α. Taramelli ἐν σπηλαίῳ εἰς τὸ χωρίον Μιαμοῦ τῆς Μεσαρᾶς. Τὸ σπήλαιον τοῦτο, χρησιμοποιούμενον ὡς ἀποθήκη συγχρόνου οἰκίας κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἀνασκαφῆς, κατὰ τὴν μεσομινωϊκὴν ἐποχὴν ἐχρησίμευε προφανῶς ὡς τόπος ταφῆς.

Ὑπὸ τὸ μινωϊκὸν στρῶμα εἰς βάθος 0.30 μ. ἀνεκαλύφθη παχὺ στρῶμα μελανῆς γῆς περιλαμβάνον λείψανα ὑπερκειμένων ἐστιῶν καὶ διάφορα ἀντι-

κείμενα μαρτυροῦντα τὴν ὑπὸ τῶν νεολιθικῶν κατοίκων τῆς Κρήτης χρησιμοποίησιν τοῦ σπηλαίου ὡς κατοικίας. Αἱ ἐστίαί, ἀπλαῖ ὅπλα ἐντὸς τοῦ ἐδάφους, ἀνακαλυπτόμεναι εἰς διάφορα ὕψη, ἀποδεικνύουσι τὴν ἐπὶ μακρὸν χρονικὸν διάστημα καὶ ὑπὸ πολλῶν οἰκογενειῶν χρῆσιν τοῦ σπηλαίου. Περὶ τὰς ἐστίας ἀνεκαλύφθησαν διάφορα εὐρήματα, ἐργαλεῖα καὶ ὅπλα, σκεύη καὶ ἀγγεῖα. Τὰ ἐργαλεῖα εἶναι κατεσκευασμένα ἐξ ὀστῶν ζώων - προβάτων, αἰγῶν, ἀγελάδων, λαγωῶν, - τούτων δὲ ἄλλα μὲν εἶναι πεπλατυσμένα, ἄλλα δὲ αἰχμηρά. Τῶν σκευῶν διεσώθη εἰς ἀκέραιος μυλόλιθος καὶ τριπτήρ. Τῶν ἀγγείων ἄλλα μὲν ἔχουσι πηλὸν ἀκάθαρτον, ὅπτησιν ἀτελῆ καὶ τοιχώματα παχέα, ἄλλα δὲ ἔχουσι πηλὸν καθαρὸν, ὅπτησιν καλὴν, τοιχώματα λεπτὰ καὶ ἐπιφάνειαν λείαν καὶ ἐστιλβωμένην. Ἡ ἐπιφάνεια τῶν πρώτων εἶναι καπνισμένη, τὰ δὲ ἀνακαλυφθέντα τεμάχια ἀνήκουσιν εἰς μεγάλα ἀγγεῖα μετ' ἀπεστρογγυλωμένου πυθμένος. Ἡ ἐπιφάνεια τῶν δευτέρων ἔχει χροῶμα καστανὸν λαμπρὸν, καὶ τὰ ἀνακαλυφθέντα τεμάχια ἀνήκουσιν εἰς κωδωνόσχημα ἀγγεῖα. Καὶ τεμάχια ἐγχαράκτων ἀγγείων ἀνευρέθησαν εἰς ὑψηλοτέρας ἐπιχώσεις ¹.

2. Συνοικισμὸς Μαγγασῶν.

Ὀλίγον τι πρὸς δυσμὰς τῶν Μαγγασῶν τῆς ἀνατολικῆς Κρήτης καὶ εἰς θέσιν γνωστὴν ὑπὸ τὸ ὄνομα « στῆς ἐλιάς τὸ λάκκο », ἀνεκαλύφθησαν καὶ ἀνεσκάφησαν ὑπὸ τῆς Ἀγγλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς διὰ τοῦ καθηγητοῦ Dawkins ² νεολιθικά λείψανα ἀνήκοντα εἰς συνοικισμόν, ὅστις κατὰ τὸν ἀνασκάψαντα ἀνάγεται εἰς τοὺς ἀρχαιοτέρους χρόνους τῆς νεολιθικῆς ἐποχῆς. Μετὰ τῶν ἀφθονωτάτων (260 περίπου) αἰχμηρῶν καὶ πεπλατυσμένων ὀστεινῶν ἐργαλείων καὶ τεμαχίων ὀψιανοῦ, ἀνεκαλύφθησαν ὄστρακα ἀγγείων χειροποιήτων μονοχρώμων καὶ ἐγχαράκτων. Ὁ πηλὸς αὐτῶν εἶναι ἀκάθαρτος, ἡ δὲ ἐπιφάνεια χρώματος μελανοτέφρου ἢ καστανοῦ εἶναι καπνισμένη καὶ ἐνίοτε ἐστιλβωμένη. Τὰ ἐγγάρακα, τέσσαρα τὸν ἀριθμὸν, φέρουσι διακόσμησιν ἀποτελουμένην ἐκ στιγμῶν ἢ ἐκ παραλλήλων γραμμῶν πληρουμένων ὑπὸ στιγμῶν. Γραπτὰ ἀγγεῖα δὲν ἀνεκαλύφθησαν οὐδὲ τὰ σχήματα τῶν ἀγγείων ἔνεκα τοῦ μικροῦ ἀριθμοῦ τῶν ὀστράκων καὶ τῶν μικρῶν αὐτῶν διαστάσεων δύνανται νὰ καθορισθῶσιν. Ἐκτὸς τῶν ὀστεινῶν ἐργαλείων, τεμαχίων ὀψιανοῦ καὶ ἀγγείων ἀνευρέθησαν καὶ 36 λίθιναι ἀξῖναι μετὰ καλῶς λελεασμένων πλευρῶν. Ὡσαύτως ἀνεκαλύφθησαν καὶ θεμέλια τετραπλεύρου οἰκίματος ἐκ πλακωτῶν λίθων καὶ πηλοῦ μαρτυροῦντα τὸ σχῆμα τῶν ἀρχαιοτάτων νεολιθικῶν οἰκημάτων τῆς Κρήτης.

¹ Λεπτομερῆ τῆς σκαφῆς καὶ τῶν εὐρημάτων περιγραφὴν πρβλ. Α. J. A. 1897, σ. 287.

² B. S. A. τόμ. 11, σ. 260.

Καὶ ἐπὶ τοῦ λόφου, ἐπὶ τοῦ ὁποίου εἶναι ἰδρυμένον τὸ χωρίον «Καρούδι», ὑπάρχει νεολιθικὸς συνοικισμὸς, ὡς μαρτυροῦσι τὰ ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας αὐτοῦ κατεσπαρμένα τεμάχια ὀψιανοῦ.

3. Συνοικισμὸς Φαιστοῦ.

Εἰς τὴν πεδιάδα τῆς Μεσαρᾶς καὶ ἐπὶ τοῦ λόφου, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἦτο ἰδρυμένον τὸ μεγαλοπρεπὲς ἀνάκτορον τῆς Φαιστοῦ, ἀνεκαλύφθησαν κατὰ τὰς ὑπὸ τῆς Ἰταλικῆς ἀποστολῆς γενομένης ἀνασκαφάς, ἄφθονα νεολιθικὰ λείψανα μαρτυροῦντα τὴν ὑπαρξίν νεολιθικοῦ συνοικισμοῦ¹. Ὁ συνοικισμὸς οὗτος κατεῖχεν ὀλόκληρον τὴν κορυφὴν τοῦ λόφου, αἱ δὲ ἐπιχώσεις αὐτοῦ, ἀνερχόμεναι εἰς ἀρκετὸν ὕψος, ἰσοπεδώθησαν κατὰ τὴν μεσομινωϊκὴν ἐποχὴν, καθ' ἣν ἰδρῦθη ὑπὸ τῶν νέων κατοίκων τὸ λαμπρὸν ἀνάκτορον τοῦ ἄρχοντος τῆς Φαιστοῦ.

Σκαφαὶ γενόμεναι ὑπὸ τὰ θεμέλια τῆς νοτιοανατολικῆς πλευρᾶς τοῦ ἀνακτόρου τούτου, καθὼς καὶ εἰς τὰ νοτιοανατολικά τῆς ἐξωτερικῆς αὐλῆς τῆς κειμένης πρὸ τῆς μεγάλης δυτικῆς κλίμακος τῶν ἀνακτόρων, ἔφερον εἰς φῶς νεολιθικὰς ἐπιχώσεις βάθους, κατὰ τὸν Mosso, πέντε μέτρων. Μεταξὺ τῶν εὐρημάτων περιλαμβάνεται ἐν γυναικείον εἰδώλιον ἐκ καθαροῦ μὴ ὠπτημένου πηλοῦ τοῦ βραχέος καὶ χονδροῦ Κρητικοῦ τύπου, λεπίδες ἐξ ὀψιανοῦ, ἀξίνοι λίθινοι, κογχύλια καὶ τεμάχια ἀγγείων. Τὰ ἀνακαλυφθέντα τεμάχια ἀγγείων, παρουσιάζοντα πλείστας ὁμοιότητας ἀλλὰ καὶ πλείστας διαφορὰς πρὸς τὰ ἐκ τῆς Κνωσοῦ, περιλαμβάνουσι:

α'. Μονόχρωμα ἀγγεῖα, πηλοῦ ὑποφαίου καὶ μελανοῦ, μετὰ στιλπνῆς μελανῆς ἐπιφανείας καὶ ἀγγεῖα μετὰ στιλπνῆς καστανῆς ἐπιφανείας κοσμουμένης διὰ ἀβαθῶν αὐλακώσεων.

β'. Ἐγχάρακτα ἀγγεῖα μετὰ λείας καὶ στιλπνῆς μελανῆς ἐπιφανείας καὶ γραμμικῶν ἐγγαράξεων πληρουμένων ὑπὸ λευκῆς ὕλης.

γ'. Γραπτὰ ἀγγεῖα ἐκ καθαροῦ, κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον, πηλοῦ χρώματος ὑποφαίου ἢ ἐρυθροχρόου καὶ ἐπιφανείας στιλπνῆς καστανῆς διαφόρων ἀποχρώσεων, ἐπὶ τῆς ὁποίας εἶναι γεγραμμένα κοσμήματα χρώματος ἐρυθροῦ πρὸς τὸ καστανόν. Ἡ διακόσμησις ἀποτελεῖται ἐκ συστημάτων 4-5 παραλλήλων γραμμῶν τεμνομένων εἰς ἐν σημεῖον καὶ ἐξ ὀριζοντίων καὶ καθέτων γραμμῶν, αἵτινες τέμνουσιν ἀλλήλας καὶ σχηματίζουσιν ἀκανόνιστα κυκλιωτὰ κοσμήματα ἄτινα, κατὰ τὸν Mosso, παριστώσι βάσεις καλαθίων κατ' ἀπομίμησιν τῶν ὁποίων καὶ ἐγράφησαν. Ἐπίσης ἀνεκαλύφθησαν καὶ

¹ Mosso, ἐν Mon. Ant. 1908 σ. 141.

τεμάχια μετὰ σκοτεινῆς καστανῆς ἢ ἐρυθρᾶς ἐπιφανείας καὶ λευκῆς φυλλοειδοῦς διακοσμῆσεως.

Τὰ μονόχρωμα, ἐγχάρακτα καὶ γραπτὰ ἀγγεῖα ἀνευρέθησαν εἰς τὰ αὐτὰ κατώτατα στρώματα, ἀποδεικνύοντα κατὰ τὸν Mosso τὴν σύγχρονον αὐτῶν παραγωγὴν. Ἐτι δὲ ὁ Mosso θεωρεῖ τὰ γραπτὰ ἀγγεῖα ὡς ἀνήκοντα εἰς ἀδιατάρακτα νεολιθικὰ στρώματα καὶ ὑποθέτει ὅτι ἀποτελοῦσι τὰ προϊόντα τοπικοῦ ἐργαστηρίου συγχρόνου τῶν ἀρχαιοτέρων νεολιθικῶν τῆς Κνωσοῦ. Ἐγχάρακτα ἀγγεῖα εἶναι σπάνια εἰς τὰ κατώτερα, τελείως δὲ ἄγνωστα εἰς τὰ κατώτατα στρώματα τῆς Κνωσοῦ, οὐδὲν δὲ γραπτὸν ἀγγεῖον ἀνεκαλύφθη εἰς τὰ καθαρῶς νεολιθικὰ στρώματα τῆς Κνωσοῦ. Κατὰ τὸν Evans τὰ γραπτὰ ἀγγεῖα τῆς Φαιστοῦ ἀνήκουσιν εἰς τὴν πρωτομινωϊκὴν I ἐποχὴν, ἡ δὲ παρουσία των εἰς τὰ κατώτατα στρώματα ὀφείλεται εἰς τὴν διατάραξιν τῆς νεολιθικῆς ἐπιχώσεως ὑπὸ τῶν ἰδρυτῶν τοῦ ἀνακτόρου. Ἡ συνύπαρξις ἀγγείων μετὰ ἐγχαράξεων πληρουμένων λευκῆς ὕλης καὶ ἀγγείων μετὰ διακοσμῆσεως ἀποτελουμένης ἐξ ἀβαθῶν αὐλάκων, ἀγγείων δηλαδὴ τὰ ὅποια εἰς τὰ ἀδιατάρακτα τῆς Κνωσοῦ στρώματα ἀναφαίνονται βαθμηδὸν καὶ εἰς διαφόρους ὑψηλοτέρας ἐπιχώσεις, μετὰ τῶν μονοχρῶμων τῆς πρώτης ὁμάδος, τὰ ὅποια ἀνευρέθησαν εἰς τὰ κατώτατα στρώματα τῆς Κνωσοῦ, ἐνισχύει τὴν γνώμην ταύτην τοῦ Evans. Πρὸς τούτοις ὁ M. Pernier, ὅστις ἐπιμελῶς ἐμελέτησε τὰ νεολιθικὰ στρώματα τῆς Φαιστοῦ, ἀναφέρει¹, ὅτι αἱ κατώταται ἐπιχώσεις χαρακτηρίζονται ὑπὸ μονοχρῶμων καὶ ἐγχαράκτων ἀγγείων. Ἀνασκαφαὶ εἰς διάφορα τῆς Κρήτης σημεῖα θὰ βεβαιώσωσι τὸ ἀμφισβητούμενον τοῦτο σημεῖον. Ἐπὶ τοῦ παρόντος δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν, ὅτι τὰ κατώτατα τῆς Φαιστοῦ νεολιθικὰ στρώματα χαρακτηρίζονται ὑπὸ τε μελανῶν μετὰ στυλπνῆς ἐπιφανείας καὶ ὑπὸ ἐγχαράκτων ἀγγείων.

4. Συνοικισμὸς Κνωσοῦ².

Καὶ ὁ λόφος Κεφάλαι, ἐπὶ τοῦ ὁποίου εἶναι ἰδρυμένον τὸ ἀνάκτορον τοῦ ἀρχοντος τῆς Κνωσοῦ, ὑπῆρξέ ποτε νεολιθικὸς συνοικισμὸς. Καὶ τούτου ἡ κορυφὴ ἰσοπεδώθη, ἵνα ἐπ' αὐτῆς ἰδρυθῆ τὸ Μινωϊκὸν ἀνάκτορον. Σκαφαὶ γενόμεναι εἰς διάφορα τοῦ λόφου σημεῖα—εἰς τὴν ἀνατολικήν, δυτικὴν, βορειοανατολικὴν αὐτοῦ πλευρᾶν, ὑπὸ τὰ θεμέλια τοῦ ἀνακτόρου, εἰς τὴν βόρειον περιοχὴν τῶν νοτίων προπυλαιῶν, εἰς τὴν βόρειον περιοχὴν τῆς κεντρικῆς αὐλῆς, καὶ προπαντὸς ὑπὸ τὸ δάπεδον τοῦ 3^{ου} ὑπογείου (3rd Magazine) καὶ ὑπὸ τὸ δάπεδον τῆς κεντρικῆς αὐλῆς—ὅπου τὰ νεολιθικὰ λείψανα

¹ Ἐν Rendicondi della Reale Accademia dei Lincei, 1907, σ. 268.

² Πρβλ. Sir Arthur Evans «Palace of Minos» I σ. 34.

παρουσιάζονται εἰς βαθείας ἀδιαταράκτους ἐπιχώσεις δυναμένας νὰ ληφθῶσιν ὡς βάσεις διὰ τὴν χρονολογικὴν καὶ τεχνικὴν τῶν εὕρημάτων σειρὰν — ἔφερον εἰς φῶς βαθύτατα νεολιθικὰ στρώματα μέσου βάθους 6 μέτρων. Ἐκ τῆς ἐπιχώσεως ταύτης ὁρμώμενος ὁ Sir A. Evans ἀνάγει τὴν ἀρχὴν τῆς νεολιθικῆς ἐποχῆς ἐν Κρήτῃ εἰς τὸ τέλος τῆς 9ης π. Χ. χιλιετηρίδος. Ἐτι δὲ ἐπὶ τῆς βαθμιαίας ἐξελίξεως τῶν ἀγγείων βασιζόμενος διακρίνει τὴν ὅλην ἐπίχωσιν

Εἰκ. 75. Νεολιθικὰ ἀγγεῖα Κνωσσοῦ (= J. H. S., 1903, πίν. IV).

εἰς τρία διάφορα στρώματα. Κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τῶν στρωμάτων τούτων ἀνευρέθησαν πολυάριθμα τεμάχια ἀγγείων, εἰδώλια, ἔργαλεῖα καὶ ὄπλα.

α. Ἀγγεῖα.

Τὰ εἰς καθαρῶς νεολιθικὰς ἐπιχώσεις ἀνευρεθέντα ἀγγεῖα εἶναι μονόχρωμα, ἐγκάρακτα καὶ ἀγγεῖα μετὰ διακοσμῆσεως ἀποτελουμένης ἐξ ἀβαθῶν ἀυλάκων (rippled ware).

Εἰς τὰ κατώτατα στρώματα καὶ μέχρι βάθους δύο μέτρων, ἀνεκαλύφθησαν

μόνον ἄγγεῖα μονόχρωμα, χειροποίητα μετὰ σιλπνῆς, κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἦττον, ἐπιφανείας, χρώματος καστανοῦ. Ὁ πηλός, χρώματος τεφροῦ, εἶναι ἀκάθαρτος, ἀλλὰ καλῶς ὠπτημένος. Σφαιρικά μετὰ ἀνοικτοῦ λαιμοῦ ἄγγεῖα καὶ φιάλαι μετὰ ὀρθῶν τοιχωμάτων, ἐστιλβωμένοι ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς, ἀποτελοῦσι τὰ συνηθέστερα σχήματα ἄγγείων.

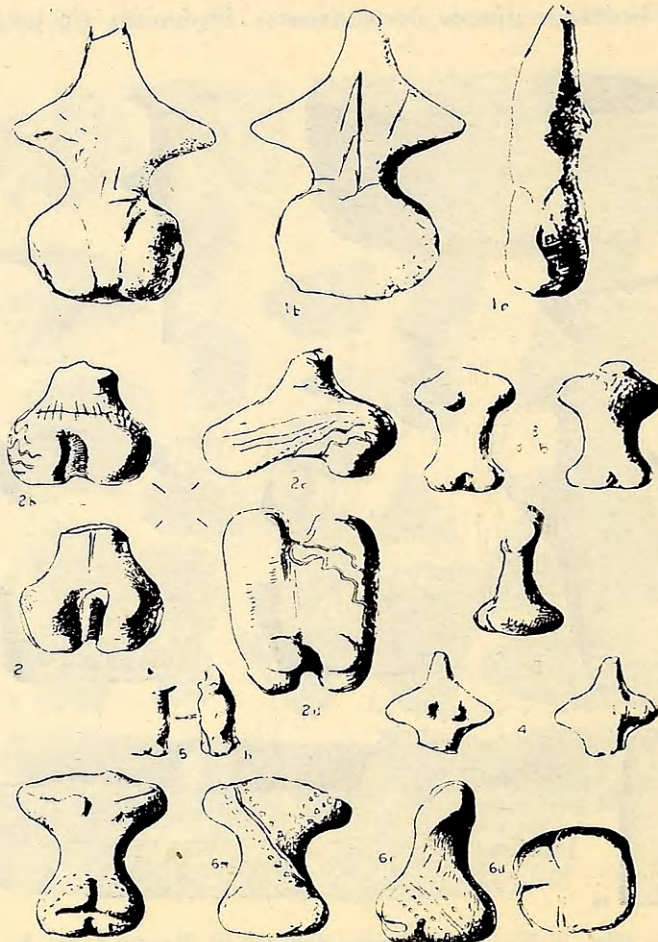
Μετὰ τὸ δεύτερον μέτρον ἀναφαίνονται ἐγγάρακτα εἰς μικρὸν ἀριθμὸν

Εἰκ. 76 Νεολιθικὰ ἄγγεῖα Κνωσοῦ (= Evans I, εἰκ. 6).

καὶ ὀλίγον κατ' ὀλίγον γίνονται τὰ χαρακτηριστικὰ τῶν μεσαίων στρωμάτων. Ἀργότερον αἱ ἐγγαράξεις πληροῦνται ὑπὸ λευκῆς ὕλης καὶ σπανιώτερον ὑπὸ ἐρυθρᾶς. Ἡ ἐπιφάνεια τῶν ἐγγαράκτων εἶναι περισσότερον σιλπνὴ τῆς τῶν μονοχρώμων, ἢ δὲ διακόσμησις ἀποτελεῖται ἐκ διπλῶν παραλλήλων καὶ τεθλασμένων γραμμῶν, ἐκ πρωτογενῶν μαιανδροειδῶν σχημάτων, ἐξ εὐθειῶν γραμμῶν καὶ παρομοίων ἀπλῶν γραμμικῶν σχεδίων (εἰκ. 75, 12-31). Τὰ μονό-

χρῶμα τῶν μεσαίων στρωμάτων ἔχουσι μελανὴν ἐπιφάνειαν θαυμασίως ἐστιλβωμένην. Εἰς ἀνωτέρας ἐπιχώσεις μετὰ τῶν ἐγχαράκτων ἀναφαίνονται ἀγγεῖα, τῶν ὁποίων ἡ στιλπνὴ μελανὴ ἐπιφάνεια καλύπτεται δι' ἀβαθῶν ἀνλάκων, διὰ τῶν ὁποίων ἀυξάνεται ἡ στιλπνότης καὶ λάμψις τῆς ἐπιφανείας (εἰκ. 75, 1-12). Συνήθη τοῦ δευτέρου στρώματος ἀγγεῖα εἶναι σκύφοι

Εἰκ. 77. Νεολιθικὰ εἰδώλια Κνωσοῦ (= Evans I, εἰκ. 12).

(εἰκ. 76, 4), ἀνοικτὰ φιάλαι (εἰκ. 76, 1), μακροὶ μετὰ λαβῶν λάγυνοι στενούμεναι πρὸς τὰ κάτω καὶ ἀπολήγουσαι εἰς αἰχμηρὸν σημεῖον ἀντὶ βάσεως (εἰκ. 76, 9), ἐνθυμίζουσαι δὲ τὰ μινωϊκὰ ῥυτά, κρατῆρες καὶ τετραπλευρα μακρὰ ἀγγεῖα χωριζόμενα εἰς διαμερίσματα (εἰκ. 79, 12).

Τὰ ἀγγεῖα τῆς ἀνωτέρας νεολιθικῆς ἐπιχώσεως εἶναι καὶ πάλιν μονόχρωμα,

ὁμοιάζοντα πρὸς τὰ τοῦ κατωτάτου στρώματος, ἐνίοτε δὲ καλύπτονται καὶ ὑπὸ πρωτογόνου μελανοῦ γανώματος, ἐπὶ τοῦ ὁποίου διακρίνονται ἕχνη λευκῆς γραμμικῆς διακοσμῆσεως. Τὰ μετὰ τῆς λευκῆς διακοσμῆσεως ἀγγεῖα ἀνήκουσιν εἰς τὸ τέλος τῆς λιθικῆς καὶ εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς λιθοχάλκου ἐποχῆς.

Ἐκ τῆς μελέτης τῶν ἀγγείων συνάγομεν, ὅτι ἡ νεολιθικὴ κεραμικὴ τῆς Κνωσοῦ ἐξελίσσεται ὁμαλῶς ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τοῦ τέλους τῆς νεολιθικῆς ἐποχῆς ἄνευ ἀποτόμων μεταβολῶν· ὅτι ἡ προσπάθεια τοῦ τεχνίτου συγκεντρώνεται εἰς τὴν τελειότεραν τῆς ἐπιφανείας στίλβωσιν· ὅτι τὰ ἀγγεῖα ἀρχικῶς ἦσαν ἀκόσμητα, μόνον δὲ κατὰ τοὺς μέσους νεολιθικοὺς χρόνους γραμμικὰ ἐγγάρκτα κοσμήματα ἦσαν ἐν χρήσει, καὶ ὅτι γραπτὰ ἀγγεῖα κατὰ τοὺς καθαρῶς νεολιθικοὺς χρόνους ἦσαν ἄγνωστα. Τὰ ἀποτελέσματα τῆς μελέτης τῶν ἀγγείων τῆς Κνωσοῦ ἐπιβεβαιοῦνται καὶ ὑπὸ τῶν εὐρημάτων Μαγγασῶν.

β. Εἰδώλια. Τὰ σπουδαιότερα μετὰ τὰ ἀγγεῖα εὐρήματα εἶναι τὰ πῆλινα εἰδώλια (εἰκ. 77). Τούτων ἄλλα μὲν εἶναι πεπλατυσμένα καὶ μακρὰ, τὰ καὶ σπανιώτερον συναντώμενα, ἄλλα δέ, τὰ καὶ συνηθέστερα, βραχέα καὶ χονδρὰ, πάντα ὅμως εἶναι τύπου καθημένου. Τὰ περισσότερα παριστῶσι γυναῖκας, μόνον δύο ἢ τρεῖς ἀπεικονίσεις ἀνδρῶν ἀπαντῶσι. Καὶ εἰδώλια παριστῶντα πτηνόν, τὴν περιστερὰν ἴσως, καὶ βοῦν ἀνευρέθησαν. Ἡ κεφαλὴ τῶν εἰδωλίων ἀποτελεῖται ἐξ ἀπλῆς ἀποφύσεως, αἱ χεῖρες ἀπλαῖ ἀποφύσεις, ἐνίοτε εἶναι ἐπιτεθειμένοι ἐπὶ τοῦ στήθους, οἱ δὲ πόδες ἄλλοτε μὲν κεκαμμένοι ἔμπροσθεν τοῦ σώματος δίδουσι τὴν ἐντύπωσιν καθημένου, ἄλλοτε δὲ κεκαμμένοι ὑπὸ τὸ σῶμα δίδουσι τὴν ἐντύπωσιν ὀκλάζοντος. Τὰ εἰδώλια εἶναι πάντα στεατόπυγα τοῦ καθημένου τύπου.

γ. Μικρότερα εὐρήματα. Μεταξὺ τῶν μικροτέρων εὐρημάτων καταλέγονται καὶ ἀξίναι λίθιναι διακρινόμεναι εἰς δύο τύπους. Αἱ μὲν ἔχουσιν ὠοειδῆ τομὴν καὶ πλευρὰς ὁμοιομόρφως συνερχομένας πρὸς τὴν κόψιν (τύπος Α τοῦ Τσουντα), αἱ δέ, μικρότεραι καὶ πλατύτεραι, ἔχουσι τομὴν μᾶλλον τετράπλευρον καὶ πλευρὰς, τῶν ὁποίων ἡ μία εἶναι περισσότερον κυρτὴ τῆς ἄλλης ἢ δὲ κόψις ὀξύνεται ἐπὶ τῆς μιᾶς μόνον πλευρᾶς (τύπος Β τοῦ Τσουντα). Αἱ ἀξίναι τοῦ τύπου τούτου ἔχρησιμοποιοῦντο διὰ τὴν καλλιέργειαν τῆς γῆς. Χαρακτηριστικαὶ τῶν νεωτέρων νεολιθικῶν τῆς Κρήτης χρόνων εἶναι λίθιναι κεφαλαὶ ῥοπάλων μετὰ κωνικοῦ τρήματος. Πλακωτὰ δισκοειδῆ σφονδύλια διάτρητα εἰς τὸ μέσον, πῆλινοι ἀκανόνιστοι κύλινδροι, «κουβαρίστρες», μετὰ ἐγγαράκτων κοσμημάτων, ὀστέινα αἰχμηρὰ ἐργαλεῖα καὶ πολυάριθμοι λεπίδες ἐξ ὀψιανοῦ, ὡς καὶ πυρῆνες ὀψιανοῦ συμπεριλαμβάνονται εἰς τὰ μικρότερα νεολιθικὰ εὐρήματα.

Ἐπίσης ἀνεκαλύφθησαν λείψανα νεολιθικῶν οἰκημάτων. Ταῦτα ἔχουσι σχῆμα τετράπλευρον καὶ ἀποτελοῦνται ἐκ συστάδος δωματίων πλησίον ἀλλήλων κειμένων¹. Εἰς τὰ νεολιθικὰ οἰκήματα ὄθεν ἀνενερίσκομεν τὸν ἀρχαῖκόν τύπον τῶν πολυδαιδάλων Μινωϊκῶν ἀνάκτορων, ὅπως καὶ εἰς τὰ νεολιθικὰ ἀγγεῖα τὰ πρότυπα τῶν Καμαραϊκῶν.

5. Συμπεράσματα περὶ τοῦ νεολιθικοῦ πολιτισμοῦ τῆς Κρήτης.

Ἐκ τῆς μελέτης τῶν νεολιθικῶν εὐρημάτων δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν ὅτι χαρακτηριστικὰ τοῦ νεολιθικοῦ πολιτισμοῦ τῆς Κρήτης στοιχεῖα εἶναι:

α. Ἀγγεῖα μετὰ πολὺ στυλπνῆς μελανῆς ἢ καστανῆς ἐπιφανείας, μονόχρωμα, ἐγγάρακτα μετὰ γραμμικῆς διακοσμῆσεως πληρουμένης λευκῆς ὕλης καὶ σπανιώτερον ἐρυθρᾶς, καὶ ἀγγεῖα μετὰ διακοσμῆσεως ἀποτελουμένης ἐξ ἀβαθῶν αὐλάκων πληρῶντων ὀλόκληρον τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἀγγείου.

β. Εἰδῶλια βραχέα καὶ χονδρὰ τύπου καθημένου ἢ ὀκλάζοντος, καὶ

γ. Οἰκήματα ἀποτελούμενα ἐκ τετραπλεύρων δωματίων, ἢ συστάδος τετραπλεύρων δωματίων.

Ὁ πολιτισμὸς οὗτος παρουσιάζεται ἐν τελείᾳ πως μορφῇ εἰς τὰ κατώτατα στρώματα, ἐξελίσσειται παραμένων ὁμοειδῆς καθ' ὅλην τὴν νεολιθικὴν περίοδον καὶ ἀποτελεῖ τὸν πυρῆνα ἐκ τοῦ ὁποίου ἐξελίχθη ὁ πολιτισμὸς τῆς χαλκῆς ἢ Μινωϊκῆς ἐποχῆς. Ὁ Evans θέτει τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ περὶ τὰ 8000 π. Χ. τὸ δὲ τέλος, τὸ ὁποῖον δὲν ὀρίζεται σαφῶς δι' ἀποτόμου τινὸς μεταβολῆς, περὶ τὰ 3400 π. Χ., ὁπότε ἡ χρῆσις τοῦ χαλκοῦ, μολονότι σπανία γίνεται γνωστή.

Ὁ νεολιθικὸς πολιτισμὸς τῆς Κρήτης παρουσιάζει πλείστας διαφορὰς ἀπὸ τὸν ἀνακαλυφθέντα ἐν τῇ λοιπῇ Ἑλλάδι. Καὶ τὰ τρία ὡς ἄνω στοιχεῖα τὰ χαρακτηρισζόντα τὸν Κρητικὸν πολιτισμὸν εἶναι διάφορα τῶν ὁμοίων στοιχείων τοῦ πολιτισμοῦ τῆς λοιπῆς Ἑλλάδος.

α. Ἡ κεραμεικὴ τῆς Κρήτης περιλαμβάνει μόνον ἀγγεῖα μονόχρωμα καὶ ἐγγάρακτα μετὰ στυλπνῆς μελανῆς ἢ καστανῆς ἐπιφανείας. Μονόχρωμα μελανότερα καὶ μελανά ἀγγεῖα χαρακτηρισζοῦσι τὴν ἀρχαίαν νεολιθικὴν ἐποχὴν τῆς κεντρικῆς Ἑλλάδος. Ἀλλὰ ταῦτα δὲν εἶναι τόσον λαμπρὰ ὅσον τὰ Κρητικὰ καὶ συνήθως κοσμοῦνται διὰ λείων στρογγύλων ὀγκωμάτων. Ἡ χαρακτηριστικὴ διακόσμησις τῶν λείων καὶ στρογγύλων ὀγκωμάτων εἶναι

¹ Childe: *The Dawn of European Civilization*, σ. 137. Sir Arthur Evans, *The Palace of Minos* τομ. 2^{ος} σ. 16 ἐξ.

τελείως άγνωστος εἰς τὴν νεολιθικὴν Κρήτην. Τὰ γραπτὰ ἀγγεῖα μετὰ ἐρυθρᾶς διακοσμῆσεως ἐπὶ ὑποφαίου πηλοῦ, τὰ ὅποια ἀνευρίσκομεν ἐν μεγίστῃ ἀφθονίᾳ, καὶ τὰ ὅποια χαρακτηρίζουσι τὴν ἀρχαιοτέραν νεολιθικὴν ἐποχὴν τῆς λοιπῆς Ἑλλάδος, εἶναι τελείως άγνωστα ἐν Κρήτῃ. Γραπτὰ ἀγγεῖα ἐν γένει εἶναι ἀσύνηθη εἰ μὴ τελείως άγνωστα. Ἀντὶ τῆς ποικιλιωτάτης διακοσμῆσεως τῶν ἀραιῶς καὶ πυκνῶς θλωμένων γραμμῶν, τῶν ποικίλων ὀδοντωτῶν, ῥομβοειδῶν, ἀβακοειδῶν σχημάτων, ἥτις εἶναι συνήθης ἐν τῇ Στερεᾷ Ἑλλάδι καὶ ἐν Πελοποννήσῳ, ἔχομεν ἀπλᾶ γραμμικὰ καὶ πολλακίς πρωτογενῆ σχήματα. Ἡ στιλπνότης τῆς ἐπιφανείας τῶν ἀγγείων καὶ οὐχὶ ἡ διακόσμησις ἐπισπᾶ τὴν προσοχὴν τοῦ τεχνίτου. Ἡ διακόσμησις τοῦ ὄυθμοῦ Διμηνίου, τὴν ὁποίαν ἀνευρίσκομεν καὶ εἰς τὰ βορειοανατολικά τῆς Πελοποννήσου παραλία, ποικίλα δηλαδὴ σπειροειδῆ καὶ μαιανδροειδῆ σχέδια, οὐδόλως συναντῶνται τὰ ἐν Κρήτῃ. Καὶ τὰ σχήματα τῶν νεολιθικῶν ἀγγείων τῆς Κρήτης εἶναι διάφορα. Ἀντὶ φιαλῶν μετὰ τῶν κατακορύφων τοιχωμάτων, ἢ τῶν σφαιρικῶν στενολαίμων ἀγγείων, τῶν χαρακτηριστικῶν τῆς ἀρχαιοτέρας Θεσσαλικῆς περιόδου, ἔχομεν ἐν Κρήτῃ τετράπλευρα ἀγγεῖα διαιρούμενα εἰς διαμερίσματα καὶ ὅσα ὅλως άγνωστα εἰς τὴν ἡπειρωτικὴν κεραμεικὴν.

Ἐκ τῆς συγκρίσεως ταύτης τῶν ἀγγείων δικαιούμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ἡ κεραμεικὴ τῆς Κρήτης, ἥτοι τὸ σπουδαιότερον χαρακτηριστικὸν στοιχεῖον τοῦ νεολιθικοῦ τῆς Κρήτης πολιτισμοῦ, εἶναι τελείως διάφορος τῆς κεραμεικῆς τῆς νεολιθικῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος.

β. Τὰ χαρακτηριστικὰ εἰδῶλια τῆς Κρήτης τῆς νεολιθικῆς ἐποχῆς, μολονότι στεατόπυγα, εἶναι διάφορα τῶν ἡπειρωτικῶν. Σχεδὸν πάντα εἶναι βραχέα καὶ χονδρὰ μετὰ κεφαλῆς καὶ χειρῶν ἀποτελουμένων ἐξ ἀπλῆς ἀποφύσεως, πάντα δ' ἀνεξαιρέτως εἶναι τύπου καθημένου ἢ ὀκλάζοντος. Τὰ εἰδῶλια τοῦ ἴσταμένου τύπου μετὰ ἐπιμελῶς πεπλασμένου σώματος μακροῦ λαιμοῦ καὶ καλῶς δηλουμένων χαρακτηριστικῶν τοῦ προσώπου, τὰ ὅποια εἶναι συνήθη εἰς τὴν λοιπὴν νεολιθικὴν Ἑλλάδα, εἶναι τελείως άγνωστα ἐν Κρήτῃ. Καὶ ἡ γραπτὴ διακόσμησις τῶν εἰδωλίων ἢ συναντωμένη ἐν Φωκίδι καὶ Θεσσαλίᾳ εἶναι άγνωστος. Δυνάμεθα λοιπὸν νὰ συμπεράνωμεν ὅτι καὶ τὰ εἰδῶλια τῆς Κρήτης εἶναι τελείως διάφορα τῶν τῆς λοιπῆς Ἑλλάδος ὁμοιάζουσι δὲ μᾶλλον πρὸς τὰ ἀνατολικά εἰδῶλια ὡς ἀπέδειξεν ὁ Evans¹.

Τὰ Κρητικὰ νεολιθικὰ οἰκῆματα δὲν εἶναι εἰσέτι τελείως γνωστά. Ἄλλὰ φαίνεται ὅτι εἶχον τετράπλευρον σχῆμα καὶ ἀπετελοῦντο ἐξ ἐνὸς δωματίου ἢ πολλῶν δωματίων ἰδρυμένων πλησίον ἀλλήλων. Καὶ τὰ πολυμερῆ ταῦτα

¹ Evans, τόμ. 1, σ. 45 ἔξ.

οἰκήματα εἶναι διάφορα τῶν νεολιθικῶν τῆν ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος τετραπλεύρων δωματίων μετὰ στοᾶς.

Ἐκ τῆς ἀνωτέρω συγκρίσεως συνάγεται ὅτι τὰ κυριώτερα στοιχεῖα τοῦ Κρητικοῦ νεολιθικοῦ πολιτισμοῦ ἦσαν διάφορα τῶν στοιχείων τοῦ νεολιθικοῦ πολιτισμοῦ τῆς λοιπῆς Ἑλλάδος. Κατ' ἀκολουθίαν δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι καὶ ὁ νεολιθικὸς τῆς Κρήτης πολιτισμὸς ἦτο διάφορος τοῦ τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος καὶ Πελοποννήσου. Διάφορα ἄρα φύλα κατεῖχον τὴν ἡπειρωτικὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν Κρήτην κατὰ τοὺς μεμακρυσμένους νεολιθικοὺς χρόνους. Εἰς ποίαν ὁμοφυλίαν ἀνῆκον οἱ νεολιθικοὶ τῆς Κρήτης κάτοικοι καὶ πότε ἐγκατεστάθησαν εἰς τὴν νῆσον ταύτην εἶναι προβλήματα, τὰ ὁποῖα ἐπὶ τοῦ παρόντος δὲν δύνανται νὰ λυθῶσιν ὀριστικῶς. Εἶναι ἐπίσης ἄγνωστον ἐὰν μόνον ἡ ἀνατολικὴ περιοχὴ τῆς Κρήτης κατῳκεῖτο κατὰ τοὺς νεολιθικοὺς χρόνους, ἢ δὲ δυτικὴ ἦτο ἀκατοίκητος. Ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε ἀνακαλυφθέντων λειψάνων δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ἡ ἀνατολικὴ τῆς νήσου πλευρὰ κατῳκεῖτο ἤδη κατὰ τὴν 6^{ην} π. Χ. χιλιετηρίδα καὶ ὅτι οἱ πρῶτοι γνωστοὶ κάτοικοι τῆς Κρήτης ἐδημιούργησαν διάφορον πολιτισμὸν τοῦ τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος, ἐκ τοῦ ὁποίου ἐξειλίχθη ὁ λαμπρὸς μινωικὸς πολιτισμὸς.

Η ΝΕΟΛΙΘΙΚΗ ΕΠΟΧΗ ΕΝ ΕΛΛΑΔΙ

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ
ΣΥΣΤΗΜΑΤΙΚΟΝ

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ

ΓΕΝΙΚΑΙ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

Αἱ ἐν Ἑλλάδι ἀνασκαφαὶ καὶ ἔρευναι τῆς τελευταίας πενηκονταετίας ἔφερον εἰς φῶς ἄφθονα λείψανα ἀκμαίου προϊστορικοῦ πολιτισμοῦ. Λείψανα παλαιολιθικῆς ἐποχῆς μέχρι σήμερον δὲν ἀνευρέθησαν, λείψανα ὅμως ἀναγόμενα εἰς τὴν νεολιθικὴν ἐποχὴν ἀνεκαλύφθησαν ἐν τῇ ἀνατολικῇ, κεντρικῇ καὶ δυτικῇ Μακεδονίᾳ, ἐν τῇ Χαλκιδικῇ, ἐν τῇ Θεσσαλίᾳ, ἐν τῇ πεδιάδι τοῦ Σπερχειοῦ, ἐν Φωκίδι καὶ Βοιωτίᾳ, ἐν Ἀττικῇ, ἐν Κορινθίᾳ καὶ Ἀργολίδι, ἐν Ἀρκαδίᾳ, ἐν Λευκάδι καὶ ἐν Κρήτῃ (χάρτ. παρ. 1). Λείψανα νεολιθικοῦ πολιτισμοῦ ἐν τῇ δυτικῇ Ἑλλάδι δὲν ἀνευρέθησαν εἰσέτι. Ἐκ τῆς μελέτης τῶν ἀνακαλυφθέντων προϊστορικῶν καὶ δὴ νεολιθικῶν εὗρημάτων, συνάγεται ὅτι ἡ ἀνατολικὴ Ἑλλάς κατὰ τὴν μεμακρυσμένην νεολιθικὴν ἐποχὴν κατείχετο ὑπὸ λαοῦ, ὅστις εἶχεν ἤδη ἐγκαταλείψει τὰ νομαδικὰ αὐτοῦ ἔθιμα καὶ ἔζη εἰς ὀργανωμένους συνοικισμούς.

Ἀνασκάπτοντες σήμερον τοὺς συνοικισμοὺς τούτους βλέπομεν ὅτι ἀποτελοῦνται ἐκ διαφόρων στρωμάτων, σχηματισθέντων ἐκ τῶν ἀπορριμμάτων τῶν κατοίκων καὶ πρὸ παντὸς ἐκ τοῦ ὕλικου τῶν καταστραφέντων ἢ πυρποληθέντων οἰκημάτων αὐτῶν. Καὶ ἐὰν μὲν τὰ οἰκήματα ἐκ τῆς πολυκαιρίας κατέπιπτον ἢ κατεδαφιζόμενα ἐχρησιμοποιοῦντο ὡς χῶρος, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἰδρύνοντο νεώτερα οἰκήματα, ἢ καταστροφή τῶν παλαιότερων καὶ ἡ ἀνίδρυσις τῶν νεωτέρων οἰκημάτων φυσικῶς δὲν δύναται νὰ εἶναι καταφανής· ἀλλ' ἐὰν δλόκληρος ὁ συνοικισμὸς κατεστρέφετο, τὸ ἐκ τῆς ἀποτεφρώσεως τῶν ξυλίνων οἰκημάτων σχηματιζόμενον στρώμα τέφρας καὶ ἡ καῦσις τοῦ ἐδάφους, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἦτο ἰδρυμένος ὁ συνοικισμὸς, εὐκόλως διακρινόμενα, μαρτυροῦσι τὴν μεταβολήν. Ἡ ἐκ τῆς ἀποτεφρώσεως τῶν συνοικισμῶν προερχομένη τέφρα, διακρίνουσα εἰς στρώματα τὴν ὅλην προϊστορικὴν ἐπίχωσιν, εἶναι σπουδαιότη, διότι μετὰ τῶν ἐν τοῖς στρώμασιν εὗρημάτων δύναται νὰ διδάξῃ τὰς τύχας καὶ τὴν ἱστορίαν τῶν ἀρχαιοτάτων τούτων συνοικισμῶν. Ἐὰν τὰ εἰς τὸ ὑποκείμενον στρώμα τῆς τέφρας ἀνακαλυπτόμενα λείψανα ὁμοιάζουσι τεχνικῶς, ἢ εἶναι τὰ αὐτὰ πρὸς τὰ λείψανα τοῦ ἀμέσως ὑπερκειμένου ταύτης στρώματος,

δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ὁ συνοικισμὸς κατεστράφη ὑπὸ τυχαίου πυρός, πρῶγμα εὐκολώτατον διὰ συνοικισμὸν ἀποτελούμενον ἐκ ξυλίνων καλυβῶν, πλησίον ἀλλήλων κειμένων, ἐντὸς τῶν ὁποίων ὑπῆρχεν ἀνοικτὴ ἐστία. Ἐὰν ὁμως τὰ εὐρήματα τοῦ ἐνὸς στρώματος εἶναι τελείως διάφορα τῶν τοῦ ἑτέρου οὐ μόνον κατὰ τὴν ἐξωτερικὴν αὐτῶν μορφήν, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν τεχνοτροπίαν, ἢ ἐὰν εἰς ὑπερκείμενον στρώμα ἀνακαλύπτομεν καὶ στοιχεῖα πολιτισμοῦ ὅλως ἄγνωστα εἰς τὸ ὑποκείμενον στρώμα, τὰ ὁποῖα παρουσιάζονται τὸ πρῶτον ἐν προηγμένη πῶς μορφῇ, δικαιούμεθα νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἡ καταστρέψασα τοὺς συνοικισμοὺς πυρκαϊὰ δὲν ἦτο τυχαία, καὶ ὅτι οἱ ἐπὶ τῶν ἔρειπίων τοῦ προηγουμένου συνοικισμοῦ ἰδρῦται τῶν νεωτέρων καλυβῶν δὲν εἶναι οἱ αὐτοὶ τοῦ ἀρχαιότερου συνοικισμοῦ κάτοικοι, ἀλλὰ ξένα κατακτητικὰ φύλα, ἅτινα κατέχουσι τὴν χώραν. Ἐὰν πρὸς τούτοις συναντήσωμεν τὰ αὐτὰ νέα καὶ διάφορα στοιχεῖα εἰς στρώματα τῆς αὐτῆς ἐποχῆς καὶ εἰς διαφόρους συνοικισμοὺς, αἱ ὑποθέσεις ἡμῶν γίνονται θετικὰ συμπεράσματα, ἐπὶ τῶν ὁποίων δυνάμεθα νὰ στηρίξωμεν τὰς περὶ τοῦ τόπου γνώσεις ἡμῶν. Ἐνίοτε ὁμως ἡ τοῦ συνοικισμοῦ ἐπίχωσις δὲν χωρίζεται ὑπὸ στρώματος τέφρας. Τότε ἡ διάφορος τεχνοτροπία τῶν εὐρημάτων καὶ ἡ ὅλως ἀπρόοπτος ἐμφάνις διαφόρων στοιχείων εἰς ὠρισμένον ὕψος διακρίνουσι τὴν ἐπίχωσιν εἰς στρώματα, ἅτινα ἐπιβεβαιούμενα ἐξ ἀνασκαφῶν ἑτέρων συνοικισμῶν, παρέχουσι τὰ ἐπισημονικὰ δεδομένα διὰ τὰς θεωρίας τοῦ ἀνασκάπτοντος.

Τὰ εὐρήματα τοῦ κατωτάτου στρώματος, τοῦ καὶ ἀρχαιότερου τῶν λοιπῶν, παρέχουσι τὴν βάσιν, ἐπὶ τῆς ὁποίας στηρίζομεν τὴν χρονολογικὴν καὶ τεχνικὴν σειρὰν τῶν εὐρημάτων τῶν λοιπῶν στρωμάτων. Ἐργαλεῖα, ὄπλα, εἰδώλια καὶ ἀγγεῖα εἶναι τὰ συνήθη εὐρήματα. Ἐκ τούτων τὰ σπουδαιότερα εἶναι τὰ ἀγγεῖα καὶ δὴ τὰ γραπτὰ, καθότι ὡς ἐκ τοῦ πλήθους, τῆς κατασκευῆς, τῆς βαφῆς, ἢ τῶν ἐπ' αὐτῶν ἐγχαράκτων καὶ γραπτῶν κοσμημάτων, δυνάμεθα εὐκολώτερον νὰ ἀναγνωρίσωμεν τεμάχια ὑπαγόμενα εἰς τὴν αὐτὴν τεχνοτροπίαν καὶ συνεπῶς εἰς τὴν αὐτὴν χρονικὴν περίοδον, ἔτι δὲ εὐκολώτερον δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν τὴν τεχνικὴν αὐτῶν ἐξέλιξιν¹. Ὡς ἐκ τούτου ἡ κεραμικὴ ἀποτελεῖ τὴν κυριωτάτην πηγὴν γνώσεως τῶν προϊστορικῶν πολιτισμῶν καὶ ταύτην ἔχομεν κύριον ἡμῶν ὁδηγὸν εἰς τὴν παροῦσαν μελέτην.

Τὰ ἐν Ἑλλάδι ἀνακαλυφθέντα νεολιθικὰ λείψανα παρουσιάζουσι πλείστας ὁμοιότητας καὶ διαφορὰς ἀπ' ἀλλήλων. Αἱ διαφοραὶ ἄλλοτε μὲν εἶναι ἐπουσιώδεις καὶ χαρακτηρίζουσι τὰ διάφορα κατὰ τόπους ἐργαστήρια τὰ παραγόντα τὰ εὐρήματα, ἄλλοτε δὲ θεμελιώδεις. Καὶ ἐὰν μὲν παρουσιάζουσι

¹ Πρβλ. ἀνωτέρω σ. 5.

πολλὰς χαρακτηριστικὰς ὁμοιότητας παραδεχόμεθα ὅτι εἶναι δημιουργήματα τῶν αὐτῶν ἢ συγγενῶν φύλων, ἐὰν δὲ παρουσιάζουσι θεμελιώδεις διαφορὰς, ὡς πρὸς τὴν τεχνοτροπίαν καὶ κατασκευὴν, δεχόμεθα ὅτι ἐδημιουργήθησαν ὑπὸ φύλων οὐδεμίαν συγγένειαν ἢ σχέσιν πρὸς ἄλληλα ἐχόντων. Τὰ ἐν τῇ Στερεᾷ Ἑλλάδι καὶ Θεσσαλίᾳ π. χ. ἀνακαλυφθέντα λείψανα παρουσιάζουσι πλείστας ὁμοιότητας πρὸς ἄλληλα καὶ πλείστας διαφορὰς ἀπὸ τῶν Κρητικῶν. Διάφορος ἦτο ἄρα ὁ νεολιθικὸς πολιτισμὸς τῆς Κρήτης ἀπὸ τοῦ τῆς Ἑλλάδος καὶ διάφορα τὰ τὴν νῆσον ταύτην κατέχοντα φύλα. Μετὰ τὰ γενικὰ ταῦτα, τὰ ὁποῖα ἐξηγοῦσι τὸν τρόπον ἐρεύνης τῶν μακρῶν καὶ δυσβάτων προϊστορικῶν χρόνων, προβαίνομεν εἰς τὴν συστηματικὴν ἐκθεσιν τῶν συμπερασμάτων τῶν προερχομένων ἐκ τῆς μελέτης τῶν προϊστορικῶν εὐρημάτων.

ΑΡΧΑΙΟΤΕΡΑ ΝΕΟΛΙΘΙΚΗ ΕΠΟΧΗ

Μέχρι σήμερον ἀνεκαλύφθησαν ἐλάχιστοι ὄρεινοι συνοικισμοὶ ἢ νεολιθικαὶ ἐν σπηλαίοις κατοικίαι. Ὁ συνοικισμὸς τῆς Μαρμαίριανης ἐπὶ τῆς νοτίας κλιτύος τῆς Ὀσσης, τὸ νεολιθικὸν σπήλαιον τῆς Νεμέας, τὸ σπήλαιον Μιαμοῦ, αἱ βραχώδεις κοιλότητες τῶν Μαγγασῶν, ἀποτελοῦσι τοὺς μόνους γνωστοὺς ὄρεινους συνοικισμοὺς καὶ σπηλαιώδεις κατοικίας. Ἐκ τούτων τὸ σπήλαιον τῆς Νεμέας, κείμενον ἐν μέσῳ καλλιεργησίμου χώρου καὶ εἰς ἐλάχιστον ἀπὸ τοῦ ἐδάφους τῆς κοιλάδος ὕψος, δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς χαρακτηριστικὴ κατοικία τῶν τρωγλοδυτῶν τῆς Ἑλλάδος. Οἱ γνωστοὶ νεολιθικοὶ συνοικισμοὶ εἶναι ἰδρυμένοι ἐπὶ χθαμαλῶν ῥάχεων, ἐν μέσῳ ἐλώδους ἐκτάσεως ἢ πεδιάδος, πάντοτε ὁμῶς πλησίον πηγῆς, ὕδατιου ἢ ποταμοῦ (ἄρα ἀνωτέρω σ. 6). Τὰ ἐξ αὐτῶν δι' ἀνασκαφῶν προελθόντα εὐρήματα περιλαμβάνουσιν ἀγγεῖα, οἰκήματα καὶ τείχη, εἰδώλια, ὄπλα, ἐργαλεῖα, καὶ μικρότερα εὐρήματα.

Ἄγγεῖα.

Τὰ εἰς τὰ κατώτατα στρώματα ἀνευρεθέντα ἀγγεῖα εἶναι πάντα χειροποίητα καὶ διακρίνονται εἰς μονόχρωμα, ἐγγάρακτα καὶ γραπτά. Ἐξ αὐτῶν τὰ μονόχρωμα καὶ γραπτά εἶναι τὰ πολυπληθέστερα καὶ σπουδαιότερα.

Τὰ μονόχρωμα ἀγγεῖα, τὰ χαρακτηριστικὰ τῶν ἀρχαιοτέρων στρωμάτων τῆς νεολιθικῆς ἐποχῆς, ἔχουσι τὴν ἐπιφάνειαν λεῖαν καὶ σιλπνὴν, τοιχώματα λεπτά, ὀπτησιν τελείαν καὶ κατασκευὴν ἐπιμεμελημένην. Τούτων ἄλλα μὲν ἔχουσι χροῶμα ἐρυθρόν, ἄλλα δὲ μελανότεφρον ἢ μελανόν. Τὰ μελανότεφρα, σπανιότερον δὲ καὶ τὰ ἐρυθρόχροα, ἔχουσι συνήθως διακόσμησιν πλαστικὴν ἀποτελουμένην ἐκ σειρᾶς μικρῶν δισκαρίων «κεφαλῶν ἤλων». Σκύφοι, βαθεῖαι φιάλαι ἐπὶ βάσεως καὶ ἄνευ τοιαύτης μετὰ τοιχωμάτων στενουμένων πρὸς τὰ

ἄνω καὶ φιάλαι μετὰ κυλινδροειδῶν λαβῶν καὶ ὑψηλῆς βάσεως, εἶναι τὰ συνήθη ἄγγεῖα (πρὸ βλ. ἄνωτέρω εἰκ. 1).

Τὰ ἐγγάρακτα, ἀνακαλυφθέντα εἰς τὰ ἀνώτερα στρώματα τῆς ἀρχαιοτέρας νεολιθικῆς ἐποχῆς, ἔχουσι χονδρὰ τοιχώματα, φέρουσι δὲ συνήθως πρωτογενῆ γραμμικὴν διακόσμησιν ἀποτελουμένην ἐκ στρογγύλων τύπων καὶ στιγμῶν (εἰκ. 3).

Ἐκ τῶν γραπτῶν ἄγγείων τὰ κατ' ἐξοχὴν χαρακτηριστικὰ τῶν ἀρχαιοτέρων στρωμάτων ἔχουσιν ἐπιφάνειαν ὑπόλευκον, ὀφειλομένην ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἰς ἐπίχρῖσμα καλῶς μετὰ τοῦ πηλοῦ συνδεόμενον, ἐπὶ τῆς ὁποίας εἶναι γεγραμμένα κοσμήματα δι' ἐρυθροῦ χρώματος. Ἐνίοτε ἡ ποικίλη ἐρυθρὰ διακόσμησις γράφεται ἐπ' αὐτῆς τῆς ἐρυθροχρόου ἐπιφανείας τοῦ πηλοῦ τῶν ἄγγείων. Τὰ κοσμήματα διαφέρουσι κατὰ τόπους. Τοπικὰς τεχνοτροπίας τῆς διακοσμητικῆς τῶν ἄγγείων, ἢ τοπικὰ ἐργαστήρια κεραμικῆς, διακρίνομεν τὴν τῆς βορείου καὶ νοτιοδυτικῆς Θεσσαλίας, τὴν τῆς δυτικῆς Θεσσαλίας, τὴν τοῦ Λιανοκλαδίου καὶ τὴν τῆς Χαιρωνείας - Ἐλατείας. Χαρακτηριστικὰ τῆς πρώτης τεχνοτροπίας στοιχεῖα εἶναι ὀδοντωτὰ καὶ ῥομβοειδῆ κοσμήματα προερχόμενα ἐκ τῆς πληρώσεως ἀραιῶς ἢ πυκνῶς τεθλασμένων γραμμῶν. Τῆς δευτέρας βαθμιδωτὰ κοσμήματα σχηματιζόμενα ὑπὸ παχειῶν γραμμῶν καὶ βοστρυχοειδῆ ἢ γραμμικὰ σχηματιζόμενα ὑπὸ λεπτῶν εὐθειῶν ἢ κυματοειδῶν γραμμῶν. Τῆς τρίτης παράλληλοι ζῶναι καμπύλων γραμμῶν δι' ἀποξέσεως σχηματισθεῖσαι καὶ τῆς τετάρτης συστήματα 6-8 ἢ καὶ περισσοτέρων παραλλήλων γραμμῶν, τῶν ὁποίων αἱ ἐξώτεροι εἶναι παχύτεραι, θλωμένων εἰς γωνίας, τρίγωνα καὶ ῥόμβους περιγραφόμενους ὑπὸ παχειῶν γραμμῶν καὶ πληρουμένους ὑπὸ κιγκλιωτῶν, ἀβακοειδῶν καὶ τριγωνικῶν κοσμημάτων (πρὸ βλ. ἄνωτέρω εἰκ. 5-10 καὶ εἰκ. 55-62). Φιάλαι μετὰ καθέτων τοιχωμάτων, σφαιρικὰ ἄγγεῖα καὶ κωδωνόσχημα κύπελλα εἶναι τὰ συνήθη ἄγγεῖα (πρὸ βλ. ἄνωτέρω εἰκ. 5-10 καὶ 56-61). Τὰ τοιχώματα τῶν γραπτῶν ἄγγείων εἶναι παχύτερα τῶν τοιχωμάτων τῶν μονοχρόμων, ἀλλὰ ἡ ὅλη κατασκευὴ εἶναι τεχνικωτάτη καὶ ἡ πρώτη αὐτῶν ἐμφάνισις εἰς τὴν κατωτάτην ἐπίχρῳσιν τοῦ πρώτου στρώματος εἶναι τελεία. Τὰ εἰς ἀνωτέρας ἐπιχώσεις ἀνακαλυπτόμενα νεολιθικὰ ἄγγεῖα δὲν εἶναι τόσον τεχνικῶς κατεσκευασμένα, οὐδὲ φέρουσι τὴν πλουσιωτάτην τῶν ἀρχαιοτέρων διακόσμησιν. Προφανῶς ἡ κεραμικὴ τῶν νεολιθικῶν χρόνων βαίνει πρὸς τὰ χείρω. Τὸ τοιοῦτον δύναται νὰ ἐξηγηθῆ. Κατ' ἀρχὰς ἡ ποιότης τοῦ πηλοῦ καὶ ἡ τελεία τοῦ ἄγγείου κατασκευὴ παραμελεῖται χάριν τῆς γραπτῆς διακοσμήσεως, ἣτις ἐξαίρουσα τὴν ἐμπορικὴν ἢ ἀνταλλακτικὴν τοῦ ἄγγείου ἀξίαν, ἀπορροφᾷ τὴν προσοχὴν καὶ προσπάθειαν τοῦ τεχνίτου. Ἄλλὰ καὶ ἡ διακόσμησις ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἔνεκα τῆς μεγάλης

ζητήσεως παραμελεῖται. Ὁ τεχνίτης, κατέχων ἤδη μεγάλην εὐχέρειαν, εἶναι ὑποχρεωμένος ἐντὸς ὀλίγου χρόνου νὰ δημιουργῇ πολλὰ ἀγγεῖα καὶ ὡς ἐκ τούτου δὲν προσέχει πολὺ εἰς τὰ ἀπεικονιζόμενα καὶ ἀντικαθιστᾷ τὰ ἐπιμεμελημένα καὶ ποικίλα ἀρχαιότερα γραπτὰ σχήματα διὰ τῶν ἀπλουστερῶν, καὶ οὐχὶ τόσον δαπανηρῶν, γραμμικῶν σχημάτων. Τὰ μονόχρωμα παραμελοῦνται χάριν τῶν γραπτῶν, ἤτοι ἡ ποιότητος καὶ ἡ κατασκευὴ χάριν τῆς διακοσμήσεως, ἀργότερον δὲ καὶ τὰ γραπτὰ ἔνεκα τῆς μεγάλης ζητήσεως καὶ τῆς ἐλλείψεως ἐπαρκoῦς χρόνου διὰ τὴν καλὴν παραγωγὴν, κατασκευάζονται ἀτελεῖ. Ἡ τοιαύτη πρὸς τὰ χεῖρω ἐξέλιξις δὲν εἶναι μοναδικὴ εἰς τὴν προϊστορικὴν καὶ τὴν ἐν γένει κεραμικὴν. Αἱ θαυμασταὶ κατὰ φύσιν παραστάσεις αἱ ἀπαντῶσαι εἰς ἀγγεῖα τῆς μεσομινωϊκῆς III ἐποχῆς ἐξελίσσονται εἰς τὰς συμβατικὰς καὶ γραμμικὰς παραστάσεις τοῦ τέλους τῆς ὑστερομινωϊκῆς I ἐποχῆς. Τὰ ἀγγεῖα, μαρτυροῦντα θαυμαστὸν πολιτισμὸν, δὲν εἶναι τὰ μόνα εὐρήματα τῆς ἀρχαιότερας νεολιθικῆς ἐποχῆς.

Οἰκήματα.

Τὰ οἰκήματα τῶν νεολιθικῶν κατοίκων τῆς Ἑλλάδος ἦσαν κατεσκευασμένα ἐκ πλίνθων ὠμῶν, ἐξ ἀργῶν λίθων καὶ πηλοῦ ἢ ἐκ καλάμων καὶ ξύλων πηλοχρίστων· εἶχον σχῆμα κυκλικὸν ἢ τετράπλευρόν καὶ τότε διηροῦντο εἰς θάλαμον καὶ στοᾶν ἢ εἰς δύο διαμερίσματα (πρβλ. εἰκ. 13). Ἐπὶ τοῦ παρόντος δὲν δύναται νὰ ἀποδειχθῇ ἂν τὰ κυκλικὰ οἰκήματα ἦσαν ἀρχαιότερα τῶν τετραπλεύρων ἢ καὶ τὸ ἀντίθετον. Κυκλικαὶ καλύβαι ἀνεκαλύφθησαν εἰς τὰ κατώτατα νεολιθικὰ στρώματα τοῦ Ὀρχομενοῦ καὶ ἐν τῷ Ἡραίῳ τοῦ Ἄργους. Ἐν Θεσσαλίᾳ κυκλικαὶ καλύβαι εἶναι σπανιώτεροι, μολονότι εἶναι ἐν χρήσει ἐκ παραλλήλου πρὸς τὰ τετράπλευρα οἰκήματα τὰ ἀνακαλυφθέντα εἰς τὰ κατώτατα στρώματα. Τὰ νεολιθικὰ οἰκήματα ἦσαν ἰδρυμένα πλησίον ἀλλήλων, διὰ τοῦτο δὲ συχνάκις κατεστρέφοντο ὑπὸ πυρός. Λείψανα τειχῶν ἀσφαλῶς ἀναγόμενα εἰς τὴν ἀρχαιότεραν νεολιθικὴν ἐποχὴν δὲν ἀνευρέθησαν.

Εἰδώλια.

Εἰδώλια κατεσκευασμένα ἐκ πηλοῦ ἀνευρίσκονται εἰς μέγαν ἀριθμὸν. Ὁ πηλὸς τῶν εἰδωλίων εἶναι καθαρὸς, ἢ ἐπιφάνεια λεῖα καὶ ἐνίοτε στιλπνή, τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ προσώπου καὶ ἡ διάπλασις τοῦ σώματος καλῶς καὶ ἐπιμελῶς κατεργασμένα. Τὰ περισσότερα τούτων παριστῶσι γυναῖκας, ἀλλὰ συναντῶνται καὶ παραστάσεις ἀνδρῶν καὶ ζώων (πρβλ. εἰκ. 14-17). Κύριον γνώρισμα τῶν ἀρχαιότερων εἰδωλίων τῆς Στερεᾶς καὶ Πελοποννήσου εἶναι ἡ στεατοπυγία ἢ εὐρυγλουτία, ἢ καλὴ τοῦ σώματος διάπλασις, ἢ προσεκτικὴ τῶν χαρακτηριστικῶν τοῦ προσώπου ἀπεικόνισις καὶ ὁ πολὺ μακρὸς

λαιμός. Εἶναι δύσκολον νὰ ἐξακριβωθῇ ἂν τὰ εἰδώλια ταῦτα εἶναι ἀπεικονίσεις ἰσχυόντων προσώπων τῶν νεολιθικῶν συνοικισμῶν ἢ ἀθύρματα ἢ, ὡς τὰ Κρητικὰ εἰδώλια τῆς Μινωϊκῆς ἐποχῆς, λατρευτικαὶ τῆς θεότητος ἀπεικονίσεις. Βεβαίωτερον φαίνεται ὅτι ταῦτα ἔχουσι σχέσιν πρὸς τὰς θρησκευτικὰς δοξασίας τῶν νεολιθικῶν ἀνθρώπων. Ἡ ἐξέλιξις αὐτῶν εἰς ἀμόρφους παραστάσεις, αἱ ἐξ ὁστῶν ζῶων τελείως ἀμόρφοι ἀπεικονίσεις, διδάσκουσιν ὅτι μεγαλυτέρα σπουδαιότης ἀπεδίδετο εἰς τὴν παρουσίαν μᾶλλον τῶν εἰδωλίων ἢ εἰς τὴν ἀκριβῆ ἀναπαράστασιν τῶν χαρακτηριστικῶν τοῦ εἰκονιζομένου προσώπου. Πρὸς τούτοις ἡ μεγάλη τοῦ τεχνίτου προσπάθεια πρὸς ἐξεζητημένην ἐνίστε, ἀλλὰ πάντοτε εὐδιάκριτον, ἀναπαράστασιν τῶν γενετησίων ὀργάνων, αἱ ἰθυφαλλικαὶ τῶν ἀνδρῶν παραστάσεις, ὡς καὶ αἱ ἀπεικονίσεις τῶν ζῶων ἐκείνων, τὰ ὅποια θεωροῦνται χαρακτηριστικὰ τῆς πλουσίας καὶ ταχείας ἀναπαραγωγῆς, αἱ ἀπεικονίσεις τῶν χοίρων δηλαδή, πείθουσιν ὅτι τὰ νεολιθικὰ εἰδώλια τῆς Ἑλλάδος ἔχουσι στενὴν σχέσιν πρὸς τὰς περὶ ἀναπαραγωγῆς ἐν τῇ φύσει, ἤτοι πρὸς τὰς πρωτογενεῖς τοῦ ἀνθρώπου θρησκευτικὰς δοξασίας. Κατ' ἀναλογίαν δὲ πρὸς τὰ Κρητικὰ καὶ Ἀσιατικὰ εἰδώλια δυνάμεθα νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι αἱ ἐγκαρσίως τοῦ στήθους τεθειμέναι χεῖρες ἔχουσι λατρευτικὴν σημασίαν, καὶ ὅτι τὰ εἰδώλια παριστῶσιν ἴσως τὴν θεὰν Φύσιν, τὴν πρώτην ταύτην θεότητα τὴν λατρευθεῖσαν ὑπὸ πάντων τῶν πρωτογενῶν φυλῶν.

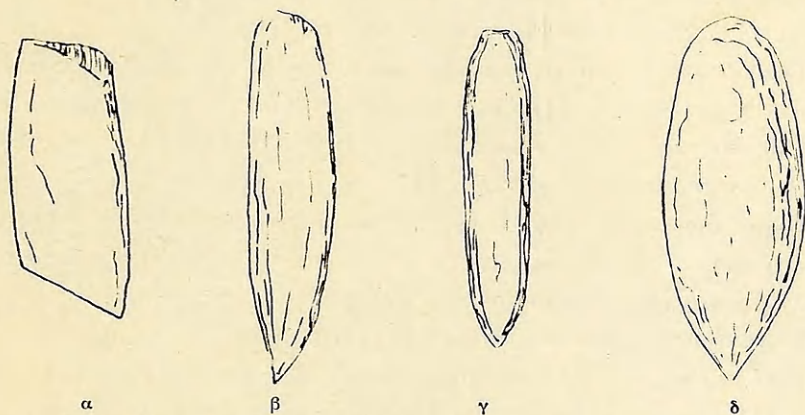
Μικρότερα εὐρήματα.

Τῶν μικροτέρων εὐρημάτων σπουδαιότερα εἶναι λίθιναι ἀξίναι ἢ πελέκεις.

Εἰς τὰ κατώτατα στρώματα ἀνεκαλύφθησαν ἀξίναι δύο τύπων. Ἀξίνας τῶν ὁποίων αἱ λεῖαι καὶ στυλῖναι πλευραὶ εἶναι ἐπίπεδοι, ἡ δὲ κόψις εἶναι λοξὴ καὶ σχηματίζεται ἀπὸ τῆς μιᾶς πλευρᾶς, ἤτοι ἀξίνας τοῦ τύπου Δ, καὶ ἀξίναι, τῶν ὁποίων ἡ μία τῶν πλευρῶν εἶναι κυρτὴ ἡ δὲ ἄλλη ἐπίπεδος καὶ ἡ κόψις σχηματίζεται ἀπὸ τῆς ἐπιπέδου, ἤτοι ἀξίνας τοῦ τύπου Β (πρβλ. εἰκ. 18 καὶ 19). Συνήθως ἡ ἐτέρα τῶν πλευρῶν τῶν ἀξινῶν τοῦ τύπου Δ εἶναι ὀλίγον κυρτή.

Δυστυχῶς ἐκ τῶν δημοσιεύσεων τῶν ἀνασκαφάντων τοὺς νεολιθικοὺς συνοικισμοὺς ἀρχαιολόγων δὲν προκύπτει τίς τῶν τύπων εἶναι ὁ ἀρχαιότερος. Δυνάμεθα ὅμως νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι κοινὰ στοιχεῖα ἀμφοτέρων εἶναι ἡ ἀπὸ τῆς μιᾶς μόνον πλευρᾶς σχηματιζομένη κόψις καὶ ἡ κυρτότης τῆς ἐτέρας πλευρᾶς. Ἡ διαφορὰ ἔγκειται κυρίως εἰς τὸν ἀπότομον λοξὸν ἢ ἤρεμον σχηματισμὸν τῆς κόψεως. Ἐξετάζοντες τὰς κόψεις τῶν ἀξινῶν καὶ τῶν δύο νεολιθικῶν ἐποχῶν, παρατηροῦμεν ὅτι ἄλλαι μὲν φέρουσι μονόπλευρον κόψιν ἢ ῥέμα ἀπὸ τῆς μιᾶς πλευρᾶς σχηματιζομένην, ἄλλαι δὲ δίπλευρον κόψιν ἢ ῥέμα

σηματιζομένην καὶ ταύτην, ἀλλ' ἀπ' ἀμφοτέρων τῶν πλευρῶν (εἰκ. 78). Αἱ ἀξίνοι αἱ μετὰ μονοπλεύρου ἡρέμα σχηματιζομένης κόψεως εἶναι ἀρχαιότεραι τῶν μετὰ διπλεύρου κόψεως. Εἶναι ἄρα φυσικὸν νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ἡ τεχνοτροπία τῆς κατεργασίας τῆς κόψεως ἐπιτυχάνουσα μονόπλευρον κόψιν ἡρέμα ἀπολήγουσαν εἰς ὄξύ, βαίνει ὁμαλῶς πρὸς δημιουργίαν διπλεύρου κόψεως σχηματιζομένης καθ' ὅμοιον τρόπον. Ἡ τοιαύτη ἐξέλιξις ἀρχίζει ἤδη εἰς τὴν ἀρχαιότεραν νεολιθικὴν ἐποχὴν, ὅποτε ἀξίνοι τοῦ τύπου Β φέρουσι δίπλευρον κόψιν, ἡρέμα ἀπολήγουσαν εἰς ὄξύ¹, εἶναι δὲ τόσον ἰσχυρά, ὥστε καὶ αὐτὸς ὁ τύπος Δ μετὰ λοξῆς ἀποτόμου μονοπλεύρου κόψεως ἐξελίσσεται εἰς τὸν τύπον Γ μετὰ διπλεύρου κόψεως ἡρέμα σχηματιζομένης. Εἰς τὰ κατώτατα στρώματα ἀνευρίσκομεν πλὴν τῶν ἀξινῶν τοῦ τύπου Β καὶ ἀξίνας τοῦ

Εἰκ. 78. Πλαγία ὄψις ἀξινῶν τῆς νεολιθικῆς ἐποχῆς. α. ἀπότομος μονόπλευρος, β. ἡρέμα μονόπλευρος, γδ. ἡρέμα δίπλευρος (πρβλ. εἰκ. 18, 19 καὶ 46, 47).

τύπου Δ, μετὰ μονοπλεύρου λοξῆς ἀποτόμου κόψεως (εἰκ. 78α). Αἱ ἀξίνοι αὗται εἶναι σύγχρονοι, μεταγενέστεροι, ἢ ἀρχαιότεροι τῶν τοῦ τύπου Β. Ἐπειδὴ οἱ τύποι Β καὶ Δ παρουσιάζουσι σπουδαῖα κοινὰ χαρακτηριστικὰ στοιχεῖα² δεχόμεθα ὅτι ὁ εἰς ἐξειλίχθη ἐκ τοῦ ἑτέρου. Ἄλλ' ὁ τύπος Δ δὲν δύναται νὰ εἶναι μεταγενέστερος τοῦ Β, διότι ἡ λοξὴ καὶ ἀπότομος αὐτοῦ κόψις δὲν δύναται νὰ συμβιβασθῇ πρὸς τὴν τεχνοτροπίαν τῆς ἡρέμα σχηματιζομένης κόψεως, ἡ ὁποία ἀρχίζει ἀπὸ τῆς ἀρχαιότερας νεολιθικῆς ἐποχῆς καὶ ἐξελισσομένη κυριαρχεῖ κατὰ τε τὴν νεωτέραν νεολιθικὴν καὶ κατὰ τὴν χαλκῆν ἐποχὴν. Ἡ ἐκδοχὴ τῆς λοξῆς καὶ ἀποτόμου κόψεως ὡς ὑστερογενεῦς θὰ ἐπέ-

¹ Δ-Σ, σ. 310.

² Πρβλ. ἀνωτέρω, σ. 120.

φερεν ἀνωμαλίαν εἰς τὴν ὅλην διαδοχὴν τῶν τύπων, οὕτω δὲ θὰ εἶχομεν τὴν σειρὰν: ἡρέμα μονόπλευρος — ἀπότομος μονόπλευρος — ἡρέμα δίπλευρος, ἐν ᾧ ἀντιθέτως ἢ παραδοχὴ αὐτῆς ὡς πρωτογόνου φέρει ἀδιαταράκτως εἰς τὴν ὁμαλὴν καὶ φυσικὴν ἐξέλιξιν τῆς ἀποτόμου πρὸς τὴν ἡρέμα σχηματιζομένην κόψιν (εἰκ. 78). Διὰ τοῦτο δεχόμεθα ὅτι ὁ τύπος Δ εἶναι ἀρχαιότερος τοῦ τύπου Β.

Τὸ μῆκος τῶν ἀξινῶν εἶναι πολὺ μικρόν, φαίνεται δ' ὅτι προσεδέοντο εἰς τὰ ἄκρα κεράτων καὶ ἐκρησιμοποιοῦντο αἱ μὲν τοῦ τύπου Δ ὡς πελέκεις, πρὸς κοπὴν ξύλων κτλ., αἱ δὲ τοῦ τύπου Β διὰ τὴν καλλιέργειαν τῆς γῆς. Αἱ ἀξῖναι τοῦ τύπου Δ εἶναι χαρακτηριστικαὶ τῶν νεολιθικῶν συνοικισμῶν τῆς ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδος. Ἀξῖναι τοῦ τύπου Β ἀνευρέθησαν ἐν Κρήτῃ καὶ εἰς τοὺς Παραδουναβίους νεολιθικοὺς συνοικισμούς, ὅπου εἶναι γνωσταὶ ὑπὸ τὸ ὄνομα shoe last celts (=καλαπόδια).

Διάφορα πεπλατυσμένα καὶ αἰχμηρὰ ἐργαλεῖα κατεσκευασμένα ἐξ ὀστῶν, ἐλλειψοειδεῖς μυλόλιθοι, τριπτῆρες, λίθινα καὶ πήλινα σφονδύλια καὶ κομβία, πήλινοι πεσσοὶ σφενδονῶν, ἀνεκαλύφθησαν εἰς ἅπαντας τοὺς ἀνασκαφέντας νεολιθικοὺς συνοικισμούς (εἰκ. 21 - 27). Τὰ ἐργαλεῖα, τὰ σκεύη καὶ τὰ ὄπλα ταῦτα ὁμοιάζουσι πρὸς ἔργα ἀνθρώπων εὗρισκομένων εἰς πρωτογενῆ στάδια τοῦ πολιτισμοῦ καὶ ὡς ἐκ τούτου δὲν παρουσιάζουσι ἰδιαίτερόν τι χαρακτηριστικὸν γνῶρισμα τοῦ πολιτισμοῦ τῶν δημιουργῶν αὐτῶν.

Τὰ ἀνωτέρω λείψανα τοῦ ἀρχαιότερου νεολιθικοῦ πολιτισμοῦ, ἀνευρεθέντα ἐν Θεσσαλίᾳ ἐν τῇ πεδιάδι τοῦ Σπερχεῖοῦ, ἐν Φωκίδι καὶ Βοιωτίᾳ, ἐν Κορινθίᾳ καὶ Ἀργολίδι (χάρτ. παρ. ἐνθ. 1), ἀποδεικνύουσιν ὅτι τοῦλάχιστον ἡ πλευρὰ αὕτη τῆς Ἑλλάδος κατοκεῖτο πυκνῶς κατὰ τὴν ἀρχαιότεραν νεολιθικὴν ἐποχὴν. Καὶ ἐὰν παραδεχθῶμεν ὅτι ὁμοίότης πολιτισμοῦ συνεπάγει συγγένειαν φύλων, τὰ αὐτὰ ἢ συγγενῆ φύλα κατεῖχον ὀλόκληρον τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τῆς Στερεᾶς καὶ Πελοποννήσου, καθότι τὰ εἰς τὴν περιοχὴν ταύτην ἀνακαλυφθέντα εὐρήματα τῆς ἀρχαιότερας νεολιθικῆς ἐποχῆς παρουσιάζουσι πλείστας ὁμοιότητας πρὸς ἄλληλα, ἐν πολλοῖς δὲ εἶναι ὅλως τὰ αὐτά.

Κρήτη.

Τὰ νεολιθικὰ λείψανα τῆς Κρήτης, περιλαμβάνοντα ἀγγεῖα, εἰδῶλια, ὄπλα καὶ ἐργαλεῖα εἶναι ὅλως διάφορα τῶν τῆς λοιπῆς νεολιθικῆς Ἑλλάδος¹. Σαφεῖς πληροφορίαι περὶ τῶν οἰκημάτων τῶν νεολιθικῶν κατοίκων τῆς Κρήτης ἐλλείπουσι, φαίνεται ὅμως ὅτι εἶχον σχῆμα τετράπλευρον καὶ ἀπετελοῦντο ἐκ συστάδος δωματίων. Τὰ ἀνακαλυφθέντα εἰδῶλια εἶναι στεατόπυγα

¹ Πρβλ. ἀνωτέρω σ. 110 ἐξ.

ἀλλὰ τύπου καθημένου, παρουσιάζουσι δὲ πλείστας ὁμοιότητας πρὸς τὰ Ἀσιατικά. Τὰ ἀγγεῖα τῶν κατωτάτων στρωμάτων εἶναι μελανόχρωμα, καστανοῦ χρώματος μετ' ἐπιφανείας στιλπνῆς. Εἰς ἀνωτέρας ἐπιχώσεις ἐμφανίζονται ἐγγάρακτα ἀγγεῖα μετὰ στιλπνοτέρας μελανῆς ἐπιφανείας, τῶν ὁποίων αἱ ἐγγαράξεις πληροῦνται ὑπὸ λευκῆς ὕλης. Νεώτερα δὲ τούτων εἶναι ἀγγεῖα, τῶν ὁποίων ἡ μελανὴ πολὺ στιλπνὴ ἐπιφάνεια φέρει ἀβαθεῖς αὐλακώσεις ἐπανοούσας τὴν στιλπνότητα τῆς ἐπιφανείας. Τέλος δὲ εἰς τὰς ἀνωτάτας ἐπιχώσεις τῆς λιθοχάλκου ἐποχῆς παρουσιάζονται ἀγγεῖα μετὰ ἀμαυρῶν λευκῶν γραπτῶν κοσμημάτων ἐπὶ στιλπνῆς μελανῆς ἐπιφανείας. Ἡ κεραμικὴ καὶ ἐν γένει ὁ νεολιθικὸς τῆς Κρήτης πολιτισμὸς ἀπὸ ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τῆς λιθοχάλκου ἐποχῆς ἐξελίσσειται ὁμαλῶς, ἀποδεικνύει δ' ὅτι καθ' ὅλην τὴν νεολιθικὴν ἐποχὴν, ἥτις κατὰ τὸν Evans διήρκεσε περὶ τὰς πέντε χιλιετηρίδας, τὰ αὐτὰ φῦλα κατεῖχον τὴν νῆσον¹.

Πολιτισμὸς τῶν νεολιθικῶν κατοίκων τῆς Ἑλλάδος.

Οἱ ἀρχαιότεροι μέχρι τοῦδε γνωστοὶ κάτοικοι τῆς Ἑλλάδος δὲν ἐγνώριζον τὴν χρῆσιν τῶν μετάλλων, ἀλλ' ἐχρησιμοποιοῦν τὸν λίθον διὰ τὰς ἀνάγκας αὐτῶν. Διητῶντο εἰς ὀργανωμένους συνοικισμοὺς, ἀποτελουμένους ἐκ καλυβῶν λιθοκτίστων ἢ πηλοκτίστων, σχήματος τετραπλεύρου ἢ κυκλικοῦ, ἰδρυμένους πλησίον πηγῆς ἢ ποταμοῦ καὶ ἐν τῷ μέσῳ ἢ πλησίον πεδισδος. Αἱ πεδιάδες παρεῖχον καλλιεργήσιμον γῆν καὶ οἱ παρὰ τὰς πηγὰς χλοεροὶ λειμῶνες ἀφθονον βοσκήν, στοιχεῖα ἀναγκασιότατα διὰ τὴν συντήρησιν λαοῦ ἀγροτικοῦ καὶ ποιμενικοῦ. Ἡ θέσις τῶν συνοικισμῶν, τὰ ἐργαλεῖα καὶ σκεύη, τὰ ὅσα ζῶον τὰ ἀνευρεθέντα εἰς τοὺς συνοικισμοὺς, ἀποδεικνύουσιν ὅτι οἱ νεολιθικοὶ κάτοικοι τῆς Ἑλλάδος ἦσαν λαὸς ἀγροτικὸς καὶ εἶχον ἀφθονα ποίμνια αἰγῶν καὶ προβάτων. Μόνοι ὄντες κύριοι τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τῆς Ἑλλάδος ἔζησαν ἐπὶ μακροὺς αἰῶνας ἐν εἰρήνῃ, μολοντί τὰ ἐπάλληλα στρώματα πολλῶν συνοικισμῶν τὰ ὑπὸ τέφρας διακρινόμενα μαρτυροῦσιν ὅτι καὶ ἀντιζηλῖαι καὶ ἔριδες γειτονικῶν χωρίων διὰ βοσκὰς καὶ ἀγροὺς ἦσαν συνήθεις.

Μετὰ μεγάλης δεξιότητις ἰδρῦουσι τὰς καλύβας αὐτῶν, πλάττουσι ὁμοιώματα τῆς θεᾶς, τὴν ὁποίαν λατρεύουσι, καὶ κατασκευάζουσι διὰ τὰς καθημερινὰς αὐτῶν ἀνάγκας πῆλινα ἀγγεῖα διαφόρων σχημάτων μετὰ λεπτῶν τοιχωμάτων καὶ πλουσίας διακοσμῆσεως. Ἐλλειψοειδεῖς λίθινοι μυλόλιθοι, λίθινοι τρογγύλοι τριπῆρες, καὶ λίθινα ἰγδία, ἀποτελοῦσι μετὰ τῶν πηλίνων ἀγγείων τὰ οἰκιακὰ αὐτῶν σκεύη· λίθινοι ἀξῖνοι (ἢ πελέκεις) ἄτρητοι

¹ Πρβλ. ἀνωτέρω σ. 110.

καὶ λεπίδες ἐξ ὀψιανοῦ τὰ ἐργαλεῖα, πεσοὶ δὲ σφενδονῶν τὰ ὄπλα αὐτῶν. Διὰ πηλίνων σφραγίδων ἀποτυποῦσιν ἐπὶ τῶν σωμάτων λαμπρὰ σχήματα καὶ συμπληροῦσι τὸν καλλωπισμὸν αὐτῶν διὰ διαφόρων κοσμημάτων, περιδεραιῶν καὶ περιβραχιονίων, ἐκ χρωματιστῶν σφρονδυλίων, κομβίων καὶ κογχυλίων.

Αἱ θρησκευτικαὶ αὐτῶν δοξασῖαι εἶναι ἄγνωστοι, ἀλλ' αἱ λατρευτικαὶ τράπεζαι, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐτίθεντο τὰ προσφερόμενα τῇ θεᾷ δῶρα, ὡς καὶ τὰ γυναικεῖα εἰδώλια, τὰ ὁποῖα πιθανῶς παριστῶσι τὴν θεὰν τῆς φυσικῆς γονιμότητος, διδάσκουσιν ὅτι οἱ νεολιθικοὶ κάτοικοι τῆς Ἑλλάδος εἶχον πολὺ προηγμένας θρησκευτικὰς δοξασῖας. Μέχρι τοῦδε δὲν ἀνευρέθησαν τάφοι δυνάμενοι νὰ παράσχωσι πληροφορίας περὶ τῶν θρησκευτικῶν αὐτῶν δοξασιῶν.

Τὰ ἀρχαιότατα ἔργα τῶν νεολιθικῶν κατοίκων εἶναι τελειότατα τεχνικῶς καὶ ὁ πολιτισμὸς αὐτῶν παρουσιάζεται εὐθύς ἐξ ἀρχῆς εἰς πολὺ προηγμένον στάδιον. Βεβαίως ὁ πολιτισμὸς οὗτος διῆλθε πλεῖστα πρωτόγονα στάδια, ἵνα φθάσῃ εἰς ὃ σημεῖον τὸ πρῶτον τὸν συναντῶμεν. Ἡ κεραμικὴ, παραδείγματός χάριν, θὰ διῆλθε αἰῶνας ὀλοκλήρους δοκιμαστικῶν καὶ πρωτογενῶν σταθμῶν διὰ νὰ τελειοποιηθῇ καὶ παραγάγῃ τὰ ἀγγεῖα τοῦ ῥυθμοῦ Α3β. Λείψανα τῶν πρωτογενῶν τούτων σταδίων τοῦ πολιτισμοῦ δὲν ἀνεκαλύφθησαν μέχρι σήμερον ἐν Ἑλλάδι, τὰ δὲ τελειότατα ἀγγεῖα τῶν ῥυθμῶν Α1 καὶ Α3β ἀποτελοῦσι τὰ ἀρχαιότατα καὶ πρῶτα τῶν κατοίκων ἔργα. Τοῦ περιέργου καὶ σπουδαίου τούτου φαινομένου δύνανται νὰ δοθῶσι δύο ἐξηγήσεις, ἀλλ' ἀμφότεραι, ἔνεκα τοῦ μικροῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀνασκαφέντων νεολιθικῶν συνοικισμῶν, δὲν δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς ἐπισημονικαὶ λύσεις τοῦ προβλήματος.

1. Θεωρία τῆς ἐξελίξεως τοῦ ἀρχαιότερου νεολιθικοῦ πολιτισμοῦ ἐκ τοῦ παλαιολιθικοῦ πολιτισμοῦ.

Κατὰ τὴν θεωρίαν ταύτην οἱ νεολιθικοὶ κάτοικοι τῆς Ἑλλάδος ἦσαν αὐτόχθονες, ἀπόγονοι τῶν παλαιολιθικῶν κατοίκων. Ἐπὶ πολλὰς χιλιετηρίδας, καὶ ἐπειδὴ αἱ πεδιάδες κατεκλύζοντο ὑπὸ ὑδάτων, κατόκουν εἰς σπήλαια ἢ εἰς τὰς ὑπωρεῖας τῶν ὀρέων. Ἐκεῖ ἀνέπτυξαν τὸν πρωτογενῆ αὐτῶν πολιτισμὸν, ὁ ὁποῖος ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἐβελτιοῦτο. Ὅτε δὲ διὰ διαφόρων φυσικῶν διόδων τὰ ὑδάτα τῶν λιμνῶν μετηγγίσθησαν εἰς τὴν θάλασσαν, κατῆλθον ἐκ τῶν ὀρέων καὶ ἴδρυσαν τοὺς ἐν ταῖς πεδιάσι καὶ χθαμαλοῖς λόφοις συνοικισμούς. Τὰ πρωτογενῆ ἄρα στάδια τῆς ἀρχαιότερας νεολιθικῆς τέχνης πρέπει νὰ ζητηθῶσιν εἰς τὰς ὑπωρεῖας τῶν ὀρέων ἢ ἐντὸς τῶν σπηλαίων. Μέχρι τοῦδε λείψανα τῶν εἰς τὰς ὑπωρεῖας τῶν ὀρέων συνοικισμῶν ἢ τῶν ἐν ταῖς σπηλαίοις κατοικιῶν δὲν ἀνεκαλύφθησαν, ἀλλὰ τοῦτο ὀφείλεται ἴσως εἰς τὰς ἀτελεῖς ἡμῶν γνώσεις καὶ εἰς τὸ γεγονός ὅτι τὰ ὄρη καὶ σπήλαια τῆς Ἑλλάδος

εἶναι εἰσέτι ἄγνωστα. Τὰ ἀκόλουθα ὅμως σημεῖα δὲν δύνανται νὰ διασαφηθῶσιν διὰ τῆς θεωρίας ταύτης.

Τὰ εὐρήματα τῶν κατωτάτων στρωμάτων τῶν συνοικισμῶν τῆς Φωκίδος, Βοιωτίας καὶ Πελοποννήσου ἀνάγονται εἰς τὴν αὐτὴν ἐποχὴν, εἰς ἣν καὶ τὰ ἀρχαιοτέρα Θεσσαλικά. Ὁ πολιτισμὸς τῶν συνοικισμῶν τούτων παρουσιάζει τὴν αὐτὴν ἀρχὴν καὶ ἀνάπτυξιν καὶ ἔχει τὰ αὐτὰ χαρακτηριστικὰ πρὸς τὸν Θεσσαλικόν. Ἄλλ' οἱ συνοικισμοὶ οὗτοι εἶναι ἰδρυμένοι εἰς περιοχάς, αἱ ὁποῖαι δὲν κατεκλύζοντο ὑπὸ ὑδάτων, καθ' ἣν ἐποχὴν ἡ Θεσσαλία ἦτο μία ἀπέραντος λίμνη¹ καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἠδύναντο νὰ κατοικηθῶσιν ἀπὸ ἀρχαιοτέρων χρόνων. Ἐὰν οἱ κάτοικοι τῆς Θεσσαλίας κωλυόμενοι ὑπὸ τῶν ὑδάτων ἴδρυσαν τοὺς ἀνασκαφέντας συνοικισμοὺς αὐτῶν μετὰ τὴν διαρροὴν τῶν ὑδάτων, κατὰ τὴν ἐποχὴν κατὰ τὴν ὁποίαν ἤκμαζεν ἡ παραγωγὴ τῶν ἀγγείων μετὰ τῆς ἐρυθρᾶς διακοσμήσεως, διατὶ οἱ κάτοικοι τῆς λοιπῆς νεολιθικῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν ἴδρυσαν τοὺς συνοικισμοὺς των, ἐν ᾧ ἠδύναντο πολὺ πρότερον ἀκωλύτως νὰ εἶχον ἐγκατασταθεῖ εἰς αὐτούς; Τὸ νὰ δεχθῶμεν ὅτι μετὰ τὴν διαρροὴν τῶν ὑδάτων ἐκ Θεσσαλίας οἱ εἰς τὰς ὑπωρείας τῶν Θεσσαλικῶν ὀρέων κατοικοῦντες κατέλαβον τὴν σχηματισθεῖσαν πεδιάδα καὶ ἐκ ταύτης ὀρμώμενοι κατῆλθον καὶ ἴδρυσαν τοὺς Φωκικοὺς καὶ τοὺς νοτιωτέρους συνοικισμοὺς, εἶναι ὅλως ἀστήρικτον διὰ τὸ πλῆθος τῶν συνοικισμῶν τῶν ἀνακαλυφθέντων εἰς τὴν ἡπειρωτικὴν Ἑλλάδα. Ὁ πληθυσμὸς, ὅστις ἄπασαν τὴν ἀνατολικὴν Ἑλλάδα πυκνῶς κατόκησεν, ὁ καταλιπὼν τὸσαῦτα ἔχνη τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ, εἶναι πιθανόν ὅτι διέμεινεν ἐπὶ τῶν ὑπωρείων τῶν ὀρέων χωρὶς νὰ ἀρίση ἀπολύτως οὐδὲν ἔχνος τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ, ἢ καὶ ἔχνη τὰ ὁποῖα δυσκόλως δύνανται νὰ ἀνακαλυφθῶσιν;

Καὶ χρονολογικὰς δυσκολίας παρουσιάζει ἡ θεωρία αὕτη. Εἶναι ἀπίθανον νὰ δεχθῶμεν ὅτι καὶ μετὰ τὴν διαρροὴν τῶν ὑδάτων οἱ κάτοικοι τῶν σπηλαίων καὶ ὀρέων παρέμειναν ἐπὶ μακρὸν διάστημα εἰς τοὺς παλαιοὺς αὐτῶν συνοικισμοὺς καὶ ὅτι δὲν κατῆλθον εἰς τὰ πεδινώτερα μέρη. Κατὰ τὰς μαρτυρίας τῶν γεωλόγων ἡ διαρροὴ τῶν ὑδάτων ἐκ τῆς Θεσσαλικῆς πεδιάδος ἤρξατο περὶ τὸ τέλος τῆς τριτογενοῦς ἐποχῆς. Ἡ διαρροὴ αὕτη διήρκεσεν ἐπὶ μακρότατον χρονικὸν διάστημα, ἀλλ' ἤδη περὶ τὸ τέλος τῆς τριτογενοῦς ἐποχῆς ἡ μεγάλη λίμνη ἡ καλύπτουσα ὀλόκληρον τὴν Θεσσαλίαν διηρέθη

¹ Πρβλ. A. Philippson, La Tectonique de l'Egée: Extrait des Annales de Géographie N° 32, du 15 Mars 1898, σ. 137 ἔξ. καὶ παρένθετον χάρτην αὐτόθι. Καὶ Γ. Κ. Γεωργαλᾶ ἐν τῷ Β. τόμ. Μεγάλης Ἐγκυκλοπαιδείας σ. 449 περὶ «Αἰγιῶδος». Εἰς τὸν καθηγητὴν Γ. Κ. Γεωργαλᾶν, ὅστις εὐηρεστήθη νὰ μοὶ παράσχη τὰς ὡς ἄνω γεωλογικὰς πληροφορίας ἐκφράζω τὰς θερμὰς μου εὐχαριστίας.

εἰς δύο μικροτέρας, εἰς τὴν λίμνην τῶν Τρικάλων καὶ τὴν τῆς Λαοίσης, μεταξὺ δὲ τούτων ἐσχηματίσθησαν μικραὶ περιοχαὶ ξηρᾶς, πεδιάδες καὶ γήλοφοι, διὰ τῶν ὁποίων διείρχετο ὁ Πηνειός¹. Κατ' ἀκολουθίαν μέγα μέρος τῆς Θεσσαλίας, ἐὰν οὐχὶ ὁλόκληρος ἡ Θεσσαλία, ἦτο κατοικήσιμον κατὰ τὴν 15^{ην} χιλιετηρίδα τὸ ἀργότερον. Καὶ οἱ τρογλοδῦται, τῆς παλαιολιθικῆς θεωρίας, θὰ ἦσαν ἐγκατεστημένοι εἰς τὰς σχηματισθείσας πεδιάδας κατὰ τὴν 10^{ην} τοῦλάχιστον χιλιετηρίδα. Ἄλλὰ τὸ τέλος τῆς ἀρχαιότερας νεολιθικῆς ἐποχῆς τίθεται περὶ τὰ 2900 π.Χ.² Ἡ σχετικὴ δὲ διάρκεια αὐτῆς, ὡς δύναται μετὰ πιθανότητος νὰ ὑπολογισθῇ ἐκ τῆς συγκρίσεως τῶν ἐπιχώσεων τῆς ἀρχαιότερας καὶ νεωτέρας νεολιθικῆς ἐποχῆς, δὲν ὑπερέβαινε τὰς δύο χιλιετηρίδας. Κατ' ἀκολουθίαν ἡ ἀρχὴ τῆς ἀρχαιότερας νεολιθικῆς ἐποχῆς, ἦτοι ἡ ἐμφάνισις τοῦ πρώτου γνωστοῦ κατοικοῦ τῶν Θεσσαλικῶν πεδιάδων, δύναται νὰ τεθῇ τὸ πολὺ περὶ τὰς ἀρχὰς τῆς 6^{ης} χιλιετηρίδος. Ὡστε ἐπὶ τέσσαρας τοῦλάχιστον χιλιετηρίδας οἱ πρόγονοι τῶν δημιουργῶν τοῦ ἀρχαιότερου νεολιθικοῦ πολιτισμοῦ, οἱ κατὰ τὴν θεωρίαν ἐκ τῶν σπηλαιῶν καὶ ὄρεων κατελθόντες, κατεῖχον τὴν Θεσσαλικὴν πεδιάδα, ἣτις ἀρκετὰ καλῶς ἐξηρευνήθη, ἐδημιούργησαν τὰ ἀρχαιώτερα στάδια τοῦ ἀνακαλυφθέντος πολιτισμοῦ τῆς ἀρχαιότερας νεολιθικῆς ἐποχῆς, χωρὶς νὰ ἀφίσωσιν οὐδὲν ἴχνος τῆς μακροχρονίου αὐτῶν διαμονῆς; Τὸ τοιοῦτον εἶναι ὅλως ἀπαράδεκτον.

2. Θεωρία τῆς ἀπὸ βορρᾶ καθόδου τῶν νεολιθικῶν κατοίκων τῆς Ἑλλάδος.

Δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι οἱ νεολιθικοὶ κάτοικοι τῆς Ἑλλάδος κατελθόντες εἰς Ἑλλάδα ἐξ ἄλλης χώρας, κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς νεολιθικῆς ἐποχῆς, ἔφερον μεθ' ἑαυτῶν καὶ τὸν προηγμένον πολιτισμόν των. Συνεπῶς τὰ πρωτογενῆ στάδια τοῦ νεολιθικοῦ πολιτισμοῦ πρέπει νὰ ζητηθῶσιν εἰς τὴν χώραν, ἐκ τῆς ὁποίας ὠρμήθησαν οἱ εἰς Ἑλλάδα κατελθόντες. Τὰ ἀρχαιότατα εὐρήματα τὰ ἀνακαλυφθέντα εἰς τοὺς μέχρι τοῦδε ἀνασκαφέντας συνοικισμοὺς ἀνάγονται εἰς τὸ αὐτὸ τοῦ προηγμένου πολιτισμοῦ στάδιον. Τοῦτο ὑποδηλοῖ ὅτι οἱ δημιουργοὶ αὐτῶν συγχρόνως ἴδρυσαν τοὺς συνοικισμοὺς τοὺς ἀπαντῶντας καθ' ὅλην τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος καὶ Πελοποννήσου καὶ ἡ τοιαύτη σύγχρονος ἴδρυσις τῶν συνοικισμῶν συνηγορεῖ ὑπὲρ τῆς θεωρίας τῆς ἔξωθεν εἰσβολῆς τῶν πρώτων κατοίκων. Γεννᾶται ὅμως τὸ ἐρώτημα πόθεν οἱ νεολιθικοὶ ἄνθρωποι κατῆλθον εἰς Ἑλλάδα καὶ εἰς ποίας χώρας πρέπει νὰ ζητηθῶσιν αἱ ἀρχαὶ τοῦ πολιτισμοῦ αὐτῶν;

¹ Πρβλ. Philippsen, σ. 137 καὶ Γεωργαλά, σ. 449.

² Πρβλ. ἐπίλογον τῆς παρούσης μελέτης.

Ἐὰν οἱ νεολιθικοὶ κάτοικοι τῆς Στερεᾶς καὶ τῆς Πελοποννήσου ἦλθον ἀπὸ νότου, ἐξ Αἰγύπτου ἢ τῆς νοτιοδυτικῆς Μικρᾶς Ἀσίας, οἱ πρῶτοι αὐτῶν συνοικισμοὶ θὰ ἰδρύνοντο φυσικῶς ἐπὶ τῶν Κυκλάδων, τῆς Εὐβοίας καὶ τῆς Κρήτης, ἐπὶ τῶν νήσων δηλαδὴ τοῦ Αἰγαίου, αἵτινες ὡς μακρὰ ἀδιάσπαστος ἄλλυσις ἐκτείνονται κατὰ μῆκος τῶν ἀνατολικῶν καὶ νοτίων παραλίων τῆς Ἑλλάδος. Ἄλλ' εἰς μὲν τὰς Κυκλάδας καὶ εἰς Εὐβοίαν οὐδὲ εἰς νεολιθικὸς συνοικισμὸς ἀνεκαλύφθη μέχρι τοῦδε, οἱ δὲ εἰς τὴν ἀνατολικὴν Κρήτην ἀνακαλυφθέντες ἀπέδωσαν ὅλως διάφορα εὐρήματα τῶν τῆς νεολιθικῆς Στερεᾶς καὶ Πελοποννήσου, μὴ δυνάμενα νὰ θεωρηθῶσιν ὡς ἀποτελοῦντα τὰ πρῶτόγονα στάδια τοῦ πολιτισμοῦ τῶν νεολιθικῶν κατοίκων τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος. Ἡ ἐκ νότου ἄρα εἰσβολὴ ἀποκλείεται. Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον, ἔνεκα δηλαδὴ τῆς μὴ ἀνευρέσεως λειψάνων χαρακτηριστικῶν τοῦ νεολιθικοῦ πολιτισμοῦ τῆς Κρήτης εἰς τὰς Κυκλάδας καὶ Πελοπόννησον, ἀποκλείεται ἡ ἀπὸ βορρᾶ κάθοδος τῶν νεολιθικῶν τῆς Κρήτης κατοίκων. Ἡ ἔλλειψις συνοικισμῶν ἐπὶ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τῆς Πελοποννήσου ἀποκλείει καὶ τὴν ἐκ δυσμῶν εἰσβολήν. Ἀπομένει ὅθεν νὰ ἐξετασθῇ ἡ ἀπὸ βορρᾶ κάθοδος.

Ἐξετάζοντες τὰ μέχρι τοῦδε ἀνακαλυφθέντα προϊστορικὰ λείψανα πρὸς βορρᾶν τῆς Ἑλλάδος, μολονότι ταῦτα εἶναι ὀλίγα καὶ οὐχὶ τόσον γνωστὰ ἔνεκα τῆς μερικῆς αὐτῶν δημοσιεύσεως, παρατηροῦμεν ὅτι ἡ πρὸς βορρᾶν καὶ ἀνατολὰς τῆς Μακεδονίας περιοχὴ τῆς Βαλκανικῆς κατῳκεῖτο κατὰ τὴν νεολιθικὴν ἐποχὴν. Ὁ πολιτισμὸς τῶν κατοίκων τῆς περιοχῆς ταύτης ὅμως δὲν εἶναι ὁμοειδής, ἀλλὰ παρουσιάζει πλείστας καὶ σπουδαιότητας κατὰ τόπους διαφορὰς διακρινούσας ὁλόκληρον τὴν βόρειον Βαλκανικὴν εἰς δύο διαφόρους ζώνας. Εἰς τὴν τῆς κεντρικῆς καὶ δυτικῆς Βαλκανικῆς, εἰς τὴν ζώνην τοῦ μέσου τοῦ Δουνάβεως ῥοῦ, τὴν γνωστὴν ὑπὸ τὸ ὄνομα Παραδουνάβιον, καὶ εἰς τὴν τῆς ἀνατολικῆς Βαλκανικῆς, εἰς τὴν καλουμένην ζώνην τῆς Μελανῆς Γῆς.

α. Παραδουνάβιος ζώνη¹.

Ἡ πρώτη ζώνη περιλαμβάνει τὴν Μοραβίαν, Σερβίαν, καὶ Βοσνίαν (χάρτ. παρ. 2). Οἱ νοτιώτεροι πρὸς τὴν Μακεδονίαν καὶ Ἡπειρον ἀνασκαφέντες συνοικισμοὶ καὶ οἱ σπουδαιότεροι εἶναι ἐν μὲν τῇ Βοσνίᾳ ὁ συνοικισμὸς Butmir, ἐν δὲ τῇ Σερβίᾳ οἱ συνοικισμοὶ Vinca καὶ Gradats.

Οἱ κάτοικοι τῆς ζώνης ταύτης εἶναι γεωργοὶ καὶ ποιμένες, διαιτῶνται δὲ εἰς ἀνοχυρώτους συνοικισμούς. Τὰ οἰκήματα αὐτῶν εἶναι ἔλλειψοειδεῖς καλύβαι ἔσκαμμένα ἐντὸς τοῦ ἐδάφους. Τὰ ἀγγεῖα αὐτῶν, χρώματος σκοτεινοῦ

¹ Πρβλ. V. G. Gilde, *The Dawn of European Civilization*, New York, 1925, σ. 171 ἐξ.

φαιοῦ πρὸς τὸ μελανόν, εἶναι ἐπιμελῶς κατασκευασμένα καὶ ἔχουσι λεπτὰ τοιχώματα. Τὰ ἀρχαιότερα φέρουσι συνήθως ἐγγάρακτον διακόσμησιν ἀποτελουμένην ἐκ σπειρῶν καὶ μαιάνδρων (εἰκ. 79). Ἡ διακόσμησις τῶν νεωτέρων ἀγγείων ἀποτελεῖται ἐκ σειρῶν μικρῶν σφηνοειδῶν ἐγχαράξεων πληρουμένων λευκῆς ὕλης (εἰκ. 80). Εἰς τὸν συνοικισμὸν τῆς Vinca ἀνεκαλύφθησαν ὀλίγα τεμάχια ἀγγείων χρώματος ἐρυθροῦ ὀφειλομένου εἰς ἐπίχρῖσμα. Συνήθη τῶν ἀγγείων σχήματα ἀπεικονίζονται εἰς τὰς εἰκόνας 79 καὶ 80. Εἰς νεώτερα στρώματα, ἀναγόμενα εἰς τὴν δευτέραν ἐποχὴν τῆς κεντρικῆς Βαλκανικῆς, εἰς

Εἰκ. 79. Ἐγγάρακτα ἀγγεῖα παραδουναβίου ζώνης (= Childe, The Dawn, εἰκ. 78).

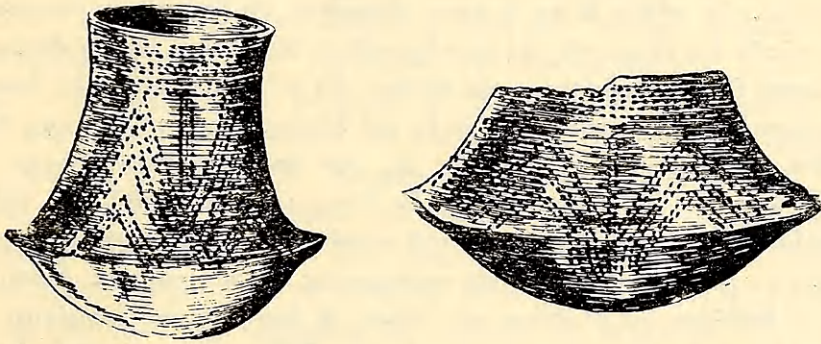
τὴν χαλκῆν, τὴν σύγχρονον πρὸς τὴν λιθόχαλκον ἐποχὴν τῆς Θεσσαλίας, ἀνευρίσκομεν, πρὸ πάντων ἐν Butmir, γραπτὰ ἀγγεῖα, τῶν ὁποίων ὀλόκληρος ἡ ἐπιφάνεια καλύπτεται ὑπὸ στρώματος χρώματος, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἕτερον χρῶμα ἐπιτίθεται ὡς παχεῖα ἀλοιφή. Ἡ διακόσμησις σχηματίζεται δι' ἀποξέσεως μερῶν τοῦ ἐξωτέρου χρώματος (crusted ware). Τὰ ἐγγάρακτα τῆς ἀρχαιότερας ἐποχῆς εἶναι σπανιώτατα καὶ ἀντ' αὐτῶν ἀνευρίσκομεν μονόχρωμα μελανὰ ἀγγεῖα μετὰ διακοσμήσεως λείων καὶ στρογγύλων ὀγκωμάτων. Εἰς τὰ αὐτὰ στρώματα ἀνεκαλύφθησαν καὶ ὕδρια μετὰ ἀνθρωπομόρφων καλυμμάτων, ὁμοιάζουσαι πρὸς τὰς ἐκ τῆς II Τρωϊκῆς πόλεως.

Τὰ πῆλινα εἰδῶλια τῶν κατοίκων τῆς παραδουναβίου ζώνης εἶναι στεα-

τόπυγα καὶ παριστῶσι γυναῖκας, εἶναι ὅμως χονδροειδοῦς κατασκευῆς. Εἰς ἐπιχώσεις ἀναγομένους εἰς τὴν λιθόχαλκον ἐποχὴν ἀνεκαλύφθησαν ἐν Butmir εἰδώλια καλῆς κατεργασίας καὶ τῶν δύο τύπων, ἴσταμένου καὶ καθημένου, ὡς καὶ κουροτρόφοι. Αἱ λίθιναι ἀξίναι ἔχουσι μίαν τῶν πλευρῶν κυρτήν, τὴν ἑτέραν ἐπίπεδον καὶ κόψιν σχηματιζομένην ἐπὶ τῆς ἐπίπεδου. Στρογγύλαι ἢ ἔλλειψοειδεῖς κεφαλαὶ ῥοπαλῶν ἀνευρέθησαν εἰς ἅπαντας τοὺς ἀνασκαφέντας συνοικισμούς.

Παραβάλλοντες τὰ χαρακτηριστικὰ στοιχεῖα τοῦ νεολιθικοῦ πολιτισμοῦ τῆς παραδουναβίου ζώνης πρὸς τὰ τοῦ Ἑλληνικοῦ νεολιθικοῦ πολιτισμοῦ, παρατηροῦμεν ὅτι ταῦτα παρουσιάζουσιν ὁμοιότητας καὶ διαφοράς.

Ὁ ἀγροτικὸς καὶ ποιμενικὸς χαρακτὴρ τῶν κατοίκων, τὸ ἀνοχύρωτον

Εἰκ. 80. Ἐγχάρακτα ἀγγεῖα παραδουναβίου ζώνης (= Childe, *The Dawn*, εἰκ. 81).

τῶν συνοικισμῶν αὐτῶν, ἢ κατασκευὴ στεατοπύγων γυναικείων εἰδωλίων καὶ ἀξινῶν τοῦ τύπου Β, εἶναι ὅμοια στοιχεῖα χαρακτηριστικὰ τοῦ πολιτισμοῦ τῶν κατοίκων τῶν δύο συγκρινομένων χωρῶν. Οὐδὲν ὅμως τῶν ὁμοίων τούτων στοιχείων δύναται νὰ ἀποδείξῃ τὴν ἐκ τοῦ ἑνὸς πολιτισμοῦ ἐξάρτησιν τοῦ ἑτέρου. Ἀνοχύρωτοι συνοικισμοί, ἰδρυμένοι ὑπὸ φυλετικῶς διαφόρων λαῶν, συναντῶνται εἰς ὅλας τὰς περὶ τὴν ἀνατολικὴν λεκάνην τῆς Μεσογείου χώρας, καὶ συνεπῶς δὲν δύνανται νὰ ἐκληφθῶσιν ὡς στοιχεῖα ἀποδεικτικὰ συγγενείας τῶν δημιουργῶν αὐτῶν. Οὐδὲ τὰ στεατόπυγα γυναικεία εἰδώλια, μολονότι χαρακτηριστικώτατα τῶν ἀρχαιοτάτων τούτων πολιτισμῶν, δύνανται νὰ ἀποδείξωσιν ὅτι ὁ εἰς ἐξειλίχθη ἐκ τοῦ ἑτέρου. Τοιαῦτα εἰδώλια ἀνεκαλύφθησαν οὐ μόνον εἰς τὴν βόρειον Βαλκανικὴν καὶ τὴν ἠπειρωτικὴν Ἑλλάδα, ἀλλὰ καὶ εἰς Μάλταν, Κρήτην, Αἴγυπτον, Μεσοποταμίαν, Παμφυλίαν καὶ ἐν γένει ἐντὸς μιᾶς ἀπεράντου ζώνης ἐκτεινομένης ἀπὸ τοῦ Ἀδριατικοῦ καὶ τοῦ Αἰγαίου

μέχρι τῆς Κασπίας καὶ τοῦ Περσικοῦ κόλπου¹. Ταῦτα πιθανῶς χαρακτηρίζουσι φῦλα ἀνήκοντα εἰς τὴν αὐτὴν ὁμοφυλίαν, τὰ ὁποῖα ἐν παναρχαίοις χρόνοις ὀρμηθέντα ἐκ τῆς κοιτίδος τῆς ὁμοφυλίας, τῆς βορειοδυτικῆς Ἀσίας πιθανῶς, διεσκορπίσθησαν καὶ ἐγκατεστάθησαν εἰς διαφόρους χώρας περὶ τὴν ἀνατολικὴν λεκάνην τῆς Μεσογείου. Ὁ ἀγροτικὸς καὶ ποιμενικὸς τῶν λαῶν χαρακτὴρ εἶναι κοινὸς εἰς ἀνομοιογενῆ πρωτόγονα φῦλα, ὥστε δὲν δύναται νὰ ἀποδείξῃ ὁμοιότητα δύο πολιτισμῶν. Αἱ ἀξίται αἱ χρησιμοποιούμεναι ὑπὸ τῶν πληθυσμῶν τῆς παραδουναβίου ζώνης, εἶναι αἱ αὐταὶ πρὸς τὰς Θεσσαλικὰς τὰς ὑπαγομένας εἰς τὸν τύπον Β. Εἶδομεν ὅμως ὅτι αἱ Θεσσαλικαὶ ἀξίται τοῦ τύπου Β, ἀνεπτύχθησαν ἐκ τοῦ τύπου Δ' κατ' ἀκολουθίαν μόνον αἱ ἀξίται τοῦ τύπου Δ πρέπει νὰ θεωρηθῶσιν ὡς ἀντιπροσωπευτικαὶ τοῦ πολιτισμοῦ τῶν πρώτων κατοίκων τῶν Θεσσαλικῶν πεδιάδων. Καὶ ἐὰν ἔτι αἱ ἀξίται τῶν τύπων Β καὶ Δ ἦσαν σύγχρονοι, θὰ ἔπρεπε νὰ ἀνεύρωμεν ἀξίνας καὶ τῶν δύο τύπων εἰς τὴν παραδουναβίον ζώνην, διὰ νὰ ἀποδείξωμεν, στηριζόμενοι ἐπὶ τῆς ὁμοιότητος τῶν ἀξινῶν, ὅτι οἱ πολιτισμοί, τοὺς ὁποίους ἀντιπροσωπεύουσιν, ἐξειλίχθησαν ὁ εἷς ἐκ τοῦ ἑτέρου. Μέχρι τοῦδε ὅμως οὐδεμία ἀξίνη τοῦ τύπου Δ ἀνεκαλύφθη εἰς τὴν παραδουναβίον ζώνην. Ἡ ὁμοιότης ἄρα τῶν ἀξινῶν τοῦ τύπου Β δύναται νὰ ἀποδοθῇ εἰς τὴν ἐκ παραλλήλου αὐθόρμητον κατασκευὴν τοῦ αὐτοῦ πρωτογενοῦς ἐργαλείου πρὸς ἐξυπηρέτησιν τῶν αὐτῶν σκοπῶν, τῆς καλλιεργείας δηλαδὴ τῆς γῆς. Δυνάμεθα ἐπίσης νὰ δεχθῶμεν ὅτι αἱ ἀξίται τοῦ τύπου Β ἦσαν κοινὸν ἐργαλεῖον τῆς μεγάλης Ἀσιατικῆς ὁμοφυλίας, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήκον τὰ περὶ τὴν ἀνατολικὴν λεκάνην τῆς Μεσογείου ἐγκατασταθέντα φῦλα. Ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ ἀποδεικνύουσιν αὐταὶ μόνον συγγένειαν τῶν δημιουργῶν αὐτῶν οὐχὶ δὲ ἐξάρτησιν τοῦ ἑνὸς πολιτισμοῦ ἐκ τοῦ ἑτέρου.

Τὸ σπουδαιότερον χαρακτηριστικὸν στοιχεῖον προϊστορικοῦ τινος πολιτισμοῦ εἶναι ἡ κεραμεικὴ, τὰ διάφορα δηλαδὴ ἀγγεῖα ἢ τεμάχια ἀγγείων τὰ ἀνακαλυπτόμενα κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τῶν συνοικισμῶν. Τὰ ἀγγεῖα ταῦτα εἶναι τὸ πειστικώτερον κριτήριον ὁμοιότητος δύο πολιτισμῶν καὶ φυλετικῆς συγγενείας τῶν δημιουργῶν αὐτῶν. Ὁ Δρ Frankfort εἰς τὸ νεωστὶ ἐκδοθὲν περισπούδαστον βιβλίον του, *Asia, Europe and the Aegean, and their Earliest Interrelations* (London, 1927), βασιζόμενος ἐπὶ τῆς μελανῆς ἐπιφανείας τῶν ἀγγείων τῆς παραδουναβίου ζώνης καὶ τῆς κεντρικῆς Ἑλλάδος, ὡς καὶ ἐπὶ τῆς διακοσμήσεως τῶν μονοχρόμων ἀγγείων τῆς ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδος καὶ τοῦ συνοικισμοῦ Butmir, τῆς ἀποτελουμένης ἐκ μικρῶν στρογγύλων ὀγκω-

¹ Πρβλ. Evans, 'Palace of Minos' I, σ. 39.

μάτων, «κεφαλῶν ἤλων», προσπαθεῖ νὰ ἀποδείξῃ τὴν ἐκ τοῦ παραδουναβίου πολιτισμοῦ ἐξέλιξιν τοῦ νεολιθικοῦ πολιτισμοῦ τῆς κεντρικῆς Ἑλλάδος¹. Ἡ μελανὴ τῶν ἀγγείων ἐπιφάνεια, προερχομένη ἐκ τοῦ τρόπου τῆς ὀπτήσεως τῶν ἀγγείων, δὲν δύναται νὰ ἀποδείξῃ τὴν τοιαύτην ἐξέλιξιν. Οὐδὲ ἡ διακόσμησις τῶν λείων καὶ στρογγύλων ὀγκωμάτων στηρίζει τὴν θεωρίαν τοῦ Frankfort. Ἀγγεῖα μετὰ τῆς διακοσμῆσεως ταύτης εἶναι σύγχρονα πρὸς ἀγγεῖα φέροντα γραπτὴν διακόσμησιν σχηματιζομένην διὰ τῆς ἐπιθέσεως ἐπαλλήλων στρωμάτων βαφῆς καὶ διὰ τῆς ἀποξέσεως τοῦ ἐξωτερικοῦ χρώματος ἕως ὅτου ἀναφανῆ τὸ ἐσώτερον χῶμα (crusted ware)². Τὰ γραπτὰ ταῦτα ἀγγεῖα χαρακτηρίζοντα τὴν δευτέραν περίοδον τῆς παραδουναβίου τέχνης³, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ χαλκὸς εἶναι γνωστός, ἀναφαίνονται ἐν Θεσσαλίᾳ κατὰ τὴν λιθόχαλκον ἐποχὴν⁴. Καὶ ἡ διακόσμησις τῶν λείων καὶ στρογγύλων ὀγκωμάτων εἶναι ἄγνωστος κατὰ τὴν πρώτην περίοδον τῆς παραδουναβίου τέχνης. Κατ' ἀκολουθίαν ἡ διακόσμησις τῶν λείων καὶ στρογγύλων ὀγκωμάτων ἦτο ἐν χρήσει ἐν Ἑλλάδι πολὺ πρὶν ἀναφανῆ ἐν Butmir, διὰ τοῦτο δὲ δὲν δύναται νὰ ἀποδείξῃ τὴν ἐκ Butmir εἰσαγωγὴν τῆς τεχντροπίας ταύτης εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἀντιθέτως ὑποδεικνύει τὴν ἐκ τῆς Θεσσαλίας εἰς Butmir εἰσαγωγὴν τοῦ τρόπου τούτου τῆς διακοσμῆσεως. Ἡ ἔλλειψις ἀγγείων μετὰ τῆς ἐν εἴδει ἀλοιφῆς ἐπιτεθειμένης γραπτῆς διακοσμῆσεως (crusted ware) ἐν τε τῇ κεντρικῇ Ἑλλάδι καὶ τῇ Πελοποννήσῳ, ἐπιβεβαιοῖ τὸ ἀδύνατον τῆς παραδοχῆς τῆς θεωρίας τοῦ Frankfort.

Ἐν τῇ κεραμικῇ τῆς παραδουναβίου ζώνης καὶ τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος, παρὰ τὴν κοινὴν παραγωγὴν ἀγγείων μετὰ μελανῆς στιλπνῆς ἐπιφανείας, ἀνευρίσκομεν τὴν μεγαλυτέραν διαφορὰν τὴν ὑφισταμένην μεταξὺ τῶν πολιτισμῶν τῶν δύο τούτων χωρῶν. Τὰ χαρακτηριστικὰ γραπτὰ ἀγγεῖα τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος εἶναι τελείως ἄγνωστα ἐν τῇ ζώνῃ ταύτῃ τῆς Βαλκανικῆς, ἀντ' αὐτῶν δὲ ἔχομεν ἐγγάρακτα μετὰ διακοσμητικῶν στοιχείων, σπειρῶν καὶ μαιάνδρων, τελείως ἀγνώστων εἰς τὴν ἀρχαιότεραν νεολιθικὴν Ἑλληνικὴν κεραμικὴν. Γραπτὰ ἀγγεῖα ἀνεκαλύφθησαν καὶ ἐν Butmir, ἀλλὰ ταῦτα ἀνάγονται εἰς τὴν χαλκῆν ἐποχὴν καὶ ὁμοιάζουσι πρὸς τὰ Θεσσαλικά τῆς ἰδίας ἐποχῆς. Ἐγγάρακτα ἀγγεῖα ἀνεκαλύφθησαν εἰς τὴν ἡπειρωτικὴν Ἑλλάδα, ἀλλὰ ταῦτα εἶναι σχετικῶς ἐλάχιστα, ἀναφαίνονται δὲ μετὰ τὴν ἐμφάνισιν

¹ Frankfort, σ. 42. Περὶ τῶν ἐγγαράκτων ἀγγείων πρόβλεπε κατωτέρω.

² Childe, *The Dawn* κλπ., σ. 178.

³ Childe, *The Dawn* κλπ., σ. 178 ἐξ.

⁴ Πρβλ. ἀνωτέρω σ. 45.

τῶν γραπτῶν ἀγγείων¹. Τὰ ἐκ Χαιρωνείας καὶ Δραχμανίου τεμάχια παρουσιάζουσι πλείστας ὁμοιότητας πρὸς τὰ ἐν Τσαγγλῖῳ ἀνακαλυφθέντα². Ἄλλὰ τὰ ἐγχάρακτα τοῦ Τσαγγλίου ἀνεκαλύφθησαν εἰς στρώματα τῆς νεωτέρας νεολιθικῆς ἐποχῆς³. Τὰ στρώματα, εἰς τὰ ὁποῖα τὰ Φωκικὰ ἐγχάρακτα ἀγγεῖα ἀνευρέθησαν, δὲν καθορίζονται ὑπὸ τοῦ ἀνασκάψαντος, ἀλλὰ κατ' ἀναλογίαν πρὸς τὰ τοῦ Τσαγγλίου δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν ὅτι καὶ τὰ Φωκικὰ εὐρήματα ἀνάγονται εἰς τὴν νεωτέραν νεολιθικὴν ἐποχὴν. Κατ' ἀκολουθίαν τὰ γραπτὰ ἀγγεῖα εἶναι προγενέστερα τῶν ἐγχαρακτῶν, δημιουργοὶ δὲ τῶν γραπτῶν ἀγγείων εἶναι ἐκεῖνοι, οἵτινες ἐδημιούργησαν τὸν ἀρχαιότερον νεολιθικὸν πολιτισμὸν τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος. Εἶναι τελείως ἀπίθανον νὰ δεχθῶμεν ὅτι οἱ δημιουργοὶ τῶν ἐγχαρακτῶν νεολιθικῶν ἀγγείων τῆς παραδουναβίου ζώνης κατελθόντες εἰς Ἑλλάδα ἐγκατέλειψαν τὰ πάτρια αὐτῶν ἐγχάρακτα ἀγγεῖα καὶ ἀντ' αὐτῶν ἐδημιούργησαν τὰ γραπτὰ ἀγγεῖα τῆς Θεσσαλίας τὰ προϋποθέτοντα μακρὰν ἐνασχόλησιν περὶ τὴν γραφικὴν.

Καὶ ἡ ἀρχιτεκτονικὴ δεικνύει σημεῖα διαφορᾶς. Κυκλικὰς καλύβας ἀνευρίσκομεν ἐν Θεσσαλίᾳ, Ὀρχομενῶ καὶ Ἡραίῳ, ἀλλὰ τὰ τετράπλευρα οἰκήματα τῆς Θεσσαλίας τῆς ἀρχαιότερας νεολιθικῆς ἐποχῆς εἶναι τελείως ἄγνωστα ἐν τῇ παραδουναβίῳ ζώνῃ. Πρὸς τούτοις δὲ καὶ τὰ ὄπλα τῶν κατοίκων τῆς ζώνης ταύτης, αἱ λίθιναι κεφαλαὶ ῥοπαλῶν, δὲν ἀπαντῶσιν εἰς τοὺς νεολιθικοὺς συνοικισμοὺς τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος. Δὲν δυνάμεθα δὲ νὰ δεχθῶμεν ὅτι φύλα κατερχόμενα πρὸς κατάκτησιν νέων χωρῶν δὲν ἔφερον μεθ' ἑαυτῶν καὶ τὰ μόνα αὐτῶν ὄπλα.

Ἐκ τῆς ἀνωτέρω συγκρίσεως συνάγομεν ὅτι αἱ παρατηρούμεναι ὁμοιότητες τοῦ πολιτισμοῦ τῶν κατοίκων τῆς παραδουναβίου ζώνης, ἤτοι τῆς κεντρικῆς καὶ δυτικῆς βορείου Βαλκανικῆς, καὶ τῶν τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος δὲν εἶναι θεμελιώδεις καὶ δὲν δύνανται νὰ ἀποδείξωσιν ὅτι ἡ περιοχὴ αὕτη τῆς Βαλκανικῆς ὑπῆρξεν ἢ κοιτὶς τῶν πρώτων γνωστῶν κατοίκων τῆς Ἑλλάδος. Τοῦναντίον αἱ διαφοραὶ τῶν δύο τούτων πολιτισμῶν εἶναι τόσον θεμελιώδεις, ὥστε καθιστῶσι τελείως ἀδύνατον τὴν παραδοχὴν τῆς γενέσεως τοῦ νεολιθικοῦ πολιτισμοῦ τῆς Ἑλλάδος ἐκ τοῦ τῆς παραδουναβίου ζώνης, καὶ κατ' ἀκολουθίαν καὶ τὴν ἐκ τῆς χώρας ἐκείνης κάθοδον τῶν πρώτων γνωστῶν κατοίκων τῶν Θεσσαλικῶν πεδιάδων.

Τὰ μετὰ μελανῆς σιλπνῆς ἢ ἀμαυρᾶς ἐπιφανείας ἀγγεῖα, τὰ ἀνακαλυ-

¹ Πρβλ. σχεδιογραφήματα Wace καὶ Thompson, ἐν P - T, σ. 37, 114, 146, 159.

² P - T, σ. 199.

³ P - T, σ. 100.

πτόμενα εἰς τὴν κεντρικὴν Ἑλλάδα καὶ εἰς τὴν παραδουναβίον ζώνην, εἶναι σπουδαιότατον κοινὸν στοιχεῖον τοῦ πολιτισμοῦ τῶν δύο τούτων χωρῶν. Ἐπὶ τοῦ παρόντος ὁμως ταῦτα μόνον δὲν δύνανται νὰ ἀποδείξωσιν ὅτι ἡ παρουσία των ὀφείλεται εἰς κάθοδον τῶν παραδουναβίων φύλων εἰς τὴν κεντρικὴν Ἑλλάδα. Εἶναι ἔξ ἴσου ἰσχυραὶ αἱ πιθανότητες ἐπιδρομῆς φύλων τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος εἰς τὴν παραδουναβίον ζώνην, ἥτις εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα τὴν εἰσαγωγὴν τῆς τεχνοτροπίας τῶν μελανῶν ἀγγείων εἰς τὴν περιοχὴν ἐκείνην. Ἡ ἔλλειψις ἄλλων κοινῶν στοιχείων κεραμεικῆς, ὡς τὰ γραπτὰ καὶ ἐγγράφατα κοσμήματα, τὰ σχήματα τῶν ἀγγείων, ἀποκλείει κατὰ τὴν ἀντίληψίν μου τὴν παραδοχὴν τῆς ὑποθέσεως τῆς δι' ἐπιδρομῆς εἰσαγωγῆς τῆς τεχνοτροπίας τῶν μελανῶν (ἀνθρακούχων) ἀγγείων καὶ ὑποδεικνύει μόνον ἀρχικὴν φυλετικὴν συγγένειαν τῶν δημιουργῶν αὐτῶν. Οἱ νεολιθικοὶ κάτοικοι τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς παραδουναβίου ζώνης ἀρχικῶς ἀνῆκον εἰς τὴν αὐτὴν ὁμοφυλίαν, διαχωρισθέντες δὲ εἰς παναρχαίους χρόνους, ἐγκατεστάθησαν εἰς διαφόρους χώρας, ὅπου ἀνέπτυξαν ἰδίους πολιτισμοὺς διατηροῦντας μερικὰ ἀρχῆθεν κοινὰ τεχνικὰ στοιχεῖα τῆς ὁμοφυλίας.

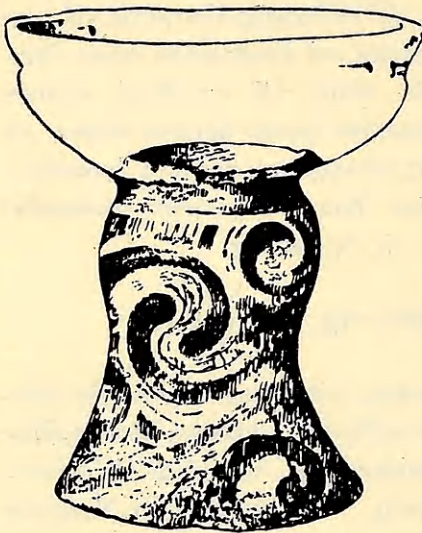
β'. Βορειοανατολικὴ Βαλκανικὴ ἢ Ζώνη τῆς μελανῆς γῆς¹.

Ἡ δευτέρα ζώνη τῆς βορείου Βαλκανικῆς, ἢ καλουμένη ζώνη τῆς μελανῆς γῆς, περιλαμβάνει τὴν ἀνατολικὴν Τρανσυλβανίαν, Γαλικίαν, Βεσσαραβίαν, Ῥουμανίαν, ἀνατολικὴν Βουλγαρίαν καὶ Θράκην (χάρτ. παρ. 2). Οἱ συνοικισμοὶ Egösd, ἐν τῇ ἀνατολικῇ Τρανσυλβανίᾳ, καὶ Cucuteni ἐν Μολδαυίᾳ παρέχουσι τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς ὅλης ζώνης εὑρήματα. Οἱ κάτοικοι καὶ τῶν συνοικισμῶν τούτων ἦσαν γεωργοὶ καὶ ποιμένες, ἐν ἀντιθέσει δὲ πρὸς τοὺς τῆς παραδουναβίου ζώνης, ἐπιδίδονται εἰς τὴν κατασκευὴν γραπτῶν ἀγγείων μετὰ θαυμαστῆς ἐπιτυχίας. Τὰ ἀγγεῖα αὐτῶν ἔχουσιν ἐπιφάνειαν ὑπόλευκον καὶ ποικίλην διακόσμησιν, χρώματος ἐρυθροῦ ἢ ἐρυθροῦ πρὸς τὸ μελανόν, περιβαλλομένου ὑπὸ μελανοῦ, ἀποτελουμένην ἐκ σπειροειδῶν καὶ μαιανδροειδῶν σχημάτων (εἰκ. 81-83). Συνήθη ἀγγεῖα εἶναι φιάλαι ἐπὶ ὑψηλῶν κοίλων βάσεων καὶ σφαιροειδῆ ἀγγεῖα ἐπὶ χαμηλῆς βάσεως (εἰκ. 81-83). Εἰς τὴν ἀνατολικὴν Βουλγαρίαν καὶ Θράκην, (εἰς τοὺς συνοικισμοὺς ἢ τύμβους Podgrađo, Malkata Podlisja, Σαλμάνοβον κτλ. Ratchef, Metchkur, κλπ.) ἀνευρίσκομεν γραπτὰ ἀγγεῖα ὅμοια πρὸς τὰ τῶν βορειοτέρων συνοικισμῶν. Σπειροειδῆ καὶ μαιανδροειδῆ σχήματα καὶ μικρὰ τριγωνίδια εἰς

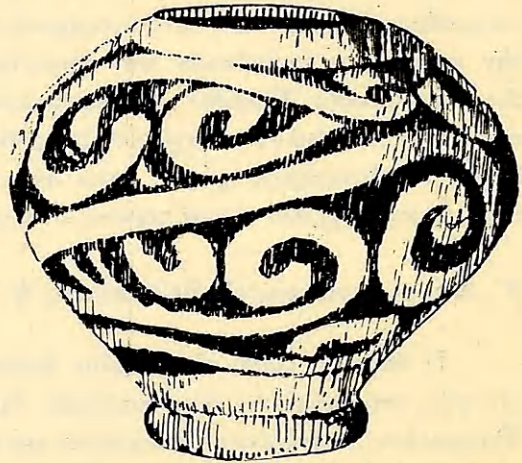
¹ Childe The Dawn κλπ., σ. 152.

παράλληλους στοιχείους, ἐν εἴδει «ὀδόντων λύκου» (εἰκ. 84), εἶναι τὰ συνήθη τῆς διακοσμήσεως στοιχεῖα, γεγραμμένα ἐπὶ τῆς φαιᾶς ἢ ἐρυθρᾶς τῶν ἀγγείων ἐπιφανείας διὰ χρώματος μελανοῦ γραφιτικοῦ. Συνήθη ἀγγεῖα εἶναι φιάλαι στενούμεναι πρὸς τὰ κάτω.

Τὰ οἰκήματα τῶν κατοίκων τῆς περιοχῆς ταύτης, κατεσκευασμένα ἐκ πασσάλων πηλοχρίστων, ἔχουσι σχῆμα τετράπλευρον, διὰ τοῦ διαφόρου δὲ ὕψους τοῦ δαπέδου αὐτῶν, προερχομένου ἐκ μερικῆς αὐτοῦ ἐσκαφῆς, διαιροῦνται εἰς δύο διαμερίσματα, εἰς τὸ ἕτερον τῶν ὁποίων ὑπάρχει συνήθως ἐστία. Ξύλινοι κίονες ὑποβαστάζουσι τὴν στέγην, σχηματίζοντες ἐνίοτε

Εἰκ. 81. Γραπτὸν ἀγγεῖον ἐκ τοῦ συνοικισμοῦ Erösd (= Childe, εἰκ. 69).

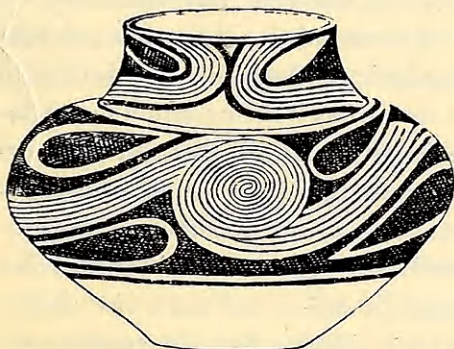
Εἰκ. 82. Γραπτὸν ἀγγεῖον ἐκ τοῦ συνοικισμοῦ Cucuteni (= Frankfort, πίν. I).

μετὰ τῶν τοίχων τῆς οἰκίας στοὰν πρὸ τοῦ ἑξωτερικοῦ τῶν διαμερισμάτων. Οἱ συνοικισμοὶ περιβάλλονται ὑπὸ τάφρων ἢ τειχῶν κατεσκευασμένων ἐξ ἀργῶν λίθων κειμένων ἐν πηλῷ. Τὰ εἰδῶλια εἶναι στεατόπυγα, καλῶς πεπλασμένα, παριστῶσι δὲ συνήθως γυναῖκας (εἰκ. 85)· ἀνδρικότα ἰθυφαλλικά εἰδῶλια ἐπίσης εἶναι συνήθη. Αἱ ἀξῖναι ὁμοιάζουσι πρὸς τὰς Θεσσαλικὰς τοῦ τύπου Β.

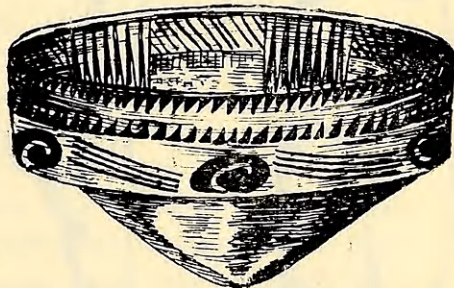
Ὁ πολιτισμὸς τῆς δευτέρας ζώνης, ἥτοι τῆς βορειοανατολικῆς Βαλκανικῆς, ὁμοιάζων πλήρως πρὸς τὸν πολιτισμὸν τῆς νεωτέρας νεολιθικῆς ἐποχῆς τῆς βορείου καὶ νοτιοανατολικῆς Θεσσαλίας, παρουσιάζει πλείστας ὁμοιότητας πρὸς τὸν πολιτισμὸν τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος τῆς ἀρχαιοτέρας νεολιθικῆς ἐποχῆς. Τὰ ἀγγεῖα εἶναι χρώματος ἀνοικτοῦ καὶ ἔχουσι πλουσίαν γραπτὴν διακόσμησιν· τὰ εἰδῶλια εἶναι στεατόπυγα ἐπιμελεημένης κατασκευῆς· ἰθυ-

φαλλικαὶ παραστάσεις ἀνδρῶν εἶναι συνήθεις· τὰ οἰκήματα ἔχουσι τετράπλευρον σχῆμα, συνήθως δ' ἀποτελοῦνται ἐκ στοᾶς καὶ τετραπλεύρου δωματίου διαιρουμένου εἰς δύο διαμερίσματα· αἱ ἀξίαι ὁμοιάζουσι πρὸς τὰς Θεσσαλικὰς τοῦ τύπου Β. Ἀλλὰ καὶ διαφοραὶ παρατηροῦνται μεταξύ τῶν στοιχείων τῶν δύο πολιτισμῶν. Τὰ σχήματα τῶν ἀγγείων εἶναι διάφορα, τὰ σπειροειδῆ καὶ μαιανδροειδῆ κοσμήματα τῶν ἀγγείων τῆς βορειοανατολικῆς Βαλκανικῆς εἶναι ἄγνωστα ἐν Ἑλλάδι κατὰ τὴν ἀρχαιότεραν νεολιθικὴν ἐποχὴν, καθὼς καὶ τὰ περιβάλλοντα τοὺς συνοικισμοὺς τείχη.

Αἱ διαφοραὶ εἶναι τόσον θεμελιώδεις, ὥστε μᾶς ἀναγκάζουσι νὰ δεχθῶμεν ὅτι οἱ δημιουργοὶ τοῦ ἡπειρωτικοῦ Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ τῆς ἀρχαιότερας νεολιθικῆς ἐποχῆς καὶ τοῦ τῆς βορειοανατολικῆς Βαλκανικῆς δὲν ἦσαν οἱ αὐτοί.

Εἰκ. 83. Γραπτὸν ἀγγεῖον ἐκ Γαλιτίας
(= Τσουντα, εἰκ. 304).

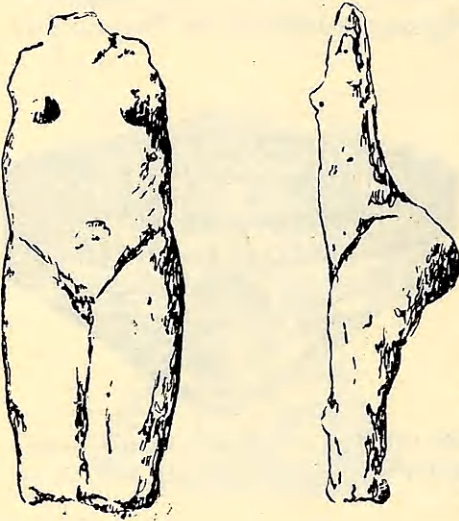
Εἰκ. 84. Γραπτὸν ἀγγεῖον ἐκ τοῦ τύμβου
Ratchef (= Jérôme. B. C. H. 1901, εἰκ. 6).

Αἱ ὁμοιότητες ὅμως ἀπ' ἑτέρου εἶναι τόσον χαρακτηριστικαί, ὥστε ὑποδεικνύουσιν ὅτι οἱ δημιουργοὶ τῶν δύο πολιτισμῶν ἔχουσι συγγενεῖάν τινα, ὅτι ἀνήκον πιθανῶς εἰς τὴν αὐτὴν ὁμοφυλίαν καὶ ὅτι ἀπὸ παναρχαίων χρόνων χωρισθέντες ἀνέπτυξαν ἰδίους πολιτισμούς, οἵτινες ἔνεκα τῆς ἀρχικῆς συγγενείας καὶ κοινότητος τῶν τεχνικῶν μέσων παρουσιάζουσι πλείστας ὁμοιότητας. Ἐπὶ τοῦ παρόντος δὲν δύναται ἐπιστημονικῶς νὰ ἀποδειχθῇ ἂν ἀπὸ βορρᾶ πρὸς νότον ἢ ὁμοφυλία αὕτη ἐπεξετείνεται ἢ ἐκ νότου πρὸς βορρᾶν. Κατὰ ταῦτα καὶ ἢ ἐκ τῆς βορειοανατολικῆς Βαλκανικῆς κἀθοδος τῶν νεολιθικῶν κατοίκων τῆς Ἑλλάδος, ἂν καὶ εἶναι ὄλως πιθανή, δὲν δύναται εἰσέτι ἐπιστημονικῶς νὰ ἀποδειχθῇ.

Συμπεράσματα.

Ἀνακεφαλαιοῦντες τὰ ἐκ τῆς ἐξετάσεως τοῦ προβλήματος περὶ τῆς προελεύσεως τοῦ ἀρχαιότερου νεολιθικοῦ πολιτισμοῦ προελθόντα συμπεράσματα παρατηροῦμεν τὰ ἑξῆς:

Ἡ θεωρία τῆς ἀναπτύξεως τοῦ πολιτισμοῦ τῆς ἀρχαιοτέρας νεολιθικῆς ἐποχῆς ἐκ τοῦ πολιτισμοῦ τῶν παλαιολιθικῶν κατοίκων δὲν δύναται νὰ παράσχη ἐπιστημονικὴν λύσιν τοῦ προβλήματος. Εἶναι τοῦναντίον τελείως ἀπίθανος, διότι εἶναι δύσκολον νὰ δεχθῶμεν ὅτι τὰ φύλα, τὰ ὁποῖα πυκνῶς κατῴκουν τὴν Θεσσαλίαν κατὰ τὴν ἀρχαιοτέραν νεολιθικὴν ἐποχὴν καὶ τὰ ὁποῖα κατέλιπον τόσον ἀφθονα λείψανα τῆς ὑπάρξεως αὐτῶν, παρέμειναν ἐπὶ χιλιετηρίδας ὅλας εἰς ὀλίγα σπήλαια καὶ τὰς ὑπωρείας τῶν ὀρέων χωρὶς νὰ ἀφίσωσιν εὐδιάκριτα πολυπληθῆ ἴχνη. Ἡ σύγχρονος ἢ ὀλίγον μεταγενεστέρα ἴδρυσις συνοικισμῶν εἰς τὴν πεδιάδα τῆς Θεσσαλίας καὶ εἰς πεδιάδας μὴ

Εἰκ. 85. Γυναικεῖον εἰδώλιον ἐκ Τρανσυλβανίας (= Childe, εἰκ. 70).

κατακλυζομένας ὑπὸ τῶν ὑδάτων, οἷοι οἱ συνοικισμοὶ τῆς πεδιάδος τοῦ Σπερχειοῦ, τῆς Φωκίδος καὶ Βοιωτίας καὶ τῆς Πελοποννήσου, παραμένει ἀνεξήγητος, ἐκτὸς ἐὰν δεχθῶμεν ὅτι οἱ οἰκιστὰι τῶν νοτιωτέρων συνοικισμῶν ὠρμήθησαν ἐκ Θεσσαλίας, ὅποτε θὰ ἀναγκασθῶμεν νὰ δεχθῶμεν ὅτι ὅλοι οἱ νεολιθικοὶ κάτοικοι τῆς Ἑλλάδος εἰς ἀρχαιοτέραν ἐποχὴν παρέμενον ἐπὶ τῶν περὶ τὴν Θεσσαλίαν ὀρέων καὶ μετὰ τὴν μετάγμισιν τῶν ὑδάτων, ἐπὶ χιλιετηρίδα τοῦλάχιστον, ἐν τῇ πεδιάδι τῆς Θεσσαλίας χωρὶς νὰ καταλίπωσιν οὐδὲν εὐδιάκριτον ἴχνος. Τοῦτο εἶναι ὅλως ἀπίθανον.

Ἡ θεωρία τῆς ἐξ ἄλλης χώρας καθόδου τῶν δημιουργῶν τοῦ πολιτισμοῦ τῆς ἀρχαιοτέρας νεολιθικῆς ἐποχῆς εἶναι πιθανωτέρα. Ἡ διάταξις τῶν συνοικισμῶν ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς μόνον πλευρᾶς καὶ ἡ μέχρι τοῦδε μὴ ἀνακάλυψις τοιούτων ἐπὶ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τῆς Στερεᾶς συνηγορεῖ ὑπὲρ τῆς θεωρίας ταύτης. Ἡ ὄροσειρὰ τῆς Πίνδου, Οἴτης καὶ Παρνασσοῦ, ἐκτεινομένη κατὰ μῆκος τῆς Στερεᾶς καὶ χωρίζουσα ταύτην εἰς δύο μέρη, ἀπετέλει ἀνυπερβλήτον πρόσκομμα διὰ τὴν πρὸς δυσμὰς ἐπέκτασιν τῶν ἔξωθεν ἐπελθόντων. Ἡ σχεδὸν σύγχρονος ἴδρυσις ἀπάντων τῶν νεολιθικῶν συνοικισμῶν, ἐπιβεβαιουμένη ὑπὸ τῶν ἀνακαλυφθέντων λειψάνων τῆς αὐτῆς τεχνοτροπίας, συνηγορεῖ ἐπίσης ὑπὲρ τῆς καθόδου ἐξ ἄλλης χώρας. Ἐπὶ τῶν ἀνωτέρω συμπερασμάτων ἐρειδόμενοι, ὡς καὶ ἐπὶ τῆς μὴ ἀνακαλύψεως μέχρι τοῦδε ἐν Ἑλλάδι τῶν πρῶ-

τογενῶν σταδίων τῆς ἀρχαιοτέρας νεολιθικῆς τέχνης, δεχόμεθα ὅτι οἱ τε δημιουργοὶ ταύτης καὶ οἱ πρῶτοι γνωστοὶ τῆς Ἑλλάδος κάτοικοι δὲν ἦσαν αὐτόχθονες, ἀλλ' ὅτι ἐξ ἄλλης χώρας ὀρμηθέντες ἐγκατεστάθησαν περὶ τὰς ἀρχὰς τῆς ἀρχαιοτέρας νεολιθικῆς ἐποχῆς εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τῆς Ἑλλάδος. Πόθεν ὀρμήθησαν οἱ νεολιθικοὶ κάτοικοι τῆς Ἑλλάδος; Τὰ μέχρι τοῦδε ἐξ ἀνασκαφῶν προελθόντα ἐπιστημονικὰ δεδομένα δὲν δύνανται νὰ παράσχωσιν ὀριστικὴν ἀπάντησιν εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο. Ἡ σύγκρισις τοῦ Ἑλληνικοῦ νεολιθικοῦ πολιτισμοῦ πρὸς τοὺς τῶν γειτόνων χωρῶν ἀπέδειξεν ὅτι οὗτος διαφέρει αὐτῶν, μολοντί παρουσιάζει σπουδαιοτάτας ὁμοιότητας πρὸς τὸν τῆς βορειοτέρας Βαλκανικῆς, τῆς παραδουναβίου δηλαδὴ ζώνης, καὶ τῆς βορειοανατολικῆς Βαλκανικῆς, τῆς ζώνης τῆς μελανῆς γῆς. Κατ' ἀκολουθίαν ἐπὶ τοῦ παρόντος δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν μόνον ὅτι οἱ δημιουργοὶ τοῦ νεολιθικοῦ πολιτισμοῦ τῆς Ἑλλάδος ἦσαν φυλετικῶς συγγενεῖς πρὸς τοὺς τῆς βορειοτέρας Βαλκανικῆς.

Πιθανὰ εἰκασίαι περὶ τῆς καταγωγῆς τῶν ἀρχαιοτέρων νεολιθικῶν κατοίκων τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος.

Περισσότεραι ἀνασκαφαὶ εἰς διαφόρους τῆς Ἑλλάδος καὶ Βαλκανικῆς περιοχὰς θὰ διαφωτίσωσι τὸ ζήτημα, τὸ ὅποιον ἐπὶ τοῦ παρόντος δὲν δύναται ἐπιστημονικῶς νὰ λυθῆ. Ὑπὸ τὰ φῶτα ὅμως τῶν σημερινῶν ἡμῶν γνώσεων δυνάμεθα νὰ κάμωμεν μερικὰς παρατηρήσεις, αἵτινες ἴσως ὑποβοηθήσωσι τὴν θεωρητικὴν τοῦλάχιστον αὐτοῦ λύσιν.

Οἱ ἱστορικοὶ κάτοικοι τῆς Ἑλλάδος ἐθεώρουν τὰ σπήλαια, ὄρεινὰς πηγὰς καὶ δρυμοὺς ὡς κατοικίας τῶν νυμφῶν, τοῦ Πανὸς καὶ τῶν σατύρων. Αἱ ἐν σπηλαίοις λατρεῖαι ἦσαν συνήθεις κατὰ τὴν ἱστορικὴν καὶ κατὰ τὴν προϊστορικὴν ἐποχὴν. Αἱ λατρεῖαι αὗται ἐπήγασαν ἐκ τῆς συνηθείας τῆς ταφῆς τῶν νεκρῶν ἐντὸς τῶν σπηλαίων, ὅτε ταῦτα ἐχρησιμοποιοῦντο ὡς κατοικίαι, δύνανται δὲ νὰ θεωρηθῶσιν ὡς ἀποδείξεις τῆς κατοικίσεως τῶν σπηλαίων. Δυνάμεθα ἄρα νὰ δεχθῶμεν, μολοντί δὲν ἔχομεν ἐπιστημονικὰς περὶ τούτου ἀποδείξεις, ὅτι ὑπῆρξεν ἐποχὴ, κατὰ τὴν ὁποίαν τὰ σπήλαια ἀπετέλουν τὰς μόνας κατοικίας τῶν κατοίκων τῆς Ἑλλάδος, ἥτοι δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν παλαιολιθικὴν ἐποχὴν ἐν Ἑλλάδι. Ἡ ἐκ τῶν λιμνῶν μετὰγγις τῶν ὑδάτων ἐπῆλθε περὶ τὸ τέλος τῆς τριτογενοῦς ἐποχῆς. Ὀλίγον μετὰ ταῦτα θὰ κατῆλθον ἀσφαλῶς οἱ τρωγλοδύται εἰς τὰς πεδιάδας. Ἡ ἔλλειψις ἰχνῶν αὐτῶν εἰς τὰς πεδιάδας, ἀποδεικνύει ὅτι ὁ πολιτισμὸς τῶν ἦτο πρωτογενῆς καὶ δὲν εἶχε χαρακτηριστικὰ στοιχεῖα δυνάμενα νὰ ἐπιζήσωσι. Κατ' ἀκολουθίαν ὁ

πολιτισμὸς οὗτος δὲν ἠδύνατο νὰ ἀποτελέσῃ τὸν πυρῆνα, ἐκ τοῦ ὁποίου ἐξελίχθη ὁ νεολιθικὸς πολιτισμὸς τῆς Ἑλλάδος.

Ὁ Θεσσαλικὸς καὶ γενικῶς ὁ νεολιθικὸς πολιτισμὸς τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδος, τῆς Θράκης, Βουλγαρίας, Μολδαβίας, ἀνατολικῆς Τρανσυλβανίας, καὶ Γαλιτίας, παρουσιάζει πλεῖστα κοινὰ στοιχεῖα μολονότι χρονολογικῶς δὲν δύναται νὰ ἐξισωθῆ. Εἰς τὴν κεντρικὴν Βαλκανικὴν καὶ περὶ τὸν μέσον τοῦ Δουνάβεως ὄρουν ἀνευρίσκομεν πολιτισμὸν, ὅστις παρουσιάζει μὲν κοινὰ χαρακτηριστικὰ στοιχεῖα πρὸς τὸν ἑλληνικόν, ἀλλὰ δὲν δύναται νὰ θεωρηθῆ ὡς ὁ πυρῆν, ἐκ τοῦ ὁποίου ὁ Ἑλληνικὸς ἐγεννήθη. Ἐκτὸς τῆς Βαλκανικῆς καὶ εἰς τὴν βορειοδυτικὴν πλευρὰν τῆς Ἀσίας, εἰς τὴν Μεσοποταμίαν, Ἐλάμ, Σοῦσα, κτλ. ἀνευρίσκομεν φῦλα, τὰ ὁποῖα ἀπὸ ἀρχαιοτάτων χρόνων ἐπιδίδονται εἰς τὴν κατασκευὴν γραπτῶν ἀγγείων. Δυνάμεθα ἄραγε νὰ σχετίσωμεν τὸν πολιτισμὸν ἡμῶν πρὸς ἐκεῖνον καὶ νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἐκ τῆς βορειοδυτικῆς Ἀσίας, διὰ τῆς Οὐκρανίας καὶ νοτιοανατολικῆς Ῥωσίας, οἱ δημιουργοὶ τῶν γραπτῶν ἀγγείων διεπεραιώθησαν εἰς τὴν Βαλκανικὴν καὶ διὰ τῆς ἀνατολικῆς ταύτης πλευρᾶς κατῆλθον εἰς Θεσσαλίαν καὶ ἐγκατεστάθησαν μεταξὺ τῶν ἀρχαιοτέρων κατοίκων τῶν ἐλκόντων τὸ γένος ἐκ τῶν παλαιολιθικῶν ἀνθρώπων τῆς Ἑλλάδος; Οἱ δημιουργοὶ τῶν γραπτῶν ἀγγείων εἰσήγαγον καὶ τὴν γνῶσιν τῆς καλλιεργείας τῆς γῆς εἰς Ἑλλάδα. Οἱ νεολιθικοὶ κάτοικοι τῆς βορειοανατολικῆς Βαλκανικῆς, τῆς ζώνης τῆς μελανῆς γῆς, ἦσαν φῦλα ἀνήκοντα εἰς τὴν αὐτὴν ὁμοφυλίαν, ἅτινα, ἀποτελοῦντα τὴν ὀπισθοφυλακὴν οὕτως εἶπεν τῆς μεταναστεύσεως ταύτης, ἐγκατεστάθησαν βραδύτερον εἰς τὰς χώρας ἐκεῖνας καὶ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ πολιτισμοῦ τῆς κεντρικῆς Βαλκανικῆς, χαρακτηριστικὸν τοῦ ὁποίου γνώρισμα ἦσαν αἱ σπεῖραι καὶ τὰ μαιανδροειδῆ σχήματα, ἀνέπτυξαν διάφορόν πως πολιτισμὸν. Ἡ ὁμοιότης τοῦ πολιτισμοῦ αὐτῶν πρὸς τὸν νεολιθικὸν πολιτισμὸν τῆς ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδος (πρὸβλ. ἀνωτέρω σ. 134) ὀφείλεται εἰς τὰ κοινὰ τῆς ὁμοφυλίας τεχνικὰ στοιχεῖα. Μέχρι τοῦδε δὲν ἀνευρέθησαν τὰ στοιχεῖα τὰ δυνάμενα νὰ ἐπιβεβαιώσωσιν ἐπιστημονικῶς τὴν ὑπόθεσιν τῆς γενέσεως τοῦ νεολιθικοῦ πολιτισμοῦ τῆς ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδος ἐκ τοῦ πολιτισμοῦ τῶν Σούσων, Ἐλάμ καὶ Μεσοποταμίας. Τὸ μόνον κοινὸν στοιχεῖον τοῦ ἀνατολικοῦ καὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ εἶναι ἡ παραγωγὴ ἀγγείων μετὰ ποικίλης γραπτῆς διακοσμῆσεως. Καὶ αὐτὰ τὰ σχήματα τῶν ἀγγείων, ὡς καὶ ὁ τρόπος τῆς κατασκευῆς αὐτῶν διαφέρει εἰς τὰς δύο χώρας ¹. Οὐδὲ οἱ σταθμοὶ τῆς ἐξ Ἀσίας εἰς Ἑλλάδα διόδου τῶν δημιουργῶν τῶν γραπτῶν ἀγγείων ἀνεκαλύφθησαν

¹ Childe, *The Dawn κλπ.*, σ. 68

εἰσέτι. Ἐν τούτοις ὅμως ἡ συνήθεια παραγωγῆς ἀγγείων μετὰ ποικίλης γραπτῆς διακοσμῆσεως, εἰς τόσον μεμακρυσμένην ἐποχὴν οἷα ἡ νεολιθικὴ, εἶναι τόσον σπουδαία, ὥστε δικαιολογεῖ τὴν συσχετίσιν πολιτισμῶν κατὰ τὰ ἄλλα διαφόρων. Ἔτι δὲ ἡ συνήθεια αὕτη εἶναι τόσον ξένη πρὸς τὰς φυλάς τῆς κεντρικῆς Βαλκανικῆς καὶ κεντρικῆς Εὐρώπης ἐν γένει, κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, ὥστε ἐπιτρέπει τὴν ὑπόθεσιν τῆς συγγενείας τοῦ Ἑλληνικοῦ πρὸς τὸν Ἀσιατικὸν πολιτισμὸν. Αἱ διαφοραὶ τῶν δύο πολιτισμῶν δύναται νὰ ἀποδοθῶσιν εἰς τὴν ἐκ παραλλήλου καὶ εἰς διάφορα μέρη ἐξέλιξιν δύο κλάδων τοῦ αὐτοῦ πολιτισμοῦ. Κατὰ τὸ μακρὸν χρονικὸν διάστημα, τὸ ὁποῖον ἀπητήθη διὰ τὴν ἀπὸ τῆς Ἀσίας εἰς τὴν ἀνατολικὴν Βαλκανικὴν περιπλάνησιν τῶν δημιουργῶν τῶν γραπτῶν ἀγγείων, ὁ πολιτισμὸς αὐτῶν ἐξείλισσето κατὰ διάφορον τῆς χώρας, ἐκ τῆς ὁποίας ὠρμήθησαν, κατεύθυνσιν, μολονότι ἐχρησιμοποιοῦν τὰ αὐτὰ τεχνικὰ στοιχεῖα. Ἀντικείμενα ὅμως, τὰ ὁποῖα εἶχον σχέσιν πρὸς τὰς θρησκευτικὰς αὐτῶν δοξασίας, ἤτοι σκεύη μετὰ κοίλου ὑψηλοῦ ποδός, παραμένουσι τὰ αὐτὰ, ἀνακαλύπτονται δὲ ἐν Μεσοποταμίᾳ καὶ Ἑλλάδι καὶ ἐν τῇ ἀνατολικῇ Βαλκανικῇ.

Ἡ ὑπόθεσις αὕτη ἐξηγεῖ τὴν παρουσίαν τῶν γραπτῶν ἀγγείων εἰς τὴν νεολιθικὴν ἠπειρωτικὴν Ἑλλάδα. Εἰς τὰ κατώτατα στρώματα τῶν νεολιθικῶν συνοικισμῶν τῆς κεντρικῆς Ἑλλάδος καὶ Πελοποννήσου ἀνευρίσκομεν πλὴν τῶν γραπτῶν ἀγγείων καὶ μονόχρωμα μετὰ σιλπνῆς ἢ ἀμαυρᾶς μελανῆς ἐπιφανείας. Ἡ παρουσία των δὲν δύναται νὰ ἀποδοθῆ εἰς τοὺς ἐξ Ἀσίας ἐλθόντας δημιουργοὺς τῶν γραπτῶν ἀγγείων. Δύναται ὅμως ἄλλως νὰ ἐξηγηθῆ;

Ἀγγεῖα μετὰ σιλπνῆς ἢ ἀμαυρᾶς μελανῆς ἐπιφανείας ἀνευρίσκομεν ἐκτὸς τῆς Ἑλλάδος εἰς τὴν παραδουνάβιον ζώνην καὶ εἰς περιοχὴν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἐκτεινομένην ἀπὸ τῆς Προποντίδος καὶ τοῦ Εὐξείνου πρὸς βορρᾶν μέχρι τοῦ Ταύρου καὶ τῆς Συρίας πρὸς νότον¹. Τὰ σχήματα τῶν ἀγγείων τῶν τόπων τούτων εἶναι διάφορα, ἀλλὰ τὸ πρότυπον, ἐκ τοῦ ὁποίου ἐξελιχθησαν, εἶναι τὸ αὐτό. Τὸ πρότυπον τοῦτο ὁμοιάζει πρὸς τὸ ἕτερον μέρος κολοκύνθης ἐγκαρσίως κοπέισης εἰς δύο. Ἡ ὁμοιότης τῶν ἀγγείων τούτων δὲν εἶναι τυχαία, ἀλλ' ὑποδεικνύει ὅτι οἱ δημιουργοὶ αὐτῶν εἶχον κοινὰ τεχνικὰ στοιχεῖα προϋποθέτοντα φυλετικὴν συγγένειαν. Πιθανώτατα οὗτοι ἀνῆκον εἰς μίαν μεγάλην ὁμοφυλίαν, ἡ ὁποία κατὰ τοὺς νεολιθικοὺς χρόνους κατεῖχε τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τῆς Μεσογείου. Ἡ δυτικὴ πλευρὰ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας δύναται μετὰ βεβαιότητος νὰ ἐκληφθῆ ὡς ἡ κοίτις τῆς ὁμοφυλίας ταύτης.

Δυναμέθα νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι κατὰ τοὺς νεολιθικοὺς χρόνους φῦλα τῆς

¹ Frankfort, σ. 57 ἐξ.

ὁμοφυλίας ταύτης διὰ τοῦ Ἑλλησπόντου διεπεραιώθησαν εἰς Θράκην καὶ Μακεδονίαν· μέρος τούτων κατῆλθε πρὸς νότον καὶ ἐγκατεστάθη μεταξὺ τῶν παλαιολιθικῶν κατοίκων τῆς ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδος, καθ' ὃν χρόνον ἕτερον μέρος ἀνῆλθε πρὸς βορρᾶν, κατέλαβε τὴν κεντρικὴν καὶ δυτικὴν Βαλκανικὴν καὶ ἐδημιούργησε τὸν πολιτισμὸν τῆς παραδουναβίου ζώνης. Κατ' ἀκολουθίαν ἡ παρουσία τῶν ἀγγείων μετὰ μελανῆς σιλπνῆς ἐπιφανείας εἰς τὴν ἠπειρωτικὴν Ἑλλάδα ὀφείλεται εἰς τὴν ἔλευσιν τῶν φύλων τούτων ἐκ τῆς βορειοδυτικῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Ἡ ἀνεύρεσις τῶν ἀγγείων τούτων εἰς τὰ κατώτατα νεολιθικὰ στρώματα καὶ συνήθως εἰς ἐπιχώσεις βαθυτέρας τῶν στρωμάτων τῶν χαρακτηριζομένων ὑπὸ τῶν γραπτῶν ἀγγείων, ἀποδεικνύει ὅτι οἱ δημιουργοὶ τῶν ἔφθασαν εἰς Ἑλλάδα ὀλίγον πρότερον τῶν δημιουργῶν τῶν γραπτῶν ἀγγείων.

Συνοψίζοντες τὰς ἀνωτέρω παρατηρήσεις συνάγομεν τὴν ἀκόλουθον ὑπόθεσιν περὶ τῶν δημιουργῶν τοῦ νεολιθικοῦ πολιτισμοῦ τῆς ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδος, περὶ τῶν πρώτων δηλαδὴ γνωστῶν κατοίκων τῶν πεδιάδων τῆς Θεσσαλίας, τῆς κεντρικῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Πελοποννήσου.

Κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς νεολιθικῆς ἐποχῆς φύλα, χαρακτηριστικὸν γνώρισμα τῶν ὁποίων ἦτο ἡ κατασκευὴ ἀγγείων μετὰ μελανῆς ἐπιφανείας, ὀρμηθέντα ἐκ τῆς βορειοδυτικῆς πλευρᾶς τῆς Μικρᾶς Ἀσίας διὰ τῆς Θράκης καὶ Μακεδονίας κατῆλθον εἰς τὴν ἠπειρωτικὴν Ἑλλάδα καὶ ἐγκατεστάθησαν μεταξὺ τῶν παλαιολιθικῶν κατοίκων τῆς χώρας ταύτης. Ὀλίγον βραδύτερον ἕτερα φύλα, χαρακτηριστικὸν γνώρισμα τῶν ὁποίων ἦσαν τὰ γραπτὰ ἀγγεῖα, ὀρμηθέντα ἐκ τῆς Μεσοποταμίας διὰ τῆς νοτιοανατολικῆς Ῥωσσίας καὶ Οὐκρανίας εἰσέβαλον εἰς τὴν ἀνατολικὴν Βαλκανικὴν, ἐκεῖθεν δὲ κατῆλθον εἰς τὴν ἠπειρωτικὴν Ἑλλάδα ὅπου ἐγκατεστάθησαν μεταξὺ τῶν ὀλίγων πρότερον ἐλθόντων ἐκ Μικρᾶς Ἀσίας φύλων καὶ τῶν παλαιολιθικῶν κατοίκων τῆς Ἑλλάδος. Οἱ δημιουργοὶ τῶν μελανῶν ἀγγείων εἶχον κυκλικὰς, οἱ δὲ τῶν γραπτῶν τετραπλεύρους καλύβας. Κατ' ἀκολουθίαν ὁ νεολιθικὸς πολιτισμὸς τῆς Ἑλλάδος εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα τῆς συγχωνεύσεως τοῦ πολιτισμοῦ δύο διαφόρων φύλων, ὀρμηθέντων ἐξ Ἀσίας καὶ ἐγκατασταθέντων μεταξὺ τῶν παλαιολιθικῶν κατοίκων τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς νεολιθικῆς ἐποχῆς.

Ἰδιαιτέρως πρέπει νὰ τονισθῇ ὅτι μέχρι τοῦδε δὲν ἀνευρέθησαν ὅλα τὰ θετικὰ στοιχεῖα τὰ δυνάμενα νὰ ἐπιβεβαιώσωσιν ἐπιστημονικῶς τὴν ὑπόθεσιν περὶ τῆς Ἀσιατικῆς καταγωγῆς τῶν δημιουργῶν τοῦ ἀρχαιότερου νεολιθικοῦ πολιτισμοῦ τῆς ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδος. Ἐπὶ τῇ βάσει ὅμως τῶν νῦν ὑπαρχόντων εἶναι πιθανὴ καὶ ἐξηγεῖ κάλλιον πάσης ἄλλης τὴν παρουσίαν τῶν πρώτων μέχρι τοῦδε γνωστῶν κατοίκων τῶν πεδιάδων τῆς νεολιθικῆς ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδος. Περισσότεραι ἀνασκαφαὶ ἔν τε τῇ Βαλκανικῇ καὶ ἐν

Ἑλλάδι θὰ ἀποδείξωσι τὴν ἀλήθειαν ἢ τὸ ἐσφαλμένον τῆς ὑποθέσεως ταύτης.

Ὁ Dr. V. G. Childe εἰς τὸ νεωστὶ ἐκδοθὲν βιβλίον του «The Aryans» ὑποστηρίζει καὶ θαυμασίως ἐρμηνεύει τὴν ὑπόθεσιν τῆς Ἀσιατικῆς καταγωγῆς τῶν νεολιθικῶν κατοίκων τῆς Ἑλλάδος¹. Εἰς τὰ ἀνωτέρω συμπεράσματά μου, περὶ τῆς καταγωγῆς τῶν νεολιθικῶν κατοίκων τῆς Ἑλλάδος, κατέληξα πρώτου γνωρίσω τὴν σπουδαιότητα ταύτην ἐργασίαν τοῦ Childe καὶ βασιζόμενος εἰς στοιχεῖα περιλαμβανόμενα εἰς τὸ ἕτερον βιβλίον του «The Dawn of European Civilization». Πρὸ ἔτους ἤδη εἶχον ἀναπτύξει τὴν θεωρίαν μου ταύτην πρὸς τοὺς σπουδαστὰς τῆς Ἀμερικανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν διαλέξεών μου περὶ τοῦ νεολιθικοῦ πολιτισμοῦ τῆς Ἑλλάδος. Αἰσθάνομαι ἰδιαίτερον εὐχαρίστησιν, διότι τὰ συμπεράσματά μου συμπίπτουσι πρὸς τὰ τοῦ Childe καὶ ἀνεπιφυλάκτως δέχομαι καὶ ἀκολουθῶ τὰς περὶ τῆς γενέσεως τοῦ νεολιθικοῦ πολιτισμοῦ τῆς Ἑλλάδος γνώμας τοῦ μεγάλου τούτου τῆς προϊστορίας ἐρευνητοῦ.

Ἐθνολογικὰ Συμπεράσματα.

Ἐθνολογικῶς εἰς ποίαν φυλὴν ἀνήκον οἱ πρώτοι τῆς Ἑλλάδος κάτοικοι εἶναι δύσκολον, εἰ μὴ ἀδύνατον νὰ ἐξακριβωθῇ. Ὁ καθηγητὴς Χρ. Τσουντας² ἀναγνωρίζει εἰς τούτους τοὺς μυθικοὺς Θοῤῃκας καὶ Πελασγοὺς. Ἐπειδὴ οἱ νεολιθικοὶ τῆς Ἑλλάδος κάτοικοι δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς ἀνήκοντες εἰς τὴν αὐτὴν ὁμοφυλίαν πρὸς τοὺς κατοίκους τῆς περιοχῆς, ἥτις κατὰ τοὺς κλασικοὺς χρόνους ἦτο γνωστὴ ὑπὸ τὸ ὄνομα Θοῤῃκη, καὶ ἐπειδὴ ἡ παράδοσις ἀναφέρει τοὺς Θοῤῃκας καὶ Πελασγοὺς ὡς τοὺς ἀρχαιοτάτους κατοίκους τῆς Ἑλλάδος, δυνάμεθα νὰ ὀνομάσωμεν Θοῤῃκας καὶ Πελασγοὺς τοὺς πρώτους κατοίκους τῶν πεδιάδων τῆς Θεσσαλίας, κεντρικῆς Ἑλλάδος καὶ Πελοποννήσου. Πρέπει ὅμως νὰ ἔχωμεν ὑπ' ὄψει ὅτι οἱ Θοῤῃκες τῆς νεολιθικῆς ἐποχῆς δὲν εἶναι οἱ αὐτοὶ πρὸς τοὺς ἱστορικοὺς τῆς Θοῤῃκης κατοίκους καὶ ὅτι τὸ ὄνομα τῶν Πελασγῶν δὲν εἶναι φυλετικόν, ἀλλ' ἴσως ἐδημιουργήθη ὑπὸ τῶν ἀρχαίων διὰ νὰ δηλώσῃ τοὺς ἀγνώστους καὶ πρώτους τῆς Ἑλλάδος κατοίκους.

Εἶναι ὅμως προτιμότερον νὰ ὀνομάσωμεν Πελασγοὺς τοὺς ἀρχαιοτάτους, νεολιθικοὺς κατοίκους τῆς Ἑλλάδος, διότι οὕτως ἀποφεύγωμεν τὰς συγχύσεις, αἵτινες δύνανται νὰ προκύψωσιν ἐκ τῆς χρήσεως ὀνόματος διακρίνοντος συνήθως πολὺ μεταγενέστερα καὶ φυλετικῶς ὅλως ἀνόμοια φῦλα.

Δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν ἀνεπιφυλάκτως ὅτι οἱ πρώτοι γνωστοὶ κάτοικοι τῆς

¹ V. G. Childe, The Aryans, σ. 112 ἐξ.

² Δ-Σ, 395 ἐξ.

Ἑλλάδος δὲν ἀνῆκον εἰς τὴν Ἰνδοευρωπαϊκὴν ὁμοφυλίαν, ἀλλ' ὅτι ἦσαν φῦλα προελληνικά. Τὰ Ἰνδοευρωπαϊκὰ φῦλα ἀναφαίνονται εἰς τὴν Βαλκανικὴν εἰς πολὺ μεταγενεστέραν ἐποχὴν, περὶ τὰ 2500 π. χ., ὃ δὲ πολιτισμὸς τῶν εἶναι τελείως διάφορος τοῦ νεολιθικοῦ Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ¹. Ἡ ὑπὸ τῶν νεολιθικῶν κατοίκων λατρευομένη θεὰ τῆς φυσικῆς γονιμότητος, αἱ ἀναπαραστάσεις τῆς ὁποίας χαρακτηρίζουσι τοὺς νεολιθικοὺς συνοικισμοὺς, δὲν δύναται νὰ ἔχη θέσιν εἰς τὸ πάνθεον τῶν Ἰνδοευρωπαϊκῶν φύλων. Καί ἡ παράδοσις συνηγορεῖ ὑπὲρ τῆς ὑποθέσεως τῆς μὴ Ἰνδοευρωπαϊκῆς καταγωγῆς τῶν Πελασγῶν, ἦτοι τῶν νεολιθικῶν κατοίκων τῆς Ἑλλάδος. Οἱ Πελασγοὶ ἐν Ἀττικῇ μανθάνουσι παρὰ τῶν Ἰώνων τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν, παρ' Ὀμήρω δὲ τὸ ἐπίθετον ἢ κύριον ὄνομα Πελασγὸς χρησιμοποιεῖται πρὸς δῆλωσιν τοῦ μὴ Ἑλληνοσ².

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΝΕΩΤΕΡΑ ΝΕΟΛΙΘΙΚΗ ΕΠΟΧΗ

Εἰς τοὺς συνοικισμοὺς τῆς βορείου καὶ νοτιοανατολικῆς Θεσσαλίας (χάρτ. παρὲνθ. 3) καὶ εἰς στρώματα νεολιθικά, χωριζόμενα ἀπὸ τῆς κατωτέρας ἐπιχώσεως διὰ παχέος στρώματος τέφρας, ἀνευρίσκομεν ἀποτόμως νέα στοιχεῖα ὅλως διάφορα τῶν τοῦ ἀρχαιότερου νεολιθικοῦ πολιτισμοῦ. Τὰ νέα ταῦτα στοιχεῖα ἀκολουθοῦσιν ἐποχὴν, κατὰ τὴν ὁποίαν σχεδὸν πάντες οἱ Θεσσαλικοὶ συνοικισμοὶ κατεστράφησαν διὰ πυρός. Ἡ γενικὴ αὕτη καταστροφή καὶ ἡ ἀπότομος ἐμφάνισις τῶν νέων στοιχείων διακρίνει τὴν ὅλην νεολιθικὴν ἐποχὴν εἰς ἀρχαιότεραν καὶ νεωτέραν.

1. Βόρειος καὶ νοτιοανατολικὴ Θεσσαλία.

Χαρακτηριστικὰ στοιχεῖα τοῦ πολιτισμοῦ τῆς βορείου καὶ νοτιοανατολικῆς Θεσσαλίας τῆς νεωτέρας νεολιθικῆς ἐποχῆς εἶναι τὰ ἐπόμενα:

α) *Γραπτὰ ἀγγεῖα*. Ταῦτα περιλαμβάνουσιν ἀγγεῖα μετὰ στυλπνῆς ἐρυθρᾶς ἐπιφανείας καὶ διακοσμῆσεως χρώματος λευκοῦ ἢ μελανοῦ, ἀγγεῖα μετὰ στυλπνῆς ὑπολεύκου ἐπιφανείας καὶ διακοσμῆσεως χρώματος μελανοῦ (ῥυθμοῦ Β3 α. πρβλ. ἀνωτέρω σ. 28 ἐξ.), ἀγγεῖα μετὰ ἐρυθρᾶς ἐπιφανείας καὶ διακοσμῆσεως χρώματος ὑπολεύκου ἢ ὑποκιτρίνου περιβαλλομένου ὑπὸ μελανοῦ καὶ ἀγγεῖα μετὰ ὑπολεύκου ἐπιφανείας καὶ διακοσμῆσεως χρώματος ἐρυθροῦ περιβαλλο-

¹ V. G. Childe, the Aryans, σ. 114.

² Myres, ἐν J. H. S., 1907. σ. 107 ἐξ.

μένου ὑπὸ μελανοῦ (ῥυθμοῦ Β 3 β, πρβλ. σ. 30). Ἡ διακόσμησις ἀποτελεῖται ἐκ σπειροειδῶν καὶ γραμμικῶν κοσμημάτων ἀναμιξ χρησιμοποιουμένων καὶ πληρούντων ὀλόκληρον τὴν ἐπιφάνειαν τῶν ἀγγείων. Συνήθη ἀγγεῖα εἶναι φιάλαι στενούμεναι πρὸς τὰ κάτω, φιάλαι ἐπὶ ὕψηλοῦ ποδὸς μετὰ 'κυματοειδῶν χειλέων καὶ ῥινοσχήμων ἀποφύσεων καὶ κρατευταί.

β') *Ἐγχάρακτα ἀγγεῖα*. Ταῦτα ἔχουσι συνήθως ἐπιφάνειαν κεραμόχρου καὶ ποικίλην διακόσμησιν ἀποτελουμένην ἐκ σπειροειδῶν καὶ γραμμικῶν σχημάτων (ῥυθμοῦ Β 2, πρβλ. σ. 26).

γ') *Μονόχρωμα ἀγγεῖα* ἐπιφανείας κεραμόχρου καὶ χονδροειδοῦς κατασκευῆς. Συνήθη ἀγγεῖα εἶναι μεγάλα οἰκιακὰ σκεύη καὶ ἀουτῆρες μετὰ φαλλοειδοῦς λαβῆς.

Ἀρχιτεκτονική.

Λεῖψανα ὀχρωματικῶν ἔργων καὶ οἰκήματων ἀνεκαλύφθησαν εἰς τὴν βορειοανατολικὴν Θεσσαλίαν. Ἐν Διμηνίῳ διεσώθησαν ἕξ τοῦλάχιστον σειραὶ τειχῶν περιβάλλουσαι κύκλῳ τὴν κορυφὴν τοῦ λόφου, ἐφ' οὗ ἦτο ἰδρυμένον τὸ ἀνάκτορον τοῦ ἄρχοντος τοῦ συνοικισμοῦ, ἐν Σέσκλῳ δὲ λείψανα διακρίνονται εἰς ἀρκετὸν ὕψος (πρβλ. ἀνωτέρω σ. 35 ἐξ.). Τὰ οἰκήματα ἔχουσι τετραπλευρον σχῆμα, δι' ἐσωτερικῶν δὲ τοίχων διαιροῦνται εἰς πρόδομον, δῶμα καὶ θάλαμον. Ἡ στέγη αὐτῶν, συνήθως ἀετοειδῆς, βαστάζεται ὑπὸ τῶν τοίχων καὶ ὑπὸ ξυλίνων κιόνων (πρβλ. ἀνωτέρω σ. 37).

Μικρότερα εὐρήματα.

Τὰ ἐν τοῖς συνοικισμοῖς τῆς βορείου καὶ βορειοανατολικῆς Θεσσαλίας ἀνακαλυφθέντα εἰδώλια εἶναι στεατόπυγα, περισσότερον ἄμορφα τῶν ἀρχαιότερων, εἶναι δὲ κατεσκευασμένα ἐκ πηλοῦ ἢ λίθου, εἰκονίζουσι γυναῖκας, ἀλλὰ καὶ παραστάσεις ἀνδρῶν, καὶ δὴ ἰθυφαλλικαί, εἶναι συνήθεις Αἱ περισσότεραι τῶν εὐρεθειῶν ἀξινῶν ἔχουσιν ἄλλοτε μὲν τομὴν ὠοειδῆ, ἄλλοτε δὲ τετράπλευρον καὶ κόψιν σχηματιζομένην ἀπ' ἀμφοτέρων τῶν πλευρῶν. Ἀλλὰ καὶ ἀξῖναι τοῦ ἀρχαιότερου τύπου Β εἶναι συνήθεις. Αἰχμαὶ βελῶν καὶ δοράτων ἐπίσης ἀνευρέθησαν μετὰ λεπίδων ἐξ ὀψιανοῦ, αἰχμηρὰ ἐργαλεῖα ἐξ ὀστῶν, λίθινοι μυλόλιθοι καὶ τὰ τοιαῦτα.

2. Κεντρική, δυτικὴ καὶ νότιος Θεσσαλία, κεντρικὴ Ἑλλάς καὶ Πελοπόννησος.

Ἐν τῇ κεντρικῇ καὶ νοτίῳ Θεσσαλίᾳ, ὡς καὶ ἐν τῇ κεντρικῇ Ἑλλάδι (χάρτ. παρένθ. 3) εἰς στρώματα ἀναγόμενα εἰς τὴν νεωτέραν νεολιθικὴν ἐπο-

χὴν ἀνευρίσκομεν λείψανα δυνάμενα νὰ θεωρηθῶσιν ὡς ἐξελιχθέντα ἐκ τῆς ἀρχαιότερας νεολιθικῆς τέχνης. Ταῦτα εἶναι τὰ ἑξῆς:

Ἄγγεϊα ἐρυθρᾶς, ὑπερύθρου ἢ ὑποκιτρίνου ἐπιφανείας μετὰ διακοσμῆσεως χρώματος καστανοῦ (ῥυθμοῦ Β3γ). Ἡ διακόσμησις ἀποτελεῖται ἐκ κλαδοειδῶν καὶ γραμμικῶν σχημάτων· φιάλαι στενούμεναι πρὸς τὰ ἄνω καὶ σφαιρικὰ στενόλαιμα ἄγγεϊα ἀποτελοῦσι τὰ χαρακτηριστικὰ σχήματα (πρβλ. ἀνωτέρω σ. 31 ἑξ.).

Ἄγγεϊα μετὰ μελανῶν καὶ ἐρυθρῶν κοσμημάτων ἐπὶ ὑπολεύκου ἐπιφανείας ὀφειλομένης συνήθως εἰς ἐπίχρσιμα (ῥυθμοῦ Β3δ). Ἡ διακόσμησις ἀποτελεῖται ἐκ γραμμικῶν σχημάτων καὶ στιγμῶν. Ἡ ἐπὶ ὑψηλοῦ ποδὸς φιάλη καὶ στενόλαιμα σφαιρικὰ ἄγγεϊα ἀποτελοῦσι τὰ συνήθη σχήματα (πρβλ. ἀνωτέρω σ. 32).

Τὰ ἄγγεϊα τῶν ἀνωτέρω ῥυθμῶν καὶ ἔνεκα τοῦ σχήματος καὶ ἔνεκα τῆς διακοσμῆσεως δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς ἐξελιχθέντα ἐκ τῶν ἀρχαιότερων ῥυθμῶν (Α3β).

Εἰδώλια γυναικεῖα καὶ ἀνδρικὰ κατεσκευασμένα ἐκ πηλοῦ ἢ λίθου, στεατόπυγα μετὰ μακρῶν λαιμῶν.

Οἰκήματα κατεσκευασμένα ἐκ πασσάλων πηλῶ κεχρισμένων.

Ἄξιαι καὶ ἕτερα λίθινα καὶ ὀστεῖνα ἐργαλεῖα ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἔστειλεωμένα.

Εἰς τὴν Κορινθίαν καὶ Ἀργολίδα ἄγγεϊα τοῦ τριχρώμου ῥυθμοῦ Β3β, τοῦ χαρακτηριστικοῦ τῶν συνοικισμῶν τῆς βορείου καὶ νοτιοανατολικῆς Θεσσαλίας, ἀπαντῶσι μετὰ τῶν γραπτῶν ἄγγείων τῶν χαρακτηριστικῶν τῆς κεντρικῆς Ἑλλάδος.

Ἐκ τῆς μελέτης τῶν στοιχείων τοῦ πολιτισμοῦ τῆς νεωτέρας νεολιθικῆς ἐποχῆς συνάγεται ὅτι ὁ ἀπ' ἄκρου εἰς ἄκρον τῆς ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδος ὁμοειδῆς ἀρχαιότερος νεολιθικὸς πολιτισμὸς παρουσιάζεται διάφορος εἰς διαφόρους περιοχὰς κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς νεωτέρας νεολιθικῆς ἐποχῆς. Εἰς τὴν κεντρικὴν, δυτικὴν, νότιον Θεσσαλίαν καὶ κεντρικὴν Ἑλλάδα ἀνευρίσκομεν πολιτισμόν, ὅστις παρουσιάζει τὰ αὐτὰ πρὸς τὸν ἀρχαιότερον χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα καὶ δύνανται νὰ θεωρηθῆ ὡς ἐξελιχθεῖς ἐξ ἐκείνου. Εἰς τὴν βόρειον καὶ νοτιοανατολικὴν Θεσσαλίαν ἀνευρίσκομεν πολιτισμόν, ὅστις μολονότι παρουσιάζει ὁμοιότητα πρὸς τὸν ἀρχαιότερον εἶναι ὅλως διάφορος ἐκείνου καὶ δὲν δύνανται νὰ θεωρηθῆ ὡς φυσικὴ ἐκείνου ἐξέλιξις. Εἰς τὴν Πελοπόννησον ἀνευρίσκομεν στοιχεῖα τοῦ ἀρχαιότερου καὶ νεωτέρου πολιτισμοῦ παραλλήλως ὑφιστάμενα (πρβλ. χάρτ. παρὲνθ. 3).

Δυνάμεθα ἄρα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι οἱ κάτοικοι τῆς πρώτης περιοχῆς

ἦσαν οἱ αὐτοὶ πρὸς τοὺς ἀρχαιοτέρους κατοίκους. Οἱ τῆς δευτέρας περιοχῆς ἦσαν κατακτηταί, οἵτινες ἔξωθεν ἐπιδρομόντες κατέστρεψαν τοὺς ἀρχαιοτέρους συνοικισμοὺς καὶ ἐγκατεστάθησαν εἰς τὴν βόρειον καὶ νοτιοανατολικὴν Θεσσαλίαν. Οἱ κάτοικοι τῆς Πελοποννήσου παρουσιάζουσιν ἰδιαίτερον πρόβλημα, τὴν λύσιν τοῦ ὁποίου δύνανται νὰ παράσχωσι μόνον περισσότεραι ἐπιστημονικαὶ ἀνασκαφαί. Ἐπὶ τοῦ παρόντος δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν ὅτι μέρος τῶν ἐπιδρομέων τῆς Θεσσαλίας κατῶρθωσε νὰ φθάσῃ μέχρι Πελοποννήσου, ἀλλ' ἐπειδὴ δὲν ἠδυνήθη νὰ ὑποτάξῃ ταύτην ἔνεκα τοῦ ἰσχυροῦ ἐντοπίου πληθυσμοῦ ἐγκατεστάθη φιλικῶς μεταξὺ τῶν ἀρχαιοτέρων κατοίκων, πρὸς τοὺς ὁποίους εἶχε πλεῖστα κοινὰ στοιχεῖα πολιτισμοῦ.

3. Προέλευσις τῶν ἐπιδρομέων.

Πρὸς βορρᾶν τῆς Θεσσαλίας λείψανα χαρακτηριστικὰ τοῦ νεωτέρου νεολιθικοῦ πολιτισμοῦ ἀνεύρομεν εἰς τὴν ἀνατολικὴν Μακεδονίαν, εἰς τοὺς περὶ τὴν Δράμαν καὶ Καβάλλαν συνοικισμούς. Ἐπι βορειότερον ἐν τῇ ἀνατολικῇ Βουλγαρίᾳ, Μολδαυίᾳ, Γαλικίᾳ, ἐν τῇ περιοχῇ τῆς μελανῆς γῆς δηλαδὴ, καὶ εἰδικῶς ἐν Erösd καὶ Cucuteni εἶδομεν ὅτι ἀνεκαλύφθησαν γραπτὰ ἀγγεῖα, ἅτινα καὶ κατὰ τὴν διακόσμησιν καὶ κατὰ τὴν κατεργασίαν καὶ τὸ σχῆμα ὁμοιάζουσι πρὸς τὰ Θεσσαλικά τῆς νεωτέρας ἐποχῆς¹. Τὰ οἰκήματα τῶν κατοίκων τῶν συνοικισμῶν τούτων εἶναι τετράπλευρα, διὰ τοῦ διαφόρου δὲ ὕψους τοῦ δαπέδου, προερχομένου ἐκ τεχνικῆς ἐκσκαφῆς, διαιροῦνται εἰς δωμάτια ἀντιστοιχοῦντα πρὸς τὸν θάλαμον καὶ τὸ δῶμα τῶν Θεσσαλικῶν. Οἱ συνοικισμοὶ αὐτῶν ἐκτισμένοι ἐπὶ χθαμαλῶν ῥάχεων περιβάλλονται ὑπὸ τειχῶν. Ὁ πολιτισμὸς αὐτῶν ἐν γένει εἶναι ὁ αὐτὸς πρὸς τὸν τῆς βορειοανατολικῆς Θεσσαλίας. Μετὰ βεβαιότητος λοιπὸν δύναται νὰ λεχθῇ ὅτι ἐκ τῆς βορειοανατολικῆς περιοχῆς τῆς Βαλκανικῆς, ἐκ τῆς περιοχῆς δηλ. τῆς μελανῆς γῆς, ὠρμήθησαν οἱ ἐπιδρομεῖς τῆς νεωτέρας νεολιθικῆς ἐποχῆς. Οἱ συνοικισμοὶ Δράμας καὶ Δικελὶ Τάς, ἀποτελοῦσι σταθμοὺς τῆς πρὸς νότον προόδου τῶν φύλων τούτων.

Ἡ ἔλλειψις ἰχνῶν τῶν δημιουργῶν τῶν μεγάρων καὶ τῶν ἀγγείων τοῦ Διμηνίου εἰς τὴν κεντρικὴν Μακεδονίαν, ἣτις ἴσως ὀφείλεται καὶ εἰς ἄγνοιαν τοῦ τόπου ἢ ἀτελῆ δι' ἀνασκαφῶν ἐξέτασιν αὐτοῦ, γεννᾷ τὸ σοβαρώτατον πρόβλημα τῆς ἐκ τῆς ἀνατολικῆς Μακεδονίας διαπεραιώσεως εἰς Θεσσαλίαν τῶν νέων κατοίκων. Πόθεν διῆλθον οὗτοι, ἵνα φθάσωσιν εἰς τὴν βορειοδυτικὴν Θεσσαλίαν; Ὁριστικὴ ἀπάντησις εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο δὲν δύναται νὰ

¹ Πρβλ. ἀνωτέρω σ. 134.

δοθῆ. Δυνάμεθα ὁμως νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι τὸ ἰσχυρότατον καὶ σπουδαιότατον κέντρον τῶν ἐπιδρομέων, ὁ συνοικισμὸς τοῦ Διμηνίου, εὐρίσκεται παρὰ τὴν θάλασσαν. Ὅτι ἢ παρὰ τὴν θάλασσαν ἀνατολικὴ περιοχὴ τῆς Θεσσαλίας κατέχεται πικνῶς ὑπὸ τῶν ἐπιδρομέων. Ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν παρὰ τὴν θάλασσαν βορειοανατολικὴν περιοχὴν τῆς Πελοποννήσου συναντῶμεν τὰ νέα στοιχεία, χωρὶς μέχρι τοῦδε νὰ ἀνακαλύψωμεν οὐδὲ ἐν ἴχνος εἰς τὴν κεντρικὴν Ἑλλάδα, δι' ἧς ὄφειλον νὰ διέλθωσιν οἱ δημιουργοὶ αὐτῶν, ἵνα φθάσωσιν εἰς Πελοπόννησον, ἐὰν διὰ ξηρᾶς κατῆλθον εἰς τὴν χώραν ἐκείνην. Δικαιούμεθα ἴσως νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἀπὸ τῆς ἀνατολικῆς Μακεδονίας διὰ θαλάσσης διεπεραιώθη τὸ πρῶτον καὶ μεγαλύτερον κύμα τῶν ἐπιδρομέων τῆς νεωτέρας νεολιθικῆς ἐποχῆς εἰς τὰς περὶ τὸν Παγασιτικὸν κόλπον χώρας. Ὅτι μετὰ πάροδον χρόνου δεύτερον μικρότερον κύμα τῶν ἐπιδρομέων ἐκ τῆς αὐτῆς ἀφῆτης, ἐκ τῶν νοτιοανατολικῶν δηλαδὴ παραλίων τῆς Μακεδονίας, καὶ διὰ θαλάσσης κατῆλθεν ἔτι νοτιώτερον καὶ ἀνεμίχθη μετὰ τῶν ἀρχαιοτέρων κατοίκων τῆς Ἀργολίδος καὶ Κορινθίας. Ἡ ὑπόθεσις αὕτη εἶναι πιθανή. Παραμένει ὁμως ἀνεξήγητον πῶς οἱ ἐπιδρομεῖς ἔφθασαν εἰς Πελοπόννησον χωρὶς νὰ ἀφίσωσιν ἴχνη τῆς διαβάσεως αὐτῶν εἰς Εὐβοίαν καὶ τὰς βορειότερας Κυκλάδας.

Ἡ Εὐβοία, ὡς εἶδομεν, καὶ ἴσως αἱ βόρειοι Κυκλάδες, αἵτινες εἰσέτι εἶναι ἀνεξερεύνητοι, κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς ἀρχαιοτέρας Κυκλαδικῆς ἐποχῆς, ἦτοι κατὰ τὸ τέλος τῆς ἀρχαιοτέρας νεολιθικῆς, κατεῖχοντο ὑπὸ τῶν δημιουργῶν τῶν μαρμαρίνων ἀγγείων καὶ τῶν ἐγγαράκτων μετὰ τῆς χαρακτηριστικῆς διακοσμῆσεως τοῦ «φαροκοκκάλου». Εἶναι δὲ δυνατὸν νὰ δεχθῶμεν ὅτι οἱ φορεῖς τῶν γραπτῶν ἀγγείων Β3β κατερχόμενοι πρὸς νότον δὲν κατώρθωσαν, ἔνεκα τῆς ἀντιστάσεως τῶν νησιωτῶν, νὰ ἀποβῶσιν εἰς τὴν Εὐβοίαν καὶ εἰς τὰς Κυκλάδας, ἐξηκολούθησαν τὸν πρὸς νότον πλοῦν των καὶ ἐγκατεστάθησαν μετὰ τῶν κατοίκων τῆς νεολιθικῆς Πελοποννήσου, πρὸς τοὺς ὁποίους εἶχον πλεῖστα κοινὰ στοιχεία πολιτισμοῦ¹. Ἡ θεωρία τῆς διὰ θαλάσσης καθόδου τῶν δημιουργῶν τῶν μεγάρων καὶ τῶν ἀγγείων τοῦ Διμηνίου καθίσταται οὕτως ὅλως πιθανή.

4. Ἐθνολογικὰ συμπεράσματα.

Ὁ πολιτισμὸς τῶν ἐπιδρομέων τῆς νεωτέρας νεολιθικῆς ἐποχῆς παρουσιάζει ὁμοιότητος πρὸς τὸν ἀρχαιότερον νεολιθικὸν πολιτισμὸν καὶ ἤδη παρε-

¹ Ἡ ἐμφάνισις τῆς σπείρας ἐν τῇ Κυκλαδικῇ κεραμικῇ καὶ τῶν πολλαπλῶν τευχῶν ἐν τῇ Κυκλαδικῇ ἀρχιτεκτονικῇ, πρέπει ἴσως νὰ ἀποδοθῆ εἰς τὴν ἀπὸ θαλάσσης καὶ ἐκ τῆς ἀνατολικῆς Μακεδονίας κάθοδον ταύτην. Τὰ νέα ταῦτα στοιχεία τὸ πρῶτον ἐμφανίζονται εἰς τὴν βορειότεραν τῶν ἐξερευνηθεισῶν Κυκλάδων, εἰς τὴν Σῦρον, περὶ τὸ τέλος τῆς ἀρχαιοτέρας Κυκλαδικῆς ἐποχῆς.

τηρήσαμεν ὅτι οἱ δημιουργοὶ τῶν πολιτισμῶν τούτων ἀρχικῶς ἀνῆκον εἰς τὴν αὐτὴν ὁμοφυλίαν. Τοὺς ἀρχαιοτέρους κατοίκους ὠνομάσαμεν Πελασγούς. Ἄλλὰ καὶ τοὺς νεωτέρους κατοίκους δυνάμεθα νὰ ὀνομάσωμεν Πελασγούς, ὡς συγγενεῖς πρὸς ἐκείνους καὶ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς παραδόσεως, ἣτις ἀναφέρει τοὺς Πελασγούς ὡς κυρίους τῆς χώρας ἐκείνης κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ὑπὸ τοῦ Δευκαλίωνος καὶ τοῦ Ἑλληνος κατακτῆσεως τῆς Θεσσαλίας. Ἡ παράδοσις πρὸς τούτοις ἀναφέρει ὅτι οἱ Πελασγοὶ ἐδίδαξαν τοὺς Ἑλληνας νὰ ἀπεικονίζωσι τὸν Ἑρμῆν ἰθυφαλλικόν. Ἄλλὰ τὰ εἰδώλια τῶν νεωτέρων κατοίκων εἶναι περισσότερον ἰθυφαλλικὰ τῶν ἀρχαιοτέρων, ἔτι δὲ καὶ λαβαὶ ἀγγείων ἔχουσι μορφήν φαλλοῦ.

5. Ἀνακεφαλαίωσις τοῦ πολιτισμοῦ τῆς νεωτέρας νεολιθικῆς ἐποχῆς.

Κατὰ τὴν νεωτέραν νεολιθικὴν ἐποχὴν ἡ ἀνατολικὴ Ἑλλάς παρουσιάζει διάφορον κατὰ περιοχὰς πολιτισμόν, κατέχεται δὲ ὑπὸ τῶν ἀρχαιοτέρων κατοίκων καὶ ὑπὸ νέου ρεύματος Πελασγῶν. Οἱ τῆς νεωτέρας νεολιθικῆς περιόδου κύριοι τῆς Ἑλλάδος ἀγνοοῦσι τὴν χρῆσιν τῶν μετάλλων καὶ ζῶσιν, ὡς καὶ οἱ ἀρχαιότεροι, εἰς ὀργανωμένας κοινότητας, εἰς συνοικισμούς. Γνωρίζουσι τὴν καλλιέργειαν τῆς γῆς, ἐκ τῆς ὁποίας ἀποταμιεύουσι ἀφθόνους καρπούς, σιτηρὰ, κριθήν, σῦκα καὶ ἄλλα. Ἔχουσιν ἀφθονα ποίμνια, ὡς ἀποδεικνύουσι τὰ ὀστᾶ καὶ τὰ κέρατα προβάτων, αἰγῶν καὶ ἀγελάδων, τὰ ἀνακαλυφθέντα πέριξ καὶ ἐντὸς τῶν οἰκημάτων αὐτῶν. Τὰ οἰκῆματα τῶν ἀρχαιοτέρων κατοίκων εἶναι πηλόκτιστοι τετράπλευροι καλύβαι, τῶν δὲ κατακτιτῶν μέγαρα τοῦ γνωστοῦ τύπου τοῦ Δωρικοῦ ναοῦ. Τὰ οἰκιακὰ αὐτῶν σκευὴ περιλαμβάνουσι λιθίνους μυλολίθους καὶ τριπτῆρας, ἰγδία λίθινα καὶ πλάθανα. Αἱ συχναὶ ἐπιδρομαὶ καθιστῶσιν αὐτοὺς πολεμικώτερος καὶ εἰς τὰ ἤδη γνωστὰ ὄπλα, τοὺς πεσσούς τῶν σφενδονῶν, προστίθενται αἱ αἰχμαὶ βελῶν καὶ δοράτων, εἰσαχθεῖσαι ὑπὸ τῶν ἐπιδρομέων.

Μετὰ στρατηγικότητα καὶ δεξιότην οἱ νέοι κάτοικοι τῆς βορείου καὶ νοτιοανατολικῆς Θεσσαλίας περιβάλλουσι τοὺς συνοικισμοὺς αὐτῶν διὰ πολλαπλῶν περιβόλων. Οἱ συνοικισμοὶ τῶν ἀρχαιοτέρων κατοίκων παραμένουσιν ἀνοχύρωτοι. Τὰ λίθινα αὐτῶν ἐργαλεῖα, αἱ λίθινα ἀξίνας, εἶναι ἐστελεωμένα, πλουτίζονται δὲ διὰ πολλῶν καὶ διαφόρων ἐργαλείων ἐξ ὀστῶν ἢ κεράτων ζῶων, αἰγῶν, προβάτων καὶ ἀγελάδων. Ἐξακολουθοῦσι νὰ κατασκευάζωσι εἰδώλια παριστῶντα γυναῖκας μεγάλης στεατοπυγίας καὶ ἰθυφαλλικοῦ ἀνδρα, μαρτυροῦντα τὰς αὐτὰς πρὸς τοὺς ἀρχαιοτέρους κατοίκους θρησκευτικὰς δοξασίας. Τὰ εἰδώλια ταῦτα εἶναι περισσότερον κακότεχνα, ἀλλὰ αἱ

συχναὶ εἰσβολαὶ καὶ πολεμικαὶ παρασκευαὶ δὲν τοῖς ἀφίνουσι καιρὸν νὰ ἐπιδοθῶσιν εἰς τὴν τέχνην. Τοὺς νεκροὺς αὐτῶν θάπτουσι κατὰ τρόπον ἄγνωστον εἰς ἡμᾶς· μέχρι τοῦδε οὐδὲ εἰς τάφος ἀνεκαλύφθη. Ἀνθρώπινα λείψανα ἀναγόμενα εἰς τὴν ἐποχὴν ταύτην ἀνεκαλύφθησαν ἐν τῷ παρὰ τὸ Ἡράκλειον τῆς Νεμέας ἄνθρωποι καὶ ἐν Ἀγίᾳ Μαρίνῃ. Ἀλλὰ τὰ μὲν τῆς Νεμέας ἐδημοσιεύθησαν μόνον ἐν μέρει, τὰ δὲ τῆς Ἀγίας Μαρίνης, ἀποτελούμενα ἐξ ἑνὸς κρανίου, εὐρέθησαν εἰς ἀμφιβόλους ἐπιχώσεις. Καὶ οἱ κάτοικοι τῆς νεωτέρας νεολιθικῆς ἐποχῆς ἀνήκουσιν εἰς τὴν αὐτὴν τῶν ἀρχαιοτέρων κατοίκων ὁμοφυλίαν, ἥτις, ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω, περιλαμβάνει φῦλα προελληνικά.

6. Τὸ τέλος τῆς νεολιθικῆς ἐποχῆς.

Ἡ νεολιθικὴ ἐποχὴ τῆς Θεσσαλίας, διαιρουμένη ὡς ἐκ τῆς παρουσίας τῶν νέων στοιχείων εἰς δύο περιόδους, διήρκεσε περισσότερον τῆς τῶν νοτιωτέρων περιοχῶν τῆς Ἑλλάδος. Ἐπειδὴ δὲ ὁ πολιτισμὸς τῆς χαλκῆς ἐποχῆς ἐν Θεσσαλίᾳ παρουσιάζει πλείστας ὁμοιότητας πρὸς τὸν τῆς κεντρικῆς Μακεδονίας, δικαιούμεθα νὰ πιστεύσωμεν ὅτι ἐκ τῆς χώρας ἐκείνης φῦλα γνωρίζοντα τὴν χρῆσιν τοῦ χαλκοῦ ἐπέδραμον τὴν Θεσσαλίαν, κατέστρεψαν τὸν νεολιθικὸν ταύτης πολιτισμὸν καὶ ἐγκατεστάθησαν ἐν αὐτῇ, μὴ δυναθέντα νὰ εἰσδύσωσι περισσότερον εἰς Ἑλλάδα. Εἶναι ἀξιοσημείωτον ὅτι ὁ νεολιθικὸς πολιτισμὸς τῆς Θεσσαλίας τῆς νεωτέρας ἐποχῆς ἔχει σχέσιν πρὸς τὸν τῆς ἀνατολικῆς Βαλκανικῆς, ὁ δὲ τῆς χαλκῆς ἐποχῆς πρὸς τὸν τῆς κεντρικῆς καὶ δυτικῆς Βαλκανικῆς χερσονήσου καὶ Τροίας. Ἀξιοσημείωτον ἐπίσης εἶναι ὅτι τὰ εὐρήματα τῶν προϊστορικῶν συνοικισμῶν Τσαουσίτσας, Βοροδίνου¹ καὶ Βεροίας, τῶν πρώτων αἰώνων τῆς ἐποχῆς τοῦ σιδήρου, ὁμοιάζουσι πρὸς τὰ ἐν Πατελίῳ, τῆς λίμνης Ὀστρόβου, ἀνευρεθέντα, ὅμοια τῶν ὁποίων ἀνευρέθησαν εἰς τοὺς συνοικισμοὺς τῶν Φθιωτίδων Θηβῶν καὶ τοῦ Λιανοκλαδίου².

Αἱ ὁμοιότητες τῶν εὐρημάτων τῆς χαλκῆς ἐποχῆς καὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ σιδήρου ἀποδεικνύουσιν ὅτι ἢ μετὰ τῆς ἀνατολικῆς Βαλκανικῆς συνάφεια τῆς Θεσσαλίας καὶ λοιπῆς Ἑλλάδος διεσπάσθη κατὰ τὸ τέλος τῆς νεολιθικῆς ἐποχῆς καὶ ὅτι τὰ φῦλα, τὰ ὁποῖα κατὰ τὴν χαλκῆν ἐποχὴν καὶ τὴν ἐποχὴν τοῦ σιδήρου κατῆλθον εἰς τὴν βόρειον Ἑλλάδα καὶ ἀπετέλεσαν βραδύτερον τοὺς ἱστορικοὺς αὐτῆς κατοίκους, ὠρμήθησαν ἐκ τῆς κεντρικῆς καὶ δυτικῆς Βαλκανικῆς χερσονήσου.

Οἱ νεολιθικοὶ συνοικισμοὶ τῆς κεντρικῆς Ἑλλάδος κατεστράφησαν διὰ

¹ J.H.S., 1925, σ. 217.

² P-T, σ. 216.

πυρός, ἐπὶ τῶν ἐρειπίων δὲ τούτων, καλυπτομένων ὑπὸ παχὺ στρώμα τέφρας, ἰδρῦθησαν νέοι συνοικισμοί, τὰ χαρακτηριστικὰ εὐρήματα τῶν ὁποίων εἶναι ὅλως διάφορα τῶν γνωστῶν νεολιθικῶν λειψάνων. Ἀντὶ τῶν νεολιθικῶν γραπτῶν ἀγγείων ἀνευρίσκονται ἐν χαρακτηριστικῇ ἀφθονίᾳ χειροποίητα ἀγγεῖα μετὰ χονδρῶν τοιχωμάτων, σχημάτων ἀσκοειδῶν, ἐπιφανείας σπιλπνῆς μελανῆς, ὀφειλομένης εἰς πρωτόγονον γάνωμα, τὰ ἀγγεῖα τὰ γνωστὰ ὑπὸ τὸ ὄνομα Urfirnis. Ἀντὶ τῶν γνωστῶν πηλοκτίστων τετραπλεύρων καλυβῶν, ἀνευρίσκουμεν τετράπλευρα οἰκήματα μετὰ μιᾶς τῶν πλευρῶν αὐτῶν ἀψιδοειδοῦς καὶ μετὰ βόθρου ἐν τῷ μέσῳ τῶν δαπέδων. Τοιαῦτα μετὰ βόθρων οἰκήματα ἀνεκαλύφθησαν εἰς στρώματα τῆς ἀρχαιοτέρας χαλκῆς ἐποχῆς. Καὶ τὰ ἀγγεῖα μετὰ τοῦ πρωτογόνου μελανοῦ γανώματος, τὰ ἀγγεῖα Urfirnis, ἀνευρέθησαν εἰς στρώματα τῆς ἀρχαιοτέρας χαλκῆς ἐποχῆς. Κατ' ἀκολουθίαν οἱ καταστρέψαντες τοὺς νεολιθικοὺς συνοικισμοὺς τῆς κεντρικῆς Ἑλλάδος καὶ Πελοποννήσου γνωρίζουσι τὴν χρῆσιν τοῦ χαλκοῦ καί, ὡς συνάγεται ἐκ τῶν ἔργων τέχνης αὐτῶν, ἀνήκουσιν εἰς φῦλα ὅλως διάφορα τῶν νεολιθικῶν κατοίκων.

Πρὸς βορρᾶν τοῦ Λιανοκλαδίου αἱ ἐπιχώσεις τῆς ἰδίας ἐποχῆς τῶν προϊστορικῶν συνοικισμῶν περιλαμβάνουσι τὰ γνωστὰ νεολιθικὰ λείψανα, τὰ δὲ στοιχεῖα τοῦ πολιτισμοῦ τῶν δημιουργῶν τῶν Urfirnis, εἶναι τελείως ἄγνωστα. Ἐν τῇ Κορινθίᾳ καὶ Ἀργολίδι εὐρίσκουμεν τὸν πολιτισμὸν τῶν καταστροφῶν τῶν νεολιθικῶν συνοικισμῶν τῆς κεντρικῆς Ἑλλάδος, τῶν δημιουργῶν τῶν Urfirnis δηλαδὴ. Ἐνεκα τῆς ἐλλείψεως λειψάνων τοῦ πολιτισμοῦ τούτου ἐν Θεσσαλίᾳ ἀφ' ἑνὸς καὶ ἀφ' ἑτέρου ἐπειδὴ ἀρχαιοτέρα μορφή τῶν χαρακτηριστικῶν ἀγγείων τῆς διαδόχου τῆς νεολιθικῆς ἐποχῆς συναντᾶται ἐν Κορινθίᾳ καὶ Ἀργολίδι εἶναι δὲ ὅλως ἄγνωστος ἐν Βοιωτίᾳ¹, συνάγομεν ὅτι τὰ νέα φῦλα, τὰ καταλύσαντα τὸν νεολιθικὸν πολιτισμὸν τῆς Πελοποννήσου καὶ κεντρικῆς Ἑλλάδος, κατέλαβον κατ' ἀρχὰς τὴν Ἀργολίδα καὶ Κορινθίαν, ἐκ ταύτης δὲ ὁρμώμενα ἐπεξετάθησαν πρὸς βορρᾶν μέχρι τῆς πεδιάδος τοῦ Σπερχειοῦ. Τὰ φῦλα ταῦτα ἔφερον μεθ' ἑαυτῶν τὸν χαλκόν, ὅστις τὸ πρῶτον νῦν εἰσάγεται εἰς τὴν ἠπειρωτικὴν Ἑλλάδα.

Πόθεν οἱ νέοι κύριοι τῆς κεντρικῆς καὶ νοτίου Ἑλλάδος ὠρμήθησαν καὶ ἐθνολογικῶς εἰς ποίαν φυλὴν ἀνήκον εἶναι δύσκολον νὰ ὀρισθῇ. Τὰ ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν πορίσματα εἶναι εἰσέτι πολὺ ὀλίγα ἢ ὥστε νὰ ἐπιτρέψωσι δημιουργίαν θεωρίας περὶ τῶν δευτέρων τούτων κυρίων τῆς Ἑλλάδος τῶν εἰσαγαγόντων τὴν χρῆσιν τοῦ χαλκοῦ. Ἐπειδὴ πρωτογενῆ στάδια τοῦ χαλκοῦ αὐτῶν πολιτισμοῦ τὸ πρῶτον συναντῶνται εἰς τὰ ἀνατολικά τῆς Ἀργολίδος καὶ Κοριν-

¹ Korakou, σ. 113.

θίας παράλια, ἔτι δὲ ταῦτα ὁμοιάζουσι πρὸς τὰ νησιωτικὰ εὐρήματα τῆς 1^{ης} Κυκλαδικῆς περιόδου ¹, δυνάμεθα μετὰ βεβαιότητος νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἀπὸ νότου καὶ ἀνατολῶν, πιθανῶς ἐκ τῶν νοτιοδυτικῶν παραλίων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ὠρμήθησαν οἱ νέοι οὗτοι κάτοικοι τῆς Ἑλλάδος. Οἱ Κᾶρες καὶ οἱ Λέλεγες, ὀρμηθέντες ἐκ Μικρᾶς Ἀσίας, κατεῖχον ἐπὶ μακρὸν τὰς Κυκλάδας καὶ ἐκεῖθεν διεπεραιώθησαν εἰς τὴν Ἀργολίδα καὶ Κορινθίαν. Οἱ Κύκλωπες ἐκ Μικρᾶς Ἀσίας ἤλθον εἰς τὴν Ἀργολίδα καὶ ἔκτισαν τὰ τεῖχη τῆς Τίρυνθος (πρβλ. Χ. Τσουντα, περὶ Λυκίων, ἐν Λαογραφία τόμ. Ζ' σελ. 189 ἔξ.). Οἱ μυθικοὶ ἥρωες Κέκροψ, Κάδμος, Πέλοψ, ἐκ νότου καὶ ἀνατολῶν, ἐκ Μικρᾶς Ἀσίας δηλαδή, Φοινίκης καὶ Αἰγύπτου, κατῆλθον εἰς Ἑλλάδα εἰσαγαγόντες πλείστα στοιχεῖα πολιτισμοῦ. Εἰς τὴν Ἀργολίδα, Κορινθίαν καὶ τὴν λοιπὴν Ἑλλάδα ἀνευρίσκομεν ὀνομασίας πόλεων καὶ τοποθεσιῶν μὴ Ἑλληνικάς, ὡς Κόρινθος, Ἐρύμανθος, Τίρυνς (γεν. Τίρυνθος), Ὑμηττός ² κτλ. Τοιαύτας ὀνομασίας ἀνευρίσκομεν καὶ ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ. Τὰ ξένα ταῦτα στοιχεῖα καὶ οἱ μῦθοι τῶν ἔξ Ἀσίας ἡρώων, ὀφείλονται εἰς ἐπιδρομῆς ἐγκατασταθέντας εἰς τὴν κεντρικὴν Ἑλλάδα καὶ Πελοπόννησον μετὰ τὴν νεολιθικὴν ἐποχὴν — διότι τὰ ξένα στοιχεῖα, ἰδίως τὰ γλωσσικά, ἀπαντῶσι καὶ ἐν Κρήτῃ, ἢ ὅποια κατὰ τοὺς νεολιθικοὺς χρόνους κατεῖχετο ὑπὸ φύλων διαφόρων τῶν τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος—καὶ πρὸ τῆς καθόδου τῶν ἱστορικῶν Ἑλληνικῶν φύλων, ἦτοι κατὰ τὴν χαλκῆν ἐποχὴν. Τὰ διασωθέντα λείψανα τῆς χαλκῆς ἐποχῆς παρουσιάζουσι δύο εἰσβολὰς ξένων φύλων κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο, τὴν εἰσβολὴν τῶν δημιουργῶν τῶν Urfirnis, ἢ ὅποια ἐπέφερε τὸ τέλος τῆς νεολιθικῆς ἐποχῆς, καὶ τὴν εἰσβολὴν τῶν δημιουργῶν τῶν μινυείων ἀγγείων. Οἱ δημιουργοὶ τῶν μινυείων καταλύσαντες τὴν ἀρχὴν τῶν δημιουργῶν τῶν Urfirnis, ἐγκατεστάθησαν εἰς τὴν κεντρικὴν Ἑλλάδα καὶ Πελοπόννησον. Αἱ νῆσοι παρέμειναν ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τῶν δημιουργῶν τῶν Urfirnis. Οἱ δημιουργοὶ τῶν μινυείων κατῆλθον ἀπὸ βορρᾶ εἰς Πελοπόννησον, ἀλλὰ δὲν δύναται εἰσέτι νὰ ἀποδειχθῇ πόθεν ὠρμήθησαν ἀρχικῶς ³, πάντως ὅμως δὲν ὠρμήθησαν ἐκ τῆς νοτιοδυτικῆς ἄκρας τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, τῆς κοιτίδος τῶν μυθικῶν Καρῶν καὶ Λελέγων.

Κατ' ἀκολουθίαν εἰς τοὺς δημιουργοὺς τῶν μινυείων δὲν δύναται νὰ ἀποδοθῶσιν αἱ προελληνικαὶ ὀνομασίαι, αἱ συναντώμεναι καὶ εἰς τὰ νοτιοδυτικὰ

¹ Korakou, σ. 112.

² P. Kretschmer. Einleitung in die Geschichte des griechischen Sprache, 1896 καὶ Fick, Vorgriechische Ortsnamen, 1905. Blegen καὶ Haley, A.J.A. τόμ. 32.

³ Ἡ θεωρία τοῦ Forsdyke (J. H. S., 1914), περὶ τῆς ἐκ Τροίας καθόδου τῶν δημιουργῶν τῶν μινυείων ἀγγείων δὲν δύναται εἰσέτι νὰ ἀποδειχθῇ.

παράλια τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, οὐδὲ οἱ μῦθοι τῶν ἐξ Ἀσίας ἡρώων. Οἱ δημιουργοὶ τῶν Urfirnis παρουσιάζοντες πλείστας ὁμοιότητας πολιτισμοῦ πρὸς τοὺς δημιουργοὺς τοῦ Κυκλαδικοῦ πολιτισμοῦ, οἵτινες κατὰ τὴν παράδοσιν ἦσαν Κᾶρες καὶ Λέλεγες, ἥτοι φῦλα Μικρασιατικά, εἶναι οἱ εἰσαγωγεῖς τοῦ χαλκοῦ καὶ τῶν ξένων γλωσσικῶν στοιχείων. Ἡ παράδοσις, τὰ ξένα γλωσσικά στοιχεῖα καὶ τὰ ἀρχαιολογικά εὐρήματα συνηγοροῦσιν ὑπὲρ τῆς τοιαύτης ἐκ Μικρᾶς Ἀσίας ἐπιδρομῆς τῶν δημιουργῶν τῶν Urfirnis. Ἔτι δὲ τὰ ξένα γλωσσικά στοιχεῖα ἀποδεικνύουσιν ὅτι οἱ δημιουργοὶ τῶν Urfirnis καὶ καταστροφεῖς τοῦ νεολιθικοῦ πολιτισμοῦ τῆς κεντρικῆς Ἑλλάδος καὶ Πελοποννήσου, δὲν ἀνῆκον εἰς τὴν Ἰνδοευρωπαϊκὴν ὁμοφυλίαν, ἀλλὰ ἦσαν φῦλα προελληνικά.

Οἱ συνοικισμοὶ οἱ ἰδρυθέντες ὑπὸ τῶν προελληνικῶν τούτων φύλων, ὑπὸ τῶν δημιουργῶν δηλαδὴ τῶν ἀγγείων Urfirnis, ἐν τῇ πεδιάδι τοῦ Σπερχειοῦ, Φωκίδι, Βοιωτίᾳ, Ἀργολίδι καὶ Κορινθίᾳ, κατεστράφησαν βιαίως, ἐπὶ τῶν ἔρειπίων δὲ αὐτῶν ἀνιδρῦθησαν ἕτεροι, χαρακτηριστικὰ εὐρήματα τῶν ὁποίων εἶναι τὰ μινυεῖα ἀγγεῖα. Κατ' ἀκολουθίαν οἱ δημιουργοὶ τῶν μινυείων ἀγγείων, εἶναι οἱ κάτοικοι τῆς κεντρικῆς καὶ νοτίου ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος κατὰ τὴν μέσσην ἐποχὴν τῆς χαλκῆς περιόδου. Παραμένουσι δὲ κύριοι τῆς χώρας μέχρι τῆς ἀπὸ βορρᾶ εἰσβολῆς τῶν φορέων τοῦ σιδήρου. Οἱ δημιουργοὶ τῶν μινυείων ἀνήκουσιν εἰς τὴν Ἰνδοευρωπαϊκὴν ὁμοφυλίαν.

Ε Π Ι Λ Ο Γ Ο Σ

1. Χρονολογία ¹.

Τὴν χρονολογίαν τῆς νεολιθικῆς ἐποχῆς ὥρισεν ὁ Καθηγητὴς Χρ. Τσουντας καὶ ὁ Wace καὶ Thompson. Νεώτεροι ὅμως ἀνακαλύψεις, οἷαι ἢ ἀνεύρεσις μινυείων ἀγγείων ἐν Μήλῳ καὶ νεολιθικῶν ἀγγείων ὑπὸ τὸ στρῶμα τῆς ἀρχαιότερας χαλκῆς ἐποχῆς ἐν Γωνιᾷ τῆς Κορινθίας, καθιστῶσιν ἀναγκαίαν τὴν ἐν μέρει διόρθωσιν τῶν χρονολογιῶν τούτων ².

¹ Πρέπει νὰ τονισθῇ ἰδιαίτερος ὅτι αἱ χρονολογίαι τῶν προϊστορικῶν χρόνων δὲν δύνανται νὰ ὀρισθῶσιν ἐπακριβῶς ὡς τῶν ἱστορικῶν χρόνων, ὅτι πολλάκις ἡ διάκρισις μιᾶς περιόδου ἀπὸ ἑτέρας εἶναι αὐθαίρετος καὶ ὅτι ὁ ὑπολογισμὸς τῆς διαρκείας μιᾶς περιόδου εἰς ἕτη εἶναι πάντοτε κατὰ προσέγγισιν. Ἐν γενικαῖς ὅμως γραμμαῖς ἡ χρονολογία τῶν προϊστορικῶν χρόνων δύναται νὰ ὀρισθῇ μετὰ ποιᾶς τινος ἀκριβείας.

² Ἡ ὑπὸ τοῦ Fimmen ἐν Die kretisch-mykenische Kultur σ. 210 καὶ 211, παρεχομένη χρονολογία βασιζομένη ἐπὶ τῆς συγχρόνου εἰσαγωγῆς τοῦ χαλκοῦ εἰς ἅπα-

Κατὰ τὸν ὑπολογισμὸν τῆς χρονολογίας τῆς νεολιθικῆς ἐποχῆς βαίνομεν ἐκ τῶν στρώματων καὶ τῶν λειψάνων τῶν δυναμένων νὰ χρονολογηθῶσι πρὸς τὰ στρώματα, τὴν χρονολογίαν τῶν ὁποίων θέλομεν νὰ ὀρίσωμεν. Συμφώνως πρὸς τὰ ἐκ τῶν ἀρχαιολογικῶν εὐρημάτων ἑξαχθέντα πορίσματα τόπος καταγωγῆς ἢ πρώτης ἐν Ἑλλάδι ἐμφανίσεως τῶν νεολιθικῶν ἀγγείων τοῦ ὄνυμοῦ Α 3 β θεωρεῖται ἡ Θεσσαλία, τῶν ἀγγείων τῶν ὄνυμων Β 3 γ καὶ Β 3 δ ἢ κεντρικὴ Θεσσαλία, Φωκίς καὶ Βοιωτία, τῶν Urfirnis ἢ Ἀργολιδοκορινθία καὶ τῶν Μινυείων ἢ Φωκίς καὶ Βοιωτία. Ὡς βάσιν χρονολογικὴν λαμβάνομεν τὴν ὑπὸ τοῦ Sir Arthur Evans παρεχομένην μινωϊκὴν χρονολογίαν ἐν τῷ Palace of Minos, I, σελ. 26.

Ὑπὸ τὸ νεολιθικὸν στρώμα τῆς Ἀγίας Μαρίνης, τοῦ Ὁρχομενοῦ καὶ τοῦ Λιανοκλαδίου, ἀνευρέθησαν δύο στρώματα χαρακτηριζόμενα ὑπὸ τῶν Urfirnis καὶ ὑπὸ τῶν μινυείων ἀγγείων. Τὰ μινυεῖα ἀγγεῖα εἰσάγονται εἰς Μῆλον κατὰ τὴν αὐτὴν ἀκριβῶς ἐποχὴν καθ' ἣν καὶ τὰ Καμαραϊκὰ ἐκ Κρήτης¹. Κατὰ τὰς ἀρχὰς δηλαδὴ τῆς II μεσομινωϊκῆς ἐποχῆς, ἦτοι περὶ τὰ 1900. Ἡ χρονολογία αὕτη ἀποτελεῖ terminus ante quem διὰ τὴν ἀρχὴν τῆς παραγωγῆς αὐτῶν. Ἀλλὰ τὰ μινυεῖα ἀγγεῖα χαρακτηρίζουσι τὸ τρίτον στρώμα τοῦ Ὁρχομενοῦ καὶ Λιανοκλαδίου, ἄρα ἡ ἀρχὴ τοῦ 3^{ου} στρώματος τοῦ Ὁρχομενοῦ καὶ Λιανοκλαδίου πρέπει τὰ τεθῆ πρὸ τοῦ 2000 τοῦλάχιστον.

Ἡ ἀρχὴ τῆς ἐποχῆς τῶν μινυείων ὀρίζει τὸ τέλος τῆς ἐποχῆς τῶν Urfirnis, τῶν χαρακτηριστικῶν δηλαδὴ ἀγγείων τοῦ δευτέρου στρώματος τοῦ Ὁρχομενοῦ καὶ Λιανοκλαδίου, ἄρα ὀρίζει τὸ τέλος τοῦ δευτέρου στρώματος. Τὰ ἀγγεῖα ταῦτα ἀναφαίνονται ἐν Κορινθίᾳ καὶ Ἀργολίδι περὶ τὸ τέλος τῆς δευτέρας πρωτομινωϊκῆς ἐποχῆς, ἦτοι περὶ τὰ 2600 π. Χ. Ἡ χρονολογία αὕτη

σαν τὴν Ἑλλάδα, δὲν δύναται νὰ θεωρηθῆ ὡς ὀρθή. Καὶ ἡ ὑπὸ τοῦ Glotz ἐν La civilisation égyptienne σ. 31, παρεχομένη χρονολογία, μολονότι δίδει μεταγενεστέρην χρονολογίαν διὰ τὴν λιθόχαλκον ἐποχὴν ἐν Θεσσαλίᾳ, βασίζεται ἐπὶ τῆς συγχρόνου εἰσαγωγῆς τοῦ χαλκοῦ εἰς Κρήτην, Κυκλάδας καὶ Πελοπόννησον καὶ ἐπὶ τῆς συγχρόνου ἐπικρατήσεως τοῦ χαλκοῦ ἀνά τὴν Κρήτην, Κυκλάδας, Πελοπόννησον καὶ τὴν Στερεὰν Ἑλλάδα. Ἡ βαθμιαία διείσδυσις τοῦ χαλκοῦ ἀπὸ τῆς Κρήτης εἰς τὰς Κυκλάδας καὶ ἐκεῖθεν εἰς Πελοπόννησον φαίνεται ἡμῖν πιθανωτέρα καὶ ἐπιβεβαιουῖται ὑπὸ τῶν εὐρημάτων τῆς λιθοχάλκου ἐποχῆς τῆς Κρήτης, τῆς ἀρχαιοτέρας Κυκλαδικῆς ἐποχῆς τῆς Πάρου καὶ Φυλακωπῆς, καὶ τῆς ἀρχαιοτέρας Ἑλλαδικῆς ἐποχῆς τοῦ Κοράκου. Πρὸς τούτοις ὁ Glotz δὲν λαμβάνει ὑπ' ὄψιν τὰ ἐν Γωνιᾷ καὶ ὑπὸ τὸ κατώτατον στρώμα τῆς χαλκῆς ἐποχῆς ἀνακαλυφθέντα νεολιθικὰ ὄστρακα τὰ διδάσκοντα ὅτι ἡ νεωτέρα νεολιθικὴ ἐποχὴ ἦτο ἀρχαιοτέρα τῆς χαλκῆς. Ὡς ἐκ τούτου καὶ ἡ ὑπὸ τοῦ Glotz διδομένη χρονολογία δὲν δύναται νὰ γίνῃ ἀποδεκτὴ.

¹ B. S. A. τόμος 17^{ος} σ. 17.

ἀποτελεῖ *terminus post quem* διὰ τὴν ἀρχὴν τῶν Urfinis ἐν Φωκίᾳ καὶ Βοιωτίᾳ, ἣτις ἴσως πρέπει νὰ τεθῆ περὶ τὰ 2550 π. Χ.¹

Ἡ ἀρχὴ τῆς ἐποχῆς τῶν Urfinis ἴτοι ἡ ἀρχὴ τῆς χαλκῆς ἐποχῆς ἐν τῇ πεδιάδι τοῦ Σπερχειοῦ, Φωκίᾳ καὶ Βοιωτίᾳ ὁρίζει τὸ τέλος τῆς νεολιθικῆς ἐποχῆς τῶν περιοχῶν τούτων. Ἡ νεολιθικὴ ἐποχὴ τῆς κεντρικῆς Ἑλλάδος ἄρα ἐτελείωσε περὶ τὰ 2550 π. Χ., ἐν ᾧ ἡ τῆς Πελοποννήσου πρὸ τοῦ 2600. Ἐν τῷ συνοικισμῷ Τσανὶ καὶ εἰς στρώματα τῆς νεωτέρας νεολιθικῆς ἐποχῆς ἀνευρέθησαν τεμάχια Urfinis². Τὸ τέλος ἄρα τῆς νεολιθικῆς ἐποχῆς ἐν Θεσσαλίᾳ πρέπει νὰ τεθῆ πολὺ ἀργότερον καὶ ἴσως περὶ τὰ 2250 π. Χ.

Νεολιθικὰ ἀγγεῖα τῆς νεωτέρας νεολιθικῆς ἐποχῆς ἀνευρέθησαν ὑπὸ στρῶμα τῆς ἀρχαιοτέρας χαλκῆς ἐποχῆς ἐν Γωνιᾷ τῆς Κορινθίας. Ἡ ἀρχαιότερα χαλκῆ ἐποχὴ τῆς Γωνιάς εἶναι σύγχρονος τῆς Π^{α5} πρωτομινωϊκῆς ἐποχῆς. Ἡ Π πρωτομινωϊκὴ ἐποχὴ ἀποτελεῖ *terminus ante quem* διὰ τὴν νεωτέραν νεολιθικὴν ἐποχὴν τῆς βορείου Ἑλλάδος. Ἡ ἀρχὴ τῆς Π πρωτομινωϊκῆς ἐποχῆς τίθεται περὶ τὰ 2800. Ἡ νεωτέρα ὄθεν νεολιθικὴ ἐποχὴ ἐν Στερεᾷ Ἑλλάδι καὶ ἐν Θεσσαλίᾳ ἀρχίζει πρὸ τοῦ 2800 π. Χ. καὶ δύναται νὰ θεωρηθῆ ὡς σύγχρονος μέρους τοῦλάχιστον τῆς I πρωτομινωϊκῆς ἐποχῆς. Τὰ ἐν Θεσσαλίᾳ στρώματα τῆς ἀρχαιοτέρας νεολιθικῆς ἐποχῆς ἔχουσι μέγα πάχος, 40% σχεδὸν τῆς ὅλης ἐπιχώσεως. Ἡ ἀρχὴ ἄρα τῆς ἀρχαιοτέρας νεολιθικῆς ἐποχῆς ἐν Μακεδονίᾳ καὶ Θεσσαλίᾳ, ἔτι δὲ καὶ ἐν τῇ λοιπῇ Ἑλλάδι πρέπει νὰ τεθῆ ἀρκετοὺς αἰῶνας πρὸ τῆς I πρωτομινωϊκῆς ἐποχῆς.

Αἱ χρονολογικαὶ σχέσεις τῶν πολιτισμῶν τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος, Πελοποννήσου καὶ Κρήτης συνάγονται εὐκρινέστερον ἐκ τοῦ πρώτου πίνακος.

2. Ἱστορικὸν συμπέρασμα.

Μετὰ τὸν ὁρισμὸν τῆς χρονολογίας τῶν διαφόρων προϊστορικῶν ἐποχῶν, θὰ προσπαθήσωμεν νὰ σκιαγραφήσωμεν τὴν ἱστορίαν τῶν μεμακρυσμένων ἐκείνων χρόνων.

Περὶ τὰ μέσα τῆς 5^{ης} πρὸ Χριστοῦ χιλιετηρίδος ἡ ἀνατολικὴ Ἑλλάς κατέχεται ὑπὸ φύλων προελληνικῶν, τῶν Πελασγῶν, οἱ ὅποιοι ἀγνοοῦσι τὰ μέταλλα καὶ χρησιμοποιοῦσι τὸν λίθον διὰ τὰς ἀνάγκας αὐτῶν. Ἐπὶ χιλιετηρίδας κατέχουσι τὴν Ἑλλάδα, ἐπιδιδόμενοι εἰς τὴν κτηνοτροφίαν καὶ τὴν καλλιέργειαν τῆς γῆς. Κατὰ τὸ πρῶτον τέταρτον τῆς τρίτης χιλιετηρίδος, περὶ τὰ

¹ Ἡ ἀνακάλυψις ἀγγείων τῆς ἀρχαιοτέρας Ἑλλαδικῆς ἐποχῆς ἐν Εὐτρησίᾳ ἴσως ὑποδηλοῖ τὴν εἰσαγωγὴν τοῦ χαλκοῦ ἐν Βοιωτίᾳ καὶ πρὸ τοῦ 2550 π. Χ. καὶ τὴν καταστροφὴν τῶν νεολιθικῶν συνοικισμῶν τῆς κεντρικῆς Ἑλλάδος ἅμα τῇ ἐμφάνισι τῶν Urfinis.

² P-T. σ. 146.

2800 π. Χ., δεύτερον κύμα Πελασγῶν, ἐκ τῆς βορειοανατολικῆς Βαλκανικῆς καὶ ἀνατολικῆς Μακεδονίας ὁρμώμενον, εἰσβάλλει εἰς τὴν Ἑλλάδα διὰ θαλάσσης καὶ καταλαμβάνει τὴν βόρειον καὶ νοτιοανατολικὴν Θεσσαλίαν. Κατὰ τὴν αὐτὴν περίου ἐποχὴν ἢ ὀλίγον πρότερον, περὶ τὰ 3000 π. Χ., αἱ Κυκλάδες καταλαμβάνονται ὑπὸ φύλων προελληνικῶν ὁρμηθέντων προφανῶς ἐκ τῶν νοτιοδυτικῶν παραλίω τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ὑπὸ τῶν Καρῶν καὶ τῶν Λελέγων τῆς παραδόσεως. Περὶ τὰ 2750 π. Χ. μικρότερον κύμα Πελασγῶν ὁρμηθέν ἐκ τῆς ἀνατολικῆς Μακεδονίας κατέρχεται διὰ θαλάσσης εἰς Ἀργολίδα καὶ Κορινθίαν. Ὀλίγον δὲ ἀργότερον, περὶ τὰ 2650 π. Χ., προελληνικά φύλα, συγγενῆ πρὸς τοὺς δημιουργοὺς τοῦ Κυκλαδικοῦ πολιτισμοῦ, οἱ δημιουργοὶ τῶν ἀγγείων Urfirnis, γνωρίζοντα τὴν χρῆσιν τοῦ χαλκοῦ καὶ προφανῶς ὁρμηθέντα ἐκ τῶν νοτιοδυτικῶν παραλίω τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ἐγκαθίστανται εἰς Ἀργολίδα καὶ Κορινθίαν. Ἐκεῖθεν δὲ μικρὸν κατὰ μικρὸν ἐπεκτείνονται πρὸς βορρᾶν καὶ εἰς διάστημα μιᾶς ἑκατονταετηρίδος καταλαμβάνουσι μέγα μέρος τῆς Ἑλλάδος, ἐκτεινόμενον ἀπὸ τῆς πεδιάδος τοῦ Σπερχειοῦ μέχρι τοῦ Ἀργολικοῦ κόλπου καὶ ἴσως ἔτι νοτιώτερον.

Καθ' ἣν ἐποχὴν οἱ δημιουργοὶ τῶν Urfirnis κατέχουσι τὴν κεντρικὴν Ἑλλάδα καὶ Πελοπόννησον, καὶ περὶ τὰ 2500 π. Χ., φύλα γνωρίζοντα τὴν χρῆσιν τοῦ χαλκοῦ εἶναι ἐγκατεστημένα εἰς τὴν κεντρικὴν ἴσως δὲ καὶ εἰς τὴν δυτικὴν Μακεδονίαν καὶ περὶ τὰ 2250 π. Χ. κατέρχονται πρὸς νότον καὶ ἐγκαθίστανται εἰς Θεσσαλίαν.

Περὶ τὰ 2100 π. Χ. οἱ δημιουργοὶ τῶν μινυείων ἀγγείων, φύλα Ἰνδοευρωπαϊκά—τὸ πρῶτον ἐμφανιζόμενα εἰς τὴν Ἑλληνικὴν ἱστορίαν—, κατέρχονται ἀπὸ βορρᾶ, ἢ ἔρχονται ἐξ ἀνατολῶν, ἐκ τῆς βορειοδυτικῆς γωνίας τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, καθυποτάσσουσι τοὺς δημιουργοὺς τῶν Urfirnis καὶ ἐγκαθίστανται εἰς τὴν κεντρικὴν Ἑλλάδα καὶ Πελοπόννησον. Τὰ φύλα ταῦτα μετὰ ἑτέρων φύλων τῆς Ἰνδοευρωπαϊκῆς ὁμοφυλίας, κατελθόντων ἀπὸ βορρᾶ ἀργότερον, ἀπετέλεσαν τοὺς ἱστορικοὺς κατοίκους τῆς Ἑλλάδος.

ΠΡΟΣΑΡΤΗΜΑ ΠΡΩΤΟΝ

ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

ΤΗΣ ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΡΟΜΥΚΗΝΑΪΚΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟΝ

(ΤΙΝΑΞ ΔΕΥΤΕΡΟΣ)

Ἡ χαλκῆ περίοδος τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος, καλύπτουσα περίπου δύο καὶ ἡμίσειαν χιλιετηρίδας, διαιρεῖται, ὑπὸ τῶν μέχρι τοῦδε ἀνακαλυφθέντων λειψάνων, εἰς τρεῖς μακρὰς ἐποχάς. Ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος τῶν ἐποχῶν τούτων δὲν συμπίπτει πρὸς τὴν ἀρχὴν καὶ τὸ τέλος τῶν μινωϊκῶν ἐποχῶν τοῦ Evans. Οὐδὲ τὰ χαρακτηριστικὰ αὐτῶν στοιχεῖα, τοῦλάχιστον τῆς πρώτης καὶ δευτέρας ἐποχῆς, δεικνύουσι θεμελιώδεις ὁμοιότητας πρὸς τὰ τῶν μινωϊκῶν περιόδων. Κατ' ἀκολουθίαν ἡ ὑπαγωγή τῶν ἐκ τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος λειψάνων εἰς τὰς μινωϊκὰς ἐποχὰς δὲν εἶναι ὀρθή. Ὁ Wace καὶ ὁ Blegen, βασιζόμενοι ἐπὶ τοῦ ἰδιάζοντος χαρακτήρος τῶν εὐρημάτων τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος, ὠνόμασαν τὰς ἐποχὰς, εἰς τὰς ὁποίας ταῦτα ὑπάγονται Ἑλλαδικάς, Early, Middle καὶ Late Helladic, ὁ δὲ ὅρος ἐγένετο δεκτὸς ὑπὸ τῶν ἐπιστημόνων. Εἰς τὴν μελέτην ἡμῶν ἀκολουθοῦμεν τὴν διαίρεσιν ταύτην τοῦ Wace καὶ Blegen μολονότι χρησιμοποιοῦμεν τοὺς ὄρους Ἀρχαιοτέρα, Μέση καὶ Νεωτέρα χαλκῆ ἐποχὴ ἀντὶ τῶν Πρωτοελλαδικῆ, Μεσοελλαδικῆ καὶ Ὑστεροελλαδικῆ. Ἡ νεωτέρα χαλκῆ ἢ ὕστεροελλαδικῆ ἐποχὴ εἶναι ἡ αὐτὴ πρὸς τὴν μυκηναϊκὴν ἐποχὴν. Ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν τῶν Μυκηνῶν, τῆς Τίρυνθος καὶ ἄλλων μυκηναϊκῶν τόπων τὰ χαρακτηριστικὰ στοιχεῖα τοῦ πολιτισμοῦ τῆς μυκηναϊκῆς ἢ νεωτέρας χαλκῆς ἐποχῆς εἶναι ὠρισμένα καὶ σαφῆ. Τὰ χαρακτηριστικὰ στοιχεῖα τῶν λοιπῶν προμυκηναϊκῶν ἐποχῶν εἶναι σχεδὸν ἄγνωστα εἰς πολλὰς ἐπαρχίας τῆς Ἑλλάδος—δυτικὴν ἡπειρωτικὴν Ἑλλάδα, δυτικὴν Κρήτην, Μακεδονίαν, Ἡπειρον—ἀρκούντως ὅμως σαφῆ καὶ ὠρισμένα εἰς ἑτέρας—Βοιωτίαν, Φωκίδα, Ἀργολίδα, Κορινθίαν. Κατωτέρω παρέχομεν τὰ χαρακτηριστικὰ στοιχεῖα τοῦ πολιτισμοῦ τῶν προμυκηναϊκῶν χρόνων τῆς ἀνατολικῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος¹.

¹ Τὰ εὐρήματα τῆς Κρήτης ἔχουσι πλήρως δημοσιευθῆ ὑπὸ τοῦ Evans, Ξανθοῦ δίδου, Mackenzie, Mosso καὶ λοιπῶν, ὥστε ἡ ἐκ νέου περιγραφὴ τῶν ἐνταῦθα καθίσταται περιττή. Πρβλ. Wace καὶ Blegen ἐν B. S. A. τόμ. 27, σ. 175.

ΝΕΟΛΙΘΙΚΗ ΕΠΟΧΗ

ΑΡΧΑΙΟΤΕΡΑ ΝΕΟΛΙΘΙΚΗ ΕΠΟΧΗ ... — 2850.

Ἄγγεϊα: Μονόχρωμα A1. Χειροποίητα μετ' ἐρυθρᾶς, ἐρυθροχρόου, μελανοτέφρου ἐπιφανείας, ὀφειλομένης συνήθως εἰς ἐπίχρισμα.

A5. Χειροποίητα μετὰ λείας μελανῆς ἐπιφανείας καὶ διακοσμῆσεως λείων καὶ στρογγύλων ὀγκωμάτων, «κεφαλῶν ἤλων».

Ἐγχάρακτα A2. Χειροποίητα μετὰ παχέων τοιχωμάτων, ἐρυθροχρόου ἐπιφανείας καὶ πρωτογενοῦς διακοσμῆσεως ἐκ στιγμῶν καὶ τριγωνικῶν τύπων διατεταγμένων εἰς γραμμικὰ σχέδια.

Γραπὰ ἄγγεϊα A3: Χειροποίητα μετὰ πλουσίας γραμμικῆς διακοσμῆσεως χρώματος ἐρυθροῦ, γεγραμμένης συνήθως ἐπὶ ὑπολεύκου ἐπιχρίσματος, ἐνίοτε δὲ ἐπ' αὐτῆς τῆς ἐρυθροχρόου ἐπιφανείας τοῦ πηλοῦ. Σχήματα ἀγγείων σκύφοι, φιάλαι, στενούμεναι πρὸς τὰ ἄνω καὶ κωδωνόσχημα κύπελλα.

Ὀικήματα: Κυκλικαὶ ἢ τετράπλευραι καλύβαι κατεσκευασμένα ἐκ κλάδων δένδρων διὰ πηλοῦ κεχρισμένων, ἢ ἐκ πλινθίνων τοίχων ἰδρυμένων ἐπὶ λιθίνου θεμελίου.

Εἰδώλια: Ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον γυναικεῖα. Εὐρύγλυτα (στεατόπυγα), μετὰ μακροῦ λαιμοῦ καὶ χαρακτηριστικῶν ἐπιμελῶς πεπλασμένων, τοῦ ὀρθίου καὶ καθημένου τύπου.

Ἄξιναι καὶ Σμίλαι: Ἄτρητοι μετ' ἐπιφανείας καλῶς ἐστιλβωμένης. Τύπου Δ: μικρῶν διαστάσεων μετὰ ἐπιπέδων πλευρῶν καὶ λοξῆς ἀποτόμου κόψεως σχηματιζομένης ἀπὸ τῆς μιᾶς πλευρᾶς.

Τύπου Β: μικρῶν διαστάσεων συνήθως μετὰ μιᾶς τῶν πλευρῶν ἐπιπέδου καὶ τῆς ἐτέρας κυρτῆς. Ἡ κόψις σχηματίζεται συνήθως ἀπὸ τῆς ἐπιπέδου.

Ὀπλα: Πεσσοὶ σφενδονῶν. Χαρακτηριστικὴ ἔλλειψις αἰχμῶν βελῶν καὶ λιθίνων κεφαλῶν ῥοπάλων.

Δημιουργοὶ τοῦ πολιτισμοῦ: Προελληνικὰ φύλα - Πελασγοί.

ΝΕΩΤΕΡΑ ΝΕΟΛΙΘΙΚΗ ΕΠΟΧΗ

ΒΟΡΕΙΟΣ ΚΑΙ ΝΟΤΙΟΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΘΕΣΣΑΛΙΑ: (Συνοικισμοὶ Ῥαχμανίου, Διμηγίου, Σέσχλου καὶ Φθιωτίδων Θηβῶν). 2850-2250.

Ἄγγεϊα: Μονόχρωμα B1: Χειροποίητα. Ἐπιφάνεια ἐρυθροχρόου καὶ συνήθως ἀστιλβωτος. Τοιχώματα χονδρά. Σχήματα: μαγειρικὰ σκεύη καὶ ἀρυτῆρες.

Ἐγχάρακτα B2: Χειροποίητα. Ἐπιφάνεια καστανῆ ἢ ὑπόφαιος. Διακόσμησις ἐκ γραμμικῶν καὶ σπειροειδῶν σχεδίων: συνήθως πληροῦται ὑπὸ λευκῆς ὕλης. Σχήματα ἀπιοειδεῖς λάγνουι.

Γραπτά Β3: Μονόχρωμα (Β3α, Διμηνίου) μετὰ ἐπιφανείας ἐρυθρᾶς καὶ λευκῆς διακοσμήσεως· μετὰ ὑποκιτρίνου ἐπιφανείας καὶ διακοσμήσεως χρώματος μελανοῦ σοκολάτας· μετὰ ὑπολεύκου ἐπιφανείας καὶ διακοσμήσεως χρώματος μελανοῦ. Ἡ διακόσμησις ἀποτελεῖται ἐκ σπειρῶν καὶ γραμμικῶν κοσμημάτων ἀναμιξ χρησιμοποιουμένων. Σχήματα ἀγγείων φιάλαι στενούμεναι πρὸς τὰ κάτω.

Πολύχρωμα (Β3β) μετὰ μελανῆς καὶ λευκῆς διακοσμήσεως ἐπὶ ἐρυθρᾶς ἐπιφανείας· μετὰ μελανῆς καὶ ἐρυθρᾶς διακοσμήσεως ἐπὶ κιτρινολεύκου ἐπιφανείας. Ἡ διακόσμησις ἀποτελεῖται ἐκ σπειρῶν καὶ γραμμικῶν κοσμημάτων. Σχήματα ἀγγείων· φιάλαι ὡς αἱ τοῦ ἔνθμου Β3β καὶ κρατευταί.

Εἰδώλια: Γυναικεῖα πήλινα καὶ λίθινα, εὐρύγλυτα, συνήθως ἄμορφα. Ἀνδρικὰ ἰθυφαλλικά.

Ἄξιαι καὶ Σμίλαι: Συνήθως ἐστελεωμένα. Τύπου Γ, μετὰ ἐπιπέδων πλευρῶν καὶ κόψεως σχηματιζομένης ἀπ' ἀμφοτέρων τῶν πλευρῶν.

Τύπου Α, μετὰ πλευρῶν ἀστιλβῶτων ὁμοιομόρφως συνεχομένων πρὸς τὴν κόψιν.

Ὀλίγαι τύπου Β.

Τείχη: Πολλαπλοῖ περίβολοι ἐκ μικρῶν λίθων κειμένων ἐν πληῶ.

Οἰκήματα: Τετράπλευρα Μέγαρα μετὰ κίωνων καὶ ἐνίοτε ἀετοειδοῦς στέγης.

Ὅπλα: Πεσσοὶ σφενδονῶν. Αἰχμαὶ βελῶν καὶ δοράτων.

Δημιουργοὶ τοῦ πολιτισμοῦ: Προελληνικὰ φῦλα διάφορα τῶν τῆς ἀρχαιοτέρας ἐποχῆς ὀρηθηθέντα προφανῶς ἐκ τῆς βορειοανατολικῆς Βαλκανικῆς.

ΚΕΝΤΡΙΚΗ, ΔΥΤΙΚΗ, ΝΟΤΙΟΔΥΤΙΚΗ ΘΕΣΣΑΛΙΑ (2850 - 2250), ΚΕΝΤΡΙΚΗ
ΕΛΛΑΣ (2850 - 2550) ΚΑΙ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΣ (2850 - 2650).

Ἀγγεῖα: Μονόχρωμα: Χειροποίητα μετὰ ἐρυθρᾶς ἢ μελανῆς στιλπνῆς ἐπιφανείας.

Ἐγχάρακτα Β2β: Χειροποίητα, μετὰ μελανῆς ἐπιφανείας καὶ διακοσμήσεως ἐκ παραλλήλων ταινιῶν πληρουμένων ὑπὸ μικρῶν καθέτων γραμμῶν. Σχήματα τετράπλευρα λεκάναι μετὰ ποδῶν.

Γραπτά Μονόχρωμα (Β3γ): μετὰ ἐρυθρᾶς ἐπιφανείας καὶ διακοσμήσεως χρώματος μελανοῦ· μετὰ ὑποφαίου ἐπιφανείας καὶ διακοσμήσεως χρώματος καστανοῦ. Διακόσμησις πάντοτε γραμμική, ἢ σπεῖρα ἄγνωστος.

Ἀγγεῖα ἔνθμου Γ3α: μετὰ τεφρᾶς ἐπιφανείας καὶ γραμμικῆς διακοσμήσεως χρώματος τεφροῦ ἢ μελανοῦ, θαυμασίας κατεργασίας καὶ στιλβώσεως.

Ἄγγεϊα ῥυθμοῦ ΓΒβ: μετὰ μελανῆς στιλπνῆς ἐπιφανείας καὶ γραμμικῆς διακοσμῆσεως χρώματος λευκοῦ ἀμαυροῦ.

Πολύχρωμα ἄγγεϊα (ΒΒδ), μετὰ ὑπολεύκου ἐπιφανείας καὶ διακοσμῆσεως χρώματος ἔρυθροῦ ἢ πορτοκαλλίνου περιγραφομένου ὑπὸ μελανοῦ. Ἡ διακόσμησις εἶναι πάντοτε γραμμικὴ, ἢ δὲ σπεῖρα τελείως ἄγνωστος.

Σχήματα γραπτῶν ἄγγείων κύπελλα, φιάλαι στενούμεναι πρὸς τὰ ἄνω σφαιρικὰ ἄγγεϊα μετὰ μικροῦ ὀρθοῦ λαιμοῦ.

Οἰκήματα: Φαίνεται ὅτι εἶχον σχῆμα τετράπλευρον καὶ ὅτι ἦσαν κατεσκευασμένα ἐκ πλίνθων ἢ ἐκ καλάμων καὶ κλάδων δένδρων.

Εἰδώλια: Συνήθως γυναικεῖα, εὐρύγλυτα (στεατόπυγα) ἀδεξίως πεπλασμενα. Ἀνδρικὰ ἰθυφαλλικά.

Ἀξίται: Τύπων Γ, Α καὶ Β (πρβλ. ἄνωτέρω).

Ὅπλα: Πέσσοι σφενδονῶν.

Δημιουργοὶ τοῦ πολιτισμοῦ: Τὰ αὐτὰ προελληνικὰ φῦλα, τὰ ὁποῖα ἐδημιούργησαν τὸν ἀρχαιότερον νεολιθικὸν πολιτισμὸν (Πελασγοί).

ΧΑΛΚΗ ΕΠΟΧΗ

ΑΡΧΑΙΟΤΕΡΑ ΧΑΛΚΗ ΕΠΟΧΗ

1. ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ (2600-2000). ΘΕΣΣΑΛΙΑ (2250-2000)¹.

Ἄγγεϊα: Μονόχρωμα Γ1: Χειροποίητα μετὰ ἔρυθρᾶς ἢ μελανωπῆς ἐπιφανείας ἀστιβώτου, ἢ μετ' ἔστιλβωμένης ἐπιφανείας φερούσης διακόσμησιν ἀποτελουμένην ἐξ ἀβαθῶν αὐλάκων.

Γραπτὰ ῥυθμοῦ ΓΒβ, μετὰ στιλπνῆς μελανῆς ἐπιφανείας καὶ γραμμικῆς διακοσμῆσεως χρώματος ὑπολεύκου.

Urfirnis, ἐλάχιστα κατὰ πᾶσαν πιθανότητα εἰσαχθέντα ἐκ τῆς κεντρικῆς Ἑλλάδος.

Ἄγγεϊα ῥυθμοῦ ΓΒγ: μετ' ἐπιφανείας καλυπτομένης ὑπὸ δύο ἐπαλλήλων χρωμάτων, ἔρυθροῦ καὶ λευκοῦ, ἐπιτεθειμένων ὡς παχεῖα ἀλοιφή (crusted ware).

Οἰκήματα: Τετράπλευρα μετὰ τῆς μιᾶς τῶν βραχέων πλευρῶν ἀψιδοειδοῦς.

Εἰδώλια: Ἀμορφα μετ' ἐνθέτων κεφαλῶν ἐκ πηλοῦ ἢ λίθου.

¹ Τὰ χαρακτηριστικὰ στοιχεῖα τῆς ἀρχαιότερας χαλκῆς ἐποχῆς τῆς Μακεδονίας καὶ Θεσσαλίας παρέχον μετ' ἐπιφυλάξεων, διότι οἱ ἐλάχιστοι ἀνασκαφέντες συνοικισμοὶ δὲν ἀπέδωκαν λείψανα ἀρκετὰ δι' ὀριστικὰ συμπεράσματα.

Ἄξιται: Τύπων Γ και Α (πρβλ. ἀνωτέρω), διάτρητοι και μεγάλων διαστάσεων.

Ὀπλα: Λίθιναι κεφαλαὶ ῥοπαλῶν (διάτρητοι).

Δημιουργοὶ τοῦ πολιτισμοῦ: Φῦλα ἀνήκοντα εἰς τὴν Ἰνδοευρωπαϊκὴν ὁμοφυλίαν.

2. ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΕΛΛΑΣ (2550 - 2100). ΚΑΙ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΣ (2650 - 2000).

Ἄγγεϊα: Χειροποίητα. **Μονόχρωμα:** Μετὰ ἐστιλβωμένης ἐπιφανείας ἐνίοτε καλυπτομένης ὑπὸ ἐπιχρίσματος χρώματος ἐρυθροῦ ἢ καστανοῦ. Σχήματα ἀγγείων φιάλαι μετὰ χειλέων καμπτομένων πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ἀγγείου.

Υγfirnis: μετὰ πρωτογόνου μελανοῦ γανώματος, καλύπτοντος ἄλλοτε μὲν δλόκληρον τὴν ἐπιφάνειαν, ἄλλοτε δὲ (εἰς νεώτερα παραδείγματα) μέρος ταύτης. Σχήματα ἀγγείων, ἀσκοί, και φιάλαι στενόμακροι μετὰ προχοῆς (sauce-boats).

Γραπτά: Χειροποίητα. Ἄγγεϊα Υγfirnis μετὰ γραμμικῆς διακοσμῆσεως χρώματος λευκοῦ ἀμαυροῦ (ψευδοκαμαραϊκά). Μετὰ ὑπολεύκου, ὑποκιτρίνου ἢ ὑποφαίου ἐπιφανείας και γραμμικῆς διακοσμῆσεως, ἀποτελουμένης ἐκ ζώνης παραλλήλων γραμμῶν, τριγῶνων, ζιγ-ζάγ, χρώματος λαμπροῦ ἐρυθροῦ. Μετ' ἐπιφανείας καλυπτομένης ὑπὸ βαφῆς χρώματος ἐρυθροῦ ἢ ἐρυθροῦ πρὸς τὸ καστανόν, ἐκτὸς ζώνης, ἣτις διατηρεῖ τὸ ἀρχικὸν τοῦ πηλοῦ χρῶμα, ἐπὶ τῆς ὁποίας γράφονται διὰ τῆς αὐτῆς ἐρυθρᾶς ἢ καστανῆς βαφῆς γραμμικὰ κοσμήματα.

Οἰκήματα: Τετράπλευρα, ἀποτελούμενα συνήθως ἐκ δύο δωματίων μετὰ βόθρου βάθους περίπου 0,90 μ. ἐσκαμμένου εἰς τὸ δάπεδον τοῦ ἐτέρου τῶν δωματίων. (Εὔτρησις, Ζυγουριές). Ἐκ παραλλήλου πρὸς ταῦτα ἔχομεν και οἰκήματα τετράπλευρα μετὰ μιᾶς τῶν πλευρῶν ἀψιδοειδοῦς (Ὅρχομενός, Κοράκου).

Τάφοι: (Chamber tombs Κορίνθου και Χαλκίδος). Πιθανῶς σπηλαιώδεις θαλαμοειδεῖς μετὰ φρεατοειδοῦς ὀρύγματος.

Δημιουργοὶ τοῦ πολιτισμοῦ: Προελληνικὰ φῦλα ὀρμηθέντα ἀρχικῶς ἐκ τῆς νοτιοδυτικῆς ἄκρας τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Εἰς ταῦτα ὀφείλονται και αἱ προελληνικαὶ τοπωνυμία, Κόρινθος κλπ.

ΜΕΣΗ ΧΑΛΚΗ ΕΠΟΧΗ (2000 - 1600)

1. ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ, ἄγνωστος ἐπὶ τοῦ παρόντος.

2. ΘΕΣΣΑΛΙΑ, οὐχὶ τελείως γνωστή.

Ἄγγεϊα: Τροχήλατα μινύεια και ἀμαυρόχρωμα (Mattmalerei) (βλέπε κατωτέρω).

Τάφοι: Μικρῶν παιδίων μετὰξὺ τοίχων και κάτωθεν δαπέδων. Κιβωτίοσχημοι μετὰ πλευρῶν σχηματιζομένων ὑπὸ πλακῶν.

3. ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΕΛΛΑΣ (2100-1600) ΚΑΙ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΣ (2000-1600).

Ἄγγεϊα: Μινύεια. Τροχήλατα μετὰ ἐπιφανείας χρώματος φαιοῦ, ἀφῆς λιπαρῶς καὶ μεταλλικῶν σχημάτων. Ἐνίοτε φέρουσι γραπτὴν διακόσμησιν. Μινύεια Ἄργους: συνήθως χειροποίητα, ἐνίοτε τροχήλατα, μετ' ἐπιφανείας καλυπτομένης ὑπὸ παχέος ἐπιχρίσματος χρώματος καστανοῦ, καστανοῦ πρὸς τὸ μελανὸν ἢ μελανοῦ. Συνήθως ἡ ἐπιφάνεια εἶναι κεκοσμημένη δι' ἐγχαράξεων.

Ἐποικίτρινα Μινύεια (πρὸς τὸ τέλος τῆς ἐποχῆς). Τροχήλατα μετὰ ἐπιφανείας καλυπτομένης ὑπὸ παχέος στρώματος ὑποκίτρινου ἐπιχρίσματος καλῶς ἐστιλβωμένου.

Γραπτὰ Ἄγγεϊα: φέροντα γραμμικὴν διακόσμησιν χρώματος ἄμαυροῦ μελανοῦ, ἢ ἐρυθροῦ πρὸς τὸ μελανόν, ἐν πολλοῖς ὁμοίαν πρὸς τὴν τῶν νεολιθικῶν ἀγγείων, ἐπ' αὐτοῦ τοῦ πηλοῦ, καὶ τότε τὰ ἄγγεϊα εἶναι χειροποίητα, ἢ ἐπὶ ἐπιχρίσματος τοῦ αὐτοῦ πρὸς τὸν πηλὸν χρώματος, ὁπότε τὰ ἄγγεϊα εἶναι τροχήλατα.

Οἰκήματα: Τετράπλευρα συνήθως διαιρούμενα εἰς τρία διαμερίσματα (Εὔτηρις, Ὀρχομενὸς) καὶ τετράπλευρα μετὰ τῆς μιᾶς τῶν μικρῶν πλευρῶν ἀψιδοειδοῦς (Κοράκου, Ὀλυμπία, Θέρμον, Εὔτηρις). Οἱ τοῖχοι εἶναι συνήθως κατεσκευασμένοι ἐκ πλίνθων ὠμῶν στηρίζονται δ' ἐπὶ θεμελίων ἐκ μεγάλων ἀκατεργάστων λίθων κειμένων ἐν πηλῷ.

Τάφοι: Μικρῶν παιδιῶν ἐντὸς πίθων τεθειμένων ὑπὸ τὸ πάτωμα τῶν οἰκιῶν ἢ μετὰ τὸ τοίχον (intramural) Τάφοι συνήθεις κιβωτιόσχημοι μετὰ πλευρῶν σχηματιζομένων ὑπὸ πλακῶν, ἢ ἀπλοῦ λάκκοι 0.50 - 0.60 μ. Οἱ νεκροὶ ἀπετίθεντο εἰς στάσιν συνεσταλμένην.

Δημιουργοὶ τοῦ πολιτισμοῦ: Ἑλληνικὰ φύλα καὶ Πελασγοί.

ΝΕΩΤΕΡΑ ΧΑΛΚΗ Η ΜΥΚΗΝΑΪΚΗ ΕΠΟΧΗ (1600-1100)

Τὰ χαρακτηριστικὰ στοιχεῖα τῆς ἐποχῆς ταύτης εἶναι γνωστὰ ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν τῶν Μυκηναίων, Τίρυνθος καὶ λοιπῶν Μυκηναϊκῶν θέσεων. Ἡ νεωτέρα χαλκῆ ἐποχὴ χαρακτηρίζεται διὰ τὸν πλοῦτόν της καὶ διὰ τὰς ὁμοιότητας τοῦ πολιτισμοῦ της πρὸς τὸν ὑστερομινωϊκὸν πολιτισμὸν τῆς Κρήτης. Κατὰ τὸν Evans αἱ ὁμοιότητες αὗται ὀφείλονται εἰς Κρητικὴν κατάκτησιν μέρους τοῦλάχιστον τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, κατ' ἄλλους ὅμως (Wace, Blegen, Harland κλπ.) εἰς τὴν διὰ τοῦ ἐμπορίου καὶ ἐπικοινωνίας ἐπίδρασιν τοῦ μινωϊκοῦ ἐπὶ τὸν Ἑλλαδικὸν πολιτισμὸν¹.

¹ Τὸ πρόβλημα τοῦτο, σπουδαιότατον καὶ πολὺ ἐνδιαφέρον, ἀποτελεῖ τὸ θέμα ἰδιαίτερας μελέτης, ἢ ὁποῖα θέλει δημοσιευθεῖ προσεχῶς ὑπὸ τὸν τίτλον «Κρητικὴ κατάκτησις τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὴν χαλκῆν ἐποχὴν».

ΠΡΟΣΑΡΤΗΜΑ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΟΙ ΒΟΘΡΟΙ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΤΕΡΑΣ ΧΑΛΚΗΣ ἢ ΠΡΩΤΟΕΛΛΑΔΙΚΗΣ ΕΠΟΧΗΣ

Χαρακτηριστικὸν γνῶρισμα τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τῆς ἀρχαιοτέρας χαλκῆς ἢ πρωτοελλαδικῆς ἐποχῆς, εἶναι βόθροι ἐσκαμμένοι ἐν τῷ μέσῳ σχεδὸν τοῦ δαπέδου τῶν δωματίων τῶν οἰκημάτων. Τοιοῦτοι βόθροι ἀνεκαλύφθησαν ἐν Ὀρχομενῶ, Εὐτρήσει, Κοράκου, Γωνιᾷ καὶ Ζυγουριῆς, εἰς πάντας δηλαδὴ τοὺς ἀνασκαφέντας συνοικισμοὺς τῆς ἀρχαιοτέρας χαλκῆς ἢ πρωτοελλαδικῆς ἐποχῆς. Οἱ βόθροι παρουσιάζουσι σπουδαιότατον πρόβλημα, ὃ δὲ σκοπὸς τῶν δὲν ἔχει μέχρι τοῦδε ἀκριβῶς καθορισθῆ¹.

Οἱ βόθροι τοῦ Ὀρχομενοῦ ἔχουσι βάθος 0,80 - 0,90 μ. καὶ διάμετρον στομίου 0,60 - 0,80 μ. Τὰ τοιχώματα αὐτῶν καλύπτονται ὑπὸ παχέος στρώματος πηλοῦ, πάντες δι' οἱ ἀνακαλυφθέντες εἶναι πλήρεις τέφρας καὶ ἀνθράκων². Ὁ μόνος περιγραφόμενος βόθρος τῆς Εὐτρήσεως εἶναι μικρότερος, ἔχει βάθος 0,50 μ. καὶ διάμετρον στομίου 0,30 μ. Ἐν τῷ συνοικισμῶ τούτῳ ἀνευρέθησαν καὶ ἄλλοι βόθροι μὴ περιγραφόμενοι ὑπὸ τῆς ἀνασκαφῆς ἐν τῇ προκαταρκτικῇ αὐτῆς ἐκθέσει³ τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς ἀνασκαφῆς. Ὁ εἰς Κοράκου ἀνακαλυφθεὶς βόθρος ἔχει βάθος 0,90 μ. καὶ διάμετρον στομίου 0,70 μ., βαίνει δὲ στενούμενος πρὸς τὰ κάτω, ἢ διάμετρος τοῦ πυθμένου του ἀνερχομένη εἰς 0,40 μ. Τὰ τοιχώματα τοῦ βόθρου καλύπτονται ὑπὸ στρώματος πηλοῦ πάχους 0,03, ὃ δὲ πυθμὴν του ὑπὸ στρώματος πάχους 0,10 μ.⁴ Ὁ βόθρος οὗτος ἀνευρέθη πλήρης τέφρας καὶ ἀπανθρακωμένης ὕλης. Περιέργως ὅμως ὃ ἐκ πηλοῦ σκελετὸς τοῦ βόθρου δὲν φέρει ἴχνη πυρὸς οὐδὲ εἶναι ὠπτημένος. Τὰ αὐτὰ χαρακτηριστικὰ παρουσιάζουσι καὶ οἱ βόθροι οἱ ἀνευρεθέντες ἐν Γωνιᾷ καὶ ἐν Ζυγουριῆς.

Περιγράφοντες τοὺς βόθρους τοῦ Ὀρχομενοῦ ὑπεθέσαμεν ὅτι οὗτοι ἐχρησιμοποιοῦντο ὡς ἵπνοί. Ἀλλὰ τὰ ἐκ πηλοῦ τοιχώματα τῶν βόθρων τῶν συνοικισμῶν Κοράκου, Γωνιᾶς καὶ Ζυγουριῆς δὲν φέρουσιν ἴχνη πυρὸς οὐδὲ εἶναι ὠπτημένα. Κατ' ἀκολουθίαν δὲν δύνανται νὰ ἐκληφθῶσιν ὡς ἵπνοί, ἢ μᾶλλον δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς τοιοῦτοι οὐδόλως χρησιμοποιηθέντες. Περισσότεραι ἀνασκαφαὶ θὰ παράσχουσιν ἴσως τὴν ἐξήγησιν τοῦ σκοποῦ τῶν προϊστορικῶν βόθρων. Εἶναι ὅμως ἀξιοσημεῖωτον ὅτι καὶ εἰς σημερινὰ οἰκή-

¹ Τοὺς πρὸς τὴν νεκρικὴν λατρείαν κατὰ τὸ πλεῖστον ἀναφερομένους μυκηναϊκοὺς καὶ προμυκηναϊκοὺς βόθρους συνήγαγε τελευταῖον ὁ καθηγητὴς Γ. Π. Οἰκονόμος ἐν τῇ πραγματείᾳ αὐτοῦ *De profusionum receptaculis sepulcralibus* (1921) σ. 8 ἐξ.

² P - T, σ. 195.

³ Goldman, σ. 23 καὶ 30.

⁴ Korakou, σ. 75.

ματα ἀνευρίσκομεν τοιοῦτους βόθρους ἐσκαμμένους ἐν τῷ μέσῳ τῶν δαπέδων τῶν δωματίων, οἱ ὅποιοι χρησιμοποιοῦνται ὡς ἱπνοὶ καὶ ὡς θερμαντικαὶ ἐστίαι.

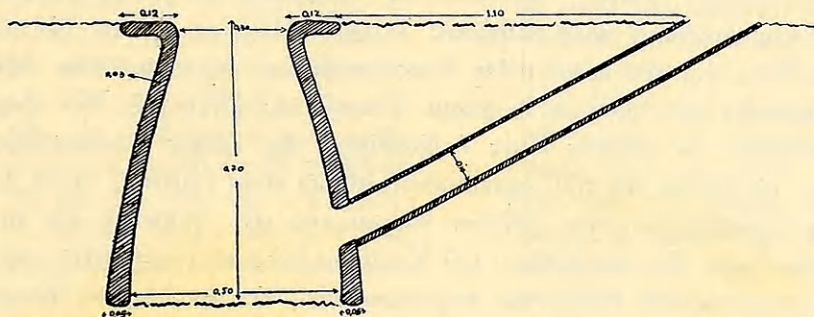
Ὁ καθηγητῆς Ἀ. Κεραμόπουλλος, μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν τῆς περὶ ἱπνῶν ὑποθέσεώς μου, μοὶ ἐγνώρισεν ὅτι εἰς περιοχὴν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας χρησιμοποιοῦνται εἰσέτι τοιοῦτοι βόθροι - ἱπνοὶ. Τοιοῦτοι βόθροι καὶ σήμερον εἶναι ἐν χρήσει ἐν τῷ προσφυγικῷ συνοικισμῷ τοῦ Μυριοφύτου τῆς Χαλκιδικῆς, εἰς τὸν ὅποιον εἶναι ἐγκατεστημένοι Μικρασιάται πρόσφυγες ἐκ Νίγδης. Πολλοὶ τῶν ἐκ Νίγδης προσφύγων ἐχρησιμοποίησαν ὡς ἐργάται κατὰ τὰς ὑπὸ τοῦ Δ^{ος} D. M. Robinson ἐνεργουμένας ἀνασκαφὰς τῆς ἀρχαίας Ὀλύμπου. Ὅτε ἀνασκάπτων τὸν νεολιθικὸν συνοικισμὸν τῆς Ὀλύμπου ἀνεῦρον ἓνα κεραμεικὸν ἱπνόν, οἱ ἐκ τῆς περιοχῆς τῆς Νίγδης ἐργάται τὸν ὠνόμασαν «Ταντοῦρι» Μετ' ὀλίγον δὲ ἐπληροφορούμην ὅτι «ταντοῦρι» ἀπεκάλουν εἶδος ὑπογείου ἐστίας, τὴν ὁποίαν ἐχρησιμοποιοῦν πρὸς θέρμανσιν τῶν οἰκιῶν καὶ πρὸς ὄπτῃσιν ἄρτου καὶ φαγητῶν. Ἀμέσως ἐπεσκέφθην οἰκίαν τῶν ἐκ Νίγδης ἐργατῶν μου καὶ μετ' ἐκπλήξεως παρατήρησα ὅτι τὰ λεγόμενα «ταντοῦρια» ὁμοιάζουσι καταπληκτικῶς πρὸς τοὺς βόθρους τῆς ἀρχαιοτέρας χαλκῆς ἢ πρωτοελλαδικῆς ἐποχῆς.

Τὰ προσφυγικὰ οἰκήματα τοῦ Μυριοφύτου, κτισθέντα ὑπὸ τῆς Ἐπιτροπῆς Ἀποκαταστάσεως Προσφύγων, ἀποτελοῦνται ἐκ προδόμου καὶ ἕξ ἐνὸς δωματίου, ἴσου βάρους πρὸς τὸν πρόδομον, κειμένου δὲ παραπλεύρως τούτου. Ὅπισθεν τούτων καὶ καθ' ὅλον τὸ πλάτος τοῦ οἰκήματος ἐκτείνεται στενόμακρον διαμέρισμα χρησιμοποιούμενον ὡς ἀποθήκη καὶ ὡς μαγειρεῖον. Εἰς τὰ οἰκήματα τὰ κατεχόμενα ὑπὸ τῶν ἐκ Νίγδης προσφύγων, τὸ ὄπισθεν τοῦ προδόμου μέρος τοῦ μαγειρείου καὶ ἀποθήκης ἐσχηματίσθη εἰς μικρὸν δωμάτιον, τὸ ὁποῖον χρησιμοποιεῖται ὡς δωμάτιον συγκεντρώσεως καὶ ἀναπαύσεως, ἀλλὰ καὶ ὡς μαγειρεῖον κατὰ τὴν χειμερινὴν περίοδον. Εἰς τὸ κέντρον τοῦ μικροῦ τούτου δωματίου ὑπάρχει βόθρος διαφόρων διαστάσεων εἰς τὰ διάφορα οἰκήματα. Ὁ βόθρος οὗτος βαίνει πρὸς τὰ κάτω εὐρυνόμενος. Ὅλιγον κάτωθεν τοῦ μέσου ὕψους τοῦ βόθρου ὑπάρχει ὀπή, εἰς τὴν ὁποίαν προσαρμόζεται τὸ ἄκρον πηλίνου σωλήνος, ὁ ὁποῖος ἐκ τοῦ βόθρου ἀρχόμενος προχωρεῖ κατ' ὄξειαν γωνίαν πρὸς τὰ τοιχώματα αὐτοῦ καὶ πρὸς τὰ ἄνω ἕως ὅτου συναντήσῃ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ δαπέδου συνήθως ἐντὸς αὐτοῦ τοῦ δωματίου. Τὰ τοιχώματα τοῦ βόθρου εἶναι κεκαλυμμένα ὑπὸ παχέος στρώματος πηλοῦ, τοῦ ὁποῖου τὸ πάχος πλησίον μὲν τοῦ στομίου εἶναι 0,03 - 0,04 μ. πλησίον δὲ τοῦ πυθμένος 0,05 - 0,06 μ. Ἡ ἐκ πηλοῦ ἐσωτερικὴ ἐπιφάνεια τοῦ βόθρου εἶναι πράγματι ἰδιαίτερος πήλινος σκελετός, τὸν ὁποῖον κατασκευάζουσι καὶ ξηραίνουσιν εἰς τὸν ἥλιον καὶ εἶτα καταβιβάζουσιν εἰς τὸν ἐν τῷ δαπέδῳ

άνοιγέντα λάκκον. Ἔχει σχῆμα πίθου κεκομμένου κατὰ τὸ μέσον τοῦ σώματος αὐτοῦ, τὸ δὲ στόμιόν του φέρει πλατὺ περιχέλωμα.

Ὁ ὑπ' ἑμοῦ καταμετρηθεὶς βόθρος εἶχε διάμετρον στομίου 0,30 μ., διάμετρον πυθμένος 0,50 μ., βάθος 0,70 μ. Ἡ ὀπή τοῦ πλαγίου σωλήνος, κειμένη 0,55 μ. ἀπὸ τοῦ στομίου, εἶχε διάμετρον 0,10 μ. καθὼς και ὁ ἐκ ταύτης ἀρχόμενος σωλήν, ὁ ὁποῖος συνήντα τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ δαπέδου εἰς ἀπόστασιν 1.10 μ. ἀπὸ τοῦ ἄκρου τοῦ στομίου. Τὸ περιχέλωμα τοῦ στομίου τοῦ σκελετοῦ εἶχε πλάτος 0,12 μ. (εἰκ. 86).

Ἡ κατασκευὴ τοῦ νεωτέρου τούτου βόθρου, τοῦ ταντουρίου δηλαδή, γίνεται ὡς ἐξῆς: Κατ' ἀρχὰς κατασκευάζουσι τὸν πῆλινον σκελετόν, τὸν ὁποῖον ἐπαλείφουσι δι' ἐπιχρίσματος καὶ ξηραίνουσι εἰς τὸν ἥλιον. Ὅτε ὁ σκελε-

Εἰκ. 86. Τομὴ βόθρου οἰκημάτων Μυριοφύτου.

τὸς οὗτος εἶναι τελείως ξηρὸς ἀνοίγουσι λάκκον εἰς τὸ δάπεδον, ἐντὸς τοῦ ὁποῖου θέτουσι τὸν σκελετόν και προσαρμύζουσι τὸν πλαγίον σωλήνα, πληροῦντες διὰ χώματος τὸν ἄνωθεν τοῦ πλαγίου σωλήνος χώρον και τὸ σηματοζόμενον κενὸν μεταξύ τῶν τοιχωμάτων τοῦ πῆλινου σκελετοῦ και τῆς μὴ ἀνασκαφείσης περιοχῆς τοῦ δαπέδου. Μετὰ ταῦτα ἀνάπτουσι ἐντὸς τοῦ βόθρου μεγάλην πυράν, σκοπὸς τῆς ὁποίας εἶναι νὰ ὀπτηθῇ ὁ πῆλινος σκελετός. Φυσικῶς τὸ στόμιον τοῦ βόθρου και τὸ ἄνω τοῦ δαπέδου ἀνοίγμα τοῦ πλαγίου σωλήνος παραμένουσι ἀνοικτὰ κατὰ τὸ διάστημα, κατὰ τὸ ὁποῖον ἢ πυρὰ ἀνάπτει ἐν τῷ βόθρῳ. Ἀφ' οὗ ὁ ἐσωτερικὸς πῆλινος σκελετός ὀπτηθῇ ὁ βόθρος εἶναι ἔτοιμος πρὸς χρῆσιν. Ὀλίγη καύσιμος ὕλη, τεμάχια ξηρῶν ξύλων και ἀχύρων, ῥίπτεται εἰς τὸ βάθος τοῦ βόθρου μετὰ ἀνημμένου προσανάμματος, καθ' ὃν χρόνον τὸ ἐπὶ τοῦ δαπέδου στόμιον τοῦ πλαγίου σωλήνος ἀνοίγεται. Ὅταν πλησιάσῃ ἡ καύσιμος ὕλη νὰ καῖ τελείως, ἐπικολῶσιν ἐπὶ τῶν παρεῖῶν τοῦ βόθρου τὸν ὠμὸν ἄρτον, ἢ ἀποθέτουσι ἐπὶ τῆς ἀνθρακιάς τὸ φαγητόν και κλείουσι τὸ στόμιον τοῦ βόθρου και τοῦ

πλαγίου σωλήνος. Ἡ πυρὰ διὰ τὴν ἔλλειψιν ὀξυγόνου ἀπανθρακοῦται κατὰ μικρόν, ἀλλ' ἢ ἐκ τῆς ἀποσβεννυμένης ταύτης πυρᾶς προερχομένη θερμότης οὐ μόνον θερμαίνει τὸ δωμάτιον, ἀλλὰ καὶ ὀπτᾷ τοὺς ἄρτους καὶ τὸ φαγητόν. Συνήθως εἰς τὴν ζύμην τοῦ ἄρτου θέτουσιν ὀλίγον ἔλαιον· τὰ ἐκ τοῦ ἄρτου τούτου ἀφιέμενα στρογγύλα ἴχνη ἐπὶ τῶν παρειῶν τοῦ βόθρου εἶναι καταφανέστατα. Ἡ ἐκ τῆς πυρᾶς σχηματιζομένη τέφρα ἀφίεται εἰς τὸ βάθος τοῦ βόθρου, ἕως ὅτου φθάσῃ τὸ ἀνοιγμα τοῦ πλαγίου σωλήνος, ὅποτε συλλέγεται καὶ ὁ βυθὸς καθαρίζεται. Ἐντὸς τῆς τέφρας ταύτης ὑπάρχουσι τεμάχια ἀπνηθρακωμένων ξύλων, ἀλλὰ καὶ τεμάχια ὀστέων καὶ ἀγγείων, τὰ ὅποια οἱ ἔνοικοι ῥίπτουσιν ἐντὸς τοῦ βόθρου χρησιμοποιοῦντες αὐτὸν καὶ ἀντὶ βόθρου ἀπορριμμάτων.

Οἱ νεώτεροι βόθροι παρουσιάζουσι διαφορὰς ἀπὸ τῶν βόθρων τῆς ἀρχαιοτέρας χαλκῆς ἢ πρωτοελλαδικῆς ἐποχῆς. Πλάγιος σωλήν δὲν ἀνεκαλύφθη εἰσέτι εἰς τοὺς μέχρι τοῦδε ἀνακαλυφθέντας προϊστορικοὺς βόθρους. Τὰ τοιχώματα τῶν βόθρων Κοράκου, Γωνιάς καὶ Ζυγουριῆς δὲν φέρουσιν ἴχνη καύσεως. Ἐν τούτοις ὁμοῦς ἢ ὁμοιότης τῆς λοιπῆς κατασκευῆς τῶν βόθρων, τῆς θέσεως καὶ τοῦ περιεχομένου αὐτῶν εἶναι τοιαύτη, ὥστε ἐπιτρέπει τὸν παραλληλισμὸν τῶν βόθρων τούτων καὶ τὴν ὑπόθεσιν τῆς χρήσεως αὐτῶν ὡς ἱπνῶν. Εἰς τὸν βόθρον τοῦ Κοράκου ἐπὶ τοῦ τοιχώματος τῆς μιᾶς πλευρᾶς παρατηρεῖται θλάσις μὴ παρατηρουμένη εἰς τὴν ἑτέραν. Ἴσως αὕτη ὀφείλεται εἰς τὸ στόμιον τοῦ πλαγίου σωλήνος, ὅστις ἀρχόμενος ἀπὸ τοῦ σημείου τούτου κατέληγεν εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ δαπέδου. Ἡ διάκρισις τοιούτου αὐλοῦ εἰς τὰ προϊστορικὰ στρώματα εἶναι δυσχερεστάτη, πιθανῶς δὲ καὶ τὰ τοιχώματα αὐτοῦ ὑπὸ τὸ βάρος τῆς πίεσεως τῶν ἀνωτέρων στρωμάτων κατέπεσαν καὶ τοιουτοτρόπως ἐπληρώθη τὸ ἀνοιγμα αὐτοῦ. Ἡ ἔλλειψις ἰχνῶν καύσεως ἐπὶ τῶν τοιχωμάτων τῶν βόθρων τοῦ συνοικισμοῦ Κοράκου, Γωνιάς καὶ Ζυγουριῆς παραμένει ἀνεξήγητος.

Παρὰ τὰς διαφορὰς ἢ ὁμοιότης τῶν βόθρων—ἱπνῶν τοῦ Μυριοφύτου πρὸς τοὺς πρωτοελλαδικούς εἶναι ἀξιοσημεῖωτος. Παρέχοντες τὴν ἀνωτέρω λεπτομερῆ περιγραφὴν τῶν νεωτέρων τούτων βόθρων ἐλπίζομεν ὅτι αὕτη θὰ ὑποβοηθήσῃ τοὺς ἐρευνητὰς ἐν τῷ μέλλοντι κατὰ τὰς ἐνδεχομένας ἀνασκαφὰς τοιούτων βόθρων.

ΠΙΝΑΞ ΟΝΟΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ

A

Ἄγαλμάτιον, Λαρίσης, 38-41.

Ἄγαμέμνων, σ. 3.

Ἄγγεια, πήλινα: 5, 17, 116.

Μονόχρωμα, 117, 156, 157, 158, 159, 160. — A 1: 10-12, 35, 53, 48, 66, 74, 81, 82, 83, 87, 88, 99, 117, 124. — A 5: 53, 59, 66, 68, 71, 81, 82, 83, 85, 87, 88. — B 1: 26, 143. — Γ 1 α: 92, 45. — Ἀνθρακοῦχα: 130, 131, 139, 140. — Κρήτης: 104, 107, 108, 123. — Μακεδονίας: 93. — Μινύεια: 46, 51, 60, 62, 63, 70, 71, 74, 75, 76, 150, 151, 152. — Urfirnis: 51, 52, 60, 62, 68, 69, 70, 72, 88, 149, 150, 151, 152, 153, 154.

Ἐγχάρακτα, 118, 156, 157. — A 2: 12-13, 59. — B 2: 26-27, 53, 92, 99, 143. — Κρήτης: 104, 107, 110, 123. — Μακεδονίας: 94-96. — Παραδουναβίου ζώνης: 127, 128.

Γραπτά: 28, 116, 118-119, 156, 157, 158, 159, 160. — A 3 β, 14, 32, 35, 48, 49, 50, 54, 59, 61, 66, 69, 71, 81, 82, 83, 87, 88, 94, 99, 100, 101, 124, 144, 152. — A 3 α: 13-14. B 3 α: 28-29, 33, 34, 50, 91, 99, 142. — B 3 β: 30, 32, 34, 50, 82, 85, 87, 88, 142, 144. — B 3 γ: 17, 31-32, 33, 34, 35, 56, 59, 61, 66, 72, 75, 144, 152. — B 3 δ: 18, 32-34, 35, 56, 59, 61, 67, 87, 88, 99, 144, 152. — Γ 1 α: 45. — Γ 1 β: 18, 34, 35.

Ἀμαυρόχρωμα: 51, 70, 71, 74, 77. — **Καμαραϊκά**: 110, 152. — Κρήτης: 104, 109, 110, 123. — Μακεδονίας: 96. — **Μελανῆς γῆς**: 133-134. — **Μετὰ**

παχείας ἀλοιφῆς: 45, 96, 128, 131. — **Μυκηναϊκά**: 46, 60, 63, 71, 76, 77, 97. — **Παραδουναβίου ζώνης**: 127, 128. — **Ψευδοκαμαραϊκά**: 54, 62, 70.

Σχήματα: ἀρυτῆρες, 26· ἀσκοειδῆ, 51· κρατευταί, 30, 143· κρατῆρες, 108· κύπελλα κωδωνόσχημα, 10, 13, 14, 16, 34, 49, 50, 118· κύπελλα μινύεια, 51· κύπελλα ἢ σκύφοι, 10, 16, 48, 53, 56, 83, 108, 117· κύαθοι, 26· λάγυνοι ἀπιοειδεῖς, 27, 29· λάγυνοι ὡς ῥυτά, 108· λεκανοειδῆ, ἐγχάρακτα, 59, γραπτά, 17· σφαιρικά στενόλαιμα, 13, 14, 30, 31, 49, 50, 56, 118, 133, 144· στάμνοι, 32· σπυροειδῆ, 53· τετράπλευρα, 108· φιάλαι στένούμεναι πρὸς τὰ ἄνω, 10, 31, 32, 34, 48, 117, 144· φιάλαι στένούμεναι πρὸς τὰ κάτω, 27, 28, 91, 134, 142· φιάλαι ἐπὶ ὑψηλῶν βάσεων, 10, 29, 30, 32, 48, 56, 117, 133, 144· φιάλαι μετ' ὀρθῶν τοιχωμάτων, 13, 16, 33· φιάλαι Μακεδονίας, 93· φιάλαι χαλκῆς ἐποχῆς, 46.

Ἄγια Μαρίνα· συνοικισμὸς 6, 54, 60-65, 68, 70, 71, 83, 148, 152.

Ἄγιος Βασίλειος· συνοικισμὸς 7, 93.

Ἄγιος Μάμας· συνοικισμὸς 94, 98. (= Μυριόφυτον).

Ἄγιωργίτικα· συνοικισμὸς 86, 87.

Ἀγροτικὸς χαρακτήρ νεολιθικῶν ἀνθρώπων Ἑλλάδος 25, 123, 147. **παραδουναβίου ζώνης**, 129, 130.

Ἄγυιά, 8.

Ἀδριατικόν, πέλαγος, 129.

Αἰβατλή· συνοικισμὸς, 7, 93, 94, 96.

Αἰγαῖον, πέλαγος, 127, 129.

Αἴγινα, 3, 78.

- Αἴγυπτος**, 127, 129, 150.
Αἰήτης, 2.
 * **Αἰχμαί**· βελῶν, 41, 75, 143, 147, 157· δο-
 ράτων, 41, 67, 143, 147, 157.
 † **Ἀκόνη**, 24.
Ἀκρόπολις Ἀθηνῶν, 75, 76, 78, 79.
Ἀλιάκμων ποταμός· 98, 100.
Ἀνατολικὰ φύλα εἰς Μακεδονίαν, 101.
Ἀνεμοδοῦρι, 87.
Ἀνθρώπινα λείψανα. Ἀγ. Μαρίνης 65,
 148, Νεμέας, 83, 148.
Ἀντηρίδες, εἰς οἰκήματα, 19.
Ἀξιὸς ποταμός, 92, 100.
 † **Ἀξίνοι**· παλαιολιθικῆς ἐποχῆς 4. — Νεο-
 λιθικῆς ἐποχῆς· 71, 85, 103, 120-121,
 123, 156, 157, 158, 159· τύπου Α, 41,
 109, 143· τύπου Β, 22-23, 41, 109,
 120, 121, 122, 130, 143· τύπου
 Γ, 41, 121, 143· τύπου Δ, 22-23, 41,
 120, 121, 122, 130. Διάτρητοι, 45,
 51, 60· ἐστελεωμένοι, 41· μελανῆς
 γῆς 134, 135· παραδουναβίου ζώνης,
 129, 130· Χαιρωνείας, 56, 67.
Ἀπόλλων· Ἴερον ἐν Δελφοῖς, 65· ἐν Κο-
 ρίνθῳ, 80.
Ἀπουλία, Ἰταλίας, 101.
Ἀρβανιτόπουλος Α. Σ· 6, 8, 11, 35, 36,
 85, 86.
Ἀργοναυτικὴ ἐκστρατεία· 3.
Ἄργισσα, συνοικισμός· 10, 13.
Ἄργος, 80, 85, 86, 87, 119,
Ἄργολις καὶ Κορινθία, 52, 72, 79, 80, 88,
 115, 122, 144, 146, 149, 150, 151,
 152, 154, 155.
Ἀρκαδία, 5, 86, 115.
Ἀρχαιολογικὴ Ἐταιρεία, 6, 52, 77, 80.
Ἀρχαιολογικαὶ Σχολαί· Ἀγγλική, 6, 47,
 80, 89, 93, 94, 98, 103. Ἀμερικαν-
 νική, 6, 7, 72, 75, 77, 80, 81, 82, 84,
 141. Γαλλική, 65, 91. Γερμανική,
 6, 7, 78, 80. Ἰταλική, 75.
Ἀρχιτεκτονική, 5, 132, 156, 157, 158,
 159, 160.
Οἰκήματα κυκλικὰ Θεσσαλίας 20·
 Ὀρχομενοῦ, 69· Ἡραίου, 85· παρα-
 δουναβίου ζώνης, 127.
Οἰκήματα τετράπλευρα Θεσσαλίας,
 18-20, 36, 132· Κνωσοῦ, 110, 122·
 Μαγγασῶν, 103 110· μελανῆς γῆς,
 134, 145· πεδιάδος Σπερχειοῦ, 50,
 51· Φωκίδος, 58, 62, 67.
Οἰκήματα ἀψιδοειδῆ· 45, 70, 73, 76, 149.
Τείχη· Διμηνίου, 18, 35, 143· Σέ-
 σκλου, 18, 35, 143· μελανῆς γῆς,
 134· Μακρυρράχης, 85.
Ἀσία, 130, 138.
Ἀσιατικὰ φύλα, 138-141.
Ἀσίνη, 80.
Ἀσκληπιεῖον Ἀθηνῶν, 75.
Ἄττική, 3, 57, 75-77, 78, 79, 115, 142.
Ἄφαία· συνοικισμός, 78.
Ἄφιδνα, 75.
- Β**
- Βαλκανικὴ χερσόνησος**, 5, 89, 100, 101,
 127-135, 138, 148, 154.
Βαρδαρόφτσα· συνοικισμός, 7, 94.
Βαυαρικὴ ἀποστολὴ Ὀρχομενοῦ, 52,
 68, 71.
Βαφειὸ, 3.
Βέλγιον· ἀνασκαφαί 1.
Βέροια, 148.
Blegen C.W., 6, 7, 52, 80, 81, 82, 84, 85,
 91, 160.
Βόθροι, 70, 73, 88, 149, 161 ἐξ.
Βοιωτία, 3, 7, 25, 52, 68-75, 76, 79, 81·
 115, 122, 125, 136, 149, 152.
Βόλβη, λίμνη, 92
Βοροδίνο· συνοικισμός, 7, 93, 96, 97, 148·
Βοσνία, 46, 88, 96, 100, 127.
Βουλγαρία, 5, 88, 91, 100, 133, 138, 145.
Βραυρών, 75.
Bulle, H. 6, 7, 53, 68
Butmir· συνοικισμός, 127, 128, 129, 130,
 131.
Βυζαντινοὶ χρόνοι· 74, 84.

Γ

Γαλικία· ἀγγεῖα, 91, 100, 133, 135, 145.

Γαλλία· ἀνασκαφαί 1.

Γεωργαλᾶς Γ. Κ. 125, 126.

Γιαννακόπουλος - Πιπέρης· ἀγρός 60.

Γόνα· συνοικισμός, 7, 93,

Γραπτὰ ἀγγεῖα, ὄρα ἀγγεῖα.

Γυρογαλᾶρι· συνοικισμός, 84.

Γωνιά συνοικισμός, 7, 80, 81 - 82, 85, 87, 88, 151, 152, 153, 161, 164, 165.

Casson, S. 5, 6, 7, 90, 93, 94.

Ⓜ Celts, shoe last· 122, ὄρα ἀξῖται.

Childe, V. G. 110, 127, 129, 131, 133, 134, 136, 138, 141, 142.

Cucuteni, συνοικισμός 133, 134, 145. —

Crusted ware, 45, 96, 128, 131.

Δ

Δαίδαλος, 4.

Δανία, 1.

Δαυλῖς, 65.

Dawkins, R. M. 103.

Decharme, P. 2.

Δελφοί, 65.

Δενδρά, 80.

Δευκαλίων, 147.

Διακόσμησης ἀγγείων· γραπτὴ καὶ ἐγγράφατος· ἀβακοειδής. 15, 48, 55, 66, 68, 111, 118· βαθμιδωτή, 15, 118· βοστρυχοειδής, 15, 48, 55, 118, 144. γραμμική, θλώμεναι γραμμαί· 14, 15, 26, 34, 35, 50, 54, 66, 68, 83, 91, 107, 118, 142, 144· κιγκλιδωτή, 15, 26, 48, 50, 54, 55, 68, 83, 104, 118· μαιανδροειδής, 27, 29, 107, 111, 128, 133· ὀδοντωτή, 15, 33, 49, 55, 118, ῥομβοειδής, 15, 26, 48, 54, 66, 68, 83, 118· σπειροειδής, 27, 29, 30, 34, 91, 100, 111, 128, 133, 142· ἐκ τριγώνων, 12, 55, 83, 118, 133. Πλαστική· κεφαλῶν ἤλων· 10, 53, 110, 117, 130, 131.

Δικελὶ Τάς· συνοικισμός, 7, 91, 145.

Διμήνι· συνοικισμός, 146· ἀγγεῖα ῥυθμοῦ Δ. 28, 29, 30, 32, 34, 100, 111· δημιουργοὶ πολιτισμοῦ Δ. 50, 75· καρποὶ ἐκ, 43· οἰκήματα, 36-37, 143· τάφοι, 46· τείχη, 18, 35, 143.

Διμήνι καὶ Σέσκλον, 6, 11, 92.

Δούναβις, 127, 138.

Δράμα, 91, 92, 145.

Δραχμάνι, συνοικισμοί· 59-60, 132.

Δωρικός ῥυθμός, 37, 147.

Δωρίς, 52.

Ε

Ἐγχάρακτα, ἀγγεῖα· ὄρα ἀγγεῖα.

Ἐθνικὸν Μουσεῖον· ὄρα Μουσεῖα.

Ἐθνολογικὰ συμπεράσματα· 141, 146, 149-150.

Εἰδώλια· 5, 20-22, 67, 119-120, 144, 147, 156, 157, 158· ἀκρόλιθα, 45· ἄμορφα, 38; 45, 109, 143· ἀνδρικά, 21, 38, 39, 58, 119· ἀσιατικά, 111, 120· γυναικεῖα εὐρύγλυτα, στεατόπυγα, 20, 21, 37, 38, 41, 57, 87, 109, 119, 143· ζῶων, 21, 22, 58, 109, 119· ἰθυφαλλικά, 38, 39, 40, 143· κουροτρόφοι, 38· Κρητικά, 109, 110, 111, 120, 122. Κυκλαδικά, 78· λίθινα-μαρμάρινα, 37, 38, 58, 71, 77· Μακεδονίας, 92. Μελανῆς γῆς, 134· Παραδουναβίου ζώνης, 128, 129· Σπάρτης, 87·

Ἐλάμ, 138.

Ἐλασσών, 8, 99.

Ἐλάτεια, 6, 59-60, 61, 118.

Ἐλευσίς, 75.

Ἐλλαδικαὶ ἐποχαί, 62, 155.

Ἐλλάγιος Ζεύς, 78.

Ἐλλην, 147.

Ἐλλησποντος, 3, 139.

Ἐξαμίλια, 81.

Ἐρασίνοσ, ποταμός, 86.

Ἐρέχθειον, 75.

Ἐρηνί· συνοικισμός, 6, 16, 46.

Ἐρμηῆς· ἱερόν ἐν Δελφοῖς 65· ἰθυφαλλικός, 40.

Erösd· συνοικισμός, 133, 134, 145.
Ἐρύμανθος, 150.
Ἔστια εἰς οἰκήματα, 103.
Εὐβοία, 5, 77-78, 127, 146.
Εὐξείνος, 2, 3, 139,
Εὐρώπη, 1, 102, 139.
Εὐτρησις, 71-74, 152, 161.
Evans, Sir Arthur, 6, 7, 105, 106, 110,
 111, 130, 152.
Ἐχέδωρος, ποταμός, 92.
Fimmen, D. 151.
Frankfort, H. 81, 130, 131, 134, 139.
Furtwängler, A. 6, 7, 51, 58, 78.
Fogg Art Museum, 72,

Z - H

Ζερέλια· συνοικισμός, 6, 7, 10, 11, 14· ἀγ-
 γεῖα, 35, 14· εἰδώλιον, 39· οἶκημα,
 18, 20· Τάφοι, 46.
Ζυγουριές, 7, 80, 86, 161, 164, 165.
Ζῶα: ἀγελάδες, 103, 147· ἀγριόχοιροι, 58,
 62· αἴγες, 58, 62, 103, 147· λαγωοί,
 103· πρόβατα, 58, 62, 103, 147.
Goldman, H. 72.
Gradats, συνοικισμός, 127.
Harland, J. P. 7, 8, 78, 160.
Heurtley, W. A. 6, 7, 93, 94, 98, 99.
Ἡπειρος, 101, 121, 155.
Ἡπειρωτικὴ Ἑλλάς, 129, 132, 133, 139,
 140, 144, 148, 152, 155.
Ἡραῖον Ἄργους· συνοικισμός, 7, 80, 84,
 85, 86, 87, 88, 119, 132.
Ἡράκλειον Νεμέας, 82, 84.
Ἡρόδοτος, 40, 76,

Θ

Θερμαϊκὸς κόλπος, 92, 100.
Θερμοπύλαι, 60.
Θεσσαλία, 4, 7, 8-47, 49, 56, 58, 63, 66,
 71, 76, 79, 81, 85, 88, 95, 96, 99, 100,
 111, 115, 119, 122, 125, 130, 131,
 132, 136, 138, 140, 141, 144, 145,
 146, 147, 148, 149, 151, 152, 153,

154· Βόρειος καὶ νοτιοανατολική,
 27, 30, 34, 44, 68, 118, 134, 143, 144,
 145· κεντρική, δυτικὴ καὶ νοτιοδυ-
 τικὴ, 29, 31, 33, 34, 35, 44, 48, 68,
 143, 144· πολιτισμός, 125, 138.

Θεσσαλονίκη, 90, 92, 93, 94, 100.

Θεωρία: Περὶ τύμβων Φωκίδος Γ. Σωτη-
 ριάδου 52· περὶ τῶν χαλκῶν ἀντι-
 κειμένων Ἀγ. Μαρίνης, 63· περὶ τῆς
 ἐξελίξεως νεολιθικοῦ πολιτισμοῦ ἐκ
 παλαιολιθ. 124, 135, 136· περὶ τῆς
 ἀπὸ βορρᾶ καθόδου νεολιθικῶν κα-
 τοίκων, 126, 136, 131· περὶ τῆς ἀσια-
 τικῆς καταγωγῆς νεολιθικῶν κατοί-
 κων, 137-141· περὶ τῶν δημιουργῶν
 πολιτισμοῦ Διμηνίου 145-146· περὶ
 τῆς διὰ θαλάσσης καθόδου τῶν
 φορέων τῆς σπειράς 146.

Θορικός, 75.

Θορῆκη, 89, 100, 133, 141,

Θρακικός, 91, 100, 138, 139, 140.

Θρησκεία, νεολιθικῶν κατοίκων 120, 123,
 124.

Ἰάσων, 2, 3.

Ἰγδία, 24, 41, 51, 58.

Ἰερά· Εὐτρήσεως ἀρχαιότερας χαλκῆς
 ἐποχῆς, 75.

Ἰνδοευρωπαϊκὴ ὁμοφυλία, 141, 142, 151,
 154, 159, 160.

Ἰόνιοι νῆσοι, 101.

Ἰσθμὸς Κορίνθου, 80.

Ἱστορία, προϊστορικῶν ἐποχῶν, 153.

Ἰταλία, 101, 102.

Ἰταλικὴ ἀποστολὴ Κρήτης, 7, 104.

Ἰωλκός, 3.

Ἴωνες, 142.

Ἴωνία, 2.

Κ

Καβάλλα, 91, 145.

Καββαδίας, Π, 11, 78.

Καδμεία, συνοικισμός· 74, 75.

- Κάδμος**, 150.
Καλαμαριά, συνοικισμός, 7, 93.
Καλλίδρομος, ὄρος, 52.
Καλύβαι, ὄρα ἀρχιτεκτονική.
Καμαραϊκά, ὄρα ἀγγεῖα.
Καπακλί, τάφοι, 46.
Καπουτζήδες, συνοικισμός, 7, 93, 96.
Κᾶρες, 150, 151, 154.
Καρύδι, 104.
Κασπία θάλασσα, 130.
Κατοικίαι ἐν σπηλαίοις, 117, 124, 137.
Κέκροψ, 150.
Κένταυροι, 4.
Κεντρικὴ Ἑλλάς, 39, 63, 65, 130, 133, 140, 141, 143, 144, 149, 150, 151, 154.
Κεραμεική, ὄρα ἀγγεῖα.
Κεραμόπουλλος Ἄ. 74, 162.
Κερκινίτις λίμνη, 92.
Κεφάλαια λόφος, 105.
Κεφαλαὶ ῥοπάλων, 109, 132, 159.
Κεφαλᾶρι, συνοικισμός, 86.
Κηφισός, 48, 49, 52, 61.
Κηφισοχώριον, 61.
Κιλινδία, συνοικισμός, 7, 94.
Κίονες εἰς οἰκήματα Τσαγγλίου, 19· με-
 γάρων, 37.
Κνωσός, 3, 7, 105-110.
Κοράκου· συνοικισμός, 80, 81, 86, 161, 164, 165.
Κόρινθος, Παλαιά, 7, 77, 80, 87, 88, 150, 159.
Κορινθία, 80, ὄρα Ἀργολίς καὶ Κορινθία.
Κοζάνη, 99.
Κοσμήματα νεολιθικά: διάτρητοι χάλυκες 58· κομβία, 25, 43, 83· κουβαρίστρες, 43, 109· σφραγιδες, 24, 43, 124· σφονδύλια, 25, 43, 51, 83, 109, 123· χρυσοῦν ἐνώτιον, 43.
Κοσμοπούλλου, Α. L. W., 6, 7, 80, 87.
Κουρουνιώτης, Κ., 6.
Κουτσοπόδιον· χωρίον, 85.
Κρήτη, 3, 4, 7, 63, 73, 102-112, 115, 122, 123, 151, 152, 153, 155.
κρατευταί, ὄρα ἀγγεῖα.
Kretschmer, P., 150.
Κυκλάδες, 4, 63, 77, 127, 146, 150, 151, 152.
Κύκλωπες, 150.
Κύμη, 5.
Κωπαῖς, 52, 71.
- Λ
- Λαβαί**: Μακεδονικαὶ ἐν Θεσσαλίᾳ, 46.
 Ἴθυφαλλικαί, 26.
Λακωνία, 87.
Λαπίθης, 4.
Λάρισα· 123· ἀγαλμάτιον 39-41.
Λειψίστα, 99.
Λέλεγες, 150, 151, 154.
Λεονάρδος, Β. 6, 10.
Λευκάς, 101, 115.
Λιθόχαλκος ἐποχή, 45, 72, 76, 95, 96, 129, 131.
Λιανοκλάδι, συνοικισμός, 6, 47-52, 56, 58· 70, 71, 101, 118, 148, 149, 152.
Lolling, 6.
Λουκρήτιος, 1.
Λύκιοι, 150.
Λύχνοι, Χαιρωνείας, 58.
- Μ
- Μαγγασά**, συνοικισμός, 103, 109, 117.
Μαγούλα, 6, 86.
Μαγούλα μπαλωμένου, 52-59.
Μακεδονία, 7, 46, 79, 88-101, 115, 127, 140, 145, 148, 153, 154, 155, ἀνατολική, 90-92, 146, κεντρικὴ 92-97, δυτικὴ 98-99.
Μακρορράχη, 85.
Malkata Peschera, 5.
Malkata Podliska, 5, 133.
Μάλτα, 129.
Μάνεσι· συνοικισμός, 60.
Μαρμάριανη, συνοικισμός, 6, 10, 117.
Μαρκόπουλον, 75.
Μεγάλη τοῦμπα, 98.
Μεγαλόπολις, 5, 87.

- Μέγαρα**, 37.
Μεγαρίς, 75, 77.
Μεζιλ τεπέ, 14.
Μελανῆς γῆς ζώνη, 127, 133-135, 137, 138, 145.
Μελουῖνα, 99.
Μενίδιον, 75.
Μεσαρά, πεδιάς, 102, 104.
Μεσιανή μαγούλα, συνοικισμός, 13, 34. †
Μεσόγειος, 102, 129, 130.
Μεσοπομία, 129, 138, 140.
Μetchkur, 133.
Μήλος, 63, 154.
Μιαμού, σπήλαιον. 102, 117.
Μικρὰ Ἀσία, 3, 73, 101, 102, 127, 139, 140, 150, 151, 154, 159, 162.
Μικρασιατικὰ φύλα, 151, 162.
Μινύεια, ὄρα ἀγγεῖα.
Μινώα, 77.
Μινωϊκαὶ ἐποχαί: 110, 155.
 πρωτομινωϊκὴ 62, 64, 105, 153.
 μεσομινωϊκὴ 102, 104, 119, 152.
 ὕστερομινωϊκὴ 119. χρονολογία, 152.
Μινωϊκὸς πολιτισμὸς, 112.
Μινωϊκαὶ τράπεζαι, 7.
Μίνως, 4. ἀνάκτορον, 105, 110.
Μολδαυία, 91, 100, 133, 138, 145.
Μολυβδόπυργος συνοικισμὸς 7, 94.
Μοναστήριον, 98, 99.
Μονόχρωμα, ὄρα ἀγγεῖα.
Μοραυία, 127.
Μουσεῖον, Ἀσμόλειον, 77, Ἐθνικὸν 38, Θηβῶν, 74, Κορίνθου 80, Ναυπλίου, 80, Χαιρωνείας 61.
Mosso, A. 104, 105.
Μυκῆναι, 3, 4, 80, 155.
Μυκηναϊκὸς πολιτισμὸς, 46, 97.
Μυκηναϊκὰ ἀγγεῖα, ὄρα ἀγγεῖα,
Μυριόφυτον, συνοικισμὸς, 7, 98, 162, 164, 165.
Μυλόλιθοι, 24, 41, 51, 103, 123, 122, 143.
Myres, L. 76, 142.
- N
- Νεμέα**, συνοικισμὸς, 80, 82-84, 87, 88, 117, 148.
Νεολιθικὸς ἄνθρωπος, 41.
Νεολιθικοὶ κάτοικοι, 25-26, 112, 141, 142.
 150· Πελασγοί, 76· αὐτόχθονες ἐκ παλαιολιθικῶν, 124· ἀπὸ βορρᾶ, 126.
Νεολιθικὸς πολιτισμὸς, Διαφοραὶ-ὁμοίω-
 τητες, 116, 117· Δοκιμαστικὰ στά-
 δια, 124· ἐξέλιξις Ἑλ. νεολιθικοῦ π. †
 ἐκ τοῦ παλαιολιθικοῦ 124, 135, 136·
 εἰσαγωγή του ἀπὸ βορρᾶ 126, 136,
 137· καταστροφή του . . . 148, 150.
 σύγκρισις Ἑλληνικοῦ νεολ. πολιτ.
 πρὸς γείτονας: Ἑλλάς-Κρήτη, 112,
 117· Ἑλλάς-Παραδουνάβιος ζώνη,
 129-133, 137· Ἑλλάς-μελανῆς γῆς
 ζώνη, 134, 137· Ἑλλάς-Μεσοποτα-
 μία, Σούσα κλπ. 138, 139· Ἑλλάς-
 Ἀνατολικὴ Μικρὰ Ἀσία 139-140.
Νησί· συνοικισμὸς, 8.
Νίδη, 162.
Νίσαια, 77.
- O
- Οἰκονομίδης**, Ἴω., 2.
Οἰκονόμος Γ. Π., 161.
Οἶτη, ὄρος 136.
Ὀλυνθος· συνοικισμὸς, 97, 162.
Ὀλυμπος, ὄρος 79.
Ὀλυμπία, 3, 87.
Ὀμηρος, 2, 3, 142.
Ὀπτησις ἀγγεῖων 66.
Ὀρχομενὸς Βοιωτικὸς, 3, 7, 51, 54, 68-71, 75, 79, 119, 132, 152, 161.
Ὀστέινα ἐργαλεῖα, 24, 42, 45, 51, 58, 103, 109, 122, 143.
Ὀστροβον, 148.
Ὀύγγαρία, 96.
Ὀψιανὸς· ἐργαλεῖα ἐξ ὀψ. 24, 41, 51, 53, 60, 61, 62, 63, 67, 71, 75, 78, 83, 103, 104, 109, 124, 143.

Π

- Παγαστικὸς κόλπος, 8, 146.
 Παλαιὰ Κόρινθος, ὄρα Κόρινθος.
 Παλαιολιθικὴ ἐποχὴ, 4· ἐν Βουλγαρίᾳ, 5,
 89· ἐν τῇ ἠπειρωτικῇ Ἑλλάδι, 4,
 115· ἐν Κρήτῃ, 102.
 Παλαιολιθικὸς κάτοικος, 138, 140· ἐν
 Βουλγαρίᾳ, 89.
 Παλαιολιθικὸς πολιτισμὸς, 124, 136.
 Παλαιόμυλος· συνοικισμὸς, 47, ὄρα καὶ
 Λιανοκλάδι.
 Παμφυλία, 129.
 Παπαβασιλείου, Γ., 77.
 Παράδοσις, 1, 2, 3, 4, 76, 150.
 Παραδουνάβιος ζώνη, 127-133, 137, 140.
 Παραπούγκια, 71.
 Παρνασσός, ὄρος, 136.
 Παρνασσός, Φιλολογικὸς Σύλλογος, 90.
 Πάρνης, ὄρος· σπήλαιον Πανός, 76.
 Πάρος, 152.
 Πανσανίας, 85.
 Πελασγοί, 40, 41, 76, 141, 142, 147, 153,
 154, 156, 157, 158, 160.
 Πελεκίδης, Σ, 99.
 Πέλλα, 90.
 Πελοπόννησος, 7, 39, 43, 80-88, 122, 125,
 126, 127, 131, 136, 139, 140, 141,
 144, 145, 150, 151, 152, 153, 154.
 Πέλοψ, 150.
 Περίβολοι, Διμηνίου, 18, 35-36, 147.
 Περσικὸς κόλπος, 130.
 Πεσσοὶ σφενδονῶν, 22, 58, 124, 147, 156,
 157, 158.
 Πηνειός, ποταμὸς, 126.
 Πικέριον, 5.
 Πίθιοι, 34, ταφὴ ἐντός, 45.
 Πίνδος, ὄρος, 8, 136.
 Πατέλιον, 148.
 Πλάθανα, 42.
 Πολυγύρα· συνοικισμὸς, 71.
 Πρίαμος, 3.
 Προελληνικὰ φύλα, 142, 151, 156, 157,
 158, 159.

- Πύργος, συνοικισμὸς, 71.
 Πυρίτης· ἐργαλεῖα ἐκ π. 24, 41, 51,
 60, 83.
 Pernier, M., 105.
 Philippon, A., 125, 126.
 Podgrado, συνοικισμὸς, 133.

Ρ

- Ratchef· τύμβος, 133, 135.
 Ῥαχμάνι, συνοικισμὸς· 10, 29, 92, καρ-
 ποί, 43. Ταφὴ ἐντός πίθου 45. Κι-
 βωτιόσχημοι τάφοι, 46.
 Ῥεϊτσάνα, εἰδώλιον· 40, 41.
 Rey, Leon, 92, 94, 98.
 Robinson, D. M., 97, 162.
 Roscher, W. H., 2.
 Ῥουμανία, 133.
 Ῥουχτσούκιον, 5.
 Ῥυτὸν ζωόμορφον Εὐτρήσεως, 73.
 Ῥωσσία, 138, 140.

Σ

- Σαλαμίς, 78.
 Σαλμάνοβον, 133.
 Σέδες· συνοικισμὸς, 7, 93, 96.
 Σεραντζί· συνοικισμὸς· τεῖχη, 36.
 Σερβία, 46, 88, 96, 97, 100, 127.
 Σέρραι, 92, 94.
 Σέσκλον· συνοικισμὸς· ἀγγεῖα: 11, 13, 14,
 15, 17, 29, 49· εἰδώλια: 20, 21, 87·
 καρποί, 43· οἰκήματα: 18-19, 20,
 36-37, 62, 143· σφραγιδες: 24, 25·
 τάφοι κιβωτιόσχημοι: 46· τεῖχη: 18·
 35, 143.
 Σιδηρᾶ ἐποχὴ, 1, 148.
 Σκούφος Θ. Γ. 5.
 Σμίλαι: ὄρα ἀξίναι.
 Σουηδικὴ ἀποστολή, 80.
 Σούσα, 138.
 Σπάρτη, 87.
 Σπάτα, 75.
 Σπερχειός, ποταμὸς· πεδιάς Σπ.: 8, 47-52,
 66, 77, 79, 101, 115, 122, 136, 149,
 151, 154.

- Στάης Β.**, 6, 78.
Στέγη, ἀετοειδής, 37.
Στερεὰ Ἑλλάς, ἀνατολική, 79, 83, 84, 122, 126, 127, 136, 151, 153.
Στοὰ Εὐμένους, 76.
Στραβῶν, 78.
Στρατιωτικὴ ἀρχαιολογικὴ ὑπηρεσία: ἀγγλική, 7, 89, 93· γαλλικὴ 7, 89, 93.
Στρυμών, ποταμὸς-πεδιάς, 90, 92, 100.
Συνοικισμοὶ προϊστορικοὶ· 6, 7, 115, 117, 123. Αἰγίνης, 78· Ἀργολίδος, 80-86· Ἀρκαδίας, 86· Ἀττικῆς καὶ Μεγαρίδος, 75· Βοιωτίας, 52· Θεσσαλίας, 10, 11· Μακεδονίας, 89-90· ἀνατολικῆς Μακεδονίας, 91, 92· κεντρικῆς Μακεδονίας, 92, 93· Κορινθίας, 80· Κρήτης, 102-105· Λευκάδος, 101· Μελανῆς γῆς, 145. Σπερχειοῦ, 47· Φωκίδος, 52.
Συρία, 139.
Σύρος, 146.
Σφραγίδες, 24, 25, 43, 124.
Σφονδύλια πῆλινα, 25, 43, 51, 53, 109, 123.
Σχιστὴ ὁδός, 65.
Σχλεῖμαν, Ε., 3, 51, 68.
Σωτηριάδης Γ., 6, 52, 59, 60, 63, 83.
- Τ
- Τάλως**, 4.
Ταντούρι, 162.
Taramelli, A., 102.
Ταῦρος· ὄρος, 139.
Τάφοι, 148· ἐντὸς πίθου, 45, 160· κιβωτιόσχημοι, 46, 51, 62, 70, 71· Μυκηναϊκοί, 46· Θολωτοί, 46, 71· ὑπὸ δάπεδον, 74, 159· ἐνδότοιχοι, 74, 159· σπηλαιώδεις 77, 159.
Τέμπη, 99.
Τζάνι μαγούλα· συνοικισμός, 6, 11, 14, 18, 21, 31, 34, 56.
Τίρνοβος, 5.
Τίρυνς, 3, 150, 155.
Τοῦμπα, 6, 89, 90· ὄρα καὶ τύμβος.
Τοπσιλάρ, 99.
- Τρανσυλβανία**, 133, 138, 136.
Τράπεζαι θρησκευτικαί. 17, 124. Εὐτρησεως δίσκος 73.
Τρίγκαλα, 8, 126.
Τρίπολις, 86, 87.
Τριπτήρες, 24, 41, 58, 85, 103, 122, 123.
Τριτογενὴς ἐποχὴ, 125.
Τροία, 3, 46, 60, 96, 97, 100, 101, 128, 148.
Τρωγλοδύται, 117, 137.
Τσαγγλί, συνοικισμός· 6, 7, 11, 17, 18· ἀγγεῖα, 10, 14, 17, 18, 31, 34, 49, 56, 132, εἰδώλια, 21, οἰκήματα, 19, τάφοι κιβωτιόσχημοι, 46.
Τσαουσίτσα, συνοικισμός· 7, 93, 148.
Τσοῦγκιζα, Νεμέας· 7, 82, 84.
Τσουντας Χ. 4, 6, 8, 9, 10, 11, 18, 22, 27, 30, 32, 33, 37, 41, 42, 87, 135, 141, 150, 151.
Τυμφορηστός· ὄρος, 101.
Τύμβος, 52, 60, 75, 90.
Vinca συνοικισμός, 127, 128.
Wace, A. J. B. 92, 160.
Wace καὶ **Blegen**, 62, 155.
Wace καὶ **Thompson**, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 19, 27, 28, 31, 32, 33, 39, 47, 52, 53, 56, 65, 72, 99, 132, 151.
Welch, 91.
Wolters, Paul, 6, 7, 78.
Ύμηττός, 150.
- Φ
- Φαιστός**· συνοικισμός, 3, 7, 104-105.
Φανάριον Θεσσαλίας 8.
Φθιώτιδες Θῆβαι. 6, 11, 35, 148.
Φιλίππων πεδιάς, 90.
Φλιοῦς· συνοικισμός, 7, 84, 87, 88,
Φοίνικες, 75.
Φοινίκη, 150.
Φορωνικόν, ἄστρ. 85.
Φρίξος καὶ Ἑλλη, 2, 3.
Φυλακωπή, 152.
Φωκίς, 7, 25, 52-68, 76, 79, 81, 111, 115, 122, 125, 132, 136, 151, 152, 155.

- X
- Χαιρώνεια**· συνοικισμός, 6, 52-59, 60, 61, 87, 118, 132.
- Χαλκή περίοδος**, 1, 3, 148· εποχαι χαλκῆς περιόδου, 62, 155· ἐν Θεσσαλίᾳ, 9, 45-46· ἐν Λιανοκλαδίῳ, 51· ἐν Ὀρχομενῶ, 70· ἐν Φωκίδι, 60, 65· ἐν Βοιωτίᾳ, 72, 73, 74· ἐν Ἀττικῇ, 75· ἐν Εὐβοίᾳ, 77, ἐν Αἰγίνῃ, 78· ἐν Σαλαμ. 78-79· ἐν Στερεᾷ Ἑλλάδι 79· ἐν Ἀργολίδι καὶ Κορινθίᾳ, 80, 81, 84, 85, 86· ἐν ἈΠελοποννήσῳ, 88· ἐν Μακεδονίᾳ 93-97, 100· ἐν Κρήτῃ, 105, 110· εἰς τὰς Κυκλάδας, 146, 150.
- Χαλκιδική**, 92, 93, 94, 97, 100, 115.
- Χαλκίς** 77, 78, 159·
- Χαλκός**, 45, 46· κοσμήματα Ἀγ. Μαρίνης 61, 63.
- Χάραδρος**, ποταμός· 85.
- Χέβας**, ἰατρός 59.
- Χοιροσπηλιά**, 101.
- Χρονολογίαι**: νεολιθικῆς ἐποχῆς Κρήτης, 110· ἀρχ. νεολ. 126· προϊστορικῶν περιόδων, 151 ἐξ.
- Χρυσόχοος**, Μ., 90.
- Χρυσός**, 43, 46.
- Ψδεῖον Ἡρώδου Ἀττικοῦ**, 75.

ΔΙΟΡΘΩΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΡΟΣΘΗΚΑΙ

- Σελ. 1, στ. 5, γρ. Lucretius, De Natura Rerum, V, 1282-85.
- » 2, στ. 8, γρ. εἶχεν ἐξηκριβωθεῖ ἀντὶ εἶχεν ἐξηκριβωθῆ.
 - » 5, στ. 13, γρ. Τύρνοβον ἀντὶ Τύρνοβον. Εἰς τὸν συνοικισμὸν Δικελί-Τὰς ἀνευρέθη λιθίνῃ ἀξίνῃ, ἥτις ἐθεωρήθη ὡς ἀναγομένη εἰς ἐποχὴν ἀρχαιότεραν τῆς νεολιθικῆς, ἀλλὰ μέχρι τοῦδε δὲν ἀπεδείχθη ἐὰν ὄντως αὕτη ἀνάγεται εἰς τὴν παλαιολιθικὴν ἐποχὴν. Ἡ ἀξίνη αὕτη ἀπόκειται νῦν εἰς τὸ Βρεττανικὸν Μουσεῖον. Καὶ ὁ Franchet ἀνεῦρεν ἐν Κρήτῃ ἐργαλεῖα ἀναγόμενα, κατ' αὐτόν, εἰς ἀρχαιότεραν ἐποχὴν τῆς νεολιθικῆς. (Nouvelles archives des missions scientifiques, XXII, σ. 67 ἐξ.).
 - » 22, στ. 5, γρ. ἀξίνοι ἀντὶ ἀξίνοι.
 - » 23, εἰκ. 22, γρ. τριπτῆρες ἀντὶ τριπτῆρ.
 - » 32, εἰκ. 36, γρ. Β3γ ἀντὶ Α3γ.
 - » 39, στ. 5, γρ. Στερεᾷ Ἑλλάδι ἀντὶ Ἑλλάδι.
 - » 42, στ. 3, γρ. παρεσκεύαζον ἀντὶ παρασκεύαζον.
 - » 45, στ. 22, πρόσθεσον Crusted ware. Ἡ ἐπιφάνεια τῶν ἀγγείων τούτων συνήθως καλύπτεται ὑπὸ παχέος στρώματος βαφῆς ἐκτὸς ζωνῶν, αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦσι τὸ σχέδιον τῆς διακοσμῆσεως καὶ αἱ ὁποῖαι πληροῦνται ὑπὸ ἐτέρου χρώματος. Ἄλλοτε ἢ διακόσμησις γράφεται δι' ἐνὸς ἢ δύο χρωμάτων ἐπὶ τῆς ἐστιλβωμένης ἐπιφανείας τοῦ πηλοῦ.
 - » 47, γρ. § 4 ἀντὶ § 3.
 - » 50, στ. 21, γρ. εἶχεν ἐγκαταληφθεῖ ἀντὶ εἶχεν ἐγκαταληφθῆ.
 - » 52, στ. 26, γρ. θεωρίαν ἀντὶ θεωρεῖαν.

- Σελ. 53, στ. 30, γρ. ἐν Δραχμανίῳ καὶ ἐν Τσαγγλίῳ τῆς Θεσσαλίας ἀντὶ Τσαγγλίῳ καὶ Δραχμανίῳ τῆς Θεσσαλίας.
- » 55, εἰκ. 60, γρ. Α3β ἀντὶ Α3γ.
 - » 60, στ. 8, γρ. ἡμίσεος ἀντὶ ἡμίσεως.
 - » 66, γρ. § 4 καὶ § 5 ἀντὶ § 6 καὶ § 7.
 - » 67, στ. 12, γρ. περιλαμβάνομεν ἀντὶ περιλαμβάνωμεν.
 - » 68, στ. 20, γρ. εἶχε προβεῖ ἀντὶ εἶχε προβῆ.
 - » 86, στ. 30. Ὁ συνοικισμὸς παρὰ τὸ χωρίον Ἀγιοργίτικα ἀνεσκάφη τὸν Ἰούλιον τοῦ 1928 ὑπὸ τῆς Ἀμερικανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς διὰ τοῦ καθηγητοῦ C. W. Blegen. Τὰ ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν προελθόντα πλούσια εὐρήματα εὐρίσκονται νῦν εἰς τὸ μουσεῖον Τεγέας.
 - » 92, στ. 24, γρ. πλησίον ἀντὶ πλησίων.
 - » 131, στ. 9, γρ. Crusted ware. πρβλ. ἀνωτέρω.
 - » 145. στ. 30. Εἰς τὸν συνοικισμὸν Ὀλύνθου ἀνευρέθησαν γραπτὰ ἀγγεῖα μετὰ διακοσμήσεως σπειροειδοῦς καὶ μονόχρωμα ὁμοιάζοντα πρὸς τὰ ἐκ τοῦ συνοικισμοῦ Δικελί - Τὰς προερχόμενα. Οἱ δημιουργοὶ αὐτῶν φαίνεται ὅτι ἦσαν συγγενεῖς πρὸς τοὺς κατοίκους τοῦ Δικελί - Τὰς καὶ κατὰ συνέπειαν καὶ πρὸς τοὺς δημιουργοὺς τοῦ πολιτισμοῦ τοῦ Διμηνίου.

ΠΙΝΑΞ ΠΡΩΤΟΣ ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΟΣ

Μακεδονία	Θεσσαλία	Στερεά Έλλάς	Πελοπόννησος	Π. Χ.	Κρήτη	
Νεολιθική ἐποχή;	Ἀρχαιότερα νεολιθική ἐποχή	Νεολιθική ἐποχή	Νεολιθική ἐποχή	3,500	Νεολιθική ἐποχή	
				3,400		
				3,300		
				3,200		
				3,100		
				3,000		
				2,900		
				2,800		
				2,700		
				2,600		
Χαλκῆ ἐποχή;	Νεωτέρα νεολιθική ἐποχή	Ἀρχαιότερα χαλκῆ ἢ Πρωτοελ- λαδική	Λιθόχαλκος ἐποχή	2,500	Λιθόχαλκος ἢ Πρωτομινωϊκή I	
				2,400		
				2,300		
				2,200		
				2,100		
	Ἀρχαιότερα καὶ μέση χαλκῆ ἐποχή	Μέση χαλ- κῆ ἢ Μέσο- ελλαδική	Πρωτοελλα- δική I - II	Πρωτοελλα- δική III	2,000	Πρωτομινωϊκή II
					1,900	
					1,800	
					1,700	
					1,600	
Νεωτέρα χαλκῆ ἢ Ὑστεροελλαδική ἐποχή				1,500	Πρωτομινωϊκή III	
				1,400		
				1,300		
				1,200		
				1,100		
				1,500	Ὑστερομι- νωϊκή ἐποχή	
				1,400		
				1,300		
				1,200		
				1,100		

Χρονολογία π. Χ.	ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΠΛΕΥΡΑ	
	Μακεδονία	Θεσσαλία Βόρειος, Νοτιοανατολική Κεντρική, Δυτική, Νοτιοδυτική
1100 - 1600	ΝΕΩΤΕΡΑ ΧΑΛΚΗ ΕΠΟΧΗ (Late Helladic)	ΝΕΩΤΕΡΑ ΧΑΛΚΗ ΕΠΟΧΗ (Late Helladic Period)
1600 1700 1800 1900 2000	ΜΕΣΗ ΧΑΛΚΗ ΕΠΟΧΗ (Middle Helladic) Ἀγγεία: Μινύεια (;) Ἀμαυρόχρωμα (;)	ΜΕΣΗ ΧΑΛΚΗ ΕΠΟΧΗ (Middle Helladic Period). Οὐχὶ τελείως γνωστή. Ἀγγεία: Τροχήλατα. Μονόχρωμα: Μινύεια. Γραπτά: Ἀμαυρόχρωμα (Mattmalerei). Τάφοι: Κιβωτιόσχημοι. Ταφαὶ παιδίων ἐντὸς πύθων, αἰετοειδῶν τοίχοι καὶ ὑπὸ τὸ πάτωμα. Κάτοικοι: Ἑλληνικά Φῦλα.
2100 2200 2300 2400 2500 2600	ΑΡΧΑΙΟΤΕΡΑ ΧΑΛΚΗ ΕΠΟΧΗ (Early Helladic) Ἀγγεία: Γ1, Γ3β, Γ3γ (;) Urfirnis Οικήματα: Τετράπλευρα ἀψιδοειδῆ (;) Ἰνδοευρωπαϊκὰ φύλα	ΑΡΧΑΙΟΤΕΡΑ ΧΑΛΚΗ ΕΠΟΧΗ (Early Helladic Period). Ἀγγεία: Γ1, Γ3β, Γ3γ. Urfirnis (ἐλάχιστα). Οικήματα: Τετράπλευρα ἀψιδοειδῆ. Ἀξίναι: διάτρητοι τύπων Γ καὶ Α. Ἰνδοευρωπαϊκὰ φύλα.
2700 2800 2900 3000 3100 3200	ΝΕΟΛΙΘΙΚΗ ΕΠΟΧΗ (;)	ΝΕΟΛΙΘΙΚΗ ΕΠΟΧΗ ΝΕΩΤΕΡΑ Ἀγγεία: Β1, Β2, Β3α, Β3β. Τείχη: Πολλαπλοὶ κυκλικοὶ περίβολοι. Οικήματα: Μέγαρα Εἰδώλια: Εὐρύγλυτα, ἄμορφα. Ἀξίναι καὶ σμίλαι: ἀτρητοὶ τύπων Γ, Α καὶ Β. Ὅπλα: πεσσοὶ σφενδονῶν, αἰχμαὶ βελῶν καὶ δοράτων Κάτοικοι: Φῦλα προελληνικά. ΑΡΧΑΙΟΤΕΡΑ Ἀγγεία: Χειροποίητα: Μονόχρωμα: ἐρυθρόχρωμα νόμορφα. Ἐγχάρακτα: Β2β. Γραπτά: Β3γ, Β3δ, Γ3α, Οικήματα: Εἰδώλια: Ἀξίναι καὶ σμίλαι: Ὅπλα: Κάτοικοι:

ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΤΩΝ ΠΡΟΜΥΚΗΝΑΪΚΩΝ ΧΡΟΝΩΝ

Η ΠΕΙΡΩΤΙΚΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Κεντρική Έλλάς

Πελοπόννησος

ΝΕΩΤΕΡΑ ΧΑΛΚΗ ΕΠΟΧΗ
(Late Helladic Period)

ΝΕΩΤΕΡΑ ΧΑΛΚΗ ΕΠΟΧΗ
(Late Helladic Period)

ΜΕΣΗ ΧΑΛΚΗ ΕΠΟΧΗ
(Middle Helladic).

ΜΕΣΗ ΧΑΛΚΗ ΕΠΟΧΗ
(Middle Helladic Period).

Άγγεϊα: Τροχήλατα.
Μονόχρωμα: Μινύεια τεφρά.
Μινύεια υποκίτρινα.
Γραπτά: Μινύεια γραπτά.
Άμαυρόχρωμα (Mattmalerei).
Τάφοι: Κιβωτιόσχημοι. Ταφή παιδίων έντός
πίθων ένδότοιχοι, ή υπό τό πάτωμα
τών οικιών.
Οικήματα: Τετράπλευρα.
Τετράπλευρα άψιδοειδή.
Κάτοικοι: Έλληνικά φύλα και Πελασγοί.

Άγγεϊα: Τροχήλατα.
Μονόχρωμα: Μινύεια τεφρά
Μινύεια Άργεϊα
Μινύεια υποκίτρινα
Έγχάρακτα: Μινύεια Άργεϊα.
Γραπτά: Άμαυρόχρωμα (Mattmalerei)
Οικήματα: Τετράπλευρα άψιδοειδή.
Τάφοι: Κιβωτιόσχημοι. Ταφή παιδίων έντός
πίθων, ένδότοιχοι ή υπό τό πά-
τωμα των οικιών.
Κάτοικοι: Έλληνικά φύλα και Πελασγοί.

ΑΡΧΑΙΟΤΕΡΑ ΧΑΛΚΗ ΕΠΟΧΗ
(Early Helladic Period).

ΑΡΧΑΙΟΤΕΡΑ ΧΑΛΚΗ ΕΠΟΧΗ
(Early Helladic Period).

Άγγεϊα: Χειροποίητα. Μονόχρωμα: έστιλβω-
μένα μετά και άνευ έπιχρίσματος.
Urfirnis.
Γραπτά: Ψευδοκαμαραϊκά και μετά λαμπράς
διακοσμήσεως επί άνοιχτού έδά-
φους.
Οικήματα: Τετράπλευρα και τετράπλευρα
άψιδοειδή.
Τάφοι: Σπηλαιώδεις Εύβοίας.
Κάτοικοι: Φύλα προελληνικά.

Άγγεϊα: Χειροποίητα. Μονόχρωμα: Έστιλ-
βωμένα μετά και άνευ έπιχρίσματος.
Urfirnis.
Γραπτά: Ψευδοκαμαραϊκά και μετά λαμπράς
διακοσμήσεως επί άνοιχτού έδάφους.
Οικήματα: Τετράπλευρα. Τετράπλευρα άψι-
δοειδή.
Τάφοι: Σπηλαιώδεις Κορίνθου.
Κάτοικοι: Φύλα προελληνικά.

ΝΕΟΛΙΘΙΚΗ ΕΠΟΧΗ
ΝΕΩΤΕΡΑ

ΝΕΟΛΙΘΙΚΗ ΕΠΟΧΗ ΝΕΩΤΕΡΑ

Άγγεϊα: Χειροποίητα. Μονόχρωμα: έρυθρό-
χροα και μελανόμορφα. Έγχάρακτα: Β 2.
Γραπτά: Β 3 γ, Β 3 δ, Γ 3 α, Γ 3 β.

Άγγεϊα χειροποίητα:
Μονόχρωμα: Έρυθρόχροα και μελανόμορφα.
Έγχάρακτα: Β 2.
Γραπτά: Β 3 β, Β 3 γ, Β 3 δ, Γ 3 α, Γ 3 β.

ΠΡΩΤΕΡΑ ΝΕΟΛΙΘΙΚΗ ΕΠΟΧΗ

Χειροποίητα.
Μονόχρωμα: Α 1 και Α 5.
Έγχάρακτα: Α 2
Γραπτά: Α 3 β.
Τετράπλευρα και κυκλικά καλύβια.
Επιούγλουτα, έπιμελώς κατειργασμένα.
Α.π.: Άτρητοι, τύπων Δ και Β.
Ίεσσοί σφενδονών.
Φύλα προελληνικά - Πελασγοί.